

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Vladislava Holzapfelová

**Funerální umění na vybraných pražských hřbitovech
1850–1950**

Disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Marie Rakušanová, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Lenka Bydžovská, CSc.

Praha 2016

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. 11. 2015

Vladislava Holzapfelová

Bibliografická citace

Funerální umění na vybraných pražských hřbitovech 1850–1950: Dizertační práce / Vladislava Holzapfelová; vedoucí práce: PhDr. Marie Rakušanová, Ph.D.
Praha, 2015.
počet stran: 240

Anotace

Práce se zabývá funerálním uměním na území Prahy v letech 1850–1950. Snaží se vystihnout vývoj tohoto odvětví umění počínaje historizujícími směry až po socialistický realismus. Popisuje typy náhrobků, umělecké trendy a tvorbu sochařů a architektů, kteří se často věnovali sepulkrálním zakázkám. Vedle nich však na poli náhrobní tvorby působily také dosud málo známé kamenické provozy, jejichž produkce je na pražských nekropolích významně zastoupena. Dále se práce snaží postihnout změny ve vnímání smrti společností, které nastaly v daném období, a patří mezi ně například zavedení kremace či postupné odvracení se od náboženství. Práce se zabývá také symbolickou výzdobou náhrobků a dotkne se též dalších témat souvisejících s posledními věcmi člověka, jakými jsou například smuteční oznámení či nápisy na náhrobcích.

Klíčová slova

hrob, náhrobek, hrobka, hřbitov, funerální, umění, architektura, sochařství, kameník, symbolika

Annotation

Funeral art in cemeteries in Prague 1850–1950

The thesis deals with the funeral art found in selected cemeteries in Prague during the period 1850–1950. It tries to show the progress of this branch of art from the historicist styles up to the surreal art. It describes the types of tomb stones, trends in art and activities of sculptors and architects who attended to the sepulchral orders. Beside those artists, there were also successful stonecutter workshops, whose production is found in high numbers in Prague's necropolises. The thesis also tries to explain the changes in reflection of the death in the society which came in this certain period like for example cremation or disinclining from the religion. Some chapters are also attended to the symbolical decoration of the graves or other sepulchral topics like funeral notices or titles on tomb stones.

Keywords

grave, tomb, tomb stone, cemetery, funeral, art, architecture, sculpture, stonecutter, symbolic

Počet znaků (včetně mezer): 489 860

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala všem, kteří mi s prací pomáhali. Patří mezi ně vedoucí práce, paní PhDr. Marie Rakušanová, Ph.D. a konzultankta, paní PhDr. Lenka Bydžovská, CSc., které mně vycházely maximálně vstříc a vždy byly ochotné mně v mém snažení pomoci. Dále celé rodině, manželovi Tomášovi, synovi Štěpánovi, sestře Ireně Kuchtové, švagrové Libuši Homerové a tátovi Vládovi Kuchtovi. Bez jejich trpělivosti a tolerance by nic nemohlo vzniknout.

Obsah

Úvod	10
1 Změny v postoji k posledním věcem člověka 1850–1950	15
1.1 Mění se vnímání smrti	15
1.2 Nový fenomén kremace	19
1.3 Velké funerální projekty 1850–1950.....	21
1.3.1 Slavín.....	22
1.3.2 Královská hrobka v katedrále sv. Víta	23
1.3.3 Vítkov.....	24
1.3.4 Obrazová příloha ke kapitole 1.3	27
2 Typy neogotických, neorenesančních a neorománských náhrobků a hrobek	29
2.1 Obrazová příloha ke kapitole 2	35
3 Typy secesních náhrobků	37
3.1 Obrazová příloha ke kapitole 3	40
4 Kubismus.....	41
4.1 Obrazová příloha ke kapitole 4	45
5 Období od roku 1918 do konce 40. let 20. století	47
5.1 Rondokubismus	47
5.2 Purismus a funkcionalismus	49
5.3 Kolumbária, urnové háje a lesní hřbitovy	51
5.4 Další dění ve funerálním umění	53
5.5 Obrazová příloha ke kapitole 5	55
6 Socialistický realismus	57
6.1 Obrazová příloha ke kapitole 6	59
7 Kamenické firmy v letech 1850–1950	61
7.1 Obecný přehled	61
7.2 Jednotlivé firmy.....	63
7.2.1 Pupp a Škarka	63
7.2.2 Jan Rada a syn	64
7.2.3 Ludvík Šalda	65
7.2.4 Alexandr Zelinka.....	67
7.2.5 Blahomír Podpěra (Borovička Čáslav)	68
7.2.6 Sršeň Dejvice.....	70
7.2.7 Bratři Rudolf a Jaroslav Ducháčkové.....	71
7.2.8 Ferdinand Palouš	72
7.2.9 Eduard Radnitz	73
7.2.10 Jiří Víšek	74
7.2.11 Giovanni Ciani	75
7.2.12 Ostatní firmy	75
7.3 Obrazová příloha ke kapitole 7	81
8 Sochaři a architekti 1850–1950.....	82
8.1 Funerální sochařství v letech 1850–1950.....	82
8.2 Funerální architektura v letech 1850–1950.....	89
8.3 Spolupráce sochařů a architektů na funerálních realizacích	92
8.4 Přehled funerálních prací jednotlivých sochařů a architektů	95
8.4.1 Sochař Josef Václav Myslbek (1848–1922).....	95
8.4.2 Sochař Bohuslav Schnirch (1845–1901).....	96
8.4.3 Sochař Vilím Amort (1863–1913)	97

8.4.4	Sochař František Bílek (1872–1941)	98
8.4.5	Sochař Ladislav Šaloun (1870–1946).....	100
8.4.6	Sochař Stanislav Sucharda (1866–1916)	101
8.4.7	Sochař Jan Štursa (1880–1925)	103
8.4.8	Sochař Quido Kocián (1874–1928)	104
8.4.9	Sochař Franta Úprka (1868–1929)	105
8.4.10	Sochař Bohumil Kafka (1878–1942).....	107
8.4.11	Sochař Čeněk Vosmík (1860–1944).....	108
8.4.12	Sochař Josef Mařatka (1874–1937)	109
8.4.13	Sochař Otakar Španiel (1881–1955).....	110
8.4.14	Sochař Jaroslav Horejc (1886–1983).....	110
8.4.15	Sochařka Karla Vobišová (1887–1961).....	113
8.4.16	Architekt Josef Kranner (1801–1871)	113
8.4.17	Architekt Antonín Barvitius (1823–1901).....	114
8.4.18	Architekt Antonín Wiehl (1846–1910).....	114
8.4.19	Architekt Vojtěch Ignác Ullmann (1822–1897)	115
8.4.20	Architekt Josef Fanta (1856–1954).....	115
8.4.21	Architekt Jan Kotěra (1871–1923)	117
8.4.22	Architekt Josip Plečnik (1872–1957)	119
8.4.23	Architekt Paul Albert Kopetzky (1885–?)	120
8.4.24	Architekt Pavel Janák (1882–1956).....	121
8.4.25	Architekt Josef Gočár (1880–1945).....	122
8.4.26	Architekt Alois Mezera (1889–1945).....	124
8.5	Obrazová příloha ke kapitole 8	125
9	Symbolika výzdoby náhrobků	126
9.1	Křesťanská symbolika	127
9.2	Antická symbolika předmětů	129
9.2.1	Věvec	130
9.3	Symbolika rostlin	131
9.3.1	Stromy.....	131
9.3.2	Makovice	133
9.3.3	Šišky.....	134
9.3.4	Palmová ratolest.....	134
9.3.5	Ostatní rostliny.....	134
9.4	Symbolika zvířat	135
9.5	Hudební nástroje	136
9.6	Dveře.....	137
9.7	Spánek a zavřené oči.....	137
9.8	Židovské symboly	138
9.9	„Atribut“ zesnulého jako výzdoba náhrobku v 19. a 20. století	140
9.10	Obrazová příloha ke kapitole 9	145
10	Funerální texty	146
10.1	Nápisy na náhrobcích.....	146
10.1.1	Vývoj náhrobního nápisu od antiky po 19. století	149
10.1.2	Nápisy na náhrobcích v 19. století a první polovině 20. století.....	150
10.1.3	Tematické druhy nápisu	152
10.2	Smuteční oznámení.....	158
10.2.1	Zbožné vzpomínky	161
10.2.2	Národní navštívenky	162
10.2.3	Obrazová příloha ke kapitole 10.....	163

11	Typy rovů	164
11.1	Obrazová příloha ke kapitole 11	165
12	Oloupené a opravované hroby.....	166
12.1	Ukázky poškozených a opravených náhrobků	167
12.1.1	Hrobka Julia Grégra na Olšanech.....	167
12.1.2	Hrobka rodiny Thúringerovy na Malvazinkách	168
12.1.3	Hrobka Aloise Blechy na Olšanech	168
12.1.4	Hrobka Karla Havlíčka Borovského na Olšanech.....	168
12.1.5	Hroby opravované svépomocí.....	169
12.1.6	Obrazová příloha ke kapitole 12	170
13	Vybrané pražské hřbitovy, jejich historie a funerální umění	172
13.1	Praha 2.....	173
13.1.1	Vyšehradský hřbitov	173
13.2	Praha 3.....	174
13.2.1	Olšanské hřbitovy.....	174
13.3	Praha 5.....	177
13.3.1	Malostranský hřbitov.....	177
13.3.2	Malvazinky	179
13.3.3	Hřbitov Motol.....	180
13.3.4	Hřbitov Řepy	180
13.4	Praha 6.....	181
13.4.1	Hřbitov u sv. Matěje.....	181
13.4.2	Břevnovský hřbitov u sv. Markéty.....	183
13.4.3	Hřbitov Bubeneč	184
13.5	Praha 7.....	184
13.5.1	Holešovický hřbitov	184
13.6	Praha 8.....	185
13.6.1	Libeňský hřbitov Na Korábě	185
13.6.2	Hřbitov Ďáblice	186
13.7	Praha 9.....	187
13.7.1	Starý a Nový hřbitov Prosek	187
13.8	Praha 10.....	188
13.8.1	Vinohradský hřbitov	188
13.8.2	Hřbitov Strašnického krematoria	190
13.8.3	Strašnický evangelický hřbitov	191
13.8.4	Vršovický hřbitov.....	192
13.9	Praha 15.....	193
13.9.1	Hostivařský hřbitov	193
13.10	Ostatní hřbitovy.....	194
13.11	Židovské hřbitovy	195
13.11.1	Nový židovský hřbitov na Vinohradech.....	195
13.11.2	Starý židovský hřbitov na Žižkově (Mahlerovy sady)	197
13.11.3	Nový židovský hřbitov na Malvazinkách.....	197
13.11.4	Nový židovský hřbitov v Kobylisích	198
13.12	Obrazová příloha ke kapitole 13	199
14	Závěr.....	200
15	Seznam použitých zkratk.....	202
16	Slovníček.....	202
17	Seznam literatury.....	204
17.1	Použitá literatura	204

17.2	Prameny	217
17.3	Webové stránky	219
18	Přílohy.....	221
18.1	Příloha ke kapitole Kamenické firmy	221
18.2	Příloha ke kapitole Nápisy na náhrobcích	223
19	Seznam obrázků.....	227

Úvod

Společným rysem napříč kulturami v historii lidstva je snaha o uchování vzpomínky či památky na zesnulého spojená s propracovanými systémy víry v posmrtný život jednotlivých náboženství.¹ Podle Hanse Beltinga stála u samotného zrodu umění u prastarých kultur snaha o vytvoření obrazu zesnulého jako náhrady za jeho mrtvé tělo. Toto úsilí zpřítomnit někoho již neexistujícího položilo základy obrazové imaginace jako takové a chápání obrazu jako symbolického zastoupení něčeho nepřítomného.² To je také důvodem, proč lidé vytvářeli pomníky, jejichž příkladem jsou jak velkolepé egyptské pyramidy, tak i ten nejskromnější kříž na vesnickém hřbitově. Proto by měla být tato oblast důležitou kapitolou dějin umění. Moderní společnost však naopak začala smrt vylučovat z každodenního života a vyhostila ji až do pozice jakéhosi tabu, o kterém se nehovoří. Hřbitovy a náhrobky se u mnohých staly tématem, které je morbidní a kazí „dobrou náladu.“ Lidé se o smrti odmítají bavit také proto, že se z naší společnosti vytratila snaha žít vedle konzumu také duchovním životem, ke kterému otázky spojené s posledními věcmi člověka přirozeně patří. Taktéž mizí víra v posmrtný či věčný život a řada lidí proto nepovažuje za důležité pečovat o památku předků. Rituály spojené se smrtí byly racionalizovány natolik, že se už mnohdy nepořádají ani pohřby, natož aby se stavěly nákladné hrobky.

Ale právě na hřbitovech nalézáme střípky dějin umění, které jsou svou kvalitou i estetickou hodnotou srovnatelné s vrcholnými díly naší kultury a exponáty vystavenými v galeriích. Jen nejsou tak viditelné. Zároveň zde nacházíme odpovědi na otázky, které by měly být pro naši společnost klíčové. Zjišťujeme, jakým způsobem se vyvíjel vztah lidí k zesnulým i ke smrti jako takové. Dozvíme se o dobovém vkusu (či nevkusu). Vzhledem k tomu, že jsou však tyto památky na hřbitovech zcela nechráněné a vystavené působení jak přírodních vlivů, tak vandalismu lidí, rychle se nám ztrácejí před očima, rozpadají se, jsou olupovány. Také proto je důležité se o ně zajímat a zachytit jejich současný stav dříve, než zmizí úplně.³

Dané období je zároveň částí dějin, ve které se odehrály závažné události a proběhly doslova turbulentní změny, což se viditelně promítlo také ve vývoji funerálního umění. Průmyslová revoluce změnila lidskou společnost po všech stránkách a ovlivnila celou řadu funerálních zvyklostí. Prudký nárůst obyvatel ve městech vyvolal potřebu výstavby

¹ ASSMANN 2003, 71

² BELTING 2001, 143–189 (kapitola Bild und Tod)

³ viz kapitola Oloupené a opravované hroby.

nových, moderně řešených hřbitovů. Vznikem pohřebních ústavů započalo postupné tabuizování tématu smrti, které trvá dodnes. Společně s rozpadem monarchie a vznikem samostatné Československé republiky došlo u nás k povolení kremace, která ovlivnila jak podobu pohřebního ritu, tak nastartovala nové umělecké pojetí hrobu a podnítila rozsáhlou výstavbu krematorií. Dva světové válečné konflikty si vyžádaly miliony lidských obětí, které nesmyslně zahynuly jak na bojištích, tak v nacistických koncentračních táborech či na popravištích, což přinutilo přeživší obyvatelstvo uvažovat o smrti v jiných relacích. K uctění památky takto zesnulých vznikají na celém našem území pomníky, jejichž budování podnítilo další rozvoj sochařské tvorby. S příchodem Druhé světové války byla násilně a krutě přerušena kontinuita pohřbívání na hřbitovech židovských. Dochází také k odsunu sudetského obyvatelstva, které na našem území zanechává mimo jiné hřbitovy, které se staly tichými svědky událostí do roku 1945.⁴ Počínaje rokem 1948 se přístup k funeráliím opět radikálně mění. Jsou znárodňovány kamenické a sochařské živnosti a umělecká výstavba hrobů je odsuzována jako buržoasní přežitek. Komunistický režim ve snaze udusat vše křesťanské vnucuje civilní pohřební obřad a odvrhne víru v posmrtný život společně s nadějí na spásu, čehož vedlejším produktem je také vytrácení funerální výzdoby. Lidstvo prošlo v dané periodě obrovskými změnami, které přerušily dlouhou kontinuitu vnímání smrti a tradice uctívání památky předků, a nenávratně pozměnily náhled na poslední věci člověka.

Zkoumání náhrobků daného období a snaha vytvořit jakoukoli jejich kategorizaci je velice náročným úkolem, a to z několika důvodů. Za prvé je téměř nemožné zmapovat všechny památky vzhledem k tak obrovskému množství kusů v různých stádiích dochovanosti. Za druhé situaci komplikuje nepřehlednost autorství náhrobků, protože byly zhotovovány jak umělci, tak kamenickými dílnami i industrializovanými provozy.

Datace náhrobků je velice neurčitá disciplína vzhledem k tomu, že obliba některých uměleckých směrů přetrvávala u objednavatelů často daleko za jejich panování v oficiálním architektonickém ruchu. Další úskalí datace spočívá hlavně v tom faktu, že nemůžeme vždy slučovat rok úmrtí pochovaného s časem vzniku hrobu, protože mohlo trvat delší dobu, než se na důstojný náhrobek nashromáždily finanční prostředky, či docházelo k častým přesunům již pochovaných, kdy se například ostatky jednoho či více členů rodiny, dávno zesnulých, přemístily do nově zbudované hrobky a její vizuální podoba tedy mnohdy neodpovídá době úmrtí nejstaršího pochovaného.

⁴ MIKŠÍČEK 2007, 278

Současný trend, kdy si noví majitelé kupují staré hrobky, o které již nikdo nejeví léta zájem, a původní nápisy nahrazují novými, situaci ještě znepřehledňuje.

Zároveň je ale bádání v oblasti náhrobního umění velice naplňující, protože vyžaduje práci v terénu a poskytuje tak vnímání autenticity památek přímo v kontextu místa, ze kterého se navzdory všem okolnostem téměř nehnuly.

V práci jsem navázala na poznatky z prací bakalářské a diplomové. Časové vymezení jsem vybrala ve snaze zmapovat periodu, která byla doposud poměrně opomíjená.

V oblasti funerálního umění první poloviny 19. století již zaznamenal vynikající výsledky Roman Prahl.⁵ Po roce 1950 se z důvodu úpadku zájmu o posmrtnou reprezentaci náhrobní umění upozadňuje. Předkládám průřez vývojem náhrobků počínaje příchodem historizujících směrů až po sorelu. Co se však budu snažit přiblížit především, je umění náhrobku od 20. let po začátek 50. let 20. století.⁶ Navzdory své kráse a atraktivitě je toto období na úplném okraji zájmu. Snad se mně podaří na tento nedostatek alespoň upozornit. Teritoriální rozsah jsem vymezila územím Prahy, ale v některých případech jsem použila také příklady ze hřbitovů v jejím okolí. Jako srovnávací materiál jsem dále sáhla po ukázkách posbíraných po celém území České republiky a výjimečně jsem vybrala také analogie ze zahraničí.

Způsob práce, kterým jsem postupovala, využívá principů především metody heuristické, když jsem vyhodnocovala z autopsie nastudované příklady a hromadila fotografický materiál, díky němuž bylo možné sestavit typologie náhrobků jednotlivých architektonických období a charakteristické rysy produkce tvůrců. Systém kategorizace v rámci jednotlivých vývojových směrů jsem založila na formální analýze, odvozené od vnějšího tvarosloví náhrobků vzhledem k tomu, že naprostá většina hrobů vzniklých v daném období byla vybírána podle vzorníků a ne podle ikonografické fantazie objednavatelů.

Výsledky této práce jsem podpořila archivními zprávami, pomocí nichž jsem se pokusila zrekonstruovat vývoj a fungování provozů vyrábějících náhrobky. Důležitou složkou výzkumu hrobů je také ikonografický rozbor výzdoby a symbolika náhrobků, která tvoří součást kolektivní paměti naší společnosti, avšak její význam není na škodu připomenout. S touto problematikou také souvisí ponoření se do symboliky, která se vyskytuje ve dvou polohách, a to antické a křesťanské. Co se týče charakteristiky

⁵ PRAHL 2004

⁶ Tomuto období se budu věnovat v kapitolách Kamenické firmy, Sochaři a architekti a Období od roku 1918 do konce 40. let 20. století.

jednotlivých náhrobků, využila jsem v některých případech také metody kulturní historie a představila jsem osobnosti pochovaných či objednavatelů, abych lépe přiblížila kontext jejich vzniku.

Literatura, která se doposud zabývala problematikou sepulkrálního umění u nás, není nijak zvlášť rozsáhlá. Nejdůležitější a co se týče kvality špičkovou publikací je *Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830* od Romana Prahla, která snad vytvořila jakýsi vzor pro další výzkum v této oblasti.⁷

Důležitým počinem jsou také sborníky vydávané Ústavem dějin umění Akademie věd v Praze ku příležitosti každoročních konferencí *Epigrafica et sepulcralia*⁸ či průřez historií pohřbívání českých elit *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, který zohledňuje například také zajímavé téma pohřebních textilií a proces jejich restaurování.⁹

Vzhledem k tomu, že zájem o hřbitovy ze strany laické veřejnosti v poslední době stoupl, přichází také na trh celá řada místopisné literatury věnující se nejen pražským hřbitovům. Zde ale nalezneme informace především o osobnostech pochovaných či místní kuriozity a legendy, funerálního umění se tyto publikace dotýkají méně. Nejobsáhlejší literaturou věnovanou místopisu jednotlivé nekropole jsou knihy o Olšanech, kterým se intenzivně věnoval Alois Vanoušek a po něm Miloš Szabó, farář od sv. Prokopa, kam Olšany farně spadají.¹⁰ Já jsem do své práce také zapracovala zahraniční místopisnou literaturu, která představuje jednotlivé hřbitovy evropských měst, abych tak srovnala vývoj funerálního umění mimo naši republiku.¹¹

Kvalitní a četná literatura se také zabývá hřbitovy židovskými, jejíž významná část se věnuje charakteristické symbolice židovského náhrobku.¹²

Fenoménu smrti a přístupů k ní obecně je také věnována poměrně velká pozornost a v tomto směru nepřekonanou publikací jsou jistě Ariésovy *Dějiny smrti I. a II.*¹³ Vyskytuje se ale i početná skupina literatury, která se smrtí zabývá hlavně na efekt, aby tak přilákala senzace chtivé čtenáře.¹⁴

⁷ PRAHL 2004

⁸ PRIX/ROHÁČEK 2005–2014

⁹ LUTOVSKÝ/BRAVERMANOVÁ 2007

¹⁰ SZABÓ 2010–2014

¹¹ TÓTH 2006, ŁAGIEVSKI 2005, BEACH 2011

¹² PAŘÍK, STEINOVÁ

¹³ ARIÉS 2000, PETRASOVÁ/LORENZOVÁ 2001

¹⁴ KERRIGAN 2008

Sepulkrální tvorbu našich předních umělců shrnuly i kapitoly jejich výpravných monografií.¹⁵ Jednotlivé reprezentativní hrobky se též vyskytují v rámci architektonických kompendií.¹⁶ Nejzajímavější svědectví však skýtá teoretická literární činnost dobových autorů, kteří se sami zapojili do tehdejší vášnivé diskuse o nových trendech v pohřbívání, či umělců, kteří komentovali tvorbu svou i jiné umělecké aktivity.¹⁷

¹⁵ SKÁLOVÁ 2000
NEŠLEHOVÁ 2004
HALÍŘOVÁ 2000

¹⁶ VLČEK 1986

¹⁷ PODPĚRA 1922

1 Změny v postoji k posledním věcem člověka 1850–1950

1.1 Mění se vnímání smrti

Postoj pozůstalých k zesnulému, jejich chování, zvyky či čisté přijetí faktu smrtelnosti sebe sama je jedním z klíčových parametrů posuzování charakteru kultury a společnosti. Napříč celou lidskou existencí se táhne nepřeborné množství způsobů pohřebního ritu, mytologie s ním spojené, pověr, obav nebo způsobů vyjádření prostého žalu či naopak radosti z naděje na život věčný. Již fakt, že jedním ze zlomových okamžiků, kdy se stal člověk člověkem, byl pohřeb mrtvého a ne jeho ponechání na pospas okolní přírodě, nám napovídá důležitost tématu posledních věcí člověka.¹⁸ Zajímavé jsou například postoje různých civilizací ke smutku po odchodu milované bytosti a s ním spojenému truchlení. Některé staré kultury byly pověstné okázalými pompézními projevy zármutku, výbuchy pláče a hlučným lamentováním.¹⁹ Takový přístup přetrval věky a dodnes ho nalzáme například na středomořském venkově či u Romů. Římané si často na pohřby najímali profesionální plačky, které svou lamentací dopomáhaly tragičtějšimu vyznění události. Naopak některé kultury odmítaly a odmítají pláč při pohřbech vůbec, protože ho považují za projev slabosti (například Indiáni z oblasti Yucatanu odmítali ronit při pohřbu slzy, aby tak nepromáčeli cestu, po které bude mrtvý kráčet do „věčných lovišť“).²⁰ Velmi okázalý způsob truchlení pozůstalých se vyskytoval také u nás především v době barokní a přežíval až do 19. století, kdy začalo docházet k odosobnění pohřebních rituálů. *V protikladu k veřejné barokní smrti se na přelomu 18. a 19. století zrodila smrt privátní, měšťácká, v úzkém kruhu rodiny, prožívaná bez nadměrné dramtizace a okázalosti. Tato privatizovaná smrt však ještě dlouhou dobu nedolehne do prostředí lidové kultury.*²¹

Překotné změny přístupu ke smrti způsobené především průmyslovou revolucí a stěhováním obyvatelstva do velkých měst v 19. století vyeskalovaly na jeho sklonku a dále pokračovaly v první polovině 20. století, což souviselo především s legalizací a rozšířením pohřbu žehem, hromadným umíráním v obou světových válkách

¹⁸ BRONOWSKI 1973, 35

¹⁹ MAIELLO 2005, 36

²⁰ GUIRAND 1959, 445

²¹ NAVRÁTILOVÁ 2004, 171

i s plošnou atheizací společnosti.²² Urychlená urbanizace a přelidňování měst vedlo k zakládání centrálních hřbitovů,²³ za jejichž správu je odpovědný magistrát, nikoliv církev, jak tomu bylo dříve. Hřbitovy jsou interkonfesijní, zesnulí jsou zde pohřbíváni vedle sebe bez ohledu na jejich vyznání.²⁴ Největší nápor zakládání nových obecních hřbitovů spadá do 80. let 19. století. Zároveň se začíná prosazovat myšlenka pohřbu žehem, která je v této době pro církev naprosto kacířská a nepřípustná. V našich zemích byla tato praktika povolena až po pádu Rakouska-Uherska, které k této problematice přistupovalo velmi nekompromisně a kategoricky ji odmítalo.

Lidé ve městech umírají mimo okruh svých nejbližších, stále častěji v nemocnicích či starobincích, smrt začíná být brána jako záležitost, kterou je třeba udržet mimo zraky ostatních. Stává se něčím, o čem se nemluví, jako by již nebyla považována za neoddelitelnou součást života, ale za tabu. Rituály s ní po staletí spojované, velmi prospěšné a uklidňující, co se truchlících pozůstalých týče, pozbývají na významu a jsou postupem času téměř úplně opomíjené.²⁵ Péče o zesnulého přechází z rodiny či cechů a pohřebních bratrstev na pohřební ústavy²⁶ - velké firmy, které ke svým zákazníkům přistupují anonymně. Pieta se vytrácí. Pro projevy žalu je méně pochopení. Návštěva hřbitova se proměňuje v osobní rituál, který se neklade na odiv okolní společnosti.²⁷ Rodinná hrobka nabývá funkce malého soukromého chrámu, v němž hledají lidé útočiště ve chvílích smutku.²⁸ Společně se zvyšováním nabídky služeb firem v oblasti posledních věcí člověka narůstá také podnikání s funerálním uměním, a to zejména pomocí prefabrikátů nabízených prostřednictvím katalogů. V tomto ohledu dominuje devatenáctému století především průmyslová litina.²⁹ Ale ani kamenné náhrobky nezůstávají pozadu. Jejich výrobci nabízejí vzorníkové typy, které je možno kombinovat a dle libosti modifikovat. Sepulkrální umění ale navzdory tomu přináší

²² Zajímavý beletristický exkurz do hromadného pohřbívání po 1. světové přináší kniha Pierra Lamaitreho *Na shledanou tam nahoře aneb byznys se smrtí*. Autor zde líčí budování rozsáhlých nekropolí, kam měly být převezeny všechny válečné oběti. Na těchto megalomanských zakázkách však vydělávaly firmy, kterým šlo v první řadě o tučný zisk.
LAMAITRE 2014

²³ „Kult mrtvých se tedy soustředil na obecní hřbitov. V 19. století [...] se z něj stala „kulturní instituce“.“

ARIÉS 2000, 273

²⁴ SKÁLOVÁ 2000, 303

²⁵ URBAN 1995, 12

²⁶ VLNAS 2004, 44

²⁷ ARIÉS 2000, 273

²⁸ VLNAS 2004, 46

²⁹ O níž byla nedávno zpracována disertační práce Jany Bělové na KTF UK:
BĚLOVÁ 2011.

stále nová umělecká díla zejména reprezentativního charakteru i výtvarně pozoruhodné realizace.

19. století však v sobě nese i řadu dalších specifik, která jsou u nás podnícena obrozeneckým hnutím. Patří k nim například pojmání pohřbů vlasteneckých ikon jako manifestace národních myšlenek či založení spolku Svatobor, jehož úkolem byla péče o hroby buditelů, s čímž souvisel také projekt přestavby Vyšehradského hřbitova v duchu národního pantheonu. Národní hnutí, které se zabývalo pořádáním celé řady akcí, jakými byly všelike plesy, slavnosti, výstavy či pouti, samozřejmě využívalo také pohřbů svých předních představitelů, aby demonstrovalo české přesvědčení a cíle. Tyto pohřby byly pojímány jako velkolepé tryzny s dokonalým scénářem, jichž se účastnily desítky tisíc přihlížejících. Aniž by si to někdy slavný nebožtík přál, stal se okamžikem své smrti národním majetkem, někdy dokonce i mučedníkem, skrze jehož osobu byl šířen kult vlasteneckých ctností. Stejně tak se k vlasteneckým ideálům přihlásili i ti, kteří se jeho poslední cesty zúčastnili.³⁰ To bylo mimo jiné dáno i faktem, že pohřeb představoval jednu z mála legálních možností shromažďování tak velkého počtu osob.³¹ Tisk, který dával funerálním informacím velký prostor, zde sehrál významnou roli co se týče propagace pohřbu významných osobností, informování o jeho průběhu a publikování rozsáhlých nekrologů. Kuriozitou v tomto ohledu bylo počítání věnců v pohřebním průvodu, jejichž počet byl uveřejňován v novinách a stal se nepsaným ukazatelem významnosti pohřbívaného.³²

K nejvelkolepějším událostem tohoto ražení patřily pohřby Josefa Jungmanna (1847, Olšany), Josefa Kajetána Tyla (1856, Plzeň), Václava Hanky (1861, Vyšehrad) či Františka Palackého (1876, Lobkovice u Neratovic). Dodnes se školní mládež učí legendu o pohřbu Karla Havlíčka Borovského, při němž údajně Božena Němcová položila na rakev mučedníka trnovou korunu (1856, Olšany).

Zřizování pomníků a hrobů zesnulých velikánů a péče o ně, vedle duchovní i hmotné podpory českého písemnictví, byla úkolem spolku Svatobor založeného roku 1862 na popud Františka Palackého, Františka Ladislava Riegra, Karla Jaromíra Erbena a řady dalších osobností českého veřejného života 19. století.³³ Palacký byl také autorem hesla vyjadřujícího náplň spolku „*Pomáhej! Osvěcuj! Pamatuj!*“, jehož

³⁰ Národní pohřby jako vyjádření odporu v dobách útisku jsou samozřejmě u nás typické i ve 20. století.

³¹ RAK 2001, 313

³² VELEK 2001, 305

³³ POTOČEK 2005, 342

výtvarnou variantu představovala trojice rukou spojených v kruhu, jež označovala hroby spisovatelů Svatoborem zbudované či spravované.³⁴ V tomto bohulibém konání byl ale Svatobor především hlavním nositelem idey vyšehradského Slavína vybudovaného roku 1893, od kdy byl jeho vlastníkem až do roku 1970.³⁵

Další zásadní změna v pohledu na smrt přichází na přelomu 19. a 20. století, kdy se dramaticky zvýšil výskyt sebevražd,³⁶ hlavně mezi mladými lidmi, který patrně souvisel s řadou faktorů způsobených proměnou společnosti v 19. století, dekadentními náladami či pocitem méněcennosti vyvolaným rigidními pravidly. Tento alarmující trend úzce souvisel i s uměním vzhledem k tomu, že se řada adeptů dobrovolného odchodu ze života rekrutovala právě z oblasti umělců, a to především těch, kteří se vyjadřovali expresivními výtvarnými prostředky.³⁷ Též pohřební praxe sebevrahu zaznamenala v průběhu 19. století převratný vývoj. Narozdíl od dob předešlých, kdy bylo církevními autoritami zakazováno pochovávat sebevrahy v posvěcené půdě hřbitova,³⁸ a tito jedinci byli zakopáváni bez obřadu a bez rakve například u hřbitovní zdi, v lese či dokonce posílání po vodě v sudu, přináší 19. století jistou demokratizaci tohoto postoje a přistupuje k sebevraždě smířlivěji.^{39, 40} Začátkem 20. století jsou pak ostatky jedinců, kteří zvolili takovou smrt, běžně ukládány na hřbitovy mezi ostatní mrtvé či na venkově do tzv. kouta sebvrahů.⁴¹ Doporučuje se však prostý obřad a nenápadná hrobová výzdoba. Avšak ani toto nařízení se nedodržovalo beze zbytku, o čemž svědčí například monumentálního sousoší *Matčin sen* od Františka Rouse zachycující smrt, kterou zvolil z nešťastné lásky mladý Jan Hrdlička (1902, Olšany).

Recepce umírání se dále proměňuje v následujících dekadách století dvacátého, kdy vedle zavedení kremace dochází především ke dvojici válečných konfliktů, které nebyly ničím jiným než totálním masakrem, vedoucím k absolutní ztrátě hodnot a devalvací lidského života. První světová válka zároveň proměnila i vnímání hrobu jako takového po té, co byly statisíce mladých mužů pochovávány do hromadných bezejmenných hrobů kdesi na cizích vzdálených místech.⁴² S tím spojený je také fenomén nespočtu památníků padlých, které po roce 1918 vznikaly snad v každém zapadlém místě našeho

³⁴ viz **obr.** 235, 235a.

³⁵ Kdy byl nucen svou činnost ukončit. Po dvacetileté přestávce však došlo k jeho obnovení.

³⁶ Označována tehdy používaným výrazem samovražda.

³⁷ RAKUŠANOVÁ 2007, 167–168

³⁸ TINKOVÁ 2004, 238

³⁹ NAVRÁTILOVÁ 2004, 311

⁴⁰ Smutným příkladem této praxe je Jakub Jan Ryba (†1815), který byl zakopán v lese.

⁴¹ NAVRÁTILOVÁ 2004, 289

⁴² BEACH 2011, 9

venkova. Funerální umění na pozadí první světové války vznikalo ale také tisíce kilometrů za hranicemi naší vlasti. Československé legie, jejichž členy byli také sochaři, jako například Josef Šebora či Bedřich Zelený, vynakládaly velké úsilí, aby uchovaly památku svých padlých spolubojovníků. Založeny tak byly tři sochařské dílny (v Jekatěrinburgu, Vladivostoku a Irkutsku), ve kterých vznikala sepulkrální sochařská díla, a desítky československých vojenských hřbitovů a pomníků rozesetých od Uralu po Tichý oceán. V roce 1917 tak pro zajímavost dílna v Irkutsku vytvořila pomník padlým podle návrhu Františka Bílka.⁴³

Nutno však podotknout, že v průběhu obou světových válek pokračovala běžná produkce náhrobků normálním tempem a nasávala dobové módní trendy. V našem prostředí pak největší úpadek funerálního umění přináší Vítězný únor, který ho odsoudil jakožto buržoazní přežitek. Absolutní zkáza byla dokonána v 50. letech, kdy došlo ke znárodnování kamenických dílen a násilnému odklonu společnosti od náboženství a s ním spojené úcty k předkům. Místo toho soudruzi zavedli po vzoru Sovětského svazu občanský pohřební ceremoniál a rituály spojené s posledními věcmi člověka byly téměř úplně vykořeněny. S následky těchto násilných změn se naše společnost nedokázala vypořádat dodnes.⁴⁴ Jak však píše Claude Lévi-Strauss, nejen u nás, ale i v celé „západní společnosti vztahy mezi živými a mrtvými posléze vystřídala netečnost.“⁴⁵

1.2 Nový fenomén kremace

Důvodem, proč církve velmi dlouhou dobu odmítala pohřeb žehem, je fakt, že po spálení ostatků nezůstane nic, co by mohlo při Posledním soudu povstat z hrobu a být mu přítomno. Dále představa těla stravovaného plameny přesně vystihuje spíše nejhorší obavy z pekelného trestu a nikoli důstojné poslední rozloučení. Navzdory tomuto argumentu se již v 70. letech 19. století objevuje v Americe silné hnutí propagující pohřeb žehem⁴⁶ a na toto téma začíná vycházet velké množství odborné literatury.⁴⁷ Požadavkem nové doby je především zvýšení hygieny a úspora místa v zájmu zachování prostoru pro živé. Kremace se zvolna prosazovala i v českých

⁴³JAKL 2012, vyhledáno 28. 11. 2014

⁴⁴NEŠPOROVÁ 2008, 40

⁴⁵LÉVI-STRAUSS 2011, 218

⁴⁶ Kremace byla zakázána Karlem Velikým roku 785. Myšlenka spalování mrtvých znovu ožila v době osvícenectví a výrazně jí napomohla Francouzská revoluce. V 19. století byla dále podpořena například moderními vlivy východních filosofii.

⁴⁷ Širokou kolekci nashromáždil Vojta Náprstek a je uložena v Náprstkově Muzeu v Praze.

zemích. Zde vzniká nejprve roku 1899 Společnost pro spalování mrtvol pod vedením MUDr. Jindřicha Záhoře⁴⁸ a o deset let později Spolek Krematorium, jehož dlouholetým předsedou byl Ing. František Mencl (1879–1960).⁴⁹ Vedle snahy po moderních trendech ve všech oblastech lidského působení, tedy i pohřebnictví, zde byla tendence k opozici vůči všemu habsburskému a katolickému. V této protirakouské a silně atheistické atmosféře sehrálo velkou roli i tzv. Bezvěrecké hnutí, jehož členové v čele s „výtečníkem“ Bedřichem Čurdou-Lipovským hromadně vystupovali z katolické církve a myšlenku kremace horlivě podporovali.⁵⁰ První českou osobou, jejíž ostatky byly na vlastní přání zpopelněny, byla paní Augusta Braunerová, mecenáška a pokroková žena, matka malířky Zdenky Braunerové. Zemřela dne 18. října 1890 a kremace jejích ostatků proběhla v krematoriu slavného pařížského hřbitova Père-Lachaise. Její dcery převezly urnu schovanou v krabici od klobouků do Prahy.⁵¹ Tato událost zapříčinila neslýchaný skandál a vyvolala vlnu diskusí, v nichž církve zopakovala svůj rezolutně odmítavý postoj, podle něhož pozůstalí nesměli nechat provést kremaci ani tehdy, kdy si to zesnulý výslovně přál. Každý katolický kněz byl povinen takovýto pohřeb odmítnout. Zastánci kremace v čele s Vojtěchem Náprstkem,⁵² blízkým přítelem rodiny Braunerovy, argumentovali přímo slovy z bible: „*Prach jsi a v prach se obrátíš,*“ podle nichž evidentně není pohřeb žehem zakázán. Dále Náprstek ironicky dodává, že *sama církev se nikdy pohřbu žehem tak zcela nezřekla, jak o tom svědčí smutný konec mistra Jana Husa.*⁵³ Sám Vojtěch Náprstek se svými pokrokovými stanovisky prosazoval vedle emancipace žen i modernizaci pohřbívání. Propagoval především interkonfesijní hřbitovy a již roku 1883 předložil, sic neúspěšně, návrh na zřízení prvního krematoria v Praze.

Výše jmenované spolky se tvrdošijně snažily vypisovat soutěže na stavbu krematorií navzdory panujícímu režimu. Nejznámější realizací je krematorium v Liberci založené vídeňským kremačním spolkem Die Flamme, které začalo sloužit svému účelu až po

⁴⁸ Jindřich Záhoř (†1927) je společně s manželkou, dcerou Boženy Němcové Marií Záhořovou – Němcovou, pochován na Olšanských hřbitovech.

⁴⁹ ŠVÁCHAB 2004, 223

⁵⁰ ŠERKA 2000, 28

⁵¹ LENDEROVÁ 2001, 238

⁵² Ostatky Vojtěcha Náprstka byly zpopelněny roku 1894 ve městě Gotha, kde bylo tehdy nejbližší dostupné krematorium. Místo pro jeho urnu v domě U Halámek (viz obr. 30) upravil sochař Josef Mauder, autor sochařské výzdoby Slavína.

⁵³ LENDEROVÁ 2000, 23

konci první světové války a pádu habsburské vlády.^{54,55} Tehdy se společně se vznikem Československého státu mění staré pořádky a kremace je 1. dubna 1919 povolena a legislativně ošetřena. Podle jejího horlivého zastánce, poslance parlamentu Jaroslava Kvapila, byl zákon o fakultativním pohřbívání ohněm nazýván Lex Kvapil. Nutno ale podotknout, že zprvu nebyla kremace přijímána s takovým nadšením plošně. Naopak byla mezi některými skupinami obyvatelstva považována za nepřijatelný výstřelek hodný odsouzení. Ku příkladu ostatky českého hudebního skladatele Davida Poppera, které byly spáleny roku 1913 v Drážďanech, si jeho pozůstalí odmítli z důvodu „ostudné“ kremace vyzvednout, a byly ponechány ve společném hrobě.⁵⁶ Podobně dopadl také architekt Pavel Janák (†1952) o téměř čtyřicet let později, který měl být uložen se všemi počtami ve Slavíně. Vzhledem však k tomu, že tehdejší pravidla ještě nepovolovala ukládání uren s popelem na tomto místě, byl pochován na hřbitově sv. Matěje, kde byl jeho hrob na počátku 80. let zrušen a ostatky přeneseny na bezejmenné masové pohřebiště.⁵⁷

1.3 Velké funerální projekty 1850–1950

Jak již bylo popsáno, druhá polovina 19. století se vyznačovala výstavbou velkých městských obecních hřbitovů v důsledku zvýšení počtu obyvatel, která pokračovala ještě na začátku století dvacátého, kdy vznikl například rozsáhlý Ďáblický hřbitov s kubistickými architektonickými prvky podle návrhu Vlastislava Hofmana. Jako velké funerální počiny lze dále označit výstavbu krematorií podnícenou povolením kremace u nás či zakládání pomníků padlým po První světové válce, které najdeme snad v každé víšce naší vlasti.

Vybrala jsem trojici uměleckých počinů spojených s pohřbíváním, které ilustrují umělecký vývoj v daném období a také odrážejí významné dějinné události či poměry ve společnosti.

⁵⁴ LENDEROVÁ 2000, 26

⁵⁵ První české krematorium bylo zbudováno na Českém národním hřbitově v Chicagu roku 1913 dle návrhu Františka Randáka.

ŠVOBODOVÁ 2014, 31

⁵⁶ Informace z výstavy *David Popper, Paganini violoncella*, pořádané Židovskou obcí v Praze v Jubilejní synagoze 12. 9. až 31. 10. 2013. Výstavu připravili Jiří Hošek a Jana Smékalová.

⁵⁷ viz **obr.** 360

1.3.1 Slavín

Z daleka nejproslulejší je patrně přestavba Vyšehradského hřbitova na pohřebiště našich velikánů včetně založení společné hrobky nazvané Slavín, která započala roku 1861 a kompletně dokončena byla až roku 1929. Myšlenka na zbudování národního pantheonu však měla svého předchůdce již na počátku čtyřicátých let 19. století, kdy si uměnilovný majitel zámku v Liběchově Antonín Veith vytkl za cíl na svém panství vybudovat pomník slavných českých osobností, který již tehdy nazval „Slavín.“ Za vzor si vybral německou Walhallu od architekta Leo von Klenzeho, jejíž výstavba se v dané době chýlila ke konci. Veith umístil Slavín na vršek nad Tupadly. Do své smrti roku 1853 se mu podařilo dokončit pouze čtvrtinu projektu v romantickém historizujícím slohu s prvky exotiky, jehož autorem byl německý malíř architektury Vilém Gail.⁵⁸ Vystavěna byla věž, která od roku 1873 slouží jako rozhledna a dodnes nese název Slavín.⁵⁹ Dále se stihlo vyhotovit několik bronzových soch jako například Libuše či Přemysl Otakar II., jejichž autorem byl Ludvík Schwanthaler, a dnes se nacházejí v Národním muzeu v Praze.⁶⁰

Výstavba vyšehradského Slavínu byla velkolepým projektem, bedlivě sledovaným veřejností, která si v době národního obrození přímo libovala v okázalých projevech úcty ke svým velikánům.

Autorem návrhu impozantní společné hrobky významných českých osobností vybudované v letech 1889–1893 byl Antonín Wiehl, který převzal celý projekt přestavby Vyšehradského hřbitova po Antonínu Barvitiovi.⁶¹ K sochařské výzdobě Slavína byl přizván Josef Mauder, který vytvořil alegorické sochy *Vlasti truchlící a jásající*, jimž vévodí okřídlená *Bohémie* sklánějící se nad sarkofágem.⁶² Bronzový kříž, jenž vystupuje z pomyslného obětního stolu pod stylobatem s *Bohemii*, byl odlit podle návrhu z pozůstalosti Václava Levého.⁶³ Stavební vývoj hřbitova byl uzavřen roku 1915, kdy dokončil architekt a urbanista Josef Sakař⁶⁴ poslední část arkád na jihozápadě areálu. Výzdoba interiéru samotné slavínské krypty, kterou tvoří mozaiky

⁵⁸ <http://www.libechov.cz/file.php?nid=856&oid=3448808>, vyhledáno 12. 12. 2014.

⁵⁹ V dnešní době se v areálu nachází buddhistické centrum.

⁶⁰ HOFMEISTEROVÁ 1958, 185

⁶¹ TACHEZY 1985, 21–22

K práci na arkádách Vyšehradského hřbitova byl původně vyzván Josef Mocker v rámci přestavby chrámu sv. Petra a Pavla. Ten však nabídku odmítl a místo sebe doporučil Antonína Wiehla.

⁶² NECHVÁTAL 1981, 9

⁶³ HNOJIL 2007, 38

⁶⁴ Též autor novostavby konventu Křížovníků s červenou hvězdou či budovy Filozofické fakulty na Starém Městě.

v duchu raně křesťanského ravennského umění od M. Försterové, byla dokončena až roku 1929. Kamenické práce též inspirované raně křesťanským uměním v katakombách dodala firma Ludvíka Šaldy.⁶⁵ Jména prvních patnácti zde pohřbených se triumfálně lesknou na třech tabulích na přední straně pomníku, která je korunována heslem: „*Ač zemřeli, ještě mluví.*“ Tím skutečně prvním uloženým ve Slavíně byl roku 1901 básník a spisovatel Julius Zeyer,⁶⁶ též autor veršů vytesaných na soklech postranních soch: „*Svých synů prach vlast, truchlí, zemi vrací, jich skutky, jásajíc, po věky lidstvu hlásá.*“⁶⁷ [2]

1.3.2 Královská hrobka v katedrále sv. Víta

Společně s dostavbou katedrály sv. Víta, Václava a Vojtěcha došlo v letech 1928-1935 k radikální přestavbě královské hrobky, která se nachází pod Colinovým mauzoleem. Rekonstrukce, kterou započal architekt Kamil Hilbert, pozměnila jak architektonickou složku, tak vnitřní uspořádání a vybavení hrobky. Prostor byl nejprve vyprázdněn a ostatky zde pochovaných a jejich rakve byly vyneseny a podrobeny badání a očištění. Kamil Hilbert v průběhu jednoho roku vybudoval vchod do hrobky, upravil její interiér tak, že v jejím středu vytvořil vyvýšené místo pro sarkofág Karla IV., a vybudoval kamenný portál s mřížemi a znakem lva. V roce 1934 pak práci na projektu převzal Kamil Roškot, jehož doménou byla mimo jiné výstavba přehradních nádrží, ale zkušenosti s funerální architekturou získal již při soutěži na stavbu vítkovského památníku (viz níže).⁶⁸

Ten dotvořil interiér hrobky pomocí mozaiky ze šedých, zelených a žlutých střípků a podlahy z mramorových desek z kontrastních barev, které se pomocí tří kružnic vinou kolem sarkofágu Karla IV. Roškot také navrhl nové bronzové sarkofágy patřící Karlu IV., Jiříku z Poděbrad, Ladislavu Pohrobkovi a kamenné tumby manželek Otce vlasti Blanky, Anny a Alžběty a jeho syna Václava IV. V kryptě se dále nacházejí například renesanční cínový sarkofág Rudolfa II., cínová rakev Marie Amálie z roku 1804 či dvojice zapuštěných hrobů krytých kamennými deskami, v nichž jsou uloženy

⁶⁵ Viz kapitola Kamenické firmy.

⁶⁶ KŘIŠŤANOVÁ 2011, 39

⁶⁷ Zde je potřeba uvést na pravou míru dva omyly, které se váží ke Slavínu:

- 1) Slavínem je označovaná pouze společná hrobka na východní části hřbitova. Ostatní území nekropole se nazývá Vyšehradský hřbitov, což často splývá v jedno.
- 2) Pohřební kóje na Slavíně pochovaných osobností se nenacházejí na povrchu za jmennými tabulemi obklopujícími popsané alegorické sousoší, nýbrž ve společné kryptě pod úrovní schodiště, jejíž vchod se nachází na levé straně stavby Slavína vedle východních arkád.

⁶⁸ LUKEŠ 2012, 231

ostatky některých členů Habsburské rodiny nebo nedospělých dětí Karla IV. Hrobka, která získala atmosféru střízlivé moderní důstojnosti bez zbytečného patosu, byla vysvěcena pražským arcibiskupem Karlem Kašparem na Dušičky 1935.⁶⁹ [3]

1.3.3 Vítkov

Osud Národního památníku na Vítkově v Praze je velice pohnutý a naše historie si s ním pohrávala doslova jako kočka s myší. Již roku 1882 byl založen spolek pro výstavbu Památníku Jana Žižky z Trocnova na Vrchu Vítkově, aby tak uctil slavného vojevůdce, jehož jméno nese místní pražská čtvrť, a který právě na Vítkově roku 1420 zvítězil nad vojsky kruciáty Zikmunda Lucemburského. Po První světové válce se na tuto původní ideu nabalila snaha vzdát poctu československým legionářům prostřednictvím monumentu nazvaného Památník národního osvobození, jenž by připomínal zásluhy obce legionářské a poskytoval místo pro ukládání jejich ostatků. Součástí areálu měla být také socha Jana Žižky a budova sloužící jako archiv a muzeum legií.⁷⁰ V kontextu dějin umění byla velice zajímavá soutěž na zbudování památníku, která se odehrála na třikrát a přinesla řadu návrhů našich předních architektů a sochařů. Ještě před velkou válkou roku 1913 se jí zúčastnily například tvůrčí tandemy

Jan Kotěra- Jan Štursa, Pavel Janák- Otto Gutfreund, Bedřich Feuerstein- Otakar Švec či Josef Gočár nebo Josip Plečnik. Druhá etapa, která již zahrnovala myšlenku legionářství, se odehrála roku 1923, a své návrhy do ní zaslali například Alois Dryák s Ladislavem Kofránkem, Otokar Novotný s Karlem Dvořákem či Jaromír Krejcar s Janem Pešánkem. Konečně v roce 1925 ze soutěže vzešel vítězný návrh Jana Zázvorky a Jana Gillara, který obstál v konkurenci například Kamila Roškota či znovu se zúčastnivších Otokara Novotného a Aloise Mezery.⁷¹ Stavba budovy, kterou pochválí samotný Le Corbusier a získá roku 1937 cenu Grand Prix v Paříži, byla zahájena roku 1928.⁷² Co se týče svého funerálního účelu, byl tento návrh zamýšlen jako obrovské kolumbárium s deseti sarkofágy, 34 menšími hrobkami a ústřední tumbou plánovanou jako místo posledního spočinutí prezidenta T. G. Masaryka. Ten však tuto poctu odmítl a vyjádřil přání být pochován v Lánech po boku své manželky Charlotty (†1923).⁷³

⁶⁹ LUTOVSKÝ/BRAVERMANOVÁ 2007, 48–55

⁷⁰ GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 9

⁷¹ CZUMALO 2012, <https://czumalo.files.wordpress.com/2012/11/nc3a1rodnc3ad-pamc3a1tnc3adk-na-vc3adtkovc49b.pdf>, vyhledáno 13. 12. 2014.

⁷² GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 57

⁷³ ŠVIHLOVÁ 1996, 27–29

Umělecké výzdoby projektu se účastnila celá plejáda umělců, jakými byli například Max Švabinský, Jaroslav Horejc, Otakar Španiel, Otakar Švec či Vincenc Beneš. Vytvoření vsutku monumentální jezdecké sochy Jana Žižky, která byla osazena až v roce 1950, se ujal Bohumil Kafka. Plánované slavnostní otevření v roce 1938 však překazila Mnichovská dohoda.⁷⁴ V roce 1943 okupanti doslova vyrabovali vše, co bylo kovové (kliky, věšáky, radiátory), včetně ústřední sochy *Génia* nebo nástěnných a okenních reliéfů. Do konce války sloužil památník jako sklad Wehrmachtu. Po válce se začala řešit otázka, jak do koncepcce areálu zakomponovat také druhý odboj, který bojoval za obnovení svobodného Československa. Jednou z nerealizovaných myšlenek bylo zřízení čestného hřbitova obětí druhého odboje na celém temeni vrchu Vítkova, který by zahrnoval například pomník padlých československých letců.⁷⁵ Společně s Vítězným únorem však byla pochopitelně potlačena jak idea legionářská, tak potřeba zakomponovat pietu k obětem druhého odboje. V padesátých letech se proměnil Vítkov v pantheon komunistických špiček s Klementem Gottwaldem v čele, jehož nabalzamovaná mumie se po jeho smrti roku 1953 stala ústředním bodem celého komplexu.⁷⁶ O to více paradoxní je fakt, že první komunistický prezident spočinul na místě, které bylo původně zamýšleno pro T. G. Masaryka. Stejně tak se proměnil i výklad jezdecké sochy Jana Žižky, který bude po dalších čtyřicet let vnímán jako předchůdce československého revolučního boje. Architekt Jan Zázvorka společně se svým synem Janem Zázvorkou ml. a Prokopem Kubíčkem projekt dotvořili tak, aby budova vyhovovala novému pojetí, a stavební práce na mauzoleu včetně vytvoření laboratoří sloužících k uchování mumie vyvrcholily dostavbou Síně Rudé armády v roce 1956.⁷⁷ Pikantní je další osud Gottwaldovy mrtvoly, která byla nejprve jako odpověď na odsouzení Stalinova kultu v roce 1956 převlečena z generálské uniformy do civilního oděvu, a po té, co byl Stalin odstřelen z Letné v roce 1962, konečně zpopelněna.⁷⁸ Památník fungoval jako pohřebiště významných komunistických představitelů až do roku 1989. Tehdy byli vyzváni jejich pozůstalí, aby si ostatky odvezli a sekundárně uložili. O celou řadu kdysi tak významných persón, včetně samotného Gottwalda a jeho ženy Marty, však nikdo neprojevil zájem a skončili tak v nenápadném společném hrobě na Olšanech. Správu nad památníkem převzalo

⁷⁴ DVOŘÁK 2012, 92

⁷⁵ GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 41

⁷⁶ Totalitní ideologie se navrácí k mumifikaci vůdců, aby bylo jejich tělo uchováno navěky, snad inspirována kultem faraonů starověkého Egypta.

⁷⁷ viz kapitola Socialistický realismus.

⁷⁸ GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 56

Národní muzeum a zřídilo zde expozici novodobé české historie. V roce 2012 také zpřístupnilo pod názvem *Laboratoř moci* podzemní prostory. Velkou křivdou stále zůstává fakt, že řada lidí dodnes vnímá Vítkovský památník jako komunistické mauzoleum bez ohledu na jeho mnohem hlubší historii, a chová se k němu jako k relikvii bolševismu.[4]

1.3.4 Obrazová příloha ke kapitole 1.3

2 Typy neogotických, neorenesančních a neorománských náhrobků a hrobek

Přibližně v období 40. let 19. století začínají do sepulkrálního umění pronikat historizující vlivy, jako je nejprve neogotika, která se zde plně etabluje až kolem poloviny 19. století. Oproti předchozímu období neoklasicismu je tato změna nejlépe vysledovatelná na rovině tématické, kde střídají tradiční truchlící génie motivy křesťanské, jako jsou andělé či sochy reprezentující Vzkříšení nebo Poslední soud.⁷⁹ Ještě však hluboko za polovinou 19. století se neogotická funerální architektura prolíná s neoklasicistní figurativní výzdobou (hrobka rodiny Poláčkovy a Gavallarovy, Olšany [5]). To je způsobeno za prvé nevídaným rozkvětem této umělecké disciplíny na přelomu 18. a 19. století a za druhé faktem, že se díky funerálnímu konzervativismu většiny obyvatel prosazují architektonické směry poněkud pozvolněji než v ostatních oborech umění. S příchodem průmyslové revoluce a rozsáhlých změn v pohřebnictví, které přináší polovina 19. století, nastává též rozmach hromadné až masové produkce náhrobků a jejich nabídce pomocí katalogů a vzorníků, které však již položila základy doba konce 18. století. Důkazem toho je celá řada prosperujících firem obchodujících s posledními věcmi člověka. Ve druhé polovině 19. století zaplavují pražské hřbitovy firmy Möldner, Würzel či Pischelt dodávající neogotické náhrobky několika základních typů, jejichž výtavná podoba vychází především z prvků gotické architektury. Stejně typy se vyskytují v rámci neogotického umění po celé Evropě.⁸⁰

Nejjednodušším typem je stéla ve tvaru jednoduchého či trojitého gotického okna (náhrobek Josefa M. Kheila, 1877, Olšany, firma Möldner) či portálu [6, 7]. Náhrobky typu gotického okna bývaly někdy prosekávány, takže lze skrz ně vidět. Obě formy byly dále bohatě zdobeny kraby, vimperky či fiálami (náhrobek Anny Perzel, 1856, Olšany, firma Möldner, náhrobek Václava Hinka, 1865, tamtéž, firma Möldner). Jiným častým typem jsou stély napodobující řez katedrálou s imitací opěrného systému [8] či vysoké štíhlé stély v podobě fiály (náhrobek Bohumila Nováka, Olšany) [9].

Některé náhrobky jsou také zdobeny postranními deskami s cimbuřím. Neogotické náhrobky byly dodávány v naprosté většině v pískovci, který však snadno podléhá

⁷⁹ HNOJIL 2007, 34

⁸⁰ např. ŁAGIEVSKI 2005, 12

povětrnostním vlivům, proto jsou často ochuzeny o řadu detailů.⁸¹ Hroby bývají opatřeny méně nápadným rovem se znakem kříže a mřížovou ohrádkou s odpovídajícím neogotickým dekorem. Nákladnější náhrobky byly doprovázeny figurativními motivy, jakými byly převážně sochy andělů, kteří se vyvinuly z neoklasicistních postav truchlících géniů. Andělé bývají na rozdíl od nahých géniů oděni do rouch či parament. Často drží v rukou kříž a věnec spletený z kvítí nesoucího symboliku smrti. Velký důraz je kladen na detailní zpracování peří křídel (hrob Augustina Ullricha, †1882, Olšany, firma Möldner) [10]. Andělé také přebírají funkci a symboliku géniů smrti, kteří zhasínají pochodeň života. V několika případech vzniká též variace tohoto motivu, kdy kolem náhrobku stojí andělé dva, z nichž jeden třímá pochodeň ještě hořící a věnec s květinami v rozpuku (růže, slunečnice) a druhý pochodeň zhasíná a je ozdoben věncem z rostlin s funerálním obsahem (makovice, břečťan). Nejoblíbenějším typem sochy anděla byla po dlouhá desetiletí kopírovaná figura *Anděla míru* od Josefa Strachovského původně určená pro hrob rodičů Jakuba Arbese na Malvazinkách. Anděl ženského vzezření s rozepjatými křídly má ruce skřížené na hrudi a bosýma nohama se dotýká polokoule poseté hvězdami [11].

Vedle andělů tvoří figurativní výzdobu sochy Krista žehnajícího [12] či ukřižovaného. Podobně jako to bylo s hojným kopírováním *Anděla míru*, také velice rozšířený typ ukřižovaného měl svůj vzor v bronzové soše Josefa Václava Myslbeka z roku 1890, která ozdobila hrobku rodiny Ringhofferovy v Kamenici u Prahy.⁸² Její architektonický návrh v podobě půlkruhové zdi z kamenných kvádrů vytvořil architekt Jiří Stibral. Ačkoli byla socha původně zamýšlena pro interiér, a to jako reakce na smrt sochařova měsíčního synka, její zvětšená verze ozdobila hrobku umístěnou ve volné krajině. Dílo bylo velice úspěšné a Myslbekovi přineslo řadu ocenění například na Jubilejní výstavě 1891 či o rok později na pařížském Salonu,⁸³ kde se o ní velice pochvalně vyjádřil sám August Rodin. Nadšený ohlas vyvolalo naturalistické pojetí umírajícího Spasitele, jeho bezvládné tělo a skloněná hlava. Takto pojatý Kristus na kříži se stal v sochařství normou a ve funerálním umění byl často kopírován.^{84 85}

⁸¹ V případě obrůstání pískovcových náhrobků břečťanem je velkou chybou pískovec odtrhávat, protože když jeho listy přilne k povrchu náhrobku, společně s jeho odtržením dochází ke ztrátě horní pískovcové vrstvy.

⁸² na místě nazývaném Zaječí vršek.

⁸³ PRAHL 2006, 145

⁸⁴ HNOJIL 2007, 38

⁸⁵ Významným předobrazem Krista žehnajícího, který se v 19. století rozšířil po celé Evropě, byla socha od Bertela Thorvaldsena z roku 1822, tamtéž, 37.

Oblíbeným typem kříže byl jetelový krucifix, jehož břevna jsou na koncích ozdobena trojlisty.⁸⁶ Hroby byly dále doprovázeny postavami světců, jako je například sv. Václav (hrob Václava Laxy, Olšany, 1867, firma Würzel)⁸⁷ či sv. Jakub na společném hrobě Karla Purkyně a Václava Levého na Vyšehradě.⁸⁸

Rozměrnější architektura rodinných hrobek, které si pořizovaly především šlechtické rody nebo zámožné měšťanské rodiny, se objevuje na našich hřbitovech v podobě dvou základních typů. Pracovně je nazývám „horizontální“ a kaplovou⁸⁹ architekturou hrobky. Hrobky se dále dělí do jednotlivých typů podle způsobu uložení rakve s ostatky zesnulého.

Horizontální typ je tvořen širokou základnou ve tvaru jakési postele. Uprostřed se nachází vchod v podobě neogotického portálu, na který opticky navazuje často bohatě zdobený kříž v hlavách hrobky. Po obou stranách hrobky se často nacházejí schody vedoucí na horní desku, či smuteční vázy zdobené gotizujícím dekorem. Pod povrchem země se rozprostírá pohřební komora - zděný prostor určený k opakovaným pohřbům [13]. Nejstarší popsána hrobka na Olšanech pochází z roku 1858 a patří Janu Křtiteli Riedlovi von Riedenstein.

Kaplový typ hrobek je tvořený architekturou v podobě kaple, která se vyskytuje v neorománském, neogotickém, i neorenesančním slohu [14, 15, 16]. Interiér je řešen jako soukromý prostor s oltářem, odkud jsou rakve ukládány buď do pohřební komory (hrobka rodiny Procházkovy, 1862, hrobka rodiny Wokounovy, 1861, Olšany) nebo do výklenků umístěných horizontálně nad sebou v křídlech po stranách centrální části a opatřených jednotlivými nápisovými deskami (hrobka rodiny Spronglovy, Olšany) [17, 18]. Pohřební komory se vyskytují jak jednoúrovňové tak v několika patrech nad sebou, přičemž jejich hloubka je omezena jen hladinou podzemní vody.⁹⁰ Z nadzemního prostoru může vést do pohřebních komor schodiště, v některých případech i točité (hrobka Richarda Jakuba Dotzauera, 1887).⁹¹ Průčelí kaplové hrobky tvoří portál a štít s dekorem náležejícím danému slohu (obloučkový dekor, lomený oblouk s kraby, trojúhelný štít). Vchod do těchto hrobek byl často tvořen jen mříží,

⁸⁶ viz obr. 337a.

⁸⁷ SZABO 2011, 182

⁸⁸ vytvořil Bernard Seeling jako kopii originálu od Václava Levého.

Bernard Seeling (1850–1895), též autor například sochy Madony na vlastním hrobě na Vyšehradě.

⁸⁹ STEJSKAL/ŠEJVL2011, 82

⁹⁰ STEJSKAL/ŠEJVL2011, 82

⁹¹ SZABO 2012, 334

kteřá byla později opatřena bytelnějšími dveřmi či úplně zazděn v nedávné minulosti, kdy potomci přestali o hrobky pečovat.⁹²

Poněkud oprostěnější verzi tohoto typu funerální stavby je hrobka otevřená do prostoru, nad níž se klene gotizující zastřešení, jak ho vyřešil například Josef Hlávka v případě hrobky pro svou manželku v Přesticích (1887) nebo Kamil Hilbert u hrobky Jana Treybala (1901) v Doubravce u Plzně, která je zdobena reliéfem Kladení do hrobu [19].

Jinou variací kaplové hrobky otevřené vůkol je hrobový typ baldachýnu, který tvoří vysoká vzdušná architektura gotizujícího baldachýnu, jež ve svých útrokách skrývá nápisovou desku, rov, vázu nebo oltář (hrobka rodiny Pleschner von Eichstett od Josefa Krannera na Olšanech, hrobka Adele Lederer, †1892, na Novém židovském hřbitově na Vinohradech, [20]).

Kombinací horizontální a kaplové neogotické hrobky je potom architektura tvořená širokou přízemní částí, v jejímž středu je umístěna úzká kaple s oltáříkem, jejíž podlahou se vkládají rakve do podzemního prostoru [21, 22].

Zajímavou variací náhrobku v podobě gotického okna jsou typicky židovské hroby manželů se stélami napodobujícími sdružené gotické okno, což může být chápáno zároveň jako symbol dvou desek Zákona.

Neorenesanční styl proniká do náhrobní tvorby v 70. letech 19. století a nese s sebou příklon k inspiraci italskou renesancí.⁹³ Neorenesanční náhrobky se obecně vyskytují ve dvou základních typech, a to v podobě stély připomínající portál antického chrámu, v jejímž středu se nachází hlavní nápisová deska s dvojicí pilastrů vynášejících kladí často zdobené andílčími hlavami, palmetami a trojúhelný štít [23]. Po stranách pak může být náhrobek rozšířen párem vedlejších nižších desek (hrobka rodiny Eduarda Šťastného, †1871, na hřbitově sv. Matěje, hrobka rodiny Šubertovy, 1895, na Olšanech) [24].⁹⁴

Druhým velice rozšířeným typem, jehož autorem byl původně Antonín Wiehl, je hrobka ve tvaru niky či portiku s vítězným obloukem a segmentem.⁹⁵ Uvnitř portiku je umístěna nápisová deska, výzdoba často tvořená medailonem s Pannou Marií, křížem či vítězným Kristem, pod nímž se nachází malý oltář (hrobka rodiny Peluňkovy, 1900, Vyšehrad, hrobka Františka Mráze, †1881, Malvazinky) [25]. Oblíbeným

⁹²Řada těchto hrobek je v poslední době rekonstruována viz kapitola Oloupené a opravované hroby.

⁹³ BENEŠOVÁ 2001, 93

⁹⁴ viz návrh hrobky rodiny Mottlovy 1870 od Josefa Schulze, tamtéž 103.

⁹⁵ BENEŠOVÁ 2001, 103

neorenesančním typem je také náhrobek ve tvaru vyvýšené nadzemní tumby zdobené převážně rostlinným dekorem a volutami (hrobka rodiny Buckovy, 1887, Vyšehrad) [26].⁹⁶ Velké neorenesanční hrobky nabývají také podoby antických chrámů tvořených dvěma řadami sloupoví vynášejícími střechu s trojúhelným štítem [27].⁹⁷

Neogotické, neorenesanční a neorománské kaplové hrobky vycházejí z naprosto stejného architektonického rozvržení, liší se pouze formálním přitakáním ke gotickému, renesančnímu či románskému tvarosloví.

Směr neorománský se poměrně významně uplatnil v oblasti kaplových a velkých rodinných hrobek. Nejvýznamnější ukázkou neorománské kaplové architektury v Praze je hrobka rodiny Lannovy a Schebkovy od Antonína Barvitia na Olšanech z roku 1868.⁹⁸ Jinými pozoruhodnými příklady jsou o deset let starší centrální hrobka rodu Mensdorff-Pouilly v Nečtinách u Plzně [28] či rodová hrobka Harrachů v Horní Branné na Jilemnicku, kterou vystavěl roku 1870 dle návrhu neznámého autora Josef Kranner.⁹⁹ Vedle popsané kaplové hrobky však neorománský sloh nevytvořil žádný specifický typ a náhrobky, které lze označit jako neorománské, nacházíme spíše soliterně. Jsou to například hrob od Vojtěcha Ignáce Ullamanna patřící Františku Ladislavu Čelakovskému zdobený trpasličí galerií [29] či hrobka rodičů Vojty Náprstka tvořená trojdílnou stélou, v jejímž středu se nachází portrét matky držící plánek domu U Halámků¹⁰⁰ [30] (obojí na Olšanech).

Oblíbenou hřbitovní architekturou, která vznikala v historizujících stylech (ale i ve stylech následujících, jako hlavně secese), byly také arkády. A to volně stojící v areálu hřbitova či přiléhající k budově hřbitovního kostela. Zde byli pochováváni prominentní nebožtíci. Klenby arkád a kopulí hrobek byly vymalovávány motivem hvězdné oblohy se symbolem kříže a čtveřicí evangelistů na znamení Druhého příchodu Krista po vzoru Gally Placidie v Ravenně (arkády na Vyšehradě [31], na Vinohradech [32]).

Do architektonického směru neogotiky a jiných historizujících směrů spadají také hrobky velkolepých rozměrů, které si nechaly stavět šlechtické rody nebo dynastie

⁹⁶ Tento typ často vedl k pokusům vykradení, když se lupiči snažili dostat do nadzemní tumby. Tělo bylo ale vždy pochováno pod zemí a pachatelé odešli s prázdnou.

⁹⁷ Jednou z nejpozoruhodnějších mimopražských neorenesančních funerálních památek je hřbitovní portál Nového městského hřbitova v Hořicích z let 1893–1907, který vytvořili společně vyučující a žáci místní kamenosochařské školy. Více než 14 m vysokou bránu navrhli arch. Bohuslav Moravec a Antonín Cechner. Sochařská výzdoba pochází z dílny Quida Kaciána a Mořice Čermila.

⁹⁸ Popsanou v kapitole Spolupráce sochařů a architektů na funerálních realizacích.
⁹⁹ <http://www.hbranna.cz/pamatky/harrachovska-hrobka/>, vyhledáno 10. 12. 2014.

¹⁰⁰ Dům na Betlémském náměstí, kde provozovali Náprstkovi pivovar. Dnes se tam nachází Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur.

podnikatelů a průmyslníků na vesnických hřbitovech či v areálech odlehlých od sídel.¹⁰¹ Základy této praxi položila reforma pohřebnictví Josefa II., která především této skupině obyvatel znemožnila pochovávaní v kryptách kostelů a klášterů. Tento typ funerálních staveb byl tedy jejím postranním produktem, který však výrazně obohatil vývoj funerálního umění a položil základ další architektonické tvorbě hrobek v přírodě. Z období neoklasicismu pochází patrně nejslavnější ukázka, jakou je hrobka Josefa hraběte Vratislava z Mitrovic od J. F. Jöndla v Čimelicích. Speciálně neogotika však s sebou přináší doslova vzplanutí majetných investorů pro tento druh posmrtného odpočinku, který v sobě zároveň nese tehdy moderní romantickou ideu splynutí s přírodou, kterou společnost nacházela například při procházkách anglickým parkem. Vznikají například Schwarzenberská hrobka v Třeboni (Damian Deworetzky, 1877, [33]) či Buquoyská hrobka v Nových Hradech (Josef Schulz, 1904, [34]). Unikátní ukázkou řezbářské výzdoby v neogotickém stylu je interiér hrobky Lamberků v Nezamyslicích vytvořený kolem roku 1860 řezbářem Janem Rintem.

Neorenesančním skvostem v této oblasti rodových hrobek je mauzoleum Daubkových v Litni u Berouna, které vzniklo roku 1888 dle návrhu Antonína Wiehla inspirovaného kostelem Sant'Andrea del Vignola z roku 1554 na Via Flaminia v Římě.¹⁰² Centrální stavba na čtvercovém půdorysu zaklenutá kupolí je na fasádě zdobena trojúhelným a segmentovým štítem a nikou na jižní straně.

¹⁰¹ Neogotickými hrobkami šlechtických rodů na Slovensku se zabývají například Jana Pohaničová a Ingrid Belčáková. POHANIČOVÁ/BELČÁKOVÁ 2011, 369–386

¹⁰² MUDROVÁ 2013, 99

2.1 Obrazová příloha ke kapitole 2

3 Typy secesních náhrobků

Secesní umění si ve funerální oblasti vedlo velice zdatně. Velice rychle se mezi objednavateli prosadilo a sepulkrální umělecká výroba zažívala v této době jeden ze svých vrcholů. Díky typickému rysu secese, kterým je ornament čerpající svoje tvarosloví z přírodních vzorů,¹⁰³ se ve funerálním umění prosadila bohatá rostlinná výzdoba, která zároveň poskytovala značný prostor pro vyjádření tématu smrti prostřednictvím široké škály prastarých rostlinných symbolů. Vedle výzdoby vegetabilní také secese často pracovala s tématem exotiky, ženskými figurami a prvky symbolismu, které se daly skvěle uplatnit právě jako doprovod funerálního umění. Na našich hřbitovech začala tato zlatá éra na sklonku 19. století a pokračovala hluboko do třetí dekády století dvacátého, kdy se plynule přetavila ve styl art deco. Mezi lety 1900 a 1905 vznikly největší skvosty této periody.¹⁰⁴ Po roce 1910 pak nacházíme také ukázky hrobek vytvořených ve stylu geometrizující secese, která usměřňuje rozevlátý dekor do umírněných hranatých tvarů [35, 36].

Přirozeně nevznikaly jen prvotřídní realizace, ale secesní repertoár brzy ovládly firemní provozy i drobní kameníci. Někdy vedly tyto snahy ke kurióznímu nepochopení či spíše naivistické pokusy o napodobení Jugendstilu.

V tomto období zaznamenalo velký úspěch také funerální užitě umění v podobě rozmanitých náhrobních svítidel s věčným světlem [37–40], mříží či kandelábrů, kde se uplatnili dekoratéri a kovolijci jako například Celda Klouček, Franta Anýž či Václav Mašek.¹⁰⁵

Jedním z nejčastějších typů secesního náhrobku je prostá kamenná stéla dekorovaná festony, většinou jedním až třemi. Stéla bývá rozmanitých tvarů, čistě obdélná či s různě okosenými rohy. Pod festonovou výzdobou se nachází pole se jmény pohřbených. Tento typ je ukázkou secese značně ukázněné a umírněné [41]. Užívá se v první polovině první dekády 20. století. Příkladem uveďme hrobku stavitele Josefa Blechy z roku 1902 na evangelické části Olšanských hřbitovů.¹⁰⁶ Rostlinný dekor je zde poslušně soustředěn do festonu, který lemuje medailon s Blechovou důstojnou podobiznou. Dalším příkladem budiž hrobka rodiny Preissigovy z roku 1909

¹⁰³FAHR-BECKEROVÁ 2007, 12

¹⁰⁴viz obr. 117b, 121, 179, 186, 196, 220, 352

¹⁰⁵VLČEK 1986, 173

¹⁰⁶Zajímavostí stavitelských aktivit Josefa Blechy je fakt, že postavil například 65 cukrovarů v Čechách, na Moravě a v Maďarsku.

na Vinohradském hřbitově. Zde se na okosené stéle rozprostírá trojice mezi sebou vzájemně propletených festonů. Dvěma dalšími významnými zástupci festonového náhrobku jsou díla architektů Jana Kotěry a Josefa Fanty. První z nich vytvořil na Olšanských hřbitovech monumentální mramorovou hrobku univerzitního profesora a chirurga Karla Maydla zdobenou třemi bronzovými festony podle návrhu Bohumila Kafky. Fantovo dílo se nachází na Novém židovském hřbitově na Vinohradech. Zde vznikla roku 1907 obří hrobka Bohumila Bondyho, průmyslníka a podporovatele česko - židovských vztahů. Fanta vytvořil rozsáhlou architekturu skládající se z pěti mramorových náhrobních desek. Prostřední z nich vynáší rozměrný bronzový feston se jménem rodiny Bondy. Travnatý rov po stranách lemují dvě kamenné lavice [42].¹⁰⁷ Dalším velmi rozšířeným typem poněkud luxusnějšího charakteru je secesní kříž. Skládá se z mohutného rovu, zdobeného bronzovými úchyty, a vysoké stély z černého leštěného mramoru, v jejímž středu přečnává vysoký kříž, který se směrem vzhůru zužuje. Stéla je často v místě paty kříže zdobena bronzovými festony či svítilnami. Hrobky tohoto typu působí při své monumentalitě velmi důstojně a vkusně [43]. Na Vyšehradském hřbitově je pod takovou architekturou pochován sám velkopřůmyslník a majitel kamenické firmy Antonín Pupp. Další ukázkou může být například rodinná hrobka majitele pivovaru Aloise Tichého (1916, Vinohradský hřbitov).

Jiným typem, velmi hojně oblíbeným, je náhrobek s jemným plochým dekorem s florálním vzorem či méně častěji s figurativním motivem. U skromnějších náhrobků se vyskytuje výzdoba tvořená rozličnými girlandami či bobulemi, květinami a listy, jimiž je pokryta plocha desky. Výsledek často připomíná dekorativní práce či návrhy tapet Vojtěcha Preissiga.¹⁰⁸ Dekor je buď vybrušován v černém leštěném materiálu, nebo tvořen mozaikou. Příkladem mozaiky s figurativním motivem je náhrobek Josefa Mislera (†1910) na Vinohradských hřbitovech s velice jemným a vysoce dekorativním výjevem Panny Marie s Ježíškem v náručí. Pískovcová stéla kontrastuje se zlatým jasmem vzoru roucha a aureoly. U pravé paty desky sedí sošky zkroušených postav dětí [44].

Velice oblíbeným typem je hrobka zdobená sochou ženy plačky, anděla smrti či truchlícího génia. Socha je situována před nebo vedle desky stély či kříže a rozehrává dramatické gesto smutku [45, 46]. Žena plačka bývá obklopena bujným rostlinným

¹⁰⁷ VITOCHOVÁ/KEJŘ/VŠETEČKA 1997, 49–50

¹⁰⁸ Hrobka rodiny Pospíšilovy z roku 1907 a hrobka Jana Matiasche z roku 1905 na Olšanských hřbitovech.

dekorem [47]. Anděl smrti pak často desku s nápisem čte, objímá nebo láme větev stromu života. Postavy bývají oblečeny do splývavého roucha, jehož plocha také poskytuje prostor pro nápisy. Výrobou popsaného typu se v Praze zabývala hlavně firma Alexandra Zelinky, která výjev rozvedla do varianty anděla odvádějícího si zesnulého do dveří zászvěti.

Dvojice příkladů olšanských hrobek malíře Luďka Marolda (†1898) a architekta Karla Horáka (†1904), které vytvořil Vilím Amort,¹⁰⁹ dokládá originální pojetí náhrobku kombinující podobiznu zesnulého s postavou plačky, která k němu truchlíc vzhlíží v nízkém reliéfu. Zajímavostí tohoto výtvarného zpracování je oděv ženy, který netvoří dosud oblíbené neutrální roucho, ale ryze dobový dámský oděv i účes. Kompozice kombinuje kamennou stělu a dvojici aktérů výjevu v bronzu.

Celá řada hrobek poněkud větších rozměrů zaujme tvarem dvoukřídých dveří, které byly oblíbeným funerálním motivem již v antice. Dveře často doplňuje vcházející figura. Často jsou otevírány andělem smrti a symbolizují odchod na Onen svět. Jsou tvořeny vysokou mramorovou stélou ve tvaru křídel dveří, po jejichž stranách vynášejí dvojice sloupů kladí portálu (hrobka rodiny Kalábovy, 1902, Olšany, hrobka rodiny Salačovy, Vinohradský hřbitov).¹¹⁰ Příklady tohoto typu nenesou někdy znaky ryze secesního směru. Často kombinují neorenesanční architekturu hrobky a dveří se secesně vyznívajícím sochařskou výzdobou či secesními doplňky, jakými jsou hlavně svítílny či tepané prvky a mříže.

„Egyptský chrám“ je zajímavým typem funerální architektury, která reaguje na oblibu exotismů v secesním umění. Masivní stěly hrobek a náhrobků mají tvar brány do starověkého egyptského či mezopotamského chrámu. Směrem ke kladí se zužují. Na vrcholu je kladí zdobeno secesním dekorem, zde často ve tvaru paprsků slunce, křídel vážky, která obepínají tvář Krista, chrismon či symbol alfy a omegy [48]. Na Olšanech najdeme příklad v hrobce rodiny Kolárovy, na Vinohradském hřbitově je tento typ zastoupen hrobkou rodiny Karlíkovy. Fascinace Egyptem je v případě secesního funerálního umění poměrně častá. Důkazem může být dnes již neexistující sfinga na hrobě Dr. Lípy-Bey, jehož jméno ještě zazní,¹¹¹ či náhrobek právníka a spisovatele Josefa Škvora (†1909) na Olšanech s reliéfem egyptské otrokyně svírající urnu.

¹⁰⁹ Karel Horák, architekt, jehož nejvýznamnější realizací je patrně budova Vinohradské nemocnice (1902), a starosta Sokola vinohradského.

¹¹⁰ V Plzni tento typ dodala firma J. Cingroš: hrobka rodiny Binder-Bayer, 1900.

¹¹¹ V podkapitole 9. 9.

3.1 Obrazová příloha ke kapitole 3

4 Kubismus

Ačkoli Jan Kotěra vytýkal kubismu jeho povrchnost a nepravdivost, sami kubisté viděli v jeho krystalinickém tvarosloví doslova prazáklad potenciálu hmoty a vyjádření její tvořivé síly.¹¹² Toto hluboké poselství ve funerálním umění dobře ilustruje hrob Franze Kafky (†1924) pravděpodobně od Leopolda Ehrmanna, který sice spadá časově do doby mladší, ale ideálně v sobě spojuje symboliku spisovatelova tvůrčího génia s výtvarným vyjádřením v duchu kubismu [49].¹¹³ Kubismus se sice v běžné funerální produkci neuplatnil masově, jako tomu bylo například u neogotiky nebo secese. To, co však za poměrně krátkou dobu jeho panování vzniklo, je z pravidla pozoruhodným uměleckým výkonem.

Notoricky známou funerální architekturou je velkorysý projekt hřbitova v Ďáblicích, který vypracoval Vlastislav Hofman v roce 1912, a spadá do jeho raného kubistického období.¹¹⁴ Z téhož roku pochází jedna z prvních kubistických hrobek patřící rodině Nejedlých v Mnichově Hradišti od Emila Králíčka.¹¹⁵ Horizontálně se rozpínající architektura se skládá ze dvou výrazných částí. Ustupujícího stupňovitého rovu završeného deskou ve tvaru stříšky a trojdílnou stélou, jejíž střední část je zdobena průhledem, dvojicí kuželů a po stranách párem trojúhelných svítlen. Tři části stély jsou završeny okoseným kladím s výrazným vystupujícím klenákem. Králíčková koncepce se stala typem kubistické hrobky, která byla s oblibou kopírována (např. hrobka Marie Lambergové, 1914, Strašnický evangelický hřbitov).

Základním typem kubistického náhrobku je stéla, která se skládá z desky často z černého materiálu, kolem níž se rozehrává kubistické tvarosloví v podobě ostrých, různě prolamovaných hran kamenné architektury s kamenným rovem v popředí (hrobka rodiny Nedělovy, 1915, Vinohradský hřbitov, [50]). Kromě jedné desky se setkáme také například s trojicí, ze které bývá ta centrální vyšší než dvojice po stranách (hrobka rodiny Winternitzovy, 1917 od Emanuela Kodeta, Nový žid. hřb. na Vinohradech, [51]).¹¹⁶ Velký prostor je také věnován typické kubistické typografii tvořené divoce prolamovanými písmeny, jako je například charakteristické „A“ s prolomeným břevnem či hadovité „E“ [53]. Poměrně oblíbeným typem je také náhrobek ve tvaru ostré stříšky

¹¹² JANÁK 1912, 162–170

¹¹³ ŠVÁCHA 2004a, 110

¹¹⁴ viz podkapitola 13. 6. 2.

¹¹⁵ LUKES 2005, 92

¹¹⁶ další zajímavá ukázka: hrobka rodiny Kryšpínovy, Poděbrady **obr.** 52.

(hrobka Jindřicha Švandy, Olšany).¹¹⁷ Častou výzdobou kubistických hrobů byly přirozeně také náboženské motivy. V tomto případě nalezneme sochařskou výzdobu, která nejeví známky radikálního kubistického pojetí, ale je do kubistického tvarosloví zasazena, jako to můžeme nalézt například na hrobce rodiny Pacovských a Hnilíčkových (1919, Olšany), která dokládá dokonalou koexistenci divoce kubisticky prolamovaného podstavce a reliéfu kříže s figurami Panny Marie a Jana Křtitele. Kolem kříže probíhají paprsky a plasticky tak kontrastují s horizontálním podstavcem i břevnem krucifixu [54].

Další dvojici výjimečných kubistických památek nalezneme na Vršovickém hřbitově. První z nich je hrobka spisovatele Karla Půlpána z roku 1914 od již jmenovaného sochaře Emanuela Kodeta¹¹⁸ realizovaná firmou J. Rada a syn. Je tvořena vysokou stélou z černého mramoru a dvojicí krystalinických sloupků po jejích stranách. Stéla, na kterou hledí skulptura sedícího mladého muže s knihou, vyniká dlouhým nápisem tvořeným sofistikovaným kubizujícím písmem.¹¹⁹ Rov pokrytý břechťanem vymezují dva rohové okosené květníky [55]. Druhým unikátem je monumentální hrobka MUDr. Cyrila Pecivála z roku 1915 podle návrhu Ladislava Machoně. Hrobka se skládá ze dvou částí - rozměrného plochého dvouúrovňového polygonálního rovu a stély s dynamicky okosenými hranami. Plaketa s reliéfem bohyně Athény od Jaroslava Horejce, která ji zdobila, byla bohužel odcizena [56].

Vedle stél zasáhl kubismus také do podoby náhrobních podstavců soch a rovů. Tvary piedestalů jsou rozehrávány do všech stran, využívají okosenin ve všemožných úhlech, jsou vícestupňové a jejich plochy jsou též bohatě pokryty nápisy s charakteristickou typografií. Zajímavým párem ukázek jsou hrob legionáře Čenka Klose od A. Kotrby z roku 1920 na Olšanech [57] či náhrobek knihtiskaře Otakara Janáčka z roku 1927 od Karla Opatrného na Vinohradském hřbitově, který kombinuje kubisticky pojatý kamenný sokl s kosými hranami a bronzovou plastikou bezvládného muže umírajícího u tiskařského lisu [58]. Rovy, jakožto horizontální součást hrobu, také nabízejí velkorysý prostor kubistickému zpracování. Hmoty vodorovných desek jsou rozličně vrstveny, prolamovány, navazují na sebe a kombinují různé barvy materiálů. Ostré hrany tak například otevírají místo pro pěstování květin (hrobka rodiny Paloušovy, Olšany, [59]).

¹¹⁷ viz obr. 65.

¹¹⁸ Emanuel Kodet (1880–1954), sochař, žák Stanislava Suchardy. V jeho tvorbě se vedle drobné plastiky objevila také řada náhrobních soch, např. Dr. Pařka v Třebenicích, či pomníků, např. padlým v Poříčanech, Peruci, Tursku, Hostomicích, Husův pomník v Sušici, Žižkova mohyla u Sodoměře, pomník bitvy u rybníka Škaredý.

¹¹⁹ Celý nápis v kapitole Nápis na náhrobech.

Jak bylo výše zmíněno, Jan Kotěra přistupoval ke kubismu spíše s nedůvěrou a nevolí. Inspirace tímto směrem však můžeme v jeho tvorbě vysledovat právě u funerálních zakázek. V době I. světové války vytvořil několik nerealizovaných kubistických návrhů hrobek. Roku 1915 dochází ke spolupráci s Janem Štursou na hrobce rodiny Janouškovy na Olšanských hřbitovech [60].¹²⁰ Ze zmíněných kubizujících prvků je zde například polygonální nika, určená pro Štursovu plastiku Ukřižovaného, či celkové geometrickém pojetí masy hrobky. Počínaje tímto dílem vnáší Kotěra do své tvorby vedle kubizujících tendencí další nové prvky jako využívání geometrizujících nik či výklenků. Tvary architektury vepisuje do geometrické sítě, kterou užívá jako kompoziční osnovu a vymezuje tak segmenty stavebních článků.¹²¹ Velký důraz též klade na umělecké písmo a nápisy na náhrobcích. Polygonální nika s okosenou stříškou Janouškovy hrobky vytvořila typ kubistického náhrobku, který byl často opakován ve zjednodušené podobě tmavé nápisové desky vložené do kubizujícího výklenku. Taková stéla byla obvykle po straně obohacena o sloupek na svíci (hrobka rodiny Pluhařovy a Tůmovy, nedat., Olšany, [61]).¹²²

Společně s povolením kremace roku 1919 přichází i nový zájem o výtvarné pojetí uren, které po dlouhé době začínají opět plnit funkci nejen dekorativní, ale i praktickou. Právě kubismus dostává při tvorbě nádob na unikátní příležitost. Velkou pozornost věnoval návrhům uren a urnových náhrobků architekt Vlastislav Hofman, který se touto problematikou zabýval i teoreticky. Jeho tvorba je působivým estetickým zážitkem, jež sahá přes kubistické období, které se vyznačuje krystalicky zkosenými tvary, po pozdější klasicizující umírněný projev. Vedle Hofmana se urnami zabývali i další

¹²⁰ stejná spolupráce proběhla i při realizaci hrobky Arnošta Mandelíka na Židovském hřbitově v Kolíně.

¹²¹ SKÁLOVÁ 2000, 318

¹²² Další zajímavé kubistické hrobky:

hrobka rodiny Řehořovy, 1912, hřbitov sv. Matěje, firma bratří Ducháčkových **obr. 62**

hrobka právníka a historika Jaromíra Čelakovského (†1914), Olšany

náhrobek rodiny Wízkovy, 1914, Olšany

hrobka rodiny Márovy, před rokem 1919, Olšany

hrobka rodiny Rumlerovy, 1925, Olšany

hrobka rodiny Růžičkovy, nedat., Bubeneč **obr. 63**

hrobka Barbory Raškové, nedat., komunální hřbitov Plzeň **obr. 64**

urnový náhrobek Růženy Vágnerové, 1926, Vršovický hřbitov, sign. V. Zdeněk

hrobka bankovního ředitele Paula Oserse (†1923), Nový židovský hřbitov na Vinohradech

hrobka Augusty Dubové (†1918), Nový židovský hřbitov na Vinohradech **obr. 65**

hrobka rodiny Kučerovy, 1939, Olšany

umělci jako Pavel Janák,¹²³ Alois Wachsmann či Jaromír Krejcar, a vytvářeli návrhy jejich designu pro sdružení výtvarných umělců Artěl či pro spolek Krematorium.^{124, 125}

¹²³ HNÍDKOVÁ 2011, 99

¹²⁴ NEŠLEHOVÁ 2004, 237–248

HOFMAN 1918, 13

VLČEK 2006, 284–297

ŠVÁCHA 2000, 43

¹²⁵ Zajímavou paralelou tvorby umělecky hodnotných uren může být maďarská porcelánka Hollóháza, která v meziválečném období vyráběla vysoce zajímavé porcelánové urny. MUZEUM PIETY V BUDAPEŠTI 2008, 10

4.1 Obrazová příloha ke kapitole 4

5 Období od roku 1918 do konce 40. let 20. století

5.1 Rondokubismus

Rondokubismus, jako architektonický styl považovaný za oficiální tvář I. republiky a výtvarný projev její svébytnosti a kulturní úrovně, kterou navazovala na hlubokou tradici stavitelskou v našich zemích, nemohl neproniknout ani do sféry produkce sepulkrální. I zde se projevuje užíváním okosených tvarů obohacených o oblé linie, figurativní výzdobou nebo reliéfy lipových ratolestí a výrazným dekorativismem, veselostí a malebností. Jako odkaz na české národní barvy zapracovává červené či růžové a bílé materiály. Vedle budování celé řady reprezentativních sídel státních institucí dávala také mladá republika velký prostor uctění památky těch, kteří padli za světové války. A právě rondokubismus byl k tomuto účelu také užíván. V Praze v tomto stylu nalezneme například pomník padlých a zemřelých občanů Vršovic, který vytvořili bratři Ducháčkové pro Vršovický hřbitov či pomník padlým druhům 1914–1918 zasazený do architektury rondokubistického kolumbária na Olšanech. Přímo ukázkovým příkladem rondokubistické pomníkové architektury je pomník padlých na italském vojenském hřbitově v Milovicích ve tvaru sloupu zdobeného čtveřicí alegorických postav [66].

Nejznámějším a nejčastěji citovaným představitelem rondokubistické funerální architektury je beze sporu pardubické krematorium podle návrhu Pavla Janáka z roku 1922, který vybrala porota z více než osmi desítek předložených soutěžních návrhů.^{126, 127} Budova krematoria v sobě spojuje důstojnost chrámu posledního rozloučení a malebnost české chalupy s trojúhelným štítem a sedlovou střechou. Tato červeno-bílá „perníková chaloupka“ je po třech stranách obehnaná ochozem s dekorativními sloupy. Při příchodu po schodišti nás též zaujme roseta uzavřená ve štítu zdobeném proužky dvoubarevné fasády stavby. Výzdoba interiéru byla realizována dle návrhu Františka Kysely. Široký oblouk nad varhanami je zdoben motivy lipových listů. Dřevěné detaily jsou též pojaty v lidovém duchu.¹²⁸

Na území Prahy nalezneme dosud nepovšimnutou, avšak nanejvýš zajímavou ukázkou hřbitovního rondokubismu v podobě velkorysého kolumbária na Olšanských hřbitovech, jehož autora se mi nepodařilo dohledat. Pokrývá hřbitovní zeď procházející

¹²⁶ VÁŇA 2005, 72

¹²⁷ Vedle vítězného návrhu stojí dodnes za pozornost i futuristický návrh Jiřího Krohy, který svým krystalinickým vzezřením vyvolává představu jakési vesmírné lodi. CÍSAŘOVSKÝ 2003, 40

¹²⁸ LESÁK 2007, 87

ulicí Želivského. Je členěno do oddělení dle písmen, která vévodí architektuře vždy v polovině sekce. Zde, ve středu mezi urnovými skříňkami, vzniká prostor pro jakýsi oltářík, vodorovnou desku, jež tvoří pomyslný střed kolumbária. Oltářová deska dále pokračuje architekturou tvořenou lomenými hranami připomínající svatostánek, jenž vrcholí výklenkem se zmíněným písmenným označením. Horní hrana kolumbária je zdobena obloučkovým motivem. Jednotlivé přihrádky kolumbária jsou od sebe odděleny architektonickým dekorem. Samotná oddělení jsou vždy horizontálně dělena do horní a spodní části, kde jsou přihrádky zbarveny do tradiční kombinace růžové a bílé. Na dělicích přepážkách mezi jednotlivými odděleními nalezneme vždy odlišné, též rondokubisticky provedené urnové architektury, patrně pro prominentnější případy. Každá z nich je originální. Mají podobu patrových kamenných polic, se dvěma či více urnami, zdobených geometrickými motivy. Střed celé architektury kolumbária tvoří Pomník padlým 1914–1918 ohraničený odděleními „J“ a „A“, od nichž na sever vybíhá křídlo zakončené písmenem „P“ a na jih písmenem „H“ [67, 68].¹²⁹

Co se však týče individuálních hrobů, nebyl rondokubismus příliš rozšířený. Ukázky náhrobků zbudovaných ryze v tomto směru, které jsem našla v Praze, čítají maximálně dvě desítky. Nejzajímavější ukázka, hrobka rodiny Burešovy a Smetanovy (hřbitov strašnického krematoria) je tvořena čtyřbokým širokým sloupem zdobeným čtveřicí reliéfů karyatid a atlantů v podobě dělníků a dělnic z bílého kamene, které vynáší růžová patka [69]. Dalším typicky rondokubistickým zástupcem je hrobka dnes patřící rodině Vajnarově (hřbitov Malvazinky), která byla patrně zrekonstruovaná v nedávné době. Je tvořena geometrizující stélou z růžového a šedého umělého kamene korunovanou polokoulí a vegetabilními hlavicemi [70]. Na Olšanech pak nalezneme náhrobky Cyrila Duška v podobě vysokého sloupu vynášejícího urnu zdobenou lipovou ratolestí [71] a Antonie Stuklové, který vypadá jako vysoká čtyřboká květina se dvěma řadami geometrizujících květních lístků [72]. Architekt Jiří Víšek vytvořil rondokubistický rov ve tvaru obdélníku, z něhož vybíhají čtyři polokruhy pro hrobku anonymního majitele (Nový židovský hřbitov na Vinohradech).

¹²⁹ Autora se mně bohužel nepodařilo dohledat ani v archivu Olšanských hřbitovů.
dobové foto In.: DVOŘÁK 2012, 66

5.2 Purismus a funkcionalismus

Velice záhy se začínají prosazovat také další architektonické směry jako jsou purismus a funkcionalismus, které s sebou přinášejí skutečný estetický zážitek a v případě funerálních realizací tvoří elegantní a důstojné řešení míst posledního odpočinku. Patos, kterým byly kdysi nasyceny historizující náhrobky, nebo malebnost hrobů rondokubistických se vytratily. Zbyla jen čistota a účelnost, které však tvoří základ krásy architektury daného období - tím spíše náhrobků, jež tak nabízejí možnost nerušené meditace při návštěvě zesnulého. Ve 20. až 40. letech se na našich hřbitovech setkáváme s architekturou, která byla ovlivněna jak soudobým stavebním děním, tak změnami v praxi pohřbívání, jako nárůstem obliby kremace a s ním spojeným novým druhem hrobu, jakým byl urnový náhrobek. Síla funerálního purismu a funkcionalismu spočívá především v kombinaci jasného čistého tvaru a výtvarného zážitku navozeného použitím různých druhů kamene a jiných materiálů či chromováním. Neodmyslitelnou součástí náhrobků 20. až 40. let je charakteristická typografie, které kopíruje své vzory z fasád funkcionalistické architektury, a vizuálně se odráží jako paralela technické civilizace a tvoří její moderní všudypřítomnou složku.¹³⁰ Funkcionalistická typografie zrušila orientaci na osu, používala výhradně grotesk a místo ornamentů se uplatnily geometrické tvary a linky.

Přicházejí také snahy přistupovat k náhrobku jako obecně danému tvaru novým způsobem. Zvyšuje se tvarová pestrost hrobů, které se stávají stále členitějšími. Mění se především tvary rovů, které jsou více plošně a nápaditěji rozprostírány nad hrobovým místem, nebo je jejich tradiční kompozice doslova rozbita a jednotlivé prvky jsou nečekaným způsobem skládány vedle sebe. V případě hrobů v urnových hájích, ale i rozměrných hrobek, přichází zásadní změna v častém natočení čtvercového rovu o devadesát stupňů, čímž dochází k přetvoření tohoto horizontálního prvku v kosočtverec [73]. Další významnou změnou je nové pojetí tvaru náhrobní stély, tedy vertikální dominanty hrobu, která byla po celé věky chápána jako vztyčený kámen, většinou obdélného tvaru, často zakončený křížem. Ve třicátých letech se obdélný tvar kamenné stély prolamuje a otevírá se ve směru k návštěvníkovi jako kniha [74, 75]. Oblíbeným způsobem dekorace takto vzniklého tvaru je výrazně vertikální prvek jako například vysoká štíhlá váza, kříž či kamenný pruh, který je často též tvořen materiálem kontrastujícím s barvou kamene stély [76–84]. Dobové funerální trendy kombinace

¹³⁰ JÁNSKÁ 2007, 146

tmavého materiálu a bílého kříže či jiného detailu přesně ilustruje návrh hřbitova Jana Havlíčka z roku 1921 [85].¹³¹ U náhrobků tvořených stélou otevřenou jako kniha, v jejímž středu byl umístěn dekorativní prvek jako váza, mísa či kříž, byl často tento prvek také zastřešen oblou přechýlující deskou [86]. Plocha hrobového místa byla rozbita do několika částí a často velice členitě osazena. Mnohdy se takto komplikovaně zaplňovala rohová místa v pravém úhlu. Pracovalo se často s rozlehlým okrskem rovu, který byl například rozdělen na více částí. Jedna část byla zavalena kamennou deskou, jiná se nechala zarůst zelení. Jednotlivé části stély byly skládány na sebe horizontálně i vertikálně. Byly též doplňovány různým počtem sloupů, které mohly zůstat v jedné rovině, či zacházely do pravého úhlu či obtáčely rov [87–92]. Oblíbené bylo také zapoulení stély nebo její vložení do zapouleného sloupoví [93]. Zajímavým poznatkem je fakt, že se s příchodem moderní doby vytrácí i funerální patos, jaký známe z náhrobků například českých buditelů 19. století. Hroby vrcholných představitelů mladé republiky jsou skromnější a umírněnější. Meziválečné období velice nápaditě pracovalo také se symbolem kříže a v této oblasti přineslo celou řadu nových přístupů a nečekaných výtvarných řešení. Zde se výrazně projevila firma sochaře Sršně, která přinesla nejvíce inovací.¹³² Krucifix byl rozmanitě prostorově tvarován, často se používal tvar řeckého kříže nebo kříže v horizontále, který má vodorovné břevno výrazně delší než svislé [94]. Objevuje se masivní kříž z černého materiálu s vykrojenými hranami a chromovými linkami uprostřed nebo plastický kříž, který není plochý, nýbrž trojrozměrný, kdy břevna vyběhají do všech čtyř stran [95]. Kompozice náhrobků bývá doplňována vedle jmenovaných dekorativních prvků také charakteristickými chromovými svítilnami [96–98] či úchyty na zdvižení rovu. Figurální výzdoba ani podobizny zesnulých se samozřejmě nevytratily, ale jejich zapracování do architektury náhrobku je skromné, strohé a méně nápadné. Vedle racionálního proudu sepulkrálního umění se ve 20. až 40. letech dál prosazuje přitakání ke klasickým dekorativním formám. Meziválečné období se ale stalo ve smyslu příklonu k moderní architektuře purismu a funkcionalismu érou největšího rozkvětu. Tehdejší umělecké výkony funerálního umění považuji za to skutečně nejestetičtější, co u nás kdy v této oblasti tvorby vzniklo.

¹³¹ ŠVÁCHA 1995, 222

¹³² viz kapitola Kamenické firmy.

5.3 Kolumbária, urnové háje a lesní hřbitovy

V souvislosti s povolením kremace, která byla interpretována jako projev demokratického a moderního ducha a odloučení od katolické církve, se objevují některé nové pohřební zvyklosti, jež svým charakterem přímo ovlivňují funerální umění a požadavky na jeho architektonická řešení. Vznikají nové útvary na uložení popele zemřelých, jakými jsou kolumbária, urnové háje a s nimi spojený nový typ urnového náhrobku. Všechny tyto novinky zároveň splňují požadavek úspory cenných pozemků pro rozvoj samotných měst, jak ho proklamovali zastánci kolumbárií heslem: „*Přenechte půdu živým.*“¹³³ Kolumbária, která získala název díky své podobnosti holubníku (latinsky columba = holub), se začala velice rychle šířit. Nejprve vznikala v areálech krematorií, dále se umísťovala na hřbitovní zdi nebo byla nově budována jako samostatně stojící police. Některá z nich vznikala podle velice kvalitních projektů jako například rondokubistické kolumbárium na východní stěně Olšanských hřbitovů, jeho funkcionalistický pandán na II. obecním Olšanském hřbitově či funkcionalistické úložiště uren na Holešovickém hřbitově, které bylo vytvořeno společně s dalším hřbitovním mobiliářem, jakým je zábradlí schodiště mezi jednotlivými úrovněmi nekropole. Obrovský rozvoj této funerální architektury však s sebou přináší nově vzniklá Církev Československá přímo spolupracující se spolkem Krematorium a propagující pohřeb žehem jakožto vysvobození ze spárů katolické církve,¹³⁴ a s ním spojené ukládání uren do kolumbárií, která se stala nedílnou součástí jejich svatyní tzv. Husových sborů. V první fázi umísťuje Církev Československá kolumbária do provizorních míst, jako jsou předsíně či dvorky kostelů, jak je tomu například u sv. Václava na Zderaze, který zakoupila roku 1927.¹³⁵ Umísťování kolumbárií do interiéru kostela má však i svůj ideologický rozměr, kdy tak zesnulí tvoří s živými stále jednotné společenství a účastní se náboženského života. Zároveň tato symbióza živých s popelem předků vytvořila novou architektonickou typologii, kdy se stalo kolumbárium nedílnou součástí multifunkčních projektů Husových sborů, do kterých obvykle spadá kromě samotného liturgického prostoru také například divadlo, přednáškový sál a obytná část s nájemním domem. Vedle příjmů z nájmu bytů plynuly Husovým sborům značné zisky také z nájmu urnových míst v kolumbáriích a přestavba divadel a přednáškových sálů na úložiště uren za účelem zvýšení výnosů na sebe

¹³³ VEČEŘÁKOVÁ 1997, 74

¹³⁴ SVOBODOVÁ 2009, 268

¹³⁵ NEUMANN 1929

nenechala dlouho čekat.¹³⁶ Příkladem takové architektury v Praze jsou Husovy sbory na Vinohradech (Pavel Janák, 1933, podzemní část na kolumbárium přestavěl Jiří Jakub, 1938 [105]), ve Vršovicích (Václav Truksa, 1930), či Holešovicích, kde se nachází největší kolumbárium ve střední Evropě (František Kubelka, 1937). Exteriérová kolumbária měla mimo jiné také tu výhodu, že nebyla nikterak stavebně technicky náročnými projekty. Ke zbudování těch nejjednodušších typů stačila z pravidla hřbitovní zeď. Vyvinula se však celá řada různě členěných druhů, které mohly výrazně převyšovat úroveň zdi nebo byly kombinovány s všelikými pietními okrsky a památníky. Výrazným specifikem je také volba materiálu desky, která uzavírá prostor na urny. Hlavními dvěma možnostmi jsou desky kamenné, na kterých je vytesán nápis, či skleněná pole, za kterými lze vidět urnu a případné ostatní předměty zde přiložené. Z pochopitelných důvodů je první řešení estetičtější.

Varianta, která kombinuje kolumbárium a podzemní pochovávaní jsou potom urnové hroby zabírající menší plochu než rakvové. Bývají často seskupeny na místě zvaném urnový háj. Urnové hroby jsou tvořeny podzemní schránkou většinou čtvercového půdorysu, do které se vkládá urna či více uren, rovem a náhrobkem. V meziválečném období vznikla celá řada typů jako například stéla ve formě vysokého soklu, který je korunován kamennou urnou či vázou.¹³⁷ Ta však plní účel čistě dekorativní a urna s ostatky je uložena v zemi. Tyto symbolické urny bývají dekorovány všelijak tvarovanými uchy, květinovými girlandami a podobně, zatímco sokl získává často podobu sloupu a poskytuje prostor pro více či méně ozdobný nápis [99–102]. Dalším často se vyskytujícím druhem jsou rozmanitá nadzemní řešení ve tvaru všemožných polic a přihrádek s různým počtem zde vystavených uren obsahujících ostatky [103]. Urnové hroby jsou po architektonické stránce řešeny velice rozmanitě a období První republiky přináší v této oblasti skutečnou žeň prvotřídních realizací a rozkvět funerálního umění. Na druhou stranu vznikají čistě typizované sériové výrobky v podobě soupravy rovové desky s úsporným pomníčkem, které byly často vybaveny také vázou a lucernou na svíčku.

Společně se snahami modernizovat a demokratizovat pohřebnictví se také klade důraz na prostředí hřbitovů, které jsou prostornější, nabízejí větší plochy zeleně a dbá se i na výběr dřevin. Zájem roste o nový typ nekropolí - lesní hřbitovy. Zastánce kremace a modernizace pohřbívání, Emil Edgar, o problematice lesních hřbitovů napsal:

¹³⁶ SVOBODOVÁ 2007, nepag.

¹³⁷ viz kapitola Symbolika výzdoby náhrobků.

„Lesním hřbitovem vrcholí reforma hřbitova.“¹³⁸ Dochází též ke snahám vytvořit ze hřbitova místo vzbuzující celkově větší estetický požitek: „Lepší hřbitov, který ukojuje také potřeby citové a estetické.“¹³⁹

Tento typ nekropole, který původně vznikl v Německu,¹⁴⁰ dává pozůstalým možnost kombinace důstojného uložení ostatků zemřelého a příjemnějšího zážitku při návštěvě hrobu. Mezi nejvýznamnější příklady u nás patří lesní hřbitovy ve Zlíně, který založil Tomáš Baťa ve spolupráci s architektem Františkem Lydie Gahurou,¹⁴¹ v Kamenici nad Lipou, v Novém Boru [104] či v Písku a hřbitov Motol v Praze.

5.4 Další dění ve funerálním umění

Vedle purizujícího proudu ve funerálním umění se dále udržují klasicky zdobené náhrobky či litinové kříže. Objednavatelé se nechtějí vzdát sladkobolných postav andělů, patetických plaček či truchlících géniů.

Ohlasy secese se dále vyskytují ve vysoce dekorativním stylu, který hýří roslinnou výzdobou a bohatou draperií ženských a andělských postav [106].

Náhrobky v této době však také získávají tvary, které již klasickou stélou nepřipomínají ani v nejmenším a později dávají prostor například abstraktním sochařským dílům v podobě rozličných geometrických tvarů [107] či stylizovaným předmětům, jakými jsou například květiny či zvířata.

Výstavba rozměrných kaplových hrobek dále pokračuje, ale v mnohem menší míře, než tomu bylo ve druhé polovině 19. století. Jejich architektura reflektuje dobové trendy, které se v podobě funkcionalistických keramických obkladů objevují například na urnové hrobce rodiny Zadničkovy (30. léta, hřbitov sv. Matěje). Velice pozoruhodným příkladem je také monumentální mauzoleum rodiny sklářského magnáta Johanna Schowaneka v Albrechticích v Jizerských horách z roku 1935. Hrobka na centrálním půdorysu v umírněném klasicizujícím duchu od neznámého autora je korunována kupolí. Její vchod je zdoben reliéfem členů rodiny Schowanekovy s kotvou.¹⁴² Portál obíhají pásy s motivem korálů. Sklo se zde uplatnilo také prostřednictvím vitrajových oken a mozaiky s výjmem zmrtvýchvstání. Celkovou velkolepost hrobky podtrhuje rozsáhlé okolní prostranství s parkovou úpravou [107a, 107b].

¹³⁸ EDGAR 1937, 15

¹³⁹ EDGAR 1937, 6

¹⁴⁰ HNÍDKOVÁ 2014, 23

¹⁴¹ HORŇÁKOVÁ 1998, 31

¹⁴² viz kapitola Symbolika výzdoby náhrobků.

Naprosto solitérní sepulkrální architekturou, která by se snad dala označit jako futuristické dílo s prvky národního stylu, je hrobka rodiny Thűringerovy z roku 1933 na Malvazinkách od neznámého autora. Kompozice hrobu se velmi dynamicky rozpíná do prostoru pomocí dvou řad pěti kamenných koulí zdobených bronzovými motivy hvězdiček, které po stranách lemovaly rov složený z několika vrstev kamenných desek různých tvarů. Rovu dominuje stěla s bronzovým reliéfem zesnulého Karla Thűringera v profilu, nad níž se vypíná vysoký stylizovaný kříž krystalinického tvaru tvořený okosenými břevny prostupujícími v pravých úhlech centrální čtvercovou desku. Kolem paty kříže „rotuje“ další trojice koulí, z nich ta prostřední nese jméno zde pochované rodiny a supluje tak funkci nápisové desky. Hrobka působí díky bohatosti a kontrastnosti tvarů velice hybným až fantastickým dojmem. Navzdory tomu, že je velice významnou památkou své doby, byly její bronzové části ukradeny [108].¹⁴³

Pozoruhodnou ukázkou funerální tvorby členů skupiny Devětsil je náhrobek Jindřicha Štýrského (†1942). Nechala jej zhotovit jeho umělecká souputnice Toyen, kterou jeho odchod hluboce poznamenal. Oslovila architekta Jaromíra Krejčara, aby vytvořil působivý náhrobek zdobený inkrustací z barevných mramorů s motivem postavy zahalené v rouchu s kápí podle Štýrského kresebného cyklu *Apokalypsa*. Ta se sklání nad drobným reliéfem rakve v pravém rohu stély [109].¹⁴⁴

¹⁴³ viz kapitola Oloupené a opravované hroby.

¹⁴⁴ viz podkapitola Jiří Víšek.

KRATINA 1997, 12

Na začátku 80. let 20. století se jednalo o likvidaci tohoto náhrobku, což vzbudilo odpor veřejnosti. Jako forma protestu proti těmto událostem byl vytvořen cyklus fotografií pražských hřbitovů z let 1981–1983 od Radka Kratiny.

5.5 Obrazová příloha ke kapitole 5

6 Socialistický realismus

Socialistickým realismem nebo sorelou je označován umělecký směr, který byl schválen roku 1932 Ústředním výborem Komunistické strany Sovětského svazu jako oficiální směrnice pro literaturu, výtvarné umění a hudbu, a v českém kulturním prostředí je vymezen přibližně roky 1948 a 1955.¹⁴⁵ Pronikání tohoto směru do náhrobního umění bylo však poněkud rozpolcené. Funerální umění bylo totiž po roce 1948 odsouzeno jako buržoazní přežitek¹⁴⁶ a společně se snahou režimu vymýtit křesťanskou víru z mysli obyvatelstva se začala také vytrácet pozornost věnovaná posledním věcem člověka. Největší výhrady měl režim pochopitelně vůči honosným hrobkám šlechtických rodů či zámožných továrníků. Nežádoucí však bylo jakékoli umělecké zviditelňování hrobů všech občanů, kteří jsou si rovni jak zaživa, tak na hřbitově. Směr socialistického realismu se tedy funerálního umění, ovšem jen co se týče soukromé sféry, dotkl naprosto minimálně. Naopak v oblasti hrobů a pomníků vojáků padlých ve Druhé světové válce, a především těch sovětských, se sorela uplatnila významnou měrou. Takové pomníky, kterých nalezneme na našem území celou řadu, byly nejčastěji zdobený rudou pěticípou hvězdou, často opatřenou srpem a kladivem [110, 111, 113]. Pakliže byly tvořeny figurativní složkou, obsahovala přirozeně postavy vojáků se zbraněmi, někdy doprovázené postavičkami vděčných dětí. Velmi často mají nápisy v azbuce [112]. Na území Prahy nalezneme dvě pozoruhodné ukázky sorely ve funerálním umění. Jsou jimi pohřebiště Rudoarmějců na II. obecním Olšanském hřbitově a části Vítkovského památníku, jež byly dostavěny po roce 1948.

Čestné pohřebiště sovětských vojáků, kteří zemřeli v pražských nemocnicích na následky zranění za Druhé světové války, tvoří poměrně rozsáhlý okrsek, na němž jsou pochovány ostatky 429 osob. Jednotlivé náhrobky mají podobu obelisků ze šedé žuly zdobených reliéfy pěticípé hvězdy a zkřížených bojových zástav a samopalů.¹⁴⁷ Centrální bod památníku tvoří pylon korunovaný rudou hvězdou s dvojicí soch vojáků v zimní a polní uniformě od sochaře Jaroslava Brůhy z roku 1945 [114].^{148 149}

¹⁴⁵ PETIŠKOVÁ 2002

¹⁴⁶ stejný pohled na funerální umění nalezneme roku 1970 In.: KRÁL 1970, nepag.

¹⁴⁷ V nedávné době prošlo pohřebiště kompletní rekonstrukcí, kterou organizovala ruská ambasáda v Praze a která sklídila velkou kritiku z řad zde žijících Rusů. Podle nich byly originální náhrobky vyměněny za neodpovídající repliky a na náhrobních nápisech se objevilo velké množství chyb. http://praha.idnes.cz/oprava-pohrebiste-padlych-ruskych-vojaku-na-olsanech-pde-/praha-zpravy.aspx?c=A130423_1920651_praha-zpravy_eb, vyhledáno 12. 1. 2014.

¹⁴⁸ DOBUŠEVA/KRYMOVA 2013, 14

¹⁴⁹ Hřbitov se objevil například na obraze Jarmily Záhořové z roku 1954 nazvaném *Nezapomínají*. Představuje pionýry zdobící hroby Rudoarmějců květinami. obr. 115 PETIŠKOVÁ 2002, 64

S příchodem února 1948 a ideologií, kterou s sebou přinesl, se také změnila interpretace významu památníku na vrchu Vítkově a legionářská myšlenka byla nahrazena propagandou režimu, jeho východisek a osobností. Funerální účel byl ponechán, avšak privilegium pohřbu zde se dostalo především Klementu Gottwaldovi či neznámému vojínovi, jehož ostatky byly uloženy do soklu Žižkovy sochy. Pro tyto účely bylo potřeba architekturu Jana Zázvorky dotvořit a dozdobit tak, aby odpovídala nově nastoleným „trendům“. Vznikly tak dvě nové místnosti, kterými bylo Gottwaldovo mauzoleum, včetně technického zázemí, a Síň Rudé armády dokončené roku 1953.¹⁵⁰ Interiér mauzolea byl překvapivě strohý, avšak jeho ponurý účinek byl o to silnější. Ústřední dominantu tvořil mramorový katafalk vynášející prosklenou rakev s mrtvolou Gottwalda, která byla na vrchní straně dekorovaná nárožními akroteriiemi.¹⁵¹ Východní stěna mauzolea je zdobena reliéfem ověncené pěticípé hvězdy.

Síň Rudé armády, dnes Síň osvobození, která byla přistavěna k východní části památníku, byla opatřena kenotafem z bílého mramoru a osmi mozaikami na téma Rudoarmějců od Jana Kavana a Jana Simoty provedenými akademickým malířem Vladimírem Sychrou.¹⁵² Prostorově je koncipovaná tak, aby návštěvník prošel podél oblouku s nápisy prezentujícími triumfy sovětské armády v průběhu Druhé světové války. Budova byla též opatřena skupinou bronzových dveří nahrazujících původní kusy zrekvírované nacisty. Jsou zdobeny reliéfními cykly na téma bojů za národní osvobození Čechů a Slováků od dob husitství po Vítězný únor. Dveře byly provedeny roku 1954 podle návrhu Josefa Malejovského.^{153 154}

¹⁵⁰ GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 56

¹⁵¹ Po zpopelnění v roce 1962 byly Gottwaldovy ostatky přesunuty do sarkofágu z červeného mramoru zdobeného zlatým věncem, který vévodil kryptě památníku. **obr.** 116

¹⁵² GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 56

¹⁵³ GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 87

¹⁵⁴ Josef Malejovský (1914–2003), autor také pomníku Jana Žižky v Trocnově či Bedřicha Smetany v Praze.

6.1 Obrazová příloha ke kapitole 6

7 Kamenické firmy v letech 1850–1950

7.1 Obecný přehled

Kamenické firmy, lépe snad řečeno dílny či provozy, byly hlavním dodavatelem náhrobkové produkce. V případě malých lokálních podniků je vedl jediný kameník, jehož repertoár byl často velice omezený. V případě větších provozů se dílna soustředila kolem vedoucího kameníka či sochaře a mohla dosahovat až několika desítek zaměstnanců. Kamenozpracující firmy nebyly většinou zaměřeny pouze na výrobu náhrobků, ale sortiment, který dodávaly, byl mnohem různorodější, jako například dlažební kostky, obrubníky, obklady, dekorativní předměty a ozdobná skulptura, které byly často dodávány k těm nejprestižnějším účelům.¹⁵⁵ Některé firmy disponovaly také svými vlastními lomy či dovážely kámen z celých Čech či u významných zakázek mramor z Itálie. Nejčastějším materiálem, který nabízely, byl především pískovec, žula, syenit a později umělý kámen. Významnou změnou, která přišla koncem 19. století a ovlivnila vlastní výrobní proces náhrobků i jejich výslednou podobu, byla industrializace, díky níž bylo možné strojově opracovávat i tvrdší materiál, jako je například švédská žula.¹⁵⁶ [117a]

Kamenické dílny spolupracovaly se sochaři a architekty, kteří byli najati zákazníkem či přímo firmou, aby vytvořily návrh a ideový koncept náhrobku či hrobky. Kooperace s předními umělci byla samozřejmě velice prestižní událostí a některé tandemy umělců a kamenických dílen spolupracovaly dlouhodobě a velice úspěšně a zadaly tak vzniku nečekaně hodnotných uměleckých počinů. Podle firemních značek umístěných převážně na pravém spodním rohu stély nebo rovu lze sledovat působení jednotlivých výrobců, kteří jsou často specifičtí také využíváním odlišných materiálů či dekorativních prvků. Některé firmy měly velice dlouhou tradici a provozovali je členové mnoha po sobě jdoucích generací. Vzpomeňme například provozy, které obklopovaly na začátku 19. století sochaře za účelem výroby náhrobků tak zvučných jmen, jakými byli autoři doby neoklasicismu Malínský, Prachner či Plazer. Od poloviny 19. století pak můžeme

¹⁵⁵ Pro ilustraci výběrové řízení na dodání kamenických prací při výstavbě Obecního domu, do kterého se roku 1905 přihlásily čtyři firmy, kterými se budeme níže zabývat: Jan Gabriel, mistr kamenický z Prahy III, Ferdinand Palouš, mistr kamenický z Prahy VII, Giovanni Ciani, c. k. dvorní mistr kamenický z Prahy II a Ludvík Šalda-První pražská továrna na výrobky mramorové a žulové z Prahy II. Uspěl Ludvík Šalda, kterému byly svěřeny práce ze žuly a práce leštěné a broušené, a Ferdinand Palouš, jehož úkolem byla výroba doplňků z pískovce.

¹⁵⁶ KUDLÁČOVÁ, 2011, 211

sledovat nástup velice úspěšných dílen kamenosochařů Pischelta, Möldnera¹⁵⁷, Würtzela¹⁵⁸ či Sandtnera¹⁵⁹. Ti se zaměřovali především na zpracování náhrobků v podobě pískovcových stél neogotického tvarosloví.¹⁶⁰ Ve druhé polovině 19. století a na přelomu 19. a 20. století začaly vznikat firmy další, především Pupp a Škarka, Jan Rada a syn, Ludvík Šalda či později Zelinka Vinohrady, které se uplatnily hlavně jako dodavatelé secesního funerálního umění, o které byl v dané době výrazný zájem. První tři jmenované se věnovaly především výrobě náhrobků z černého kamene, firma sochaře Zelinky se specializovala hlavně na pískovcovou skulpturu. V době prvních dvou dekád 20. století se také ve spolupráci s kamenopodniky zabývají funerálními zakázkami významní sochaři a architekti, jakými byli hlavně Jan Kotěra, Stanislav Sucharda či František Rous.

Secesní produkce je velice oblíbená také ve druhé dekádě 20. století, kdy její výroba stále pokračuje, jakkoli se na scéně objevují nové progresivnější směry, jako například kubismus. Firmy, které uspokojovaly zaběhlou poptávku, se však v oblasti mladých stylů dokázaly velice rychle adaptovat a v meziválečném období dodávaly podle mého názoru to nejlepší, co u nás v oblasti funerálního umění kdy vzniklo, tedy puristické a funkcionalistické náhrobky. Meziválečné období se stalo nejplodnější etapou a érou vzniku a prosperity nekonečné řady výrobců náhrobků. Z podniků, které patřily k naprosté špičce v období 20. až počátku 50. let, jmenujme především firmy Blahomír Podpěra Kralupy nad Vltavou, sochař Sršeň Dejvice či Svoboda Pečky. V letech 1922 až 1932 také fungoval společný podnik pražských kameníků a sochařů pod názvem Kamenodružstvo, který měl za úkol „*nakupovati a svým členům dodávati veškeré potřeby pro živnost kamenickou, sochařskou a příbuzná odvětví jako: hrubý kámen, ocel, nářadí a náčiní a pod.*“ Dále se zabýval „*najímáním a kupováním kamenných lomů za účelem společného členského vytěžení a zpracování kamene na práci pomníkovou...*“ Členy Kamenodružstva byli a na jeho vysokých postech se angažovali majitelé celé řady níže představených kamenických firem, jako například Jan Gabriel, Alexandr Zelinka, Antonín Beran, Antonín Palouš či mimopražští zástupci Václav

¹⁵⁷ Karel Möldner, nar. 1825 v Mafferdorfu, žák Pischelta.

¹⁵⁸ Ludvík Würzel (1865–1913), sochař, žák J. V. Myslbeka.

¹⁵⁹ Otto Sandtner (1843–1922), litograf a sochař, vlastnil litografickou dílnu v Široké ulici a kamenickou dílnu u Olšan. SZABO 2012, 119

Spolupracoval např. s Vilímem Amortem na hrobce rodiny Rottovy na Olšanech.

Jeho otec, nositel stejného jména, byl též sochařem a jeho dílem je například socha Madony s dítětem na hradě Kost či skupina náhrobků na hřbitově v Sobotce.

¹⁶⁰ Jejich práce jsou pospány v kapitole Typy neogotických, neorenesančních a neorománských náhrobků a hrobek.

Cingroš z Plzně nebo Václav Hára z Českých Budějovic. Periodikem, ve kterém Kamenodružstvo inzerovalo práci svých členů, byl časopis *Kámen insert*.¹⁶¹

Koncem 40. let sledujeme u většiny kamenických firem stejný podnikatelský osud, jímž byl strmý úpadek a velké finanční těžkosti, které vedly nejprve k nastolení nucené správy. Na přelomu 40. a 50. pak vyvrcholila politická situace znárodnováním jednotlivých kamenictví a jejich začleňování do jednoho státního podniku kamenozpracujícího průmyslu. Důsledkem toho bylo stejně jako v jiných odvětvích vymizení konkurence a nastolení unifikace a šedi. Mnozí kameníci a sochaři naštěstí fungovali v rámci státního podniku nadále, ale udržet kontinuity a navázat na vysokou kvalitu funerálního umění, jak ji známe z období před rokem 1948, se již nepodařilo a ani dosud nedaří.

7.2 Jednotlivé firmy

7.2.1 Pupp a Škarka¹⁶²

Slovutná firma Pupp a Škarka byla oficiálně zřízena roku 1891 Karolínou Puppovou a Josefem Škarkou pod přídomek „*veřejná obchodní společnost ku provozování živnosti sochařské a kamenické*“ se sídlem ve Vařeticích v Jílovském okrese.¹⁶³

Po té, co roku 1905 odstoupila Karolína Puppová, se ve vedení společnosti vystřídala celá řada osob (Antonín Burda, Václav Burda, Antonín Burda ml., Anna Burdová, Ladislav Škarka, Antonín Pupp).

Firma těžila materiál pro svoje výrobky v lomu v Kamenném Přívoze. Dále vlastnila žulové a syenitové lomy, ale zpracovávala náhrobky též ze zahraničního mramoru.

Před rokem 1913 se přesunulo sídlo firmy na Žižkov, kde vznikl sklad náhrobků v Táboritské ulici a dílny a strojní brusírny v Chelčického ulici číslo 584.

Jméno podniku se stalo velmi brzy synonymem pro kvalitní a reprezentativní secesní funerální architekturu, jíž se chlubila pražská smetánka na všech důležitých nekropolích.

Pupp a Škarka proto při významných zakázkách často spolupracovali se slavnými umělci, především se sochařem Františkem Rousem. Patrně nejvýznamnějším plodem

¹⁶¹ Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 3069, sign. Dr XXIX/130, spis Kamenodružstvo 1922–1932

¹⁶² Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 1566, sign. AXX/139, spis Pupp a Škarka

¹⁶³ Její počátky však spadají už do roku 1878, jak firma uvádí na svém hlavičkovém papíře z období protektorátu.

jejich kooperace je hrobka Jana Hrdličky [117b], největší náhrobní sousoší na Olšanských hřbitovech. Hrobka se skládá z monumentální mramorové architektury a čtyř postav velkolepého sousoší. Dále pak socha zlomeného dubu na hrobě Josefa Kodla na stejném místě.¹⁶⁴ Zámožný podnikatel Antonín Pupp je pohřben na Vyšehradském hřbitově v secesní hrobce z černého mramoru. Pupp a Škarka se v meziválečném období věnovali i plošně mnohem menším zakázkám, čehož je ukázkou například urnový hrob rodiny Havrdovy z roku 1930 v urnovém háji Olšanských hřbitovů [118]. Firma byla znárodněna roku 1950.

7.2.2 Jan Rada a syn¹⁶⁵

Firma Jan Rada a syn byla trojgeneračním podnikem, jenž byl zapsán do obchodního rejstříku roku 1909 jako Jan Rada a syn Kamenictví v Žižkově (Olšany 51) a provozoval kamenolomy v Nečíně a Lipnici.

Po smrti Jana Rady (děda) roku 1916 přebírá vedení kamenictví syn František (1877–1958), který ale záhy odchází na frontu (1917). Vnuk Jan (1911–1985) studoval na UMPRUM architekturu u Pavla Janáka.¹⁶⁶ Kolem roku 1930 začal pomáhat otci Františkovi s vedením firmy a architektonické vzdělání zde také bohatě uplatnil.

Již v prvních letech své existence, kdy dodávali především secesní náhrobky, si Rada a syn vedli na trhu velice zdatně. Příkladem uveďme spolupráci se sochařem Františkem Rousem, ze které vznikla půvabná olšanská hrobka rodiny Mastných nesoucí podobu egyptského chrámu s mramorovou postavou ženy či, vyšehradský náhrobek známého kovolijského Václava Maška, který se sám významně angažoval ve funerální tvorbě [119].¹⁶⁷ V tomto období byl ale zákaznický velice úspěšný také vzor náhrobku tvořený vysokým obeliskem, který je po stranách zdobený dvojicí volut. Příkladem tohoto typu je například hrobka Karla Jaromíra Erbena (†1870) a rodiny Rezkovy na Olšanech, kam byly přesunuty ostatky spisovatele z Malostranského hřbitova. Zástupců tohoto typu se po Praze nachází celá řada [120].

Z roku 1917 pak pochází kubistická hrobka Karla Půlpána, na které se plastickou výzdobou podílel sochař Emanuel Kodet (Vršovice).¹⁶⁸

¹⁶⁴ viz obr. 254

¹⁶⁵ Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 944, sign. A III. 98, spis Jan Rada a syn

¹⁶⁶ tamtéž Vysvědčení na UMPRUM z roku 1932, folio 64

¹⁶⁷ Jiným secesním dílem, které stojí za připomenutí, je hrobka rodiny Urbánkovy, kolem 1900, navrhl R. Klenka, Olšany.

¹⁶⁸ viz obr. 55.

V meziválečném období, především ve 30. letech, kdy vedl firmu architekt Jan Rada (vnuk), pak přichází období dalšího vrcholu prosperity firmy a vznikají špičková funkcionalistická díla [88].¹⁶⁹

Sledování vývoje tohoto kamenosochařství dokazuje, že bylo schopno se velice úspěšně a pružně přizpůsobit dobovým trendům po celou dobu svého téměř čtyřicetiletého působení až do roku 1948, kdy bylo znárodněno.

7.2.3 Ludvík Šalda¹⁷⁰

Firma Ludvíka Šaldy byla do obchodního rejstříku zapsána roku 1893¹⁷¹:

*„K váženému přípisu ze dne 22. 8. 1893 klade sobě podepsaná obchodní a živnostenská komora za čest, slavnému c. K. obchodnímu soudu sdělit, že Ludvík Šalda, mistr kamenický, v Praze č.p. 320/II. zaměstnává se stavebními pracemi kamenickými, jež provádí na zakázku, a výrobu pomníků, jež zhotovuje dílem na zakázku, dílem pro sklad. V obou případech používá kamene z lomů vlastních, jakož i kamene z lomů cizích koupeného.“*¹⁷²

Informaci o prosperitě, kterou firma na konci 19. století prožívala, přináší toto svědectví:

*„Ludvík Šalda provozuje živnost kamenickou v č. p. 320/II. a v huti Vyšehradské v objemu značném, převyšujícím rozměry obyčejného řemesla, po obchodnicku, při níž zaměstnává průměrně kolem 80. dělníků, kteří pracují dle systému práce dělené. V č. p. 320/II. udržuje rozsáhlé skladiště ku prodeji svých výrobků po obchodnicku. Potřebný kamenický materiál získává z vlastních lomů a sice jest majitelem lomů, žulových ve Verměřicích u Příbrami a Zbizoticích v okrese Příbramském. Pak ve Chramostech v okrese Sedlčanském. Ve Skroupé v okrese Sedlčanském má lom mramorový a ve Chlumci u Třebové lom sienitový.“*¹⁷³

Z období secese také pochází nejvíce zástupců Šaldovy produkce [121].

Roku 1938 přesídlila firma do Strašnic naproti Vinohradskému hřbitovu, v té době ji již vedla vdova po Ludvíku Šaldovi, Aloisie Šaldová.

¹⁶⁹ další příklady v příloze 1.

¹⁷⁰ Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 1472, sign. AXXV/64 OV, spis Ludvík Šalda

¹⁷¹ Na hlavičkovém papíře z roku 1942 je však uveden rok založení již 1847.

¹⁷² Přepis noty s jednacím číslem 7909 Obchodní a živnostenské komory v Praze ze dne 17. září 1893.

¹⁷³ Přepis noty Magistrátu královského hlavního města Prahy Obchodnímu soudu ze dne 27. září 1893.

O postupném sestupu prosperity firmy svědčí fakt, že před znárodněním zaměstnávala už jen dva zaměstnance. Roku 1955 byla vymazána z obchodního rejstříku.

Firma také spolupracovala s předními sochaři a architekty své doby a dokázala tak uspokojit mnohdy odlišné požadavky zákazníků jak po stránce osobního vkusu, tak po stránce stylové. Společným jmenovatelem vzniklých hrobů však vždy zůstávala vysoká kvalita projektu i použitého materiálu a precizní řemeslné zpracování. Na většině náhrobků nenacházíme ani po sto letech od jejich vzniku viditelné známky chátrání.

Po stránce figurativní práce je významnou realizací firmy Ludvíka Šaldy je hrobka rodiny Štěpánkovy a Martincovy (1913, Olšany), na jejíž sochařské výzdobě pracoval Stanislav Sucharda, který pro hrobku vytvořil bronzovou ženskou postavu pod jménem *Matka odchází* [122].

Co se týče spolupráce s architektonickými osobnostmi, provedla firma Ludvíka Šaldy podle návrhu Otokara Novotného¹⁷⁴ nevídaně skvostnou hrobku pro architektovu rodinu (1910, Olšany), ve které byl jako první pochován otec Vojtěch Novotný (†1909). Projekt této stavby ve stylu přísně geometrizující secese vytvořil Novotný s vytříbeným smyslem pro detail a vizuální efekt. Kombinuje zde pozdně secesní dekor s přísně puristickým tvaroslovím stély, rovu a předsunuté nápisové desky. Vedle kombinování tvarů vystavěl tvůrce silný zážitek kontrastu též použitím černého a bílého kamene. Třetím prvkem, který doplňuje dokonalou kompozici je bronzová bysta otce signovaná K. Bendelmayer umístěná na vysokém soklu, která tvoří s celkovým konceptem hrobky dokonalou symbiózu.¹⁷⁵

Ze stejného roku pochází také například hrobka rodiny Křivánkovy (Vinohradský hřbitov), jejíž návrh vytvořil arch. Bedřich Bendelmayer. Toto dílo nese podobu ohrádky ze šedého kamene se stélou se dvěma dórskými pilastry a secesním volutovým dekorem. V neposlední řadě to byl Josef Gočár, jehož návrh hrobky rodiny Pilcovy zdobené sochou od Jakuba Obrovského provedl Šalda na Olšanech roku 1925.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Tvůrce Mánesu, vodárenské a majákové věže na letišti Kbely či učitelských domů v ulici E. Krásnohorské.

¹⁷⁵ viz **obr.** 35

¹⁷⁶ viz **obr.** 229a.

O prestiži firmy svědčí též fakt, že byla přizvána jako dodavatel kamenických prací při dekorování krypty Slavína. Motivem výzdoby interiéru Slavína byly vzory raně křesťanského umění v katakombách.¹⁷⁷

7.2.4 Alexandr Zelinka

Tuto kamenickou firmu se sídlem na Královských Vinohradech založil kamenosochař a absolvent hořické kamenické školy Alexandr Zelinka (1880–1942) pocházející z Benátek nad Jizerou, který se ve své kariéře věnoval především funerálnímu umění. Roku 1921 ale vytvořil též pomník padlých za První světové války v obci Libošovice u Jičína. Na chodu kamenické dílny se jako sochařka podílela i Zelinkova manželka. Firma působila v prvních čtyřech dekádách 20. století, vrcholem její produkce byla nic méně hlavně léta 1910 až 1920. Specializovala se především na výrobu sochařských pískovcových výrobků zdobených figurami hlavně andělů smrti či plaček. Dílna nabízela několik velice oblíbených katalogových typů. Jedním z neúspěšnějších byl secesní hrob se sochou anděla smrti, který láme větve stromu života či jinak doprovází dramatickými gesty nápisovou desku v podobě reliéfu kříže, jenž se směrem k zemi rozšiřuje. Příkladem za všechny budiž náhrobek Henrietty Schmidt na Vinohradském hřbitově z roku 1911 [123].¹⁷⁸ Jiným typem, poněkud malebnějšího rázu, byla volná socha Krista jako dobrého pastýře s ovečkou (hrobka rodiny Řehákovy, Vinohradský hřbitov, [124]).¹⁷⁹ Zelinka také kombinoval pískovcové sochy či reliéfy s temným materiálem stél, čímž dosahoval velice elegantního efektu, jako například v případě secesní hrobky rodiny Šindelářovy na hřbitově sv. Matěje, jež je tvořena stélou ve tvaru kříže, před níž stojí pískovcová postava ženy po pas skrytá mezi květenou.¹⁸⁰ Zelinka nabízel též velice prestižní typ hrobky s oblíbeným motivem ženské figury zacházející do dveří, jak je tomu například u hrobky rodiny Kalábovy na Olšanech (kolem 1910) [126].¹⁸¹ Nutno podotknout, že tato symbolika byla žádána a věnovaly se jí i jiní kameníci.¹⁸² V meziválečném období zůstala firma Zelinka věrná osvědčené pískovcové produkci, jak to dokládá velmi zajímavá ukázka olšanského

¹⁷⁷ NECHVÁTAL 1981, 12

¹⁷⁸ též hrobka rodiny Šafránkovy, 1918, Olšany.

¹⁷⁹ analogie ze hřbitova Cerepesi v Budapešti, obr. 125

¹⁸⁰ viz obr. 47.

¹⁸¹ též hrobka rodiny Salačovy na Vinohradském hřbitově a hrobka rodiny Müllerovy na Olšanech (1902).

¹⁸² Například plzeňský Jan Cingroš: hrobka rodiny Bauer – Binder, 1900, Plzeň obecní hřbitov.

náhrobku Leopolda Bařka (†1928),¹⁸³ zahradního architekta a ředitele sadů hl. m. Prahy. Na kamenné stéle sedí velmi civilně vyhlížející postava muže v dobovém obleku a klobouku [127]. V tomto období se však objevují i výrobky příklánějící se k tehdejšímu ideálu purismu, jako je přísně strohá hrobka Františka Horáka z roku 1933 na Olšanech [128]. Produkce kamenosochařství Zelinka je snadno rozpoznatelná díky nezaměnitelnému stylu secesních pískovcových figur, jejichž vysoká kvalita provedení byla standardem.¹⁸⁴ Škodou však zůstává, že právě kvůli použitému materiálu je celá řada těchto památek značně zvětralá a nezadržitelně podléhá zkáze.¹⁸⁵

7.2.5 Blahomír Podpěra (Borovička Čáslav)

Rodina Podpěrova pocházející původně z Mělnicka dala vzniknout velice zajímavému propletenci výrobců a kamenických dílen podnikajících v oblasti výroby náhrobků. Vůdčí osobností tohoto klanu se stal architekt a sochař Blahomír Podpěra (1895–1968), další absolvent vyhlášené kamenosochařské školy v Hořicích a zároveň žák Josipa Plečnika.¹⁸⁶ Záhy po vzniku Československa založil kamenický závod Arch. Podpěra Kralupy nad Vltavou a brzy proslul jako *uznávaný tvůrce standardního urnového náhrobku*.¹⁸⁷

Podpěrova sestra Blažena Borovičková–Podpěrová (1894–1980), která získala sochařské vzdělání také nejprve v Hořicích, a dále pak na UMPRUM u Josefa Drahoňovského a Bohumila Kafky, se na počátku 20. let začala, vedle vlastní bohaté volné tvorby, v bratrově podniku úspěšně angažovat. Stejně tak ale od roku 1922 pracovala na výzdobě náhrobků ve firmě svého manžela sochaře Karla Borovičky v Čáslavi. Nedaleko Čáslavi ve Světlé nad Sázavou vznikla později další pobočka tohoto rodinného podniku. Provoz výroby byl s velkou pravděpodobností založen na dělbě práce tak, že autorem architektonické složky hrobů byl Blahomír Podpěra (signatura arch. Podpěra) a tvorbu sochařské výzdoby bronzových, keramických či tesaných reliéfů zajišťovali manželé Karel Borovička (signatura Borovička Čáslav) a Blažena Borovičková–Podpěrová (signatura Borovičková Podpěrová). Vedle zmíněné

¹⁸³ Zde bych si dovolila nesouhlasit s tvrzením Aloise Vanouška, podle kterého plastiku vytvořil sochař Jindřich Zelenka. Ten se narodil čtyři roky po vyhotovení pomníku Alexandrem Zelinkou. Došlo zde tedy k záměně jmen Zelenka a Zelinka. viz VANOUŠEK 2000, 82

¹⁸⁴ Zvláštní hříčkou a otazníkem je jediný velice naivní anonymní náhrobek (později získaný rodinou Danešovou a Kašparovou) signovaný „Zelinka“, jehož kvalita je v porovnání s produkcí firmy Zelinka pochybná.

¹⁸⁵ další příklady viz příloha 2.

¹⁸⁶ CHLUPÁČ 2006, 11

¹⁸⁷ NEŠLEHOVÁ 2004, 248

umělkyně se však na výrobě reliéfní výzdoby podílela také Podpěrova manželka, akademická sochařka Františka Podpěrová–Bělská (1898–1969).¹⁸⁸

Náhrobky firmy Podpěra (Borovička), ať už byly vyrobeny v Kralupech nad Vltavou, Čáslavi či ve Světlé nad Sázavou se vyznačují vždy prvotřídní kvalitou a jsou rozpoznatelné na první pohled podle dokonalé architektonické puristické koncepce, která je velice často doprovázena drobnými reliéfy ponejvíce ženských figur plaček či orantek, jež působí velmi křehkým až éterickým dojmem. Oděny jsou do takřka neznatelných draperií [129–133]. Sochařka Borovičková–Podpěrová se však ne zřídka pouštěla do volných bronzových náhrobních soch, které dosahovaly též uznáníhodné umělecké úrovně. Firma se se stejnou bravurou zhostila zakázek jak běžných, tak urnových náhrobků a v obou oblastech dosahovala vždy dokonalého výtvarného zážitku. Podpěrova architektonická práce se vyznačuje hravostí a fantazií, se kterou člení jednotlivé plochy rovu a stél, ponechává otevřená místa, skládá na sebe horizontální a vertikální hmoty, které pak zdobí harmonizujícími sochařskými doplňky. Často kombinuje různě barevné materiály, jakými byly především žula a syenit v kontrastu s bílým mramorem či pískovcem. Obzvláště elegantně pak působí černé desky stél zdobené reliéfy z bronzu.

Ve své knize věnované problematice zpracování kamene Podpěra vysvětluje, jak precizní byl při své práci: „*Kamenická práce, která má přetrvati věky, musí být provedena dokonale, základy počínajíc. Řemeslná vyspělost je jednou z podmínek uměleckého tvoření. Promysleme a provedme v kameni každou podrobnost dokonale. Neříkejme, že lidé takové práce neocení. Vážnými lidmi vždycky bude oceněna. Buďme solidní v práci a ve všem svém jednání.*“¹⁸⁹

O tom, jak suverénně Podpěrovy náhrobky odolávají zubu času, se můžeme přesvědčit na nespočtu ukázek, které se nacházejí na našich hřbitovech po celých středních Čechách v ohromujících počtech.¹⁹⁰ Nejreprezentativnější ukázkou Podpěrova architektonického podstavce se sochou Blaženy Borovičkové–Podpěrové je hrobka rodiny porodníka a gynekologa Václava Pitha z roku 1922 na Vinohradském hřbitově

¹⁸⁸ Státní okresní archiv v Mělníku, fond Kartotéka rodáků Kralupy nad Vltavou, Katalog průmysl kamene Architekt Blahomír Podpěra v Kralupech nad Vltavou, nepag.

¹⁸⁹ PODPĚRA 1922, nepag. obr. 134

¹⁹⁰ Katalog průmysl kamene: Architekt Blahomír Podpěra v Kralupech nad Vltavou, obr. 135–138
Nejrozsáhlejší soubor Podpěrových náhrobků se nachází přirozeně na obecním hřbitově v Kralupech nad Vltavou. Zde můžeme srovnat výsledky s největším místním konkurentem, kým byla firma se srovnatelnými výsledky a prestiží Dynybyl.

Řadu zástupců náhrobku urnového nalezneme například v urnovém háji Olšanských hřbitovů. další příklady viz příloha 3.

[139]. Koncem třicátých a hlavně pak ve čtyřicátých letech se objevuje stále více náhrobků, jejichž stély se tvarově zjednodušují, reliéfy ženských figur ustupují a kompozice se soustředí pouze na neokrášlenou výpověď strohé architektury, jak to dokládá hrobka rodiny Drkošovy¹⁹¹ a Maršíkovy¹⁹² z roku 1936 na hřbitově sv. Matěje. [140].

Veleúspěšný podnik rodiny Podpěrových a Borovičkových musel po Vítězném únoru ustoupit znárodnění. Kariéra jeho zakladatelů však pokračovala dál. Blažena Borovičková–Podpěrová například získala řadu státních ocenění, a to i v období 50. let, díky své sociálně angažované tvorbě, jakou je sousoší *Mír Československu*. Působení v oblasti funerálního umění se nevzdala nikdy.

7.2.6 Sršeň Dejvice

Dejvická firma sochaře Sršně vznikla patrně na počátku 30. let 20. století a představovala jeden ze skutečných vrcholů meziválečného sériového funerálního umění v Praze. Nejvíce náhrobků vytvořila po roce 1933. Výsledky práce tohoto kamenictví nalézáme především na hřbitovech šesté pražské části, tedy na hřbitovech Bubeneč a sv. Matěje. Výrazně se ale prosadily také na hřbitově v Ďáblicích.¹⁹³ Výtvarné zpracování náhrobků v sobě dokonale absorbovalo designové trendy, které se běžně vyskytovaly ve všech ostatních oblastech užitého a výtvarného umění. Náhrobky od Sršně využívají estetiky funkcionalismu a strohosti [141, 142]. Jsou však často zdobeny nápaditými prvky, které vnášejí do celé kompozice neotřelou eleganci a dokonalý vizuální efekt. Sršeň přináší například celou řadu inovací v oblasti výtvarné práce s křížem a jeho prostorového tvarování. Přichází se zcela specifickým typem kříže rozprostřeného do všech čtyř stran nebo krucifixem, jehož hrany jsou zaoblené do tvaru písmene „D“ [143, 144]. Dále kříž kombinující vysoký sloup a horizontálně situovaný kvádr, který představuje břevno a nese na sobě nápis.

Sršeň vytvořil oblíbený typ náhrobku z černého materiálu s oblou částí stély obepínající vysokou štíhlou vázu, která byla patrně inspirována tvary zjemňujícími architekturu lyrického funkcionalismu [145].¹⁹⁴ S oblibou pracuje s chromovými prvky, které dodávají lesku jinak strohé puristické architektuře hrobů a dozdobují nově pojaté

¹⁹¹ Arnošt Drkoš (†1939), senátní prezident nejvyššího správního soudu.

¹⁹² Dobromil Maršík (†1936), vrchní tajemník ministra financí.

¹⁹³ příklady viz příloha 4.

¹⁹⁴ ŠVÁCHA 2000, 36

kříže [146]. Nejzajímavějšími ukázkami Sršňovy tvorby jsou patrně tato dvě díla: hrobka rodiny Hlavatých (1938, hřbitov sv. Matěje), na které spolupracoval s architektem Ladislavem Žákem [147]. Dílo je tvořeno širokým rovem z šedého kamene, se kterým kontrastují černé prvky předsazené nápisové desky a latinského kříže. Dále hrobka rodiny továrníka Rouska rozprostírající se na širokém okrsku, která pracuje s několika horizontálně loženými deskami a specifickým křížem v podobě sloupu (1936, Vinohradský hřbitov).

7.2.7 Bratři Rudolf a Jaroslav Ducháčkové

Dvojice bratří Rudolfa a Jaroslava Ducháčkových pocházela z Podhorního Újezda u Hořic. V Hořicích také vystudovali proslulou sochařskou školu. V Praze si ve Vršovicích založili firmu na zpracování kamene. Jejich nejvýznamnější zakázkou se stala roku 1909 spolupráce se Stanislavem Suchardou na stavbě pomníku Františka Palackého v Praze, kdy bylo jejich úkolem zhotovit sochu podle rozřezaného sádrového modelu.¹⁹⁵

Nejvíce zakázek však přinášela výroba náhrobků, která se uplatnila především na hřbitově ve Vršovicích, jenž jimi doslova zaplavili. Ve druhé dekádě 20. století se zaměřovali především na sochařskou výzdobu v podobě pískovcových soch a reliéfů plaček (hrobka rodiny Řízkovy 1910, hřbitov Bubeneč). V tomto okamžiku se jejich tvorba velice přiblížila stylu sochaře Zelinky. Nutno přiznat, že v této oblasti se uchylovali spíše k líbivé a naivní notě vkusu zákazníků. Vyvinuli například vlastní typ náhrobku v podobě stély s reliéfem dívčí figury hledící na ptáčka letícího k hvězdnému nebi (hrobka rodiny Matouškovy, 1920, Vršovice, [148]), která beze zbytku naplňuje představu toho nejvyššího sentimentu objednavatele. V období 20.–40. let. 20. století přesedlali bratři kamenosochaři na dodávání strohé architektury hrobů a v této etapě své tvorby připravují skutečné skvosty, jakými jsou puristické hrobky rodin Hošťálkovy, Dykastovy (1930)¹⁹⁶ či Kalabisovy (1936) ve Vršovicích [149]. Dalším specifickým typem, který vznikl v tomto období, je stéla s ustupujícím osekáním a nápisem „Credo“ či „Věřím“ [150]. Vedle hrobů vytvořili bratři Ducháčkové pro místní hřbitov roku 1925 také vynikající funerální památku, jakou je pomník padlých vršovických občanů objednaný spolkem Vršovec. Je tvořen

¹⁹⁵ KRUMHOLZ 2013, 85

¹⁹⁶ viz obr. 75.

rondokubistickým podstavcem korunovaným zlomeným sloupem [151].¹⁹⁷ Vedle funerální tvorby se však podíleli také na prestižních zakázkách v oblasti tvorby pomníků, kdy realizovali sochy z kamene podle návrhů předních umělců své doby. Častým partnerem jim byl například Josef Strachovský, se kterým spolupracovali v 80. letech 19. století na pomnicích Jana Žižky v Táboře (1884) a bratraců Veverkových v Pardubicích (1883). V roce 1905 se zúčastnili prací na dostavbě věží brněnské katedrály, kde vytvořili znak biskupa Huyna na východní straně jižní věže. Dalšími prestižními úkoly, na kterých se podíleli, byl pomník mistra Jana Husa ve Strakoniciích a Prokopa Holého v Českém Brodě, jenž vytvořili podle modelu Karla Opatrného (obojí 1910) či památník J. A. Komenského v Nové Pace dle návrhu Stanislava Suchardy (1912). Ve své pomníkové tvorbě pokračovali i po roce 1918, kdy vznikla řada pietních památek věnovaných obětem První světové války, jako například pomník obětem První světové války v Netolicích se sousoším umírajícího a plačících pozůstalých [152].

7.2.8 Ferdinand Palouš¹⁹⁸

Živnost kamenického mistra Ferdinanda Palouše, který provozoval svoji dílnu v Praze na Vyšehradě a později v VII. městské části, byla zapsána do živnostenského rejstříku roku 1893.¹⁹⁹ O rok později přišla významná zakázka na provedení kamenických prací na vyšehradské hrobce Jana Jeřábka, na které se podíleli Josef Fanta a Ladislav Šaloun.

V roce 1917 spolupracoval Palouš také s Jaroslavem Horejcem, pro jehož reliéf Zjevení Páně vytvořil kamennou architekturu hrobky rodiny Hřivnáčovy na Olšanech.²⁰⁰

Po smrti zakladatele firmy v roce 1922 převzal její vedení syn Josef Palouš, akademický sochař, který před tím otci s podnikáním pomáhal. V roce 1923 se zúčastnil soutěže na stavbu pomníku na Vítkově společně s Aloisem Mezerou a Karlem Pecánkem.²⁰¹ Jeho dílem je dále například socha žehnajícího Ježíše na hrobě rodiny Černých z roku 1934 na hřbitově v Ďáblicích [153]. V době protektorátu, a pak až do

¹⁹⁷ další příklady viz příloha 5.

¹⁹⁸ Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 944, sign. A III. 98, spis Ferdinand Palouš

¹⁹⁹ Firma nesoucí jeho jméno byla zapsána do obchodního rejstříku roku 1904.

²⁰⁰ Ta byla ale celá vyměněna v nedávné době při rekonstrukci hrobky.

²⁰¹ CZUMALO 2012, vyhledáno 17. 12. 2014.

jejího zániku před rokem 1954 vedl firmu též pravděpodobně sochařův bratr Antonín Palouš.²⁰² Signatury na náhrobcích tady existují ve variantách F., J. či A. Palouš. Náhrobky z Paloušovy dílny se nacházejí na hřbitovech po celé Praze a nevyznačují se nijakými zvláštními specifiky ve výtvarném vyjádření ani ve volbě materiálu. Do jejich repertoáru patří kusy jak z mramoru, tak z umělého kamene. Jednou z nejskvělejších zakázek této kamenodílny je však hrobka rodiny Jeřábkovy z roku 1916 na Olšanech, kterou tvoří stéla vynášená dvojicí dórských sloupů umístěná na rozsáhlém rohovém okrsku. Nápisová deska je zdobena kubistickou typografií, ostatní četné dekorativní prvky se vyznačují příklonem ke geometrizující secesi [154]. Kubizující tvarosloví je pak společným jmenovatelem několika dalších prací této dílny, jako jsou hrobka Jindřicha Švandy (†1910), patrně dle návrhu Jana Kotěry, a hlavně vlastní hrobka rodiny Paloušovy s výrazně masivním geometrický rovem z roku 1922 (obě na Olšanech).²⁰³

V meziválečném období se firma poměrně výrazně prosadila v produkci puristických urnových hrobů s nápaditým architektonickým řešením stél.

7.2.9 Eduard Radnitz

Vícegenerační kamenická firma Steinmetzmeister Ed. Radnitz založená pražským podnikatelem Eduardem Radnitzem (*1847) uspokojovala v nezanedbatelném množství zakázky židovských objednavatelů a výsledky jeho práce doslova zaplnily prostor hlavně Nového židovského hřbitova na Vinohradech. Koncem 19. století dodával tento kameník náhrobky v neogotickém stylu. Na přelomu století spolupracoval na notoricky známých secesních realizacích s takovými osobnostmi, jakými byli Jan Kotěra (hrobka rodiny Elbogenovy, 1901 a Robitschekovy, 1902) či Josef Fanta (hrobka rodiny Bondy). Dalšími spojenci firmy Radnitz byli stavitel Josef Zasche nebo Adolf Foehr, a to v první dekádě 20. století [155]. Kolem roku 1910 přebírá firmu patrně syn, jehož práce jsou signovány E. Radnitz – Nachf. (Nachfolger – nástupce). Ten v této době navázal úzkou spolupráci se svým dvorním architektem Paulem Albertem Kopetzským, dnes již pozapomenutým německým umělcem židovského původu, který se funerální architektuře intenzivně věnoval a byl autorem mimo jiné návrhu smíchovské synagogy.²⁰⁴ Ve druhé dekádě 20. století jsou jejich společná díla poplatná

²⁰² usnesení Lidového civilního soudu v Praze ze dne 25. 5. 1954.

²⁰³ viz **obr.** 59.

²⁰⁴ LUKEŠ 2002, 98

doznívajícímu dekorativismu geometrické secese. Jejich kooperace pokračovala hluboko do 20. let 20. století, kdy vznikala strohá, avšak architektonicky honosná díla.²⁰⁵

7.2.10 Jiří Víšek

Firma architekta Jiřího Víška na Královských Vinohradech se sice nevyskytuje na pražských hřbitovech s tak železnou pravidelností, jako někteří jeho konkurenti, ale zakázky, které plnila, byly vždy velice prestižní. Zásadním počinem v historii tohoto podniku byl roku 1913 podíl na výstavbě pomníku Julia Zeyera v Chotkových sadech v Praze, při kterém za kooperace se sochařem Josefem Mauderem zajistil Víšek veškeré doprovodné kamenické práce.²⁰⁶

Reprezentanti Víškovy produkce se logicky ponejvíce nacházejí na Vinohradech a jejich okolí a zde také nalezneme všechny následující ukázky. První je secesní hrobka rodiny Zavřelovy (1911) s rozvilinovým dekorem a bronzovým reliéfem Kristovy hlavy. Dále hrobka rodiny Bílkovy, kterou Víšek vyřešil jako otevřený dórský chrám, jehož hlavice nápadně připomínají detaily na funerální tvorbě Františka Bílka [156].²⁰⁷ Jedním z vrcholných architektonických výkonů této dílny je hrobka prezidenta Emila Háchy (†1945) na Vinohradském hřbitově [157].²⁰⁸ Puristická žulová stavba v sobě rozehrává několik ploch horizontálních desek, jimž vévodí plasticky pojatý rov, který je oble vypoulen směrem vzhůru. Stéla zachovává maximální strohost.²⁰⁹ Na stejném místě nalezneme také skvostný urnový náhrobek Josefa Marka (1936) tvořený kruhovou základnou, z níž vystupuje štíhlá urna obehnaná půlkruhovým sloupovím [158].

Přísně geometricky vyřešil Víšek také olšanský hrob Karla Jonáše (1922), který doplnil sloupem s řeckým křížem. Původní bronzový medailon s podobiznou zmizel a byl v nedávné době nahrazen nápisem.²¹⁰

²⁰⁵ obr. viz podkapitola Architekt Paul Albert Kopetzky.

²⁰⁶ LA PNP, fond Julius Zeyer, 16-A-12, přír. č. 47/64/000474. cit. podle: KŘIŠŤANOVÁ 2011, 74

²⁰⁷ Konkrétně sloupy na hrobce Viktora Nečase na Olšanských hřbitovech.

²⁰⁸ PASÁK 1997, 273

Jedním z návrhů hrobky rodiny Háchovy se roku 1915 zabýval také Jan Kotěra. SKÁLOVÁ 2000, 318

²⁰⁹ Vinou historických událostí, které nespravedlivě přiřkly Emilu Háchovi označení zrádce, proběhl jeho pohřeb v létě roku 1945 v naprostém utajení za účasti pouhých tří lidí: jeho dcery Milady, jejího bývalého manžela a kněze. Háchovo jméno ani nesmělo být vytesáno na náhrobku a objevilo se tam až v roce 1998.

LUTOVSKÝ/BRAVERMANOVÁ 2007, 208

²¹⁰ bronzový medailon Karla Jonáše viz podkapitola Sochařka Karla Vobišová.

Také na Novém židovském hřbitově na Vinohradech najdeme dvojici vysoce zajímavých hrobek, a to rodiny Glaserovy z roku 1928, a hrobky neznámých majitelů (bronzová deska byla ukradena) tvořené neobvyklou kombinací dórského sloupoví a rondokubistického rovu.

V literatuře nejčastěji citovaným je pak náhrobek Jindřicha Štyrského na hřbitově krematoria Strašnice,²¹¹ který provedl Víšek dle návrhu Jaromíra Krejčara na podzim roku 1943.²¹² Vzhledem k použití drahých materiálů, jakými byly barevné mramory, a náročné práci po stránce technologické, vyúčtovaly závody Jiřího Víška náhrobek na horentní sumu 23 500 Kč.²¹³

7.2.11 Giovanni Ciani

Kamenická dílna italského sochaře Giovanni Cianiho (*1847), c. k. dvorního mistra kamenického, který se usadil v Praze na Vinohradech, začala dodávat své především neorenesanční práce na konci 19. století (náhrobek Marie Králová 1890, Bubeneč, hrobka Carla Umratha, 1895, Evangelický hřbitov na Vinohradech, [159]). Velice významnou zakázkou, které se firma Ciani zdařile zhostila, bylo vypracování kamenických prací na novém náhrobku Albrechta Valdštejna a jeho ženy Lukrécie Nekšovny z Landeku v kostele sv. Anny v Mnichově Hradišti, který byl zřízen roku 1934 ku příležitosti třístého výročí Valdštejnovy smrti. Autorem náhrobku byl sochař Karl Kolaczek a bronzové části byly odlity v dílnách Franty Anýže [160].²¹⁴

Ciani se soustředil na výrobu nejen funerálního umění především z bílého mramoru, protože měl pravděpodobně přímé kontakty na italské dodavatele tohoto materiálu. Díky této své výhodě se také zaměřil na výzdobu interiérů prestižních architektonických realizací počátku 20. století jak světských (soutěž na výzdobu Obecního domu, výzdoba hotelu Beránek v Náchodě), tak církevních (křtitelnice pro baziliku Nanebevzetí Panny Marie a sv. Cyrila a Metoděje na Velehradě).

7.2.12 Ostatní firmy

Vytvořit úplný seznam kamenických a firem a dílen, které dodávaly své výrobky na pražské hřbitovy ve zpracovávaném období je téměř nemožné. Tuto snahu jsem

²¹¹ KRATINA 1997, 12

²¹² viz **obr.** 109 a podkapitola Další dění ve funerálním umění v období od roku 1918 do konce 40. let 20. století.

²¹³ SRP/BYDŽOVKSÁ 2007, 547

²¹⁴ LUKÁŠOVÁ 2013, 27

zaměřila jak na přímé pozorování a komparaci v terénu, tak na bádání v archivu, a to především v pramenech Krajského obchodního soudu Praha, kam byli obchodní společnosti a živnostníci zapisováni. Některé firmy, jakkoli se zdají být velké, však v archivech nejsou k nalezení. Naopak hmatatelné produkty (tedy hroby) některých firem, o kterých archivní fondy nabízejí uspokojivé informace, na hřbitovech scházejí.

V závěrečném přehledu bych chtěla nastínit práci ostatních výrobců, kteří stojí za komentář.

První skupinou těchto podniků jsou výrobci poněkud menšího nebo lokálního charakteru.

Zdá se, že nejvíce kameníků se soustředilo v oblasti Vinohrad, kde měli zabezpečené odbytiště na obrovském území Olšan a trojice Vinohradských hřbitovů, Vršovic a později strašnického krematoria. Vedle výše popsaných podniků to byla meziválečná firma Čerovský Flora, která se věnovala hlavně puristickým náhrobkům z tmavého materiálu, jakou je například hrobka rodiny Janatkovy a Matouškovy v podobě strohé černé desky se symbolem kříže z bílého kamene (1937, Vinohradský hřbitov), hrobka rodiny Soukupovy s bílou mísou na vysokém podstavci (40. léta, hřbitov Bubeneč) či skupina hrobek na Vršovickém hřbitově (rodina Kroulíkova, rodina Wirthova, obě 1934). V oblasti Olšan ještě působila například dílna Otto Sandtnera (1843–1922), jejíž počátky sahají do 80. let 19. století (hrob Marie von Stein s vegetabilně zdobeným křížem, 1887, Evangelický hřbitov na Vinohradech). V meziválečném období dílnu vedl patrně syn, jehož práce jsou signovány R. O. Sandtner (kubizující hrobka rodiny Stachovy, 1922, Vinohradský hřbitov).²¹⁵ Dále pak V. Žďárský, Similich a Tomášek či V. Zdeněk Vinohrady na Floře.²¹⁶

Na Smíchově se soustředili další dva poměrně významní kameníci, kteří se uplatnili hlavně na hřbitově Malvazinky, ale i jinde. Byli jimi Jeřábek Smíchov (a společník Sklenář, patrně zeť), jehož vysoce reprezentativní náhrobky pocházejí především z období konce 19. století a prvních dvou dekád století dvacátého (hrobka rodiny Jeřábkovy a Sklenářovy, 1892, hrobka rodiny Šimkovy 1905). V meziválečném období se o slovo hlasitě přihlásila také firma Holub Smíchov, jejíž práce se vyznačovaly výrazným abstraktním sochařským zpracováním hmoty kamene (hrobka rodiny Čubanovy, 1939, hrobka rodiny Vlčkovy, patrně po 1950, obojí Malvazinky). Masivní

²¹⁵ viz pozn. 159.

²¹⁶ Místní název Flóra pochází od jména zahradnictví, které fungovalo při Olšanských hřbitovech právě na místě dnešní zastávky metra A Flóra.

náhrobky neotřele pracující s oblými tvary a geometrickými prvky a patří mezi nejkvalitnější výkony funerálního umění období 20 až 40. let 20. století [161]. Firma Holub ale fungovala již na počátku 20. století, kdy například provedla kamenické práce na náhrobku Karla Horáka podle návrhu Vilíma Amorta (1904, Olšany).²¹⁷

Další lokalitou, kde se soustředila produkce funerálního zboží, byla městská část Praha VII Letná a Holešovice. Tam sídlila kamenická a sochařská dílna pod názvem Jan Gabriel a František Charamza,²¹⁸ jejímiž zakládajícími členy byli roku 1921 sochař Jan Gabriel (1878–?), člen dozorčí rady v úvodu popsaného Kamenodružstva,²¹⁹ a František Charamza (1880–1935), kameník a majitel lomů v Lipnici nad Sázavou²²⁰ a v Povltaví u Kamýka nad Vltavou. Z tohoto společenství Jan Gabriel roku 1930 vystoupil a jeho místo zaujal syn kameníka František Charamza ml. Od té doby fungovaly provozy dva, tedy Jan Gabriel (Palackého třída 92) i Charamza paralelně. Na Letné působily dále J. Plíhal Praha VII., Karas či Holvek (Praha VII. Fochova ul.). Záhadou, kterou se mi nepodařilo rozklíčovat, je totožnost kameníků a sochařů se společným příjmením Gabriel. Vedle zmiňovaného Jana Gabriela existují totiž nejméně další tři nositelé tohoto jména tvořící funerální umění dané doby, kteří svá díla signovali: Gabriel K.,²²¹ Gabriel²²² a R. Gabriel.²²³ Nemohu ale říci, zda byli všichni členové jedné sochařské rodiny pracující ve firmě Jana Gabriela, či zda se jména shodují náhodou.

Z nespočtu dalších pražských kamenických dílen jmenujme například, A. Beran, Josef Zajíc (Vokovice)²²⁴, Syenit či Štička.

Druhou skupinou jsou pak mimopražští dodavatelé, kteří se uplatnili také v hlavním městě. Nejslavnějším z nich byl Jan Cingroš, C. a K. dvorní mistr kamenický.

Jan (Johann) Cingroš (1841–1906) byl zakladatelem velice prosperující firmy, která působila v Plzni, kde vytvořila širokou řadu reprezentativních a vysoce kvalitních hrobek pro tamní obecní hřbitov.^{225, 226} Náhrobky byly ale pouze jednou z položek, které

²¹⁷ viz **obr.** 185.

²¹⁸ Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 1324, sign. A XIX/76, spis Jan Gabriel a Fr. Charamza

²¹⁹ Signatura Gabriel je značně nepřehledná, vyskytuje se ve variantách R. Gabriel, J. Gabriel., K. Gabriel či jen Gabriel, viz níže.

²²⁰ Tam byl starostou jeho bratr, díky němuž rodina lomy získala.

²²¹ bysta Josefů Šimůnka (1954) a socha na hrobce Oldřicha Tomička (1953), obojí na hřbitově sv. Matěje, portrétní plastika ovocnáře Jindřicha Vaňka (1948) na Vyšehradě.

²²² bronzový reliéf s klečící ženou u prasklého lipového stromu na hrobě Boženy Toufarové (†1937) na hřbitově Bubeneč.

²²³ hrobka Antonína Pechláta na hřbitově Na korábě.

²²⁴ viz **obr.** 337a.

²²⁵ O tom svědčí například bronzová medaile za pískovcové náhrobníky, kterou Jan Cingroš obdržel na Druhé průmyslové, hospodářské a lesnické výstavě v Plzni roku 1869.

Cingroš vyráběl. Vedle běžných sochařských a stavebních prvků dodával například i mlýnské kameny. Drobnou zajímavostí je mramorová deska označující místo, kde byl na zámku Zelená Hora roku 1817 nalezen Libušin soud.²²⁷

Cingroš pocházel z rodiny s kamenickou tradicí a svou firmu si založil již v roce 1866. Díky řemeslnému umu a podnikatelským schopnostem se však za krátko dílna rozrostla do té míry, že se dala považovat za největší továrnu tohoto druhu v celé monarchii a jeho práce se také dovážely do všech koutů Rakouska-Uherska.²²⁸ Kolem roku 1885 již zaměstnávala na 150 dělníků²²⁹ a vlastnila deset kamenolomů na různých druzích materiálu jak doma tak v zahraničí.²³⁰ Koncem 19. století měla firma, která se vyznačuje kvalitními secesními pracemi [162], obchodní zastoupení dokonce v Londýně, Oděse či Chicagu a počet jejích zaměstnanců dosahoval pěti stovek. Počátkem 20. století již Cingroš vlastnil druhé největší průmyslové závody v Plzni, hned po Škodovce,²³¹ a vystavěl si velkolepé sídlo, na jehož výzdobě se podílel například Mikoláš Aleš.²³² Po smrti zakladatele převzali vedení továrny syn Karel Cingroš a synovec, též účetní ve firmě, Václav Cingroš.²³³ Továrna si hravě poradila s přechodem od dekorativnosti k modernosti, o čemž svědčí její další aktivity. Kamenickými výrobky zásobovala například také plzeňské interiéry navrhované Adolfem Loosem. V Praze nalzáme Cingrošovy náhrobky především ve 20. až 40. letech, kdy zde realizoval například hrobku rodiny Beckovy (1929) ve tvaru pyramidy na Novém židovském hřbitově na Vinohradech či dvojici puristických hrobů z černé žuly na Vinohradském hřbitově, které jsou doplněny zjemňujícími detaily v podobě zaoblení stély u hrobky rodiny Drimlovy (1936) [163] a kanelováním polosloupů v případě hrobky rodiny Pelzlovy (1944). Tyto hrobky však vedle dodávání kamene na stavbu pražské burzy patří k posledním zakázkám, neboť koncem třicátých let došlo k prudkému úpadku podniku, který v roce 1944 zanikl úplně.²³⁴

Janu Cingrošovi byl také udělen čestný diplom za kolekci vystavovanou v oddělení kamenického průmyslu na Jubilejní výstavě v Praze roku 1891.

²²⁶ Hřbitov též proslul díky krematoriu podle návrhu Hanuše Zápala (1924–1926).

²²⁷ část Zelenohorského rukopisu.

²²⁸ Cingroš například dodal kamenný piedestal pod pomník Marie Terezie ve Vídni odhalený roku 1888, čímž si získal titul C. a K. dvorního mistra kamenického.

²²⁹ VOTRUBA 2001, 6

²³⁰ VOTRUBA 2001,1

²³¹ Rozsáhlost továrny viz veduta Jan Cingroš, továrny na zpracování kamene, Plzeň 1928. In:

WASKA 1995, 48

²³² VOTRUBA 2001,16

²³³ DOMANICKÝ 1994, 4–5

²³⁴ HUČKA 2003, 34

Již roku 1849 vznikla v Říčanech firma Pánek. Kamenický rod Pánků založil italský kameník Jan Panetius, jenž přišel do Prahy pracovat na městském opevnění roku 1689.²³⁵ Od té doby přechází kamenické řemeslo z otce na syna nepřetržitě po celé generace. Pánkové působili v benešovském regionu, kde se podíleli na výstavbě a opravě kostelů a zámků. Pracovali také na dostavbě pražské katedrály, pro kterou vytvořil Jan Pánek například část figurální výzdobu západního průčelí. Jejich potomek, sochař Bohumil Pánek, zde pracuje od roku 1991 až dodnes.²³⁶ Firma dále vyráběla náhrobky²³⁷ a pomníky, jejichž největší produkci zaznamenala kolem roku 1920, kdy vytvořila přibližně tři desítky památníků obětem První světové války na Benešovsku. Často jsou zdobeny sochou Iva. Pánkové pracovali nejčastěji s hoříckým pískovcem, dále pak se žulou z lomu Žernovka.²³⁸

Svoboda Pečky a Dynybyl Kralupy nad Vltavou byli pak prvotřídními prvorepublikovými producenty, kteří se uměleckou kvalitou svých náhrobků vyrovnali například Sršňovi či Podpěrovi. Svoboda tvoří převážně strohou architekturu z temného materiálu (hrobka Bohdana Bečky, 1949, hřbitov Bubeneč, [164]), často však zdobí stély kontrastní bílou figurativní výzdobu, kterou nalezneme například na vrcholně umělecky zpracované hrobce rodiny Jandovy (1936, hřbitov Na Korábě) [165]. Tato sochařská výzdoba může být i šitá na míru zadavatelově rozpoložení a vkusu (hrobka rodiny Šťovíčkovy, reliéf anděla smrti odvádějící 15tileté děvče, 1929, hřbitov Bubeneč).

Stejně tak Kamenosochařství Dynybyl Kralupy nad Vltavou zdatně konkurovalo Podpěrovi v kralupském regionu [166], ale i v Praze na Olšanech²³⁹ či na Ďáblickém hřbitově, kde najdeme tvarově zajímavou hrobku neznámých majitelů se stélou připomínající oltář.

V oblasti Mladé Boleslavi byla významná tvorba z dílny architekta Karla Mauermanna,²⁴⁰ který vytvořil pro místní hřbitov několik realizací, včetně kubistických

²³⁵ RYBAŘÍK 2014, 5

²³⁶ BLAHOTA 2014, 35–36

²³⁷ Účet za zhotovení hrobky rodiny Sládečkovy dokládá, že v roce 1948 se cena kamenné hrobky průměrných rozměrů pohybovala kolem 6. 000 Kčs.

Účet Kamenosochařství Fy Bohumil Pánek za hrobku rodiny Sládečkovy ze dne 11. 12. 1948.

Rodinný archiv pana Petra Sládečka. obr. 163a, 163b

²³⁸ Cyklus ČT Naše válka, <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10926660802-nase-valka-pomniky/>, vyhledáno 2. 1. 2015

²³⁹ viz obr. 340.

²⁴⁰ http://www.valka.cz/clanek_14951.html, vyhledáno 4. 1. 2014

náhrobků (hrobka rodiny Kryšpínovy v Poděbradech, 1917).²⁴¹ Na pražských Olšanech se pak nachází funkcionalistická hrobka rodiny Holanovy z roku 1933, kterou zdobí bronzová postava ženy.

²⁴¹ viz **obr. 52**.

7.3 Obrazová příloha ke kapitole 7

8 Sochaři a architekti 1850–1950

Tato kapitola se snaží sloužit jako přehled funerálního umění, které vzniklo rukama proslulých umělců své doby. Chtěla bych v ní také naznačit, co bylo vytvořeno na základě spolupráce architektů a sochařů, kteří spolu často fungovali jako autorské tandemy, a právě tvorba hrobů či pomníků je pro takovou kooperaci skvělou příležitostí. Účelem přehledu, který přináší příloha kapitoly, není (a ani to nelze) připravit kompletní seznam všech sepulkrálních děl všech umělců působících v letech 1850–1950.²⁴² V tomto ohledu již vznikly některé katalogy a soupisy funerálních děl, ačkoli i ty se časem ukazují být neúplné. Spíše se snaží poukázat, kteří umělci se v této oblasti uplatnili a jaká šíře a pestrost umění tak vznikly.²⁴³ Navzdory tomu, že funerální tvorba stála často tak trochu bokem aktivit umělců a sloužila spíše jako záruka uživení, neznamená to, že by na hřbitovech vznikala druhořadá díla. Naopak, tvůrci odváděli na tomto poli, co se týče kvality a invence, vynikající práce hodné jejich renomé.

8.1 Funerální sochařství v letech 1850–1950

Vývoj funerálního sochařství v 19. století byl ovlivněn hlavně dvěma faktory, kterými bylo velice silné vzednutí produkce náhrobního sochařství na přelomu 18. a 19. století a zvýšený zájem o budování pomníků spojený s obrozeneckými tendencemi.

Po rozsáhlých reformách Josefa II., které odsoudily ke zrušení celou řadu kostelů a klášterů, ubylo tehdejším sochařům zásadním způsobem církevních zakázek a museli tedy přesunout svoji produkci na trhy jiného charakteru, jímž bylo funerální umění. Svébytná kapitola sochařství, která v té době dosáhla nebývalé síly, pak vytvořila repertoár tvarosloví a symbolů, převážně vycházejících z antické pohřební tradice, který nejen ovlivnil podobu náhrobků následujícího století, ale objevuje se mnohdy až dodnes. Typickým příkladem je motiv truchlícího génia, který se v unifikované podobě bronzového, plechového či kamenného reliéfu nespočetněkrát opakuje, a na své oblibě neztrácí ani v meziválečné době. Vyskytuje se ve dvou provedeních: se smuteční vrbou, v jejímž stínu figura plačíc pokleká nad hrobem, a bez ní. Tento typ náhrobku působí až přehnaně pateticky. Dojem narušuje pouze fakt, že se zástupci tohoto typu

²⁴² Funerální tvorbu F. Bílka, Franty Úprky, S. Suchardy, J. Štursy, L. Šalouna, J. Horejce a Jana Kotěry jsem již zpracovávala v diplomové práci, nyní přehledy rozšiřuji a doplňuji.

KUCHTOVÁ 2008, 39–50

²⁴³ Řada umělců, kteří nejsou zastoupeni v této kapitole, jsou zmiňováni v ostatních částech práce.

vyskytují ve velkých počtech často bezprostředně vedle sebe a ztrácejí tak na jedinečnosti [167–169].^{244, 245}

Úkolem sochařství 19. století byl především pomník, který vedle stránky umělecké plnil hlavně politickou úlohu. Na vzniku jednotlivých děl lze vysledovat národní i promonarchistické úsilí. První veřejný pomník v Čechách odhalený ve Stadicích roku 1841 patřil Přemyslu Oráči. Od té doby produkce pomníků vzrůstala a vrcholila na přelomu 19. a 20. století. Díky tomuto vývoji také stoupla prestiž sochařství jako umění srovnatelného s malířstvím či architekturou.²⁴⁶

Na přední osobnosti neoklasicistního sochařství, jakými byli dynastie Prachnerů, Platzerů, Ledererů či Josefa Malínského, navázali ve funerální tvorbě první poloviny 19. století František Xaver Linn (1802–1848), autor známého náhrobku Karla Hynka Máchy²⁴⁷, bratři Josef (1804–1855) a Emanuel (1810–1901) Maxovi, ale také Prachnerovi žáci Ferdinand Pischelt (1811–1852)²⁴⁸ a Anton Melzer, kteří stáli na počátku vývoje náhrobků směrů historizující neogotiky ve 30. letech 19. století.²⁴⁹ V době kolem poloviny 19. století střídají neoklasicistní náměty a oblíbená mnohofigurální sousoší především témata křesťanská, jakými byly Krucifixy, sochy andělů, Krista atd. či náhrobní stély napodobující prvky gotické architektury. Nejvýznamnější funerální památkou od Josefa Maxe je již plně neogotická hrobka rodiny Steyskalovy (1851, Olšany) s dvojicí andělů s pochodněmi života a smrti

²⁴⁴ Na hřbitově v Hostivaři se nachází náhrobek rodiny Ferdovy s poněkud zlidovělým reliéfem truchlícího génia. Některé formální prvky byly věrně zachovány, jako například kompozice postavy sedící pod stromem a rukou si opírající hlavu, či sandály na jejích nohou. Klasicizující génius byl však nahrazen ženskou figurou s drdolem.

²⁴⁵ viz **obr.** 356 v kapitole Oloupené a opravované hroby.

²⁴⁶ KUTHANOVÁ/ŠVATOŠOVÁ 2013, 11

²⁴⁷ Máchův náhrobek, který dnes nalezneme na Vyšehradském hřbitově, byl zhotoven F. X. Linnem deset let po básnickově smrti na popud K. H. Borovského. Neoklasicistní pískovcová architektura je tvořena obdélným podstavcem, dekorativním středem a vrchní nápisovou deskou. Střední část náhrobku je zdobena reliéfem pololežícího génia smrti, který v pravé ruce třímá trubku Posledního soudu a rukou levou uzavírá knihu básníkovy života. Po stranách je výjev doplněn dvojicí vertikálních rozvilin. V Litoměřicích odpočívaly Máchovy ostatky až do podzimu roku 1938, kdy bylo rozhodnuto o jejich přenesení z území zabraného Němci do Prahy. Zde byly dočasně umístěny ve strašnickém krematoriu a po důkladném antropologickém přezkoumání uloženy na pražském Vyšehradě. Druhý pohřeb K. H. Máchy v květnu 1939 se stal mohutnou manifestací vzdoru vůči německé okupaci. Nápis na náhrobku viz podkapitola Nápis na náhrobcích v 19. století a v první polovině 20. století.

viz **obr.** 284 v kapitole Symbolika výzdoby náhrobků.

²⁴⁸ Prachnerův žák, např. náhrobek A. Maiserové na Olšanech (II. hř. odd. 7), náhrobky převezené z Karlína na Olšany (vojenská část): hroby Anny baronky z Löwenwerthu a rytíře z Felldegenu.

²⁴⁹ HNOJIL 2007, 34

[170].²⁵⁰,²⁵¹ Emanuel Max v této oblasti vytvořil sousoší Václava Pešiny rytíře z Čechorodu klečícího před Kristem (Malostranský hřbitov).

Pischeltovy náhrobky nalezneme především na Olšanských hřbitovech, kam byla také převezena jeho díla ze zrušeného vojenského hřbitova v Karlíně.²⁵² Dalšími sochaři pracujícím na poli funerální plastiky kolem poloviny 19. století byli například Jan Dotterweich,²⁵³ Antonín Dvořáček,²⁵⁴ Josef Emanuel Krondel²⁵⁵ nebo Antonín Sum.²⁵⁶ Pokračující generaci, do které spadal i již zmíněný Emanuel Max, přeživiší svého bratra o téměř půl století, představovali například Václav Levý (1820–1870), Tomáš Seidan (1830–1890), Karel Möldner či Ludvík Würzel.

První dva jmenovaní patřili k poměrně slavným sochařům, kteří nebyli dodnes zapomenuti. Přínos Václava Levého do oblasti funerálního umění spočíval především v podílu na sochařské výzdobě Lannovy hrobky na Olšanech nebo v modelu Krucifixu, který byl po jeho smrti použit při realizaci Slavína jako jeden z ústředních bodů kompozice. Také dílo Myslbekova učitele Tomáše Seidana je poměrně rozsáhlé a obklopuje nás po celé Praze. Vedle dvojice patrně nejvýznamnějších funerálních děl, jakými jsou velice působivý náhrobek malíře Augusta Piepenhagena z roku 1870 se sochou okřídlené múzy sedící na katafalku zdobeném paletou se štětcem na Olšanech [171] nebo reliéfu s postavou babičky a dětí na náhrobku Boženy Němcové z roku 1869 na Vyšehradě [172],²⁵⁷ vytvořil Seidan například poprsí W. A. Mozarta na Bertramce

²⁵⁰ další příklady na Olšanech: náhrobek malíře Františka Tkadlíka (II, 1,8), náhrobek hraběnky Hirschmannové (III.,9), náhrobek Josefa rytíře Klacanského (III, 10), hrobky rodin Bachheiblovy (IV, 14), Böhmovy (V, 15) a Petermannovy (V, 20,155).

²⁵¹ HNOJIL 2008, 68

²⁵² HRUŠKA 1940, 22

²⁵³ pocházel z Bavorska, do Prahy přišel kolem roku 1847, např. neogotický náhrobek Adelaidy Müller na Olšanech.

²⁵⁴ nar. asi 1792 v Dobrušce, zemř. 27. 1. 1842 v Praze, například neoklasicistní náhrobek Wilderů či hrob generálmajora F. Rasquinana na Olšanech.

²⁵⁵ 1811–1856, vytvořil např. náhrobek rodiny Rosefeldovy na Olšanech (II,7).

²⁵⁶ nar. 1813, vytvořil např. náhrobky Bedřišky Krausové, plukovníka Böhma, či Anny Christové (1876) na Olšanech.

²⁵⁷ Zde spolupracoval s Josefem Václavem Myslbekem.

První náhrobek, zřízený pro Němcovou na Vyšehradě, byl velmi skromný a nenápadný. Toho si na Dušičky roku 1867 všimly členky Amerického klubu dam a výrazně se přičinily o zbudování nového důstojného pomníku. Ten byl slavnostně odhalen 6. června 1869 za přítomnosti Bedřicha Smetany. Kamenná architektura náhrobku je tvořena základnou napodobující antický chrámek s trojúhelným tympanonem a nárožními akroteriiemi a nasazeným obeliskem. Obelisk je zdoben medailonem s podobiznou vavřínem ověšené zesnulé a dekorativním nápisem. Spodní část náhrobku pak poskytuje prostor pro plaketu s dojemným výjevem z autorčiny nejslavnější knihy, kdy babička otevírá truhlu a ukazuje fascinovaným dítkám své poklady. Interiér chalupy, ve kterém se tato událost odehrává, je zdoben rozkošnými lidovými detaily, jakými jsou kolovrátek, svatý obrázek či vyřezávaná židle. Autorem medailonu i plakety je Tomáš Seidan.

či sochu studenta na nádvoří Klementina.²⁵⁸ Největší podíl na produkci funerálního sochařství měl však tandem kamenosochařů Karel Möldner (1825–1902)²⁵⁹ a Ludvík Würzel (1865–1913)²⁶⁰, jejichž firmy na výrobu náhrobků byly na pražském trhu bezkonkurenčně nejúspěšnější a výsledky jejich práce můžeme nalézt v největším počtu na Olšanech. Möldner pocházející z Liberecka byl žákem Ferdinanda Pischelta a podílel se například na výzdobě Stavovského divadla. Würzel se narodil do rodiny kameníka a sochařství studoval u J. V. Myslbeka. Oba autoři a majitelé úspěšných dílen se věnovali tvorbě neogotických náhrobků i rozměrných soch čerpajících z křesťanské tematiky, jakými jsou například Möldnerův anděl na hrobce rodiny Ullrichovy (1882, Olšany) nebo Würzelův sv. Václav na hrobě rodiny Laxovy tamtéž.

Ve druhé polovině 19. století se ve funerálním sochařství také významně uplatňují ikony Generace Národního Divadla jako Josef Václav Myslbek, Josef Schnirch,²⁶¹ Ludvík Šimek,²⁶² Vilém Amort či Josef Strachovský,²⁶³ dále například František Rous²⁶⁴ či Josef Mauder.²⁶⁵

Narozdíl od první poloviny 19. století, kdy se funerální sochařská výzdoba orientovala spíše na postavy alegorické, jakými byli géniové smrti či plačky a později andělé, ve druhé polovině 19. století se objevují čím dál častěji náhrobní podobizny individuálních osob ve formě reliéfních medailonů, byst či soch a sousoší v životní velikosti. Tato změna přišla ruku v ruce s rozmachem pomníkové tvorby v dané době. S fenoménem upomínání a uctívání velikánů našeho národa souvisí také pozoruhodné odvětví sochařského řemesla, prosazující se od konce šedesátých let, kterým je odlévání posmrtných odlitků obličeje či rukou [173, 174].²⁶⁶ V této době se vyznačuje sochařství

²⁵⁸ Originál sochy múzy na Piepenhagenově hrobě je uložen v depozitáři funerálního sochařství na Vinohradském hřbitově. Náhrobek zdobí jeho kopie. Seiden vytvořil dále například hrobku Ferdinanda Jana Fügnera, otce Jindřicha Fügnera, se sochou světice z roku 1862 na Olšanech.

²⁵⁹ Zajímavostí v produkci Karela Möldnera je náhrobek, který věnoval zesnulým při tragické události, při které otec ztratil práci zavraždil své děti, a pak i sám sebe.

"Zde odpočívají v Pánu Augustin Václav, Marie a Antonín, děti, které dne 27. října 1861 s otcem Augustinem Zimmermannem na Žižkově násilnou smrtí život svůj dokonali. Věnuje Karel Möldner"

SÍŠ1929, 76

²⁶⁰ Nejstarší olšanský náhrobek signovaný Würzel, jehož autorem byl otec Ludvíka Würzela, pochází z roku 1869.

²⁶¹ O nich více v závěrečném přehledu.

²⁶² např. hrobka rodiny Šimkovy, Olšany.

²⁶³ např. hrobka politika Josefa Baráka (1883) a reliéf Krista Bolestného na hrobě rodiny Wilhelmovy na Olšanech, dále socha *Anděla míru* na hrobě rodičů Jakuba Arbese viz kapitola 2.

²⁶⁴ např. sousoší na hrobce rodiny Hrdličkovy na Olšanech.

²⁶⁵ autor sochařské výzdoby Slavína, za kterou obdržel v roce 1892 první cenu České akademie.

²⁶⁶ PETRASOVÁ 2009, 17

příklonem k akademismu a idealismu pramenícího z podstaty historizujících slohů²⁶⁷ a nejinak je tomu v produkci funerální. Postavy andělů a světců postávají či sedí bez známky dynamiky na podstavcích. Pakliže mají oči otevřené, nalezneme v nich milý jakýsi indiferentní výraz. Kristus strnule žehná nebo je v případě ukřižování upoután na kříž v pevné, ještě žijící póze. Dramatickou změnu, s níž nastupuje příklon k naturalismu, přináší již zmiňovaná socha ukřižovaného Krista Josefa Václava Myslbeka z roku 1890, která ozdobila hrobku rodiny Ringhofferovy v Kamenici u Prahy. Myslbekův Kristus najednou není romantizujícího vzezření mladého krásného žehnajícího muže, jak tomu byli dosud zvyklí návštěvníci hřbitovů, nýbrž ukazuje tělo, jenž prohrálo (zatím) boj se smrtí. Hlava je skloněna, svaly jsou vyčerpané, Syn člověka umučen bezvládně visí na kříži. K takovému pojetí patrně vedla Myslbeka osobní zkušenost se smrtí teprve měsíčního syna. V reakci na tuto tragickou událost vytvořil Myslbek roku 1877 první koncept slavného Ukřižování,²⁶⁸ který určil do budoucna jakýsi vzor zachycování Ukřižovaného a bude velice často kopírován právě ve funerálním umění [175, 176]. Stejně tak předznamenal proud secesního symbolismu, který ovládne naše sochařství po roce 1900.

Sochařství počátku 20. století u nás bylo silně ovlivněno výstavou Augusta Rodina, která se konala roku 1902 v Praze. Jeho nové pojetí sochy, práce s modelováním lidského těla a smysl pro emoce a drama oslovily celou generaci našich předních sochařů, jakými byli například Josef Mařatka, Stanislav Sucharda, Ladislav Šaloun či František Bílek. Vyjadřovací prostředky secese a symbolismu, které kladly velký důraz na jakési tajemství světů za naší realitou, se velmi úzce snoubily mimo jiné i s funerální tematikou a náhrobní plastika se stala jednou z nejvýznamnějších součástí českého secesního sochařství vůbec.²⁶⁹

Téma smrti bylo s oblibou zpracovááno jako vyrovnávání se s existenční tísní člověka,²⁷⁰ jako například v tvorbě Quido Kociána (*Smrt* 1906, *Mrtvá hlava* 1909).²⁷¹ Jedním z frekventovaných motivů se staly také zavřené oči a spánek. Znamenají ponoření se do nitra, hledání skrytých smyslů hluboce v útrokách své duše, oproštění od fyzické reality. Motiv spánku však v secesním umění není přímo a jedině spjat se symbolikou smrti jako takové. Je spíše spojen s kontemplací a intuicí, nicméně

²⁶⁷ WITTLICH 1978, 14

²⁶⁸ PRAHL 2006, 145

²⁶⁹ WITTLICH 1978, 27

²⁷⁰ VLČEK 1986, 226

²⁷¹ HOLÝ 2004, 36

funerální sochařství ho využívá velice často právě pro rozehrání onoho zvláštního napětí figury mezi spánkem a smrtí. Funkcí funerální plastiky již není pouze sentiment či připomínka zesnulého, jak tomu bylo v 19. století, ale jakýsi návrat k fascinaci smrtí a smrtelným spánkem.²⁷²

První polovina 20. století byla také ovlivněna důležitým fenoménem, kterým byla slavná kamenosochařská škola v Hořicích, již prošla řada našich významných sochařů. Specifikum tohoto vzdělávacího ústavu založeného roku 1884 spočívalo ve dvou faktorech. Za prvé, Hořice se nacházejí ve Východních Čechách, jejichž charakter utvářejí významné barokní památky, jako je například zámek Kuks. Jejich mystické poselství jistě zapůsobilo také na mladé zde studující umělce. Za druhé, škola vznikla přímo v místě, kde se těžil hořický pískovec, na němž se první žáci svému řemeslu učili a jehož vlastnosti vtiskly jejich stylu jednotný osobitý charakter (ostatní materiály, jako je žula či mramor přišly do výuky až později).²⁷³

Mezi sochaře, kteří prošli hořickou školou, patří především Jan Štursa, František Bílek či Quido Kocián. Absolvovali zde také významní tvůrci funerálního umění a provozovatelé takto zaměřených firem jako například Jan Gabriel, Bohumil Pánek nebo Blažena Podpěrová. Někteří z budoucích sochařů se již v době studia zúčastnili realizace pozoruhodných funerálních projektů, jakými byly neorenesanční hřbitovní brána hřbitova sv. Gotharda v Hořicích a neogotické osárium na bojišti na Chlumu u Hradce Králové ukrývající ostatky obětí prusko-rakouské války roku 1866.²⁷⁴

Před první světovou válkou se vynořují tendence k návratu ke klasickému pojetí figury, jež reprezentovali například Jan Štursa, Josef Mařatka, Otakar Španiel či Jaroslav Horejc, kteří se také aktivně angažovali ve funerální tvorbě. V této oblasti je známá především Mařatkova alegorická socha *Intelligence*, která v českém sochařství rehabilitovala řecký profil,²⁷⁵ a jakožto náhrobní dílo ozdobila hroby dokonce ve třech variantách.

Zajímavým proudem v umění, který dosáhl svého vrcholu kolem roku 1900, byl folklorismus inspirující se venkovským prostředím, jež bylo vnímáno jako zatím nezkažený nositel národních a křesťanských tradic.²⁷⁶ V oblasti funerální se projevil prostřednictvím postav truchlících venkovanů v krojích. Nejvýznamnějším

²⁷² WITTLICH 1978, 26

²⁷³ JILEMNICKÝ 1984, 17

²⁷⁴ JILEMNICKÝ 1984, 315

²⁷⁵ WITTLICH 1984, 69

²⁷⁶ FILIP/MUSIL 2004, 95

představitelem tohoto směru byl Franta Úprka či Julius Pelikán, jenž tvořil především v regionu jižní Moravy, ale jedna ukázka jeho umění se nachází také na Olšanech (náhrobek Františka Zajíce).²⁷⁷ Ve stejném duchu zpracoval také Jan Štursa náhrobek Marie Klímové v podobě domku s modlící se vesnickou dívkou (1921, Malvazinky). Venkovské výjevy se v sochařské výzdobě náhrobků i ve velkých městech dále vyskytují v podobě motivu tzv. poslední brázdy (Karel Opatrný: náhrobek Antonína Poledneho, 1913, Olšany), nápodoby chalup, kapliček při cestách (Vojtěch Kerhart, náhrobek Karla Čapka, 1938) či proutěných košíků symbolizujících výbavu na cestu poslední.²⁷⁸

Kubismus se v oblasti figurálního sepulkrálního sochařství narozdíl od architektury nijak nepromítl. Jiná situace nastala a oblasti výzdoby uren, ve které se významně angažovala řada umělců.²⁷⁹

Situace ve funerálním sochařství v meziválečném období je velice nepřehledná a spletitá. Prolíná se zde řada proudů a vlivů počínaje doznívajícím zájmem o secesní plastiku přes klasické pojetí podobizny po náznaky abstraktního vyjádření hmoty.

Avantgardní tendence se projevily nejprve v podobě civilismu. Směru, který přichází jakožto reakce na První světovou válku, aby vnesl do umění obyčejné radosti a obrazy z běžného života. V tomto duchu vznikla například podobizna Leopolda Bařka (†1928) od Alexandra Zelinky. Zahradní architekt Batěk v životní velikosti zde posedává na svém náhrobku v civilním obleku, nohu má přehozenou jednu přes druhou a ve tváři má klidný, spokojený výraz, jako na nedělní procházce.²⁸⁰ Nad míru pohodový výraz má ve tváři také bysta Otto Gutfreunda (†1927), kterou vytvořil pro jeho náhrobek Karel Dvořák.²⁸¹

Puristicky pojaté náhrobky byly často zdobeny drobnými figurativními plastikami či reliéfy, které nejlépe reprezentuje práce Blaženy Podpěrové. Abstraktní tendence vnášejí do svého repertoáru například kamenické firmy sochaře Holuba či Zdeňka. Významným tématem figurálního sochařství byly pomníky uctívající oběti světových válek, jejichž vlna se vzedmula po roce 1918 a 1945.

²⁷⁷ SKŘEBSKÁ 2007, 28–33

²⁷⁸ Folklorismus ve funerální architektuře nalezneme například v podobě vojenských náhrobků v Pustkách u Lužné (1916–1918) od Dušana Jurkoviče.

²⁷⁹ viz kapitola Kubismus.

²⁸⁰ viz **obr.** 127.

²⁸¹ viz **obr.** 227.

Situaci ve funerálním sochařství první poloviny 20. století popsal Emerich Hruška,²⁸² když ve své knize *Romantické Olšany* poznamenal: „*Střízlivá architektura 20. století s ideami konstruktivismu, purismu a urbanismu zahrnala sochařství do bytů a na hřbitovy. Sochařská výzdoba veřejných budov a pomníky nepostačují touze sochařů po tvůrčí práci a tak umělci zanechávají svá díla na hřbitovech, které se vlastně proměňují v stálé výstavy soch, co chvíli doplňované novými díly. Na Olšanech se tedy potkáme se všemi jmény, která tvoří sochařství dnešní doby.*“²⁸³

8.2 Funerální architektura v letech 1850–1950

Funerální architektura je v rámci stavitelství velice specifickou disciplínou, neboť je oproštěna od celé řady ryze praktických problémů, jako je například topení, odpady a podobně, což nabízí architektům příležitost věnovat se hlavně umělecké stránce stavby,²⁸⁴ jak trefně vyjádřil roku 1910 Adolf Loos: „*Jen velmi malá část architektury patří k umění: náhrobek a pomník. Všechno ostatní, všechno, co slouží nějakému účelu, musí být z říše umění vyloučeno.*“²⁸⁵

Podle filosofa Rudolfa Steinera dokonce stály sepulkrální stavby starého orientu klenoucí se nad místem pohřbu na počátku vývoje veškeré architektury.²⁸⁶

Rostislav Švácha ve studii nazvané *Dům a hrob. Život a smrt* poukazuje na pozoruhodnou skutečnost, kdy mrtvý člověk přestává využívat architekturu, aby tvořila jeho prostor, nýbrž aby označila místo pohřbení jeho těla pomocí hmoty.²⁸⁷ Smrt se tedy stává mezníkem, který mění potřebu lidstva od utváření prostoru uvnitř hmoty ku vztyčování hmoty samotné.

Zároveň je třeba vnímat funerální architekturu jako celek stély s rovem a neredukovat ji jen na náhrobní kámen, stejně jako u pomníku, u kterého je vedle sochy důležitý i podstavec. Řešení mnoha hrobů totiž přináší výtvarný efekt, jenž pracuje s hmotami jak vertikálními, jako je stéla, tak horizontálními, tedy rovem. Celkové vyznění architektury pak dotváří také úprava prostranství hrobového místa doplněná například lavičkou, schodištěm či přístřeškem.

²⁸² sám byl pochován na Olšanech.

²⁸³ HRUŠKA 1940, 24–25

²⁸⁴ Odvětrávání a hladinu spodní vody musí však architekt brát samozřejmě v potaz.

²⁸⁵ Zaznělo roku 1911 na přednášce s mottem „Zohavení jednoho domu.“

SARNITZ 2004, 10

²⁸⁶ VODA/VODA-ESCHGFAELLER 2013, 580

²⁸⁷ SLÁDEČEK/ŠVÁCHA 2014, 44

Ačkoli se může zdát, že stavba náhrobků a hrobek stojí na samém okraji profesního života architektů, opak je pravdou, což je dáno za prvé tím, že funerální zakázky byly mnohdy zárukou obživy řady umělců, za druhé tím, že návrh náhrobku je obecně zajímavým tématem práce. To shrnuje Marie Benešová ve svém příspěvku konference Fenomén smrti v české kultuře 19. století slovy: „*Literatura o funerální tvorbě našich architektů druhé poloviny 19. století je velice sporá, ač někteří z nich věnovali právě této práci značné úsilí. Je to snad proto, že se jedná o tvorbu zdánlivě drobnou a komorní vymykající se hodnocení architektury, které má kromě výtvarného působení i svou užitkovou stránku.*“²⁸⁸

Funerální architektura druhé poloviny 19. století se vyznačovala příklonem k tehdy módním historizujícím směrům, jakými byly hlavně neogotika, v jejímž duchu tvořil například Josef Kranner, a počínaje sedmdesátými lety neorenesance. Zároveň byla silně ovlivněna vlnou zřizování nových a přestavbou starých hřbitovů, která vrcholila v 80. letech. Mezi nové prvky funerálního umění, které přinesla, patří hlavně architektonicky uspořádaný hřbitov inspirovaný italským typem campo santo (svaté pole), tedy arkádami obehnaný symetricky navržený prostor, jak můžeme vidět na příkladu nejsledovanějšího hřbitovního projektu své doby, jakým byla přestavba vyšehradského hřbitova navržená Antonínem Barvitiem a provedená jeho následovníkem Antonínem Wiehlem.

Typu campo santo však věnoval velkou pozornost teoreticky také Josef Schulz.²⁸⁹ Funerální tvorbou, a to zejména navrhováním klasických náhrobků, se zabývali všichni architekti patřící k tak zvané Generaci Národního Divadla, jakými byli Ignác Ullmann, Josef Zítek, Josef Schulz či především Antonín Wiehl a Antonín Barvitius. Je pozoruhodné, že navzdory velké oblibě neogotických náhrobků mezi veřejností, se žádný z těchto špičkových architektů v případě klasického náhrobku tímto historizujícím směrem neinspiroval. Významnou disciplínou byla vedle náhrobku také stavba kaplových hrobek, rozměrných budov, jejichž podoba byla naopak nejčastěji neogotická, což vedle běžných kaplových hřbitovních hrobek (hrobka rodiny Gregorovy od arch. Čenka Gregora, Olšany) dokládá například mauzoleum Buquoyů v Nových Hradech od Josefa Schulze.²⁹⁰

²⁸⁸ BENEŠOVÁ 2001, 92

²⁸⁹ BENEŠOVÁ 2001, 93

²⁹⁰ viz kapitola Typy neogotických, neorenesančních a neorománských náhrobků a hrobek.

Na přelomu 19. a 20. století proniká do funerální architektury vliv secese, která si získává značnou oblibu a nastupující generace tvůrců se jí vehementně chopí. V tomto směru vynikají například Josef Fanta a Jan Kotěra a vytvářejí náhrobky bohatě zdobené rostlinnými motivy. Vývoj secese od vegetabilního dekoru po geometrizující formy završují po roce 1910 Otokar Novotný či Paul Albert Kopetzky. Současně se vytrácí dekorativnost a architektura se vyznačuje spíše kladením důrazu na masu kamene a geometričnost provedení, jak to můžeme vidět například právě u bohaté náhrobní tvorby Jana Kotěry. Generace jeho žáků, do které patřili Pavel Janák, Josef Gočár či Vlastislav Hofman se společně se vznikem samostatné Československé republiky vrhá do různých soutěží spojených s pohřbíváním, jakými byla například celá řada vznikajících krematorií či kolumbárií, a na tomto poli prosazují nové myšlenky tvarosloví kubismu, futurismu a později funkcionalismu.²⁹¹ Vedle slavných projektů jako jsou Janákovo pardubické, Feuerstinovo nymburské krematorium či Hofmanův d'áblický hřbitov stojí za povšimnutí nerealizované návrhy nekropolí Josefa Havlíčka či Aloise Wachsmanna (obojí 1921), které představují velice odvážné a tvarově dosud nevídané pojetí.²⁹²

Vynikajícími příspěvky se v oblasti moderní funerální architektury zapsali také například Oldřich Tyl (†1939), který vytvořil návrh hrobky pro svou vlastní rodinu na hřbitově sv. Matěje. Je tvořena absolutně puristicky pojatou čtvercovou stélou s dvojicí předstupujících sloupů a strohým rohem. Takto pojatá architektura hrobu byla později kopírována. Jako dalšího jmenujme Ladislava Žáka (hrobka rodiny Hlavatých, 1938, tamtéž), Jaromíra Krejčara (náhrobek Jindřich Štyrského, hřbitov u krematoria Strašnice) či Ladislava Machoně (kaple Komenského v Naardenu, 1937). Nutno vzpomenout též Leopolda Ehrmanna, který vystavěl ve funkcionalistickém směru, kromě řady náhrobků, také budovy vrátnice a areál nové obřadní síně s urnovým hájem na Novém židovském hřbitově na Vinohradech,²⁹³ které se vyznačují výrazným kubickým pojetím a přehledným uspořádáním. Podobný funkcionalistický hřbitovní komplex dle návrhu Bohuslava Fuchse z roku 1926, který obsahuje hřbitovní zeď, márnici a rodinnou hrobku vlastní rodiny, se zachoval v původní podobě v architektově

²⁹¹ SVOBODOVÁ 2014, 34–119

²⁹² ŠVÁCHA 1985, 222–223

²⁹³ LUKEŠ 2002, 34

rodné obci Všechovicích.^{294, 295}

Vedle jmenovaných notoricky známých architektů se uplatnili také majitelé firemních provozů, jakými byli například Jan Rada nebo Jiří Víšek.

8.3 Spolupráce sochařů a architektů na funerálních realizacích

Funerální umění je, samozřejmě vedle tvorby pomníků a výzdoby budov, pozoruhodnou platformou, na které lze sledovat spolupráci mezi architekty a sochaři.

Ta dosáhla svého rozkvětu v období secese a moderny, *kdy se při realizaci komplexně pojatých děl jednotlivé disciplíny vzájemně prolínaly a doplňovaly*, respektující architekturu, jakožto vůdčí disciplínu při procesu tvorby díla.²⁹⁶ Umělci se často sdružovali do výtvarných spolků, jakými byly například Umělecká Beseda, SVU Mánes či Artěl, v rámci nichž je spojovala nejen společná profese, ale také leckdy velice hluboká přátelství, na jejichž základě se navzájem informovali a dělili o zakázky.

Častou možností kooperace je případ, kdy architekt navrhl podstavec či stavební složku náhrobku a sochař vytvořil sochařské dílo, kterým architekturu ozdobil. Do tvůrčího procesu vstupovali také objednatelé,²⁹⁷ kteří byli průběžně informováni o vývoji prací a jejich finanční náročnosti, což pro ilustraci dokládá dopis, v němž roku 1911 vyčíslil Pavel Janák cenu náhrobku Felixe Jenweina, jehož sochařskou výzdobu vytvořil Ladislav Kofránek, na 4 000 Korun.²⁹⁸

Někdy se ale při procesu výroby náhrobku také mohlo stát, že sochařské dílo, jakým byly hlavně bysty či portrétní medailony, vzniklo ještě za života portrétovaného, kdy se nevědělo, že po smrti ozdobí jeho hrob. Tehdy se vůbec architekt, který hrob stavěl, nemusel se sochařem sejit. Sochařská výzdoba tedy může být z naprosto jiné doby než architektura a naopak.²⁹⁹

Nutno však podotknout, že se na výrobě náhrobků a hrobek podílela celá řada dalších řemeslníků a profesí. Architektonické i sochařské návrhy realizovaly kamenické a kovolijecké firmy. V případě rozměrných hrobek nebo pomníků se na realizaci

²⁹⁴ Bohuslav Fuchs byl dále autorem návrhu obřadní síně brněnského Ústředního hřbitova a řady náhrobků nacházejících se převážně na Moravě.

²⁹⁵ PÍSAŘÍKOVÁ 2014, 147

²⁹⁶ KOTALÍK 2010, 312

²⁹⁷ Objednateli byli vedle soukromých osob různé místní organizační výbory a spolky, jako například spolek Svatobor či UB.

Dopis Pavla Janáka organizačnímu výboru pro postavení pomníku Felixe Jeneweina v Kutné Hoře z 20. 3. 1911, OA Kutná Hora. cit. podle: MUSIL 1996, 214

²⁹⁹ Úskalí datace náhrobků je také přesouvání ostatků, kdy se například jeden či více členů rodiny, dávno již zesnulí, přenesou do nově zbudované hrobky a její vizuální podoba tedy mnohdy neodpovídá době úmrtí nejstaršího pochovaného, viz Úvod.

podílely též firmy stavební. Kříže či zdobené mříže vznikaly buď ve slévárnách nebo v dílnách uměleckých kovářů. Všechny tyto provozy nabízely jak katalogové typy náhrobků, tak vytvářely solitérní kusy na objednávku. Sepulkrální architektura byla taktéž zdobena nástěnnými malbami, jejichž tématem byl nejčastěji Poslední soud či mozaikami, které byly inspirovány hlavně funerálními tématy ranného křesťanství, na nichž pracovali také přední malíři své doby.

Spolupráce všech účastníků tvorby je tedy velice propletená a konkrétní autorství lze někdy těžko určit. Náhrobky jsou jako jiná umělecká díla označovány jak signaturami autorů návrhů, tak dílen, které práci provedly. Na některých funerálních projektech se často potkali významní umělci, kteří zde odvedli špičkovou práci, a proto je důležité tato tvůrčí setkání připomenout.

Významným počinem, při kterém se sešli architekt, sochaři i malíř, je hrobka rodiny Lannovy a Schebkovy na Olšanech z roku 1868 [177].³⁰⁰ Vojtěch rytíř Lanna byl významný průmyslník, loďař a sběratel umění původem z Českých Budějovic, který vynaložil značné prostředky také na posmrtnou reprezentaci své rodiny. Za tímto účelem si vybral architekta Antonína Barvitia, který vytvořil návrh kaplové hrobky, jež je výjimečně situována šířkově a nikoli hloubkově, jak u tohoto typu hrobky bývá pravidlem tak, aby poskytla prostor odděleně pro dvě rodiny (jde tedy o „dvojhrobku“). Severní a jižní postranní křídla stavby jsou mezi sebou oddělena středovým otevřeným vchodem umožňujícím přístup na obě strany. Vstup je zdobený nástěnnou malbou Posledního soudu od Františka Sequense.³⁰¹ Fasádu tvoří pětice mělkých arkád se špičatými štíty. Celkový výtvarný výraz vyznívá díky použití motivu obloučkového vlysu neorománsky. Na sochařské výzdobě, která se uplatnila v arkádách doplněných vždy trojicí reliéfních kazet, se podíleli Václav Levý, Josef Václav Myslbek a Václav Šimek. Niky obsahují výjevy z Nového Zákona jako je zmrtvýchvstání Krista, Panna Maria s Ježíškem a světci. Reliéfní kazety využívají principu typologického paralelismu. Vedle sebe se objevuje výjev Mojžíše vyrážejícího vodu ze skály a Ježíše se samarskou ženou u studny, či výjev Jonáše vyvrženého velrybou a Krista triumfujícího nad smrtí.

Na Olšanech také nalezneme až legendární hrob Karla Havlíčka Borovského objednaný roku 1870 spolkem Svatobor, na kterém spolupracoval sochař Bohuslav Schnirch a architekt Josef Zitek, jenž se však funerálním uměním zabýval jen okrajově.

³⁰⁰ popsanou v kapitole Přehled funerálních prací jednotlivých sochařů a architektů.

³⁰¹ v současné době značně poškozena.

Náhrobek je ve své jednoduchosti velice působivý. Tvoří jej vysoká neorenesanční stéla korunovaná křížem, v jejímž středu se nachází medailon s podobiznou spisovatele, na která se Schnirchovi dokonale podařilo vystihnout jeho podobu a neoblomnou povahu. Stéla je dále zdobena znakem Svatoboru a lipovými ratolestmi [184].^{302, 303}

Velice bohatou a plodnou spolupráci zaznamenáváme hlavně u mladší generace architektů, jakými byli Josef Fanta a Jan Kotěra ale také například Josef Gočár a Pavel Janák, kteří sdíleli své zakázky s věrnými souputníky sochaři.³⁰⁴ Dvorním sochařem Josefa Fanty se stal jeho dlouholetý přítel Čeněk Vosmík, se kterým vytvořili skupinu hrobů na Vyšehradském hřbitově (např. hrobka Karla Mattuše s reliéfem plačky s věncem) či náhrobek Fantovy matky s reliéfem Panny Marie s Ježíškem na Olšanech.^{305, 306} V období secese, kdy vytvořil Fanta svá nejznámější funerální díla, došlo také na projektu nového městského hřbitova v Kluku v Poděbradech ke spolupráci s Františkem Bílkem. Fanta dodal návrh hřbitova obsahující vstupní bránu zdobenou mříží s Ukřižovaným, kapli a domek hrobníka včetně původně zamýšlených arkád v hlavní ose hřbitova. Ty nebyly pro svoji finanční náročnost realizovány. Hlavní dominantou nekropole se ale stala severní hřbitovní zeď s výklenky na hroby, kterou vyzdobil roku 1902 František Bílek pomocí sgrafitových pásů s citáty z Písma a čtveřice opakujících se terakotových medailonů s biblickými motivy, které později použil také u několika samostatných náhrobků [178, 179].³⁰⁷ Mezi další Fantovi spolupracovníky patří také Stanislav Sucharda (náhrobek Adolfa Heyduka, 1923, Vyšehrad) a Ladislav Šaloun (náhrobek Jana Jeřábka, 1894, Vyšehrad).

Také Jan Kotěra na svých projektech angažoval pestrou škálu sochařů. V první dekádě 20. století to byli Bohuslav Kafka a Stanislav Sucharda. S Kafkou vytvořil Kotěra secesní náhrobek Karla Maydla zdobený bronzovou vegetabilní dekorací (1904, Olšany). Sucharda pak ozdobil náhrobek Vojty Slukova reliéfem chlapce klečícího pod

³⁰² další obr. 354 v kapitole Oloupené a opravované hroby.

³⁰³ Roku 1949 proběhla rekonstrukce hrobky pod vedením arch. Karla Míška, který upravil hřbitovní zeď, k níž hrobka přiléhá, v duchu neomítutého režného zdiva, viz kapitola Oloupené a opravované hroby.

³⁰⁴ další řada spoluprací je uvedena v Přehledu funerálních prací jednotlivých sochařů a architektů.

³⁰⁵ S Čeněkem Vosmíkem spolupracoval vedle náhrobků mimo jiné také na soše Božského srdce páně na Svatém Hostýně (1919), pro kterou vytvořil návrh podstavce vyrobeného v kamenické dílně Františka Jeništy v Bystřici pod Hostýnem.

KOZLOVÁ, http://www.hostyn.cz/hostyn_old/hist_socha_krista.htm, vyhledáno 23. 1. 2015.

³⁰⁶ Fanta také Vosmíkovi navrhl dům v Praze na Hřebenkách, který je bohužel momentálně v havarijním stavu.

³⁰⁷ Na výzdobě poděbradského hřbitova se také podíleli opět Čeněk Vosmík, dále Bohuslav Schnirch (autor místního pomníku Jiřího z Poděbrad), Franta Anýž či architekti Vojtěch Kerchhart (autor náhrobku Karla Čapka na Vyšehradě) nebo Antonín Engel (autor urbanizace Dejvic či poděbradské vodní elektrárny).

smuteční vrbou a stélu hrobu Eduarda Vojana s velice sugestivní sochou zlomeného dubu (1903–1906, Olšany). V období První světové války si Kotěra vybral Jana Štursu, aby vyplnil nejprve niku kubizující hrobky rodiny Janouškovy sousoším Kalvárie (1915, Olšany). Složité okolnosti provázely jejich další spolupráci na hrobce psychiatra Antonína Heverocha³⁰⁸ (1918, Vinohradský hřbitov), pro kterou nejprve vznikla Štursova socha *Raněného*, jež však byla nahrazena vysokou štíhlou ženskou figurou z dílny Jaroslava Horejce. Rok před svou smrtí spolupracuje Kotěra na své poslední funerální zakázce také s Otakarem Španielem, který umístil na náhrobek rodiny Schauerovy ve tvaru vysokého sloupu z červené žuly bronzovou holubici v letu (1922, Olšany).

Pozoruhodná zakázka evropského významu přišla v letech 1933–1937, kdy se uskutečnila přestavba Komenského pohřební kaple v Naardenu, kterou si roku 1933 za symbolický jeden Gulden ročně pronajalo Československo, a získalo tak možnost pietní místo nazvané Mauzoleum Comenius upravit dle návrhů českých umělců. Architektonickou úpravu připravil Ladislav Machoň, který vyplnil polygonální prostor pětící výklenků deskami z černého mramoru, jenž použil též na podlahu, kde se nachází černá náhrobní deska Komenského. Nad zděným prostorem se klenou monumentální skleněné panely s motivem Učitele národů od Jaroslava Bendy. Kaple je uzavřena mřížemi s reliéfní výzdobou a opatřena vysokým svícem od Jaroslava Horejce. Na výzdobě se dále podílel Karel Štipl, který je autorem dřevěného vyřezávaného mobiliáře.³⁰⁹

8.4 Přehled funerálních prací jednotlivých sochařů a architektů

8.4.1 Sochař Josef Václav Myslbek (1848–1922)

J. V. Myslbek vstoupil do českého funerálního umění především již popsanou bronzovou sochou *Ukřižovaného* z roku 1890, která ozdobila hrobku rodiny Ringhofferovy v Kamenici u Prahy. Nadšený ohlas vyvolalo naturalistické pojetí umírajícího Spasitele a takto pojatý Kristus na kříži se stal v sochařství normou a ve funerálním umění byl často kopírován.³¹⁰ Další Myslbekovy práce nalezneme především na Olšanech a na Vyšehradě. Na Olšanech jmenujme například hrob Josefa

³⁰⁸ pro kterého navrhoval Kotěra mimo jiné i nábytek.

³⁰⁹ <http://www.comeniusmuseum.nl/cz/mauzoleum.php>, vyhledáno 9. 3. 2015.

WIRTH 1937

³¹⁰ HNOJIL 2007, 38

Stupeckého, pro který použil sochař popsaný Krucifix ve zmenšeném měřítku ještě před tím, než se objevil na Ringhofferově hrobce. Významnou zakázkou byl též náhrobek Karla Sladkovského [180],³¹¹ pro kterého vytvořil sochař klasicizující pískovcový pomník s bystou v profilu ve výklenku. Pod bystou se usadila alegorická postava truchlicího génia v bohatém rouchu, která drží v pravé ruce svitek a levou rukou přidržuje monumentální palmovou ratolest, jež zakrývá ramena Sladkovského. Tato lyrická postava s ženskými rysy přesně charakterizuje typ, který autor nadále ve své tvorbě hojně užíval.³¹² Mezi další olšanské práce patří bysta na hrobě herce a dramatika Josefa Jiřího Kolára, socha sv. Jana Křtitele na hrobce Emiliana rytíře Skramlíka z roku 1903, Madona na hrobě rodiny Hartlovy či některé reliéfy v hrobce rodiny Lannovy a Schebkovy.

Na Vyšehradě pak nalezneme šest Myslbekových sochařských prací, mezi něž patří dvojice hrobek vzniklých ve spolupráci s architektem Antonínem Wiehlem: portrétní reliéf spisovatele Jana Karla Škody (†1876) a bysta na hrobce politika a novináře Františka Ladislava Riegera (†1903). Dále reliéfní plastika múzy hudebního skladatele Vincence Maixnera, která se nachází na náhrobku, jehož návrh vytvořil Antonín Barvitiis [181], portrétní medailon právníka Antonína Randy (†1914) a bronzové poprsí nakladatele Jana Otty (†1916) [182].

Posledním Myslbekovým náhrobním dílem je dvojice portrétních medailonů manželů Anny (†1915) a Karla (†1933) Waldesových, které byly po smrti otce umístěny na neorenesanční náhrobek vystavěný na Novém židovském hřbitově na Vinohradech na zakázku jejich syna, Jindřicha Waldese. Bronzové podobizny vyvolávají dojem starých, přísných, ale přece milujících rodičů [183].

8.4.2 Sochař Bohuslav Schnirch (1845–1901)

Pro Schnirchovo funerální umění je charakteristický sklon k pathosu a pompéznosti. Typickým prvkem je dívčí typ anděla či spojení sochy se sarkofágem,³¹³ jak to můžeme vidět například na monumentální olšanské hrobce zakladatele *Národních listů*, Julia Grégra (†1896). Autorem jejího architektonického řešení je Jan Kříženecký.

³¹¹ Významný český vlastenec, na jehož pohřeb roku 1880 přišlo 60 000 smutečních hostů.

³¹² např. alegorie *Hudby* 1907–1912.

³¹³ KUDLÁČOVÁ 2011, 231

Výzdoba hrobky se vyznačuje velice propracovanou symbolikou. Schnirch pro ni vytvořil bystu zesnulého a velkolepé alegorické sousoší tvořené postavou Bohemie sedící na tumbě a dvojicí géniů tisku a osvěty.³¹⁴

Na Olšanech dále nalezneme další dva významné náhrobky. První z nich patří tandemu zakladatelů Sokola Miroslavu Tyršovi (†1884) a Jindřichu Fúgnerovi (†1865), jejichž náhrobní obelisk ozdobil Schnirch bronzovým dvojmedailonem a sochou sokola s roztaženými křídly. Druhý hrob vznikl díky přičinění spolku Svatobor a patří Karlu Havlíčku Borovskému (†1856). Architektura podle návrhu Josefa Zítka nese rozměrný medailon s podobiznou legendárního spisovatele [184].³¹⁵

8.4.3 Sochař Vilím Amort (1863–1913)

Zájem Vilíma Amorta o sepulkrální tvorbu byl značný a v této oblasti vytvořil na téměř dvě desítky realizací jak v Praze, tak například v Plzni, Turnově či Jindřichově Hradci.³¹⁶ Jeho styl spočívá především v reliéfu v bronzu zachycujícím buď podobiznu zesnulého či postavu Panny Marie, plačky nebo anděla. Bronzy jsou často zasazeny do kamenných náhrobních stél ve tvaru stylizovaných křížů.

Nejstarší Amortovou funerální prací, a to z roku 1893, je náhrobek Aloise Pravoslava Trojana na Vyšehradském hřbitově. Autor zde představil kompozici náhrobního kamene, ke které se ještě několikrát vrátil. Tvoří ji vysoká směrem vzhůru se zužující kamenná stéla opatřená bronzovou podobiznou zesnulého. Tento koncept se dále objevuje v případě náhrobku z roku 1897 na Malvazinkách patřícího významnému českému mecenáši, Bedřichu Schnellovi.

Nejvíce náhrobních realizací nalezneme na pražských Olšanech, kde se objevovala v těsném časovém sledu. Jako první zde vznikl v roce 1897 náhrobek spisovatele Josefa Jiřího Stankovského kombinující vysoký pískovcový náhrobní kámen s reliéfy génia oslavujícího literáta a sovy s brkem v pařátech s bronzovým medailonem. Mezi lety 1899 a 1905 vytvořil sochař dvojici navzájem podobných náhrobků určených

³¹⁴ Dvojice géniů byla bohužel v nedávné době ukradena, viz kapitola Oloupené a opravované náhrobky.

³¹⁵ Dalšími funerálními díly B. Schnircha jsou například náhrobek Marie Černé na Vyšehradě či náhrobek Jana Dítěte v Přelouči.

³¹⁶ hrobka rodiny Boháčovy v Turnově, hrobka Gustava Červinky v Nymburce, náhrobek Jaroslava Hrbka v Hořovicích, náhrobek Petra Ivanoviče Jakla v Berouně, náhrobek Františka Kopidlanského v Jindřichově Hradci.

Zevrubný přehled Amortovy funerální tvorby přináší DP: SVITÁKOVÁ 2012, 79–88

pro Lud'ka Marolda a Karla Horáka zdobených reliéfy s portréty nebožtíků uctívaných plačkami v dobovém oděvu [185]. Ze stejného tvůrčího období dále pocházejí náhrobky Eduarda Weyra s podobiznou muže a Františka Všetečky s hlavou Panny Marie. Jinou ženskou figuru, a to tentokrát světici, použil v roce 1905 Amort na rozměrné stéle hrobky rodiny Rottovy, kterou provedla firma Otto Sandtnera [186]. Postava ženy je zahalena do dramaticky drapovaného roucha. Její účes je pozoruhodně upraven do pletených copů. Stejnou figuru Amort odlil opakovaně, jako například v případě hrobky rodiny Adolfa Pytlíka v Plzni (provedla firma Jana Cingroše). O dva roky mladší je náhrobek Josefa Foerster, hudebního skladatele a regenschoriho od sv. Víta. Tuto jeho funkci zachytil Amort na bronzové podobizně, na níž hledí tvář hudebníka směrem k siluetě pražské katedrály [187]. V roce 1908, který byl ohledně Amortovy funerální tvorby velice plodný, vznikly dvě významné pražské práce. První z nich, náhrobek rodiny Amortovy na Olšanech, vytvořil sochař pro svoji babičku v podobě stély ve tvaru kříže ozdobené bronzovým reliéfem plačky.³¹⁷ Ta druhá se nachází ve východní arkádě Vyšehradského hřbitova a patří rodině Zbirovských.³¹⁸ V tomto případě se Amort nechal inspirovat italskou renesancí. Ve středu celobronzové náhrobní desky se nachází medailon Panny Marie s Ježíškem v mušlí, nad níž drží anděl s módním dobovým účesem mluvící pásku s nápisem Ora pro nobis.

8.4.4 Sochař František Bílek (1872–1941)

František Bílek se kromě celé řady dalších uměleckých aktivit zabýval značnou měrou i funerální plastikou a v této oblasti vytvořil podle mého názoru nejvýznamnější soubor uměleckých děl u nás čítající padesát sedm sepulkrálních realizací.³¹⁹ Svůj osobitý symbolistní styl vtiskl do náhrobků, které dodnes skrývají tajemství a vyvolávají bázeň a pokoru před věcmi dalece přesahujícími lidské chápání, jakou je bezesporu skon a odchod do života věčného. Bílkova sepulkrální tvorba se vyznačuje několika charakteristickými rysy, jakými je především figurativní téma postavy v reliéfu či volně stojící většinou v okamžiku jakéhosi mystického vytržení, které často

³¹⁷ Reliéf byl v roce 1999, stejně jako jeho replika zdobící náhrobek rodiny Vejdělkovy na Malvazinkách, ukraden.

VANOUSĚK 2000, 68–69

³¹⁸ BEDRNÍČEK 2008, 51

³¹⁹ Jejich vyčerpávající seznam nalezneme v soupisu Bílkovy sepulkrální tvorby: HALÍŘOVÁ 2000, 373–397

doprovází citátem z bible.³²⁰ Bílkovy funerální počiny nalezneme po celé naší zemi, co se však rozsahu týče, nejdůležitějšími dvěma celky jsou soubor náhrobků na hřbitově v Chýnově a výzdoba hřbitovní zdi v Kluku v Poděbradech, na které spolupracoval s Josefem Fantou. V Chýnově, kde Bílek strávil velkou část života, vytvořil pro místní hřbitov šestici náhrobků včetně vlastního - slavné *Modlitby nad hroby* (1905), obří figury vysoko čnějící nad ostatními hroby, která byla původně zamýšlena jako součást cyklu osmatřiceti soch představujících biblické výjevy nazvaného *Cesta*. Své realizace se však vedle *Modlitby nad hroby* dočkal jen *Mojžíš*. Socha vznikla obezděním kmene stromu, jehož větev určila posazení jedné ruky postavy [188].³²¹ Dvojici náhrobků v Chýnově vytvořil také Bílkův bratr Antonín. V Poděbradech vyzdobil Bílek roku 1902 hřbitovní zeď s výklenky na hroby pomocí nápisů a terakotových medailonů s biblickými motivy, které později použil také u několika samostatných náhrobků, jako je například Anděl s kahanem na náhrobku Marie Srpové (1902, Hradec Králové) či Marie Novákové (1902, Chýnov).

V Praze se nacházejí dva obsáhlé soubory náhrobků na Olšanech a na Vyšehradském hřbitově. Ze šestice olšanských náhrobků jmenujme hrobku MUDr. Viktora Nečase, otce Bílkovy manželky Berty, z roku 1909 nazvanou *Tíseň od těla, od světa a od nebe klenby*.³²² Výrazného vizuálního efektu zde sochař docílil kombinací červeného pískovce, jenž tvoří architektonickou základnu se dvěma sloupy, výrazně kanelovanými ve spodní části, a bronzového reliéfu s trojicí mělkých nik se čtyřmi figurami v bohatě drapovaném rouchu.³²³ Pískovcový rov je v pravém rohu doplněn bronzovou plastikou rukou nesoucích zborcený sloup. Architektura stély nápadně připomíná půdorys Bílkovy vily v Praze symbolizující tvar kosy žnoucí obilí [189].

Na Vyšehradě pak z trojice místních náhrobků jmenujme sochu v nadživotní velikosti více než tři metrů pod názvem *Žal* na hrobě kněze a obrozeneckého spisovatele Václava Beneše Třebízského (†1884).³²⁴ *Žal* vyvolal velký skandál, když se k němu hanlivým způsobem vyjádřili umělci konzervativního ražení, kteří se soustředili kolem časopisu *Dílo*. V něm vyšel článek označující sochu jako „*nestvůru v zoufalé divadelní*

³²⁰ viz podkapitola Nápisů na náhrobech.

³²¹ V roce 1980 byl originál sochy nahrazen kopií a uložen v depozitáři Národní Galerie v Praze.

³²² Mezi další majitele Bílkových náhrobků na Olšanech patří významné osobnosti, jakými jsou například MUDr. Kamil Lhoták, farmakolog a otec stejnojmenného malíře (1927), houslový virtuos Hanuš Wihan (1929) či sochař Josef Mauder (1929).

³²³ Originál se nedochoval. Podle dochovaného sádrového odlitku (NG) byla vytvořena kopie, která dnes opět zdobí Nečasovu hrobku. HALÍŘOVÁ 2000, 392

³²⁴ NECHVÁTAL 1999, 7–9

póze.³²⁵ Zástupcem kladného ohlasu se stal výtvarný kritik F. X. Šalda, který ocenil Bílkův neotřelý, svérázný výraz.³²⁶ Pískovcová socha na žulovém podstavci je symbolickým vyjádřením zármutku. Postava lukovitě prohnutá si pravou rukou podpírá hlavu a levou se drží u srdce. Je oděna ve splývavém rouchu tvořeném hrubou draperií. Bosé kamenné nohy jako by vyvolávaly mrazení po těle.

V Praze najdeme další Bílkovy funerální počiny na hřbitově v Hostivaři (socha Obětování Panny Marie na hrobě rodičů básníka F. X. Dvořáka, 1900), v Bubenci (relief spícího mladíka na náhrobku malíře Cyrila Boudy, 1920)³²⁷ a na Vinohradech (bronzový reliéf žehnajícího Krista na náhrobku Jiřiny Křížové, 1938).³²⁸

8.4.5 Sochař Ladislav Šaloun (1870–1946)

Ladislav Šaloun ozdobil pražské hřbitovy několika zajímavými plastikami, a to především podobiznami zesnulých. Jejich největší koncentraci nalezneme na Olšanském hřbitově, kde se jako první objevila roku 1897 plaketa s portrétem právníka Antonína Čížka. Z roku 1905 pochází poprsí Ferdinanda Schulze, spisovatele a novináře, který například v 70. letech 19. století řídil společně s Janem Nerudou knižnici *Poesie světová*. Medailon významné herečky Národního Divadla Otylie Sklenářové-Malé (†1912) byl bohužel odcizen a nahrazen žulovou deskou s křížem. Dále zde můžeme najít dvojici dvojportrétů, které vytvořil Šaloun pro hrobky rodin Sokolovy a Zahradníkovy. První jmenovaná nese portrétní bysty Josefa Sokola (†1912), říšského poslance za Národní stranu svobodomyslnou a autora čítanek pro děti, a Karla Stanislava Sokola, novináře, politika a vůdce studentstva, který byl v procesu s Omladinou odsouzen k pobytu na Borech. Dvojmedailon na hrobě rodiny Zahradníkovy znázorňuje Bohumila Zahradníka Brodského (†1939), spisovatele a nejprve katolického kněze, později spoluzakladatele Československé církve, a jeho manželku, spisovatelku a překladatelku, Annu Zahradníkovou Plešingerovou (†1935) [190].³²⁹ Z roku 1928 pochází portrétní bysta Josefa Pachmayera, spisovatele, který pro zajímavost přeložil první vydání případů Sherlocka Holmese. Jeho angažovanost v oblasti českých práv a svobod, či politické epigramy s názvem „*To jsme*

³²⁵ VLČEK 1986, 246

³²⁶ WITTLICH 1982, 301

³²⁷ MUDROVÁ 2005b, 60

viz **obr.** 364.

obrázek viz podkapitola Hřbitov Bubeneč.

³²⁸ další obrázek viz podkapitola Hřbitov Hostivař.

³²⁹ Jejich manželství bylo tajně uzavřeno roku 1908, když byl ještě Bohumil Zahradník Brodský katolickým knězem.

to *dopracovali*“ nebo „*Písně zločincovy*“ byly důvodem persekucí a věznění. Posledním portrétním funerálním dílem na Olšanech, které jsem zatím vypátrala, je podobizna Valentina Trouсила (†1935), ochotnického herce a prvního vydavatele divadelního časopisu *Thalie* založeného roku 1896.

Na Vyšehradském hřbitově najdeme dvojici portrétních byst. V letech 1902–1904 vytvořil Šaloun podobiznu Antonína Dvořáka (†1904) pro Pantheon Národního muzea, jejíž replika byla o dva roky později umístěna na skladatelův náhrobek v severní arkádě.³³⁰ V roce 1916 pak bystu patřící Janu Topinkovi, průmyslníku, který se zasloužil o rozvoj Karlína a posléze se stal jeho starostou. Dále hrobku spisovatele Jana Jeřábka (†1894) podle architektonického návrhu Josefa Fanty ve tvaru vysokého kříže, pro který Šaloun dodal bronzovou reliéfní výzdobu v podobě Nejsvětější Trojice na přední straně a modlitby ke Kristu na straně zadní [191, 192]. Vedle portrétního sochařského díla připravil Šaloun také trojici alegorických soch. Kamenná postava *Poutníka* na hrobě JUDr. Bohdana Marii Procházky (1926, Olšany) nese v pravé ruce pochodeň symbolizující pouť životem vezdejší. Na hřbitově v areálu strašnického krematoria vytvořil kolem roku 1935 Šaloun pro hrob Dr. Ing. Josefa Piskače bronzovou sochu *Poklekající Psyché*. Alegorická ženská postava s antickým profilem pokleká na žulový eliptický náhrobek zakladatele truhlářské firmy. Na soklu čteme: „*Pokleká Psyché v rozjímání o činech, jež urozeny jsou pro věčnost* [193].“ O rok mladší je pak hrobka Skorkovských na Vinohradském hřbitově, již vévodí postava plačky v životní velikosti svlékající si roucho [193a].

8.4.6 Sochař Stanislav Sucharda (1866–1916)

Funerální práce Stanislava Suchardy jsou vždy velkým zážitkem. Jeho neopakovatelný secesní styl svou lehkou patetičností dokonale doprovází hroby, jakožto místa obtěžkaná symbolikou smrti i vzkříšení. Na Olšanech se nachází minimálně pět jeho prací. V letech 1903–1906 vznikla dvojice náhrobků, na kterých spolupracoval s Janem Kotěrou.³³¹ Patří tehdejším populárním hercům Vojtovi Slukovi a Eduardu Vojanovi. Slukův náhrobek kombinuje žulovou desku s leštěným křížem a plastiku zlomeného pískovcového dubu. Tento strom působí vskutku velkolepě. Jeho zlomený kmen obrůstá stělu ze zadní strany, takže sochařské dílo pokračuje i tam, kam

³³⁰ KOVAŘÍK 2004, 84

RYBAŘÍK 2004, 53

³³¹ Spolupráce obou umělců vznikla již roku 1902, kdy se setkali při stavbě prostějovského Národního domu. Na tamním hřbitově vytvořil Sucharda sochu anděla pro náhrobek rodiny Vojáčkovy.

se návštěvníka nenapadne podívat [194]. Vojanův náhrobek zdobí bronzový reliéf chlapce klečícího pod smuteční vrbou. Oba herci odpočívají v těsné blízkosti. Ve stejném oddělení (VI. oddělení) se nachází také vysoká pískovcová stéla malířky Mařenky Dostálové, kterou tvoří její bronzová reliéfní podobizna a socha muže v kroji opírajícího se o náhrobek zpívající „*Dobrů noc, má milá, dobrů noc* [195].“

V roce 1903 dále vznikla vysoká stéla hrobu MUDr. Karla Procházky s reliéfem plačky opírající se o skálu, jež je alegorií žalu.³³²

Hrobka rodiny Štěpánkovy a Martincovy z roku 1913, na které spolupracoval Sucharda s firmou Ludvíka Šaldy, působí nápaditou kompozicí. Horizontální stéla s hrubě opracovanými hranami je završena bronzovou ženskou figurou pod jménem *Matka odchází*.

Na Vyšehradském hřbitově nalezneme tři Suchardovy práce. Arkádová secesní hrobka rodiny Mildovy pochází z roku 1900 a je zdobená sousoším truchlícího páru muže a ženy a kruhovou korunou stromu obrůstající náhrobní desku s křížem [196].

Několik kroků na jih od Slavína se setkáme s portrétní plaketou básníka a představitele Májovců Adolfa Heyduka (†1923), kterou vytvořil Sucharda roku 1915 ku příležitosti mistrových 80. narozenin. Bronzová plaketa váženého muže v profilu korunuje pískovcovou stélu od Josefa Fanty [197].³³³

Dále se na Vyšehradě nachází Suchardův vlastní náhrobek, který nechal sochař ozdobit bronzovou hlavou dívky se zavřenýma očima a rozpuštěnými vlasy, která pochází z alegorického sousoší na pomníku Palackého, umělcova životního díla. Hlava dívky je zasazena do neopracovaného masivu, který je položen na pískovcové stéle s nacionály a prostým nápisem „český sochař“. Kontrast temného bronzu a světlého pískovce působí velmi dekorativně, avšak celek náhrobku vyznívá střízlivě a pokorně. Na návrhu samotného pomníku s kamenným pítkem pro ptactvo pracoval Ladislav Machoň.

Vedle samotného Stanislava Suchardy se v oblasti náhrobního umění uplatnili také ostatní členové jejich rodinného klanu, jako jeho otec Antonín Sucharda ml., děd Antonín Sucharda st. a bratři Bohuslav a Vojtěch.

³³² VLČEK 1986, 224

³³³ POTOČEK 2005, 73

8.4.7 Sochař Jan Štursa (1880–1925)

Jan Štursa se ve své funerální sochařské kariéře zabýval velice různorodými zakázkami od zpracování tématu smrti přes náhrobní medailon po sousoší. Na úvod bych ráda zmínila dvě práce, které sice nejsou přímo náhrobky, ale s funerálním uměním úzce souvisejí. Jsou jimi sádrová plastika *Život uniká* z roku 1904 představující poprsí útlé ženy ušlechtilých rysů, která si rukou zakrývá tvář a má zavřené oči.³³⁴ Dále pak sousoší jménem *Pohřeb v Karpatech*, k jehož vytvoření inspirovala Štursu roku 1915 fotografie publikovaná v časopisu *Das Neuste im Bilde*. Skupinka vojáků na ní ukládá do hrobu svého padlého na frontě.³³⁵ Sousoší se později stalo pomníkem padlým v Předměřicích nad Jizerou.³³⁶

Roku 1908 vytvořil Štursa na Novém židovském hřbitově na Vinohradech náhrobek pro přítele, malíře Maxe Horba, patrně podle jeho vlastní předlohy. Na pískovcové stéle hrobu se nachází reliéf páva sedícího na smuteční vrbě.³³⁷ Paví ocas se subtilně snáší k zemi společně s listovým stromu [198].

Zajímavým plodem spolupráce Štursy s architektem Janem Kotěrou je olšanská hrobka rodiny Josefa Janouška, která se stala posledním útočištěm chlapce, který zahynul roku 1914. Kotěra navrhl širokou kamennou hrobku korunovanou hlubokou geometrickou nikou, do níž byla umístěna Štursova plastika Ukřižovaného s Pannou Marií a Janem Křtitelem.³³⁸ Kristus zde není vyobrazen se zmučenou mrtvolnou tváří, nýbrž v postoji zcela suverénním, jako vítěz nad smrtí. Velmi sugestivní je též drapérie rouch postav a krystalicky pojatá Golgota pod křížem Spasitele.

Okouzlení Augustem Rodinem, jehož byl Štursa velkým obdivovatelem, se v souvislosti se sepulkrálním uměním snad nejlépe promítlo v aktu *Raněného*, který byl přímo inspirován Rodinovým *Kovovým věkem*, a podle původního návrhu Jana Kotěry měl putovat na náhrobek MUDr. Heverocha. Dále v trojici podobizen z let 1918 až 1920,³³⁹ mezi něž patří bysta Maxe Švabinského (†1962), která později ozdobila jeho hrobku na Vyšehradě.

Na Malvazinkách najdeme folklorizující náhrobek Marie Klímové z roku 1921. Pískovcová stéla tvoří architekturu prostého domku se zkosenou střechou, u jehož okna

³³⁴ MAŠÍN/HONTY 1981, vyobrazení č. 2

³³⁵ MAŠÍN/HONTY 1981, 68

³³⁶ MATĚJČEK 1926, 16

³³⁷ VITOCHOVÁ/KEJŘ/VŠETEČKA 1997, 50

³³⁸ Hrobka reprodukována v anglickém časopise *The Studio* v roce 1921. SKÁLOVÁ 2000, 318

³³⁹ MAŠÍN/HONTY 1981, 46

stojí vesnická dívka a s tragických výrazem v obličejí a sepjatýma rukama pozoruje vylétajícího holoubka.³⁴⁰ Holoubek jakoby symbolizoval duši opouštějící svět vezdejší. Zeď „domku“ pod okénkem lemují větve kaštanu [199]. Mezi další velmi zajímavé Štursovy plastiky patří pomník zdobící interiér kostela sv. Jakuba na Zbraslavi, socha Přemysla Oráče u Lípy se schránkami pro lebky posledních Přemyslovců,³⁴¹ jejichž pohřebním místem se stal tamní cisterciácký klášter.^{342, 343} Autor pomník pojal jako stojící postavu legendárního Přemysla Oráče, držícího pluh a opírajícího se o lípu, v jejíž koruně spočívají tři ozdobné schrány s lebkami Přemyslovců. Přemysl tedy stojí u kořenů stromu českého, v jehož koruně dlí ostatky přeslavného rodu. 1. října 1925 byl pomník slavnostně umístěn do svatojakubského kostela. Půl roku na to se ve schránkách v koruně objevily lebky. Zbytek ostatků byl uložen do soklu sochy.

Mimo Prahu, a to na hřbitově Malsička ve Volyni, se mně podařilo objevit náhrobní reliéf s hlavou Panny Marie na hrobce rodin Lovických a Budinských patrně z roku 1910, kterou provedli architekti Myslík a Krásný z Plzně [200].³⁴⁴

U následující dvojice portrétních reliéfů se mně nepodařilo zjistit dataci: bronzový medailon Theodora Pištěka (patrně otce slavného herce a dědečka neméně významného filmového výtvarníka) umístěný na hrubém, neotesaném náhrobním kameni zachycující muže čtoucího knihu (Vinohradský hřbitov) a portrétní reliéf Antonína Špitálského (†1940, Olšany).

Štursa se rozhodl dobrovolně odejít z tohoto světa 28. 4. 1925. Ztrátu váženého a milovaného sochaře oželeli a jeho památce se poklonili tehdejší umělci (například A. Bourdelle, A. Sova, Fráňa Šrámek) vydáním souboru textů pod názvem *Kytička na hrob Jana Štursy*.³⁴⁵

8.4.8 Sochař Quido Kocián (1874–1928)

Quido Kocián byl sochařským géniem, jehož tvorba byla ovlivněna především citlivou až depresivní povahou a vnitřním nepokojem způsobeným řadou životních křivd a zvrátů. Jeho symbolistní styl je poznamenáný sklonem k intimitě

³⁴⁰ kresba selky, WITTLICH 1959, 57

³⁴¹ SKALICKÁ 2006, 63

³⁴² ŠUSTA 1935, 486

³⁴³ Architekt Dušan Jurkovič řídil mezi lety 1911 až 1926 rekonstrukci zbraslavského zámku a kláštera, jejichž majitelem byl Cyril Bartoň, který o zhotovení pomníku Přemysla Oráče původně požádal Josefa Václava Myslbeka. Ten vyhotovil model pomníku, avšak k jeho realizaci nedošlo z důvodu smrti samotného sochaře. Bartoň se po té obrátil na Jana Štursu.

³⁴⁴ SOA v Třeboni, Kniha zemřelých, Volyně 1907–1933, přír. č. 8/2011, 1

³⁴⁵ JIRKO 1930

a subjektivnímu vyjádření většinou s tragickým podtónem inspirovaným vlastními pocity a prožitky. Právě tematika smrti byla tím pravým katalyzátorem, prostřednictvím něhož mohly jeho niterné pohnutky vyplouvat na povrch.³⁴⁶ Fascinovala ho otázka, jak vyjádřit uměleckými prostředky smrt a zoufalství pozůstalých (*Hlava mrtvé dívky, Záhrobní melodie, Mrtvý Abel*). Sepulkrální tematikou se zabýval nejen v případech konkrétních zakázek, ale častěji tvořil takřikajíc „do šuplíku.“ Proto se také jen zlomek návrhů dočkal realizace a řada děl, nejen funerálních, zůstala na papíře. Kociánovo působení je spojené především s Východními Čechami, a tam také hledejme největší část realizovaných náhrobních prací. V Hořicích, kde vyučoval na věhlasné kamenické škole, nalezneme dvojici pískovcových skulptur *Smrt a Vzkříšení* (1907) zdobící velkolepou neorenesanční bránu hřbitova Na Gothardu, která se stala společným dílem studentů sochařství a jejich vedoucích.³⁴⁷ V Kociánově rodišti, Ústí nad Orlicí, se nachází několik náhrobků určených hlavně pro okruh sochařovy rodiny.³⁴⁸ Patří mezi ně náhrobek Karla Kociána s mramorovým reliéfem *Dívky u růžového keře* (1911), náhrobní bysta Petra Kociána nazvaná *Našemu dědovi* [201] a *Žal*, hrobka rodiny Svátkovy (1912).³⁴⁹

Další Kociánovy náhrobky se nacházejí v Žamberku (hrobka rodiny Albertovy, 1908), Olomouci (náhrobek ornitologa Talského, 1908) či Heřmanově Městci (náhrobek rodiny Munzarovy nazvaný *Mrtvému Jeničkovy*). V Brně vznikl roku 1928 náhrobek kulturního historika Ladislava Hofmana (†1903) v podobě vysoké stély s trojicí žen zahalených v kápi. Toto sousoší bylo provedeno sochařskou školou v Hořicích necelý rok po smrti Kociána podle jeho návrhu z roku 1913, ale okolnosti jeho vzniku jsou dosud nejasné.³⁵⁰

8.4.9 Sochař Franta Úprka (1868–1929)

Franta Úprka byl moravský sochař, v jehož dílech se zrcadlí malebnost slováckého folkloru. S hrdostí a precizností zachycoval zvyky a kroje svého rodiště. Významnou součástí jeho tvorby se stala funerální plastika, kterou rozpoznáme na první pohled díky charakteristickým rysům, jako je především inspirace lidovým uměním. Jeho náhrobní práce tvoří hlavně postavy vesničanů v krojích, a to především dívek, které jsou

³⁴⁶ WITTLICH 2007, 22

³⁴⁷ Brána vznikla v letech 1893–1907 a podíleli se na ní krom Kociána vyučující a studenti kamenické školy Vilém Dokoupil, Bohuslav Moravec, Antonín Cechnera či Mořic Černil.

³⁴⁸ Na hřbitově v Ústí nad Orlicí je také pochován historik umění Josef Cibulka (1886–1968).

³⁴⁹ HOLÝ 2004, nepag.

³⁵⁰ CERMANOVÁ 2006, 82

zachyceny s bosýma nohama, s růženci a květinami, či podobizny zesnulých nebo ozdobné urny. Figury zachycené s gestem venkovské prostoty a opravdovosti života působí naprosto přesvědčivým a nestrojeným dojmem. Úprkovy sochy jsou skutečné: žal je žal, tvrdá práce je tvrdá práce a zbožnost je zbožnost.

Zajímavými dvěma vybočeními z těchto příznačných rysů tvorby je první (1905) a jediný náhrobek zdobený anděly patřící rodině Ptašínských v Olomouci-Hodolanech a velice civilní náhrobní podobizna Jožky Maděriče ležícího pod dekou v Moravské Nové vsi, která patří mezi poslední Úprkovy práce (1928). Významnou prací věnovanou Úprkovi je nejnovější monografie od Jaroslava Kačera a Ilony Tunklové.³⁵¹

Vedle celé řady náhrobků, které se nacházejí na území Moravy, a to hlavně v Hodoníně (náhrobek rodiny Gurských, 1908), nebo například na tzv. Slováckém Slavíně v rodném Kněždubu, kde vytvořil náhrobní skulpturu nazvanou *Bože, bud' milostiv* pro sebe a svého bratra, malíře Jožu Úprku, zanechal také významnou stopu na nekropolích pražských.

Na Olšanech se nachází hned šestice náhrobků, z nichž čtyři nesou podobu venkovského děvčete: *Sedící pod křížem*, náhrobek Marie Kyklové (1908), *Plačka*, náhrobek rodiny vinárníka Josefa Šutery (1909), *Vzpomínka*, náhrobek rodin Baštovy a Laudovy (1912) a *Děvčica s liliemi*, náhrobek Jarka Urbana (1918). Poslední jmenovaná socha existuje ve druhé variantě také jako náhrobek Otilie Průšové na Malvazinkách. Nejsuggestivněji z olšanských prací vyznívá sochařské dílo *Umřel*, které tvoří náhrobek rodin Putterlíkovy, Hlaváčovy a Zikmundovy (1907). Zborcená mužská figura zde sedí na horním okraji stély a její bosé nohy zakryté draperií jsou svěšeny až mezi nápisy na desce. Výjev doslova vyvolává pocit zoufalství. Posledním olšanským náhrobkem, který jsem v jinak vyčerpávajícím soupisu díla jmenované monografie nenalezla, je hrobka rodiny Brandmayerovy (1929) v podobě stély ve tvaru kříže, po jehož stranách stojí dvojice putíků nesoucích květinové girlandy. Mezi nimi sedí malé děvčátko a hraje si s růžencem [202]. Stejný motiv použil Úprka také při výzdobě náhrobku továrníka Františka Vydry a jeho manželky Marie na Vyšehradě, na kterém zdobí putíci girladou urnu (1921). Na stejném hřbitově nalezneme ještě náhrobek Dr. Bedřicha Pacáka (†1914) s alegorickou dvojicí ženských postav *Modlitby a Žalu* z roku 1911. Klečící ženy zdobí po stranách půlkruhovou stélu na hraně zdobenou festonem s kvítky. Podobně jako v případě putíků s girlandami použil sochař

³⁵¹ KAČER/TUNKLOVÁ 2008

figuru *Žalu* také na hrobě hudebního nakladatele Emanuela Starého (1910) na Vinohradském hřbitově. Pozadí sochy lamentující dívky tvoří reliéf s liliemi a pod jejími koleny se nachází nápis: „*Za Emánkem 1899–1913 tatíček Emanuel Starý.*“

Patrně poslední sepulkrální prací Franty Úprky v Praze je náhrobek ministra financí Aloise Rašína, na kterého roku 1923 spáchal atentát anarchista Šoupal.³⁵² Nachází se na hřbitově sv. Matěje a je tvořen urnou ozdobenou lví kůží, patrně jako poukaz na Herkula [203].

8.4.10 Sochař Bohumil Kafka (1878–1942)

Bohumil Kafka byl v oblasti náhrobního sochařství velice vyhledávaným autorem. Jeho tvorba se vyznačuje dramatičností, jakousi masitostí a vytříbeným smyslem pro detail.

Na Vyšehradě nalezneme osmero funerálních plastik z jeho dílny, z nichž patrně nejpoutavější je monumentální bronzové sousoší *Pastýřské Panny Marie* s Ježíškem (1912) zdobící hrobku Karla Tichého v severní arkádě. Nahý Ježíšek sedící na trůně s matkou si něžně hraje s jehnětem, zatímco se pod jejíma nohama povalují beran s ovce. Kafkovi se podařilo postavy aktérů dokonale zlidštit. Muskulatura i draperie jsou nevšedně živoucí a tento dojemný výjev je podle mého názoru nejkrásnější ukázkou autorovy funerální tvorby [204]. Na stejném hřbitově se dále nacházejí plastika *Obětí lásky a smrti* na hrobce profesora ekonomie Josefa Kaizla (1907), jejíž architektonický návrh vytvořil Josef Gočár.³⁵³ O rok později vznikla dvojice podobizen: bysta novináře a překladatele Ignáta Hořici a bysta Mikoláše Alše (†1913), kterou umístil na hrob malíře SVU Mánes.³⁵⁴ Kafkova práce je velmi přesvědčivá. Soustředí se na detail Alšovy zamyšlené tváře a pohled jeho očí vzhůru. Zbytek poprsí je lehce nahozený, hrubě opracovaný. Ve stejném roce zde ozdobil Kafka také hrob rodiny Jiráskovy sochou *Anděla smrti*, který se opírá svými doširoka otevřenými křídly stěny hrobky a rukou si zakrývá tvář. Na Vyšehradě dále nalezneme portrétní medailon novináře a politika Josefa Fořta (1929), plastiku *Smutek* pro profesora patologické anatomie Rudolfa Kimla (†1950) či bronzový reliéf anděla smrti nad mrtvou labutí pro sochařovu manželku Bertu (†1965).

³⁵² UHLÍŘ 1979, 37

PEROUTKA 2003, 335

³⁵³ viz obr. 229.

S Gočárem též spolupracoval v roce 1917 na stavbě náhrobku *Žal* pro nejspíše příbuzensky spjatou rodinu Kafkovu ve Dvoře Králové.

³⁵⁴ POTOČEK 2005, 56

Na Olšanech vytvořil Kafka trojici bronzových podobizen: portrétní medailon spisovatele a knihovníka Čs. muzea, Antonína Jaroslava Vrtátka (†1892),³⁵⁵ portrétní reliéf botanika Dr. Ladislava Čelakovského (†1904) a bystu zoologa a paleontologa Dr. Antonína Friče (1902).³⁵⁶ Při práci na posledních dvou jmenovaných podobiznách se nechal Kafka inspirovat povoláním zesnulých a vyzdobil je předměty jejich zájmu. V případě botanika Čelakovského to je netradiční vegetabilní výzdoba. Bysta doktora Friče je pak opatřena lebkou jakéhosi pravěkého zvířete a kamením [205].

8.4.11 Sochař Čeněk Vosmík (1860–1944)

Čeněk Vosmík byl velice duchovně založený umělec a jeho meditativní způsob práce vtiskl sochařské výzdobě náhrobků vysoce oduševnělý výraz a klid. Jeho sepulkrální tvorba se vyznačuje především figurativním zaměřením, v němž dominují motivy křesťanské. V této oblasti se vracel ke svým již vytvořeným dílům, která znovu použil jako náhrobní výzdobu. Pracoval rád s bronzem a bílým mramorem. Jeho dílo je prodchnuto zejména spoluprací s architektem Josefem Fantou. Na Vyšehradě takto provedl trojici sochařských prací: plastiku *Smutek* na hrobě politika Karla Mattuše (1919), sochu *Matky Milosrdenství* pro hrob dramatika Ladislava Nováka (†1946) a výzdobu hrobu spisovatele Václava Zeleného (†1875).³⁵⁷ Na Olšanech pak dala tato kooperace vzniku místa posledního odpočinku Fantovy matky, které Vosmík ozdobil reliéfem Panny Marie s Ježíškem orámovaným festonem se šiškami (1894).

Z této plodné spolupráce vznikly dále v letech 1910 až 1914 také minimálně tři secesní náhrobky vybavené bronzovými figurativními reliéfy na hřbitově sv. Jakuba v Klatovech (hrobka rodiny stavitele Karla Horáka, starosty Aloise Maška a lékaře Karla Pawlíka), kde oba umělci spolupracovali na řadě staveb včetně radnice nebo děkanského kostela Narození Panny Marie.³⁵⁸

Na Vyšehradském hřbitově vytvořil Vosmík ještě dalších pět realizací: mramorové sousoší *Krista a prosebnice* (1902) na náhrobku rodiny Bromovských v arkádě, bronzovou hlavu bolestného Krista nazvanou *Skrze utrpení ke světlu* na stéle klimatologa a meteorologa Františka Augustina (1907), mramorovou portrétní bystu Josefíny Brdlíkové zasazenou do secesního arkádového náhrobku (1908), pískovcovou skulpturu ukřižovaného Krista (1914) na hrobě básníka Bohuslava Jablonského (†1881)

³⁵⁵ KRATINA 1998, 13

³⁵⁶ Frič zemřel 11 let po jejím zhotovení.

³⁵⁷ viz podkapitola Architekt Josef Fanta.

³⁵⁸ FIŠER 2011, 51

a pískovcový reliéf zmrtvýchvstání Krista na hrobce rodiny Deylovy.³⁵⁹ V Praze vznikly dále mramorová socha anděla na hrobce rodiny Borůvkovy (1902) na Vinohradském hřbitově [206],³⁶⁰ plastika Krista nesoucího kříž (1909) na hrobce rodiny Linhartovy na Olšanech a bronzové poprsí podplukovníka Karla Smutného (†1933) na Malvazinkách [207].

Vosmík byl autorem celé řady sepulkrálních děl mimopražských (vedle Klatov také Sušice, Nová Ves nad Popelkou, Hradec Králové, Stará Boleslav), z nichž jmenujme především hrobku pro vlastní rodinu v rodném Humpolci, kterou ozdobil pískovcovou sochou Krista na poušti z roku 1897, jejíž o rok mladší mramorová verze se nachází v katedrále sv. Víta.³⁶¹

8.4.12 Sochař Josef Mařatka (1874–1937)

Nejvýznamnější náhrobní prací Josefa Mařatky je patrně alegorická socha *Intelligence* z roku 1910 v podobě ženské postavy nesoucí knihu vytvořená dle vzorů klasického řeckého sochařství.³⁶² Postava vysoká 140 cm se objevila hned v trojím provedení. V pískovcové podobě se nachází na vlastní hrobce Mařatkovy rodiny v Praze na Olšanech. O rok později se objevila také na hrobce rodiny Kučerovy na evangelickém hřbitově obce Vysoká na Mělnicku, na níž se svým architektonickým návrhem podílel Josef Gočár. V roce 1915 pak *Intelligence* v bronzu ozdobil plzeňskou rodinnou hrobku Ing. Vojtěcha Kapsy, spoluzakladatele proslulé stavební společnosti Müller & Kapsa.³⁶³ Byla odlita v dílně Franty Anýže [208]. Naopak téměř neznámou je žulová socha sedící ženy se zavřenýma očima z roku 1922 nazvaná *Vzpomínka* na hrobě Márinky Glancové v Luštěnicích u Mladé Boleslavi (provedla firma Ducháček).

Další sepulkrálním počinem Josefa Mařatky je náhrobní bystu malíře Antonína Slavíčka, jehož život vyhasl roku 1910, kdy se rozhodl odejít ze světa dobrovolnou smrtí, protože následkem ochrnutí po záchvatu mozkové mrtvice mu bylo znemožněno dále tvořit. Mařatka vyzvedl bystu na vrchol čtyři metry vysokého geometrického podstavec, který krom jména zesnulého nenese žádného dekoru [209].

³⁵⁹ viz obr. 238.

³⁶⁰ Zajímavostí této práce je signatura „V. Vosmík“, ve které použil sochař latinský ekvivalent svého křestního jména „Vincent“ patrně proto, že právě toto jméno bylo podle náhrobního nápisu v rodině Borůvkově časté.

³⁶¹ <http://www.socharstvi.info/realizace/kristus-na-pousti/>, vyhledáno 24. 2. 2015.

³⁶² WITTLICH 1978, 69

³⁶³ Firma Müller & Kapsa, založená roku 1890, se specializovala na stavbu mostů. Ve 30. letech se účastnila výstavby pohraničního opevnění.

Mařatka vytvořil také bystu Antonína Dvořáka zamýšlenou pro jeho hrobku na Vyšehradě. Dvořák a Mařatka byli totiž dobrými přáteli a sousedy. Když Dvořák vydechl naposledy, byl to právě Mařatka, kdo sňal jeho posmrtnou masku, podle níž v roce 1906 vytvořil jeho podobiznu. Ta byla nakonec umístěna ve foyer Národního Divadla a na skladatelův hrob přišla bysta od Ladislava Šalouna.

8.4.13 Sochař Otakar Španiel (1881–1955)

Otakar Španiel byl v oblasti funerálního sochařství autorem, jehož dílo spočívalo především v tvorbě portrétních byst. Na Vyšehradě v tomto duchu ozdobil hroby houslisty Ferdinanda Lauba (†1875), zpěvačky a hudební skladatelky Josefíny Brdlíkové (1910) a houslisty Františka Ondříčka (1922).

On sám je na Vyšehradě pochován pod náhrobkem, který vytvořil jako symbolický hrob v dáli pro svého syna Ivana Španiela, který padl za Druhé světové války (†1944). Prostá žulová stéla nese dřevěný kříž připevněný dvojicí tankových pásů připomínajících smrt tankisty [210].

Olšanské hřbitovy skrývají bronzové poprsí spisovatele Josefa Krále (†1903) a reliéf pastýře na hrobě prvorepublikového ministra školství Františka Drtiny (†1925), který byl však zcizen. Dále dvojici náhrobků, na kterých spolupracoval Španiel s Janem Kotěrou (plastika holubice na sloupu rodinné hrobky Antonína Schauera, 1922)³⁶⁴ a Josefem Gočárem (pomník dr. Fiedlera, 1927), se kterým vytvořil také řadu mimopražských sepulkrálních realizací.

8.4.14 Sochař Jaroslav Horejc (1886–1983)

Jeden z neoriginálnějších zjevů české umělecké scény 20. století, žák Stanislava Suchardy, se do historie umění zapsal svébytnými díly v oblastech volné sochy, architektury či uměleckého zpracování kovů a užitého umění.³⁶⁵ Jeho celoživotní inspirací byl antický dávnověk, Mezopotámie, staré Řecko či Etruskové a jejich mytologie, kterou s příklonem ke klasicismu přeměňuje v neopakovatelný výtvarný zážitek. Horejcovým věčným tématem je lidské tělo, které zpracovává s originalitou sobě vlastní. Ženský akt je pro něj událostí vyjadřující spojení důstojnosti a věčné dokonalosti. Mužská tělesná schránka je prostor pro zachycení krásy muskulatury a prezentace stálosti, pevnosti a maskulinního hrdinství. Tento přístup k uměleckému

³⁶⁴ BŘEZINOVÁ/DUDÍKOVÁ 2009, příloha nepag.

³⁶⁵ HORNEKOVÁ 1998, 230

vyjádření nacházíme i v jeho sepulkrální tvorbě nejen v oblasti sochařské, nýbrž i na poli mřížové výzdoby.

V roce 1915 ozdobil kubistickou architekturu hrobky MUDr. Cyrila Pecivála (Vršovice) od Ladislava Machoně, svého oblíbeného spolupracovníka, plaketou s reliéfem bohyně Athény, která však byla zcizena. O dva roky později vznikla hrobka knihkupce a nakladatele Antonína Řivnáče na Olšanech, která již na první pohled vykazuje Horejcův rukopis. Je zdobena obloukovým výklenkem, který poskytuje místo pro sochařskou výzdobu s motivem sedící Panny Marie s Ježíškem, obklopené dvěma mužskými figurami. Po pravé straně klečí u Mariiných nohou pištec na flétnu. Po straně levé pak přináší mudrc knihy řeckých myslitelů s obsahem tajných nauk.³⁶⁶ Tato postava propůjčuje výjevu silný nádech tajemství a esoterické atmosféry. Všechny postavy včetně Panny Marie i Ježíška působí velmi robustně a masivně. Symetrická draperie a struktura kamení v pozadí doplňují dílo o kresebně ornamentální rozměr. Hrobka, jejíž kamennou architekturu provedl kameník Palouš, byla nedávno po letech devastace zrekonstruována.³⁶⁷

Spolupráce s Janem Kotěrou přinesla roku 1918 originální náhrobek neurologa a psychiatra MUDr. Antonína Heverocha (Vinohradský hřbitov).³⁶⁸ Horejc pro něj vytvořil vysokou štíhlou ženskou figuru z růžového travertinu. Jak bylo výše řečeno, hrob měla původně zdobit plastika *Raněného* od Jana Štursy.³⁶⁹

Z období třicátých let 20. století je třeba připomenout tři významné počiny. Prvním je výzdoba hrobky Aloise Jiráka z roku 1930 v Hronově na novém hřbitově u kostela Všech svatých. Výrazně horizontální puristickou architekturu hrobky ozdobil Horejc typickou postavou dívky v pokleku třímající v rukou kalich, snad jako poukaz na spisovatelovy sympatie k protestantství. Postava s výrazně propracovanými křivkami a tenkým pasem je oděna do dlouhých splývavých šatů. Něžnou a oduševnělou tvář se zavřenýma očima zdobí šátek, z něhož smyslně vykukují dlouhé vlasy. Při bližším ohledání si povšimneme precizně propracovaných detailů, jakými jsou například klouby a nehty rukou figury. V letech 1933–1937 se Horejc podílel na přestavbě Komenského

³⁶⁶ VANOUŠEK 2000, 73

³⁶⁷ Roku 1921 vytvořil Horejc mramorový náhrobek paní Nohelové v Praze Strašnicích. Jeho popis jsem v literatuře nenalezla, ani se mi ho zatím nepodařilo objevit na místě uvedeném v literatuře:

KREJČÍ 1977, 43

³⁶⁸ Zajímavostí například je, že byl také místopředsedou Společnosti Národního divadla, přičemž herce nechával pro některé své role studovat psychózy na svém oddělení. Jeho spis *O podivínech a lidech nápadných* inspiroval Jaroslava Haška při psaní Švejka.

³⁶⁹ MATĚJČEK 1950, 16

Socha *Raněného* se později dostane do Síně padlých ve Vítkovském památníku.

pohřební kaple v Naardenu, pro níž vytvořil mříže s reliéfní výzdobou a vysoký svícenem.³⁷⁰

Opět na Vinohradském hřbitově se pak nachází hrobka rodiny Hrabětovy-Lozovské z roku 1937 [211]. Horejc zde vytvořil sochařskou podobiznu z bílého mramoru pravděpodobně předčasně zesnulé Haničky (1910–1937), která stojí na rovu oblečena do dobových šatů s kyticí zvadlých květů v ruce. Civilní pojetí sochy je v kontextu jeho tvorby neobvyklé.

Patrně na samém sklonku svého dlouhého života vytvořil Horejc sochu sedící dívky z černého kamene, která zdobí hrobku Dr. Oldřicha Jana Čerycha (†1990). Socha se vyznačuje křehkostí, jemnými liniemi a soucitným pohledem ve tváři.

V souvislosti s Horejcovými aktivitami v oblasti funerálního umění nemohu opomenout jeho podíl na výzdobě dalších dvou pohřebních interiérů. Pro zamýšlený Památník československé státnosti a legionářů navrhl roku 1934 sadu figurálních bronzových kandelábrových svícňů umístěných v kolumbáriu a v Síni padlých bojovníků u vstupu do pozdějšího Gottwaldova mauzolea. Trojice čtyřramenných svícňů v kolumbáriu je dekorovaná plastikami plaček ve splývavém rouchu, pateticky hledících k zemi. Svícen v Síni padlých bojovníků má ramena tvaru sedlovitě lomeného břevna s pěti žárovkami, které vynášejí dvojice plastik muže a ženy v aktu.³⁷¹ Architektonickou složku návrhu více než dvoumetrových svícňů obstaral Jan Zázvorka.³⁷² V padesátých letech přibyly též reliéfy hlav plačky a padlého na dveřích Síně padlých.³⁷³

V roce 1952 pak vznikl mnohofigurální reliéf Krista a k němu vzhlížejících duší doprovázející verš z Janova evangelia „*My víme, že jsme přeneseni ze smrti do života, protože milujeme, bratři. Kdo nemiluje bratra, zůstává ve smrti* (Jan 3,14),“ který zdobí schodiště mezi patry kolumbária Husova sboru na Vinohradech [212].

³⁷⁰ viz podkapitola Spolupráce sochařů a architektů na funerálních realizacích.

³⁷¹ Jaroslav Horejc 1971, 68

³⁷² Pro interiéry Vítkovského památníku navrhl Horejc také mramorový svícen ve tvaru mísy na vysoké noze a plastiku nad krb umístěné v prezidentském salonku. Nutno podotknout, že i tento salonek je zajímavým způsobem spojen se sepulkrálním uměním. Modré tapety, jimiž jsou totiž dekorovány jeho stěny, jsou replikou pohřební textilie, jež byla nalezena v hrobě císaře Karla IV.

LUTOVSKÝ/BRAVERMANOVÁ 2007, 15

³⁷³ GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012, 78–79

8.4.15 Sochařka Karla Vobišová (1887–1961)

Ráda bych zde také připomenula dílo dvojice lehce opomíjených sochařek. První z nich je Karla Vobišová (1887–1966), kterou dnes známe patrně hlavně díky soše Elišky Krásnohorské na Karlově náměstí v Praze (1932). Její tvorba byla ale velice pestrá a zahrnovala celou řadu funerálních prací, mezi něž patří vlastní podobizna, coby sochařky při práci [213], socha padlého Sokola na hrobě Franty Kukly (1915) na Vyšehradském hřbitově [214], bysta Karla Jonáše, šéfredaktora Venkova, novelisty a dramatika na Olšanech či reliéfní maska básníka Václava Šolce na hřbitově v Sobotce. Nejvýznamnější sepulkrální prací Vobišové bylo však sousoší určené pro náhrobek svatého Vojtěcha v katedrále svatého Víta, které získalo v soutěži roku 1937 první cenu, a bylo připraveno k převedení do bronzu [215]. Období Druhé světové války a následující totalitní režim však nebyly tomuto projektu nakloněny, až nakonec upadl v zapomnění.³⁷⁴

Druhou ze vzpomínané dvojice je Blažena Borovičková–Podpěrová (1894–1980), jejíž tvorba je popsána v kapitole Kamenické firmy.³⁷⁵

8.4.16 Architekt Josef Kranner (1801–1871)

Josef Kranner se narodil do rodiny kameníka Jana Krannerera, po jehož smrti převzal kamenickou dílnu. Nejčastěji je připomínán v souvislosti s dostavbou pražské katedrály, které se ujal v roce 1859, a pro kterou také vytvořil návrh dokončení v neogotickém stylu.³⁷⁶ Historizující směry, jakými byla neogotika a neorománský styl, také uplatnil v případě několika zástupců sepulkrálních památek, jakými jsou neogotický baldachýnový náhrobek rodiny Pleschner von Eichstett, vlastní hrob v podobě neogotického portálu s autoportrétem (obojí na Olšanech) či stéla na hrobě spisovatele Václava Veleby (†1856) ve tvaru fiály na Malostranském hřbitově [216].

V Horní Branné na Jilemnicku vystavěl roku 1870 dle návrhu neznámého autora rodovou hrobku Harrachů. Monumentální stavba v neorománském slohu se skládá z dvojice nadzemních souosých pravidelných osmibokých hranolů o nestejně výšce a podzemní pohřební chodby.³⁷⁷

³⁷⁴ ŽÁK 2010, nepag.

³⁷⁵ podkapitola Blahomír Popěra (Borovička Čáslav).

³⁷⁶ VLČEK, 2004, 336–337

³⁷⁷ <http://www.hbranna.cz/pamatky/harrachovska-hrobka/>, vyhledáno 10. 12. 2014.

8.4.17 Architekt Antonín Barvitius (1823–1901)

Antonín Barviti

us byl nejproduktivnější architekt sepulkrálních návrhů poslední třetiny 19. století a touto disciplínou se zabýval po celý čas své aktivní tvorby. Zapsal se do ní především dvěma podniky.³⁷⁸ Prvním z nich byl projekt hřbitova na Malvazinkách, který vznikl společně s návrhem hřbitovního kostela sv. Filipa a Jakuba roku 1877. V témže roce začal Barvitius pracovat na druhé velevýznamné zakázce, a to přestavbě a vybudování arkád Vyšehradského hřbitova. Sám Barvitius však dokončil jen arkády jižní, zbylá část hřbitova podle idey hřbitova typu campo santo byla dokončena Antonínem Wiehlem, který plně respektoval koncepci svého předchůdce.

Nejstarší Barviti

ovou funerální zakázkou je návrh hrobky Lannovy a Schebkovy na Olšanech z roku 1868.³⁷⁹ Vedle rozměrnějších hrobek se Barvitius věnoval také běžnému náhrobku. V této oblasti prošel procesem tvůrčího vývoje od návrhů nik se zakomponovanou postavou koncem 50. let 19. století přes ryze neorenesanční vyznění v následujících dvou dekádách (hrobka rodiny Barvitiovy, 1886, Malvazinky) po zjednodušené a střízlivější formy (náhrobek Josefa Jiřího Kolára, 1896,³⁸⁰ Olšany).³⁸¹

8.4.18 Architekt Antonín Wiehl (1846–1910)

Antonín Wiehl převzal roku 1889 po Barviti

ovi práci na přestavbě Vyšehradského hřbitova, kde dostavěl Slavín a jižní část hrobů u východní zdi. Jeho tvorba se zaměřila hlavně na dodávání návrhů náhrobků pro arkády této nekropole. Inspirován především italskou renesancí vytvořil typ neorenesančního náhrobku v podobě přizedního útvaru tvořeného soklem, střední částí v podobě tumby či nápisové desky a vrcholu v podobě segmentu například s medailonem Panny Marie s dítětem (hrobka rodiny Wiehlovy, Vyšehradský hřbitov). Příkladem volně stojícího objektu je hrob Karla Sladkovského na Olšanech, jehož sochařskou výzdobu provedl J. V. Myslbek. Nevšední zajímavostí je hrobka Šebestiána Hněvkovského v podobě monumentální mohyly s medailonem

³⁷⁸ BENEŠOVÁ 2001, 92

³⁷⁹ Popsaná v podkapitole Spolupráce sochařů a architektů na funerálních realizacích.

³⁸⁰ Josef Jiří Kolár (1812–1896), herec, spisovatel a překladatel.

³⁸¹ BENEŠOVÁ 2001, 103

rámovaným hadem Uruborem (1908, Olšany). Na plánu hrobu je též pozoruhodné, že do něho Wiehl zakomponoval dvojici vzrostlých stromů [217, 218].³⁸²

V roce 1888 vytvořil v Litni u Berouna hrobku rodiny Daubkovy, pro kterou posloužil jako vzor kostel Sant'Andrea na Via Flaminia v Římě z roku 1554.³⁸³

8.4.19 Architekt Vojtěch Ignác Ullmann (1822–1897)

Vojtěch Ignác Ullmann proslul ve sféře náhrobního umění třemi významnými zakázkami pro spolek Svatobor. Pro první dvě z nich je typická vysoká věžovitá architektura nesoucí na sobě neorománské dekorativní prvky. Jsou jimi náhrobek Václava Hanky na Vyšehradě a Františka Ladislava Čelakovského na Olšanech.

Hanka byl podle svého (neskromného) přání pochován na Vyšehradském hřbitově roku 1861, a to jako jeden z prvních v době, kdy ještě Svatobor pořizoval jen solitérní náhrobky. Jeho náhrobek vztyčený o dva roky později má tvar vysokého válce na vrcholu ozdobeného znakem Svatoboru v podobě trojice rukou držících kruh a nese na sobě nápis „*Národy nehasnou, dokud jazyk žije* [219].“ Hrob Čelakovského (†1852) připomíná jakýsi chrámek s neorománskou výzdobou, jako je například trpasličí galerie.³⁸⁴ Opět na Vyšehradě vznikl roku 1862 náhrobek Boženy Němcové tvořený vysokým obeliskem s medailonem spisovatelky vyrůstající z náhrobní desky s plaketou od Tomáše Seidena s výjevem z knihy *Babička*.³⁸⁵

8.4.20 Architekt Josef Fanta (1856–1954)

Josef Fanta byl v oblasti funerální architektury velice plodným autorem. Jeho tvorba je, snad i díky faktu, že se dožil téměř sta let, pozoruhodně různorodá. Při svých projektech rád spolupracoval s předními sochaři, jakými byli nejčastěji Čeněk Vosmík, dále pak Stanislav Sucharda či Ladislav Šaloun. Patrně první zakázkou byl náhrobek životopisce našich předních buditelů Václava Zeleného (†1875) na Vyšehradě, na němž se podílel právě Čeněk Vosmík.

V období secese vytvořil Fanta svá nejznámější funerální díla. Typickým rysem pro tuto periodu jeho tvorby se stalo pseudogotické lámaní písma použité pro nápisy

³⁸² Antonín Wiehl, návrh hrobky Šebestiána Hněvkovského, 26. 4. 1908, Archiv Správy pražských hřbitovů.

³⁸³ MUDROVÁ 2013, 99

Hrobka je chráněna jako kulturní památka České republiky, poslední zde pochovanou je pěvkyně Jarmila Novotná (1907–1994).

³⁸⁴ viz obr. 29.

³⁸⁵ Náhrobek blíže popsán v poznámkách kapitoly Funerální sochařství 1850–1950.

na náhrobcích. Sem patří především projekt nového městského hřbitova v Kluku v Poděbradech z roku 1896, na jehož výzdobě spolupracoval s Františkem Bílkem. Dále pak hrobka rodiny Bondy na Novém židovském hřbitově na Vinohradech z roku 1907 tvořená oblou horizontální stélou s bronzovým věncem a monumentálním prostranstvím s párem laviček.³⁸⁶ Následující památky nalezneme na Vyšehradě. Velice efektně působí dvojice secesně laděných hrobek spisovatele Jana Jeřábka (1894) a politika Karla Mattuše (1919). Jeřábkova hrobka má tvar vysokého kříže, jehož bronzovou reliéfní výzdobu v podobě Nejsvětější Trojice dodal Ladislav Šaloun. K její mimořádné působivosti přispěly jak zdařilá symbolistní výzdoba, tak členitá kompozice a použití kontrastujících materiálů.³⁸⁷ Arkádová hrobka Karla Mattuše je tvořena černým horizontálním náhrobním kamenem, o něhož se opírá bronzová figura plačky s břečťanovým věncem od Čeňka Vosmíka. Sochařské práce zajistila firma Ferdinanda Palouše [220].

V případě dvojice náhrobků hudebních skladatelů Bedřicha Smetany (†1884) a Zdeňka Fibicha (†1900) ustoupil Fanta od dekorativnosti předchozích prací a přiklonil se k čistému, přehlednému tvaru bez příkras. U obou prací vycházel z idey obelisku, u jehož základny umístil černou nápisovou desku.³⁸⁸ U minimalistického tvaru zůstává také v roce 1923, kdy vznikl náhrobek spisovatele a básníka Adolfa Heyduka. Skládá se z pískovcové stély a rovu. Vysoká stéla obdélného tvaru se směrem nahoru zužuje a poskytuje ve své vrchní části prostor pro uložení bronzové plakety s podobiznou od Stanislava Suchardy, která elegantně kontrastuje se světlou barvou kamene. Suchardova bronzová plaketa nesoucí podobiznu básníka vznikla roku 1915 jako dar k umělcovým 80. narozeninám, který mu udělila Česká akademie věd a umění, jejímž byl čestným členem.³⁸⁹ Ve čtyřicátých letech 20. století vznikla dvojice hrobů pro zakladatele hvězdárny v Ondřejově, Josefa Jana Friče (†1945), a dramatika Ladislava Nováka (†1946). Prvně jmenovaný náhrobek je ozdoben sochou *Matky Milosrdenství* od Čeňka Vosmíka, ten druhý je tvořen pouze rovem.

Vedle výše zmíněného projektu hřbitova v Poděbradech předložil Fanta také dva návrhy na rozšíření vyšehradského hřbitova, a to roku 1938 a po té roku 1950. Proti

³⁸⁶ viz **obr.** 42.

³⁸⁷ viz **obr.** 191, 192.

³⁸⁸ V roce 2012 byl náhrobek Bedřicha Smetany rozšířen o dva nižší boční obelisky a ozdoben motivy ze Smetanovy hudební tvorby.

³⁸⁹ viz **obr.** 197.

realizaci plánu se však postavily historické okolnosti, které nebyly ani v jednom případě Fantově ideje nakloněny.³⁹⁰

Pro svou vlastní matku vytvořil Fanta roku 1894 hrob na Olšanech, na jehož sochařské výzdobě spolupracoval opět s Čeňkem Vosmíkem [221].³⁹¹

8.4.21 Architekt Jan Kotěra (1871–1923)

Kotěrova sepulkrální tvorba se vyznačuje důstojnou monumentalitou. Dokáže být jak smyslně dekorativní, tak střízlivě puristický. Při realizaci hrobek a hrobů často spolupracuje s předními sochaři své doby. Co se týče dobového požadavku modernosti a neotřelosti, Kotěrovy práce byly hodnoceny jako velmi progresivní. Každý úkol považoval za výzvu k novému originálnímu řešení. Navzdory faktu, že za svůj život vytvořil celou řadu návrhů, každý z nich se vyznačoval notnou dávkou fantazie, tvořivosti i racionálního přístupu.³⁹² Kotěra si pro svou náhrobní tvorbu oblíbil spíše práci s hmotou a masou kamene a vytváření harmonie tvarů architektury samotné než kupení povrchové dekorativnosti. Hojně užíval prvků, jakými jsou sloupky, štíty, obelisky, niky atd. Vedle návrhů samotné funerální architektury se též intenzivně zabýval řešením urbanismu hřbitovů, zeleně a koncepcí travnatých ploch příslušejících hrobům. Kotěrova sepulkrální tvorba se dá vymezit do dvou odlišných období. Do roku 1909 se vyznačuje příklonem k secesi a hojně užívá dekorativních florálních prvků. Po šestiletém odmlčení se vrací k práci a počínaje rokem 1915 vnáší do svého konání kubizující tendence, ačkoli se vůči kubismu teoreticky vymezuje.³⁹³

Prvním jeho počinem na poli sepulkrálního umění byla zakázka na hrobku pro Mladoty ze Solopysk v Kosově Hoře.³⁹⁴ Valná většina jeho náhrobků se však nachází v Praze na Olšanech, na Vinohradském hřbitově a na Novém židovském hřbitově na Vinohradech.

Na Olšanských hřbitovech nalezneme čtrnáct realizací. První z nich je mramorová hrobka Karla Maydla z roku 1904 zdobená třemi bronzovými festovy podle návrhu Bohumila Kafky. Následují náhrobky dvou populárních herců Vojty Slukova a Eduarda

³⁹⁰ BEDRNÍČEK, 2008, 5–6

³⁹¹ Výzdoba popsána níže.

³⁹² NOVOTNÝ 1958

doplněn byl SKÁLOVÁ 2000, 303–323

další doplnění přinesl článek: BŘEZINOVÁ/DUDÍKOVÁ-SCHULMANNOVÁ/RŮŽIČKOVÁ 2009, nepag.

³⁹³ V době I. světové války vytvořil několik nerealizovaných kubistických návrhů hrobek, například hrobka pro rodinu Emila Háchy, PASÁK 1997, 273

³⁹⁴ SKÁLOVÁ 2000, 304

Vojana z let 1903–1906, které vznikly ve spolupráci se sochařem Stanislavem Suchardou.³⁹⁵ V blízkosti hrobů herců se nachází i hrobka rodiny Štěpánkovy z roku 1906. Žulový sarkofág tvoří základnu pro bronzový geometrizující reliéf anděla zdobeného spirálovitě stočeným ornamentem, který dle Kotěrova návrhu odlil věhlasný kovolijec Václav Mašek, a jehož replika byla po zcizení originálu osazena roku 2014. Dále hrob Cecílie Šulcové ve tvaru Božích muk (1905). Rok po vypuknutí První světové války dochází ke spolupráci s Janem Štursou na hrobce rodiny Janouškovy.³⁹⁶ Kotěra se zde uchyluje k použití kubizujících prvků, jakými jsou polygonální nika určená pro Štursovu plastiku Ukřižovaného, či celkové geometrické pojetí masy hrobky. Nikou prochází pomocí otvorů světlo tak, že ozařuje Kalvárii, čímž propůjčuje výjevu vysoce meditativní vyznění.³⁹⁷ Počínaje tímto dílem vnáší Kotěra do své tvorby vedle kubizujících tendencí další nové prvky jako využívání geometrizujících nik či výklenků. Tvary architektury vepisuje do geometrické sítě, kterou užívá jako kompoziční osnovu, a vymezuje tak segmenty stavebních článků. Velký důraz též klade na umělecké písmo a nápisy na náhrobcích. Mezi další náhrobky inspirované kubismem můžeme zařadit například stélu Aloise Kotěry z roku 1916. V těsné blízkosti Janouškovy hrobky se nachází hrobka Noskova ze stejné doby. Náhrobek tvoří dvojice bloků z černého leštěného mramoru, které jsou na vrchu diagonálně okoseny. Prostor mezi nimi vyplňuje kříž dekorovaný kontrastně světlou kamennou rozvilinou [222]. V neposlední řadě se na Olšanech nachází hrobka rodiny Schauerovy (1922) v podobě vysokého sloupu z červené žuly, na jehož vrchol umístil Kotěra bronzovou holubici od Otakara Španiela.

Vrcholný výkon podal Kotěra také při práci pro prominentní židovské objednavatele na Novém židovském hřbitově na Vinohradech. Notoricky známá je dvojice hrobek rodin Elbogenovy a Robitschekovy, které si jsou navzájem velmi vzdálené pojetím, kompozicí i použitým materiálem, navzdory tomu, že vznikly pouhý rok po sobě a v prostoru nekropole je nalezneme bezprostředně vedle sebe.³⁹⁸ Hrobka rodiny Elbogenovy z roku 1901 kombinuje téměř puristickou architekturu z černého mramoru s dekorativní vstupní mříží s motivem vinných listů a úponků. Tělo hrobky je

³⁹⁵ viz **obr.** 194.

Dle vyprávění Suchardovy vnučky, paní Marty Sandtnerové, byli Sucharda s Vojanem přátelé a Suchardova manželka Vojanovou věrnou obdivovatelkou.

³⁹⁶ stejná spolupráce proběhla i při realizaci hrobky Arnošta Mandelíka na Židovském hřbitově v Kolíně.

³⁹⁷ viz **obr.** 60.

BŘEZINOVÁ/DUDÍKOVÁ-SCHULMANNOVÁ/RŮŽIČKOVÁ 2009, nepag.

³⁹⁸ WITTLICH 2005, 52 – 53

tvořeno trojčlennou kompozicí s vysokou stélou a dvěma masivními pilíři, která navozuje dojem brány smrti.³⁹⁹ Tyto dvě části předstupuje trojice nižších jmenných desek. Kotěra zde věru dekorem neplýtvá a dosáhl tak čisté všeříkající architektury. V kontrastu k takto puristickému pojetí však přichází architekt s výrazně zdobenou hrobkou rodiny Nathana Robitscheka ze světlého pískovce z roku 1902, jež je tvořena středovou deskou završenou zužujícím se pilířem.⁴⁰⁰ Ten je na svém vrcholu korunován hlavicí s vegetabilním dekorem. Stejným způsobem jsou zdobeny i nízké sloupky stojící v rozích rovu. Motiv sloupku s vegetabilní hlavicí z dílny Jana Kotěry se na zdejší nekropoli objevuje i jako samostatný náhrobek Egona Heinricha Perutze z roku 1902. Posledním zdejším zastavením je hrobka právního koncipienta Maxe Perutze z roku 1904. Je to menší stavba se stélou se zdobným nástavcem s konzolami a barevným vlysem a dvojicí obelisků.

Na Vinohradském hřbitově se nacházejí dvě Kotěrovy realizace. Jako jedna z jeho nejprostších sepulkrálních prací je hodnocena hrobka, kterou vytvořil roku 1909 pro vlastní rodinu, do které byl jako první pochován jeho otec, c. k. školní rada, inspektor obch. škol Antonín Kotěra (†1909).⁴⁰¹ Pokorný přístup k posledním věcem člověka a pro Kotěru typické odmítání patosu a architektonická nadčasovost se nejlépe zrcadlí ve vlastním hrobě, který se skládá z prostého trojúhelníkového rovu a desky z černého mramoru lemované dvojicí oválných sloupů s kanelurami.

Hrobka psychiatra Antonína Heverocha, pro kterého navrhoval Kotěra mimo jiné i nábytek, vznikla roku 1918 ve spolupráci s Jaroslavem Horejcem, ačkoli původně zamýšlel využít již osvědčených služeb Jana Štursy. Dochází zde k zajímavému momentu střetnutí horizontály trojice nízkých nápisových desek rovu a vertikály vysoké štíhlé ženské figury. Nevšední je také barevnost použitých materiálů která kombinuje bílý kámen architektury a růžový travertin sochy.

8.4.22 Architekt Josip Plečnik (1872–1957)

Josipa Plečnika funerální architektura velice zajímala a často o ní uvažoval jako o symbolické hranici mezi světem živých a mrtvých. Snažil se na hřbitovy přinést místo hluboce zakořeněného sentimentu „*così positivo, potente, elevato – snad*

³⁹⁹ VITOCHOVÁ/KEJŘ/VŠETEČKA 1997, 48

⁴⁰⁰ MÁDL 1922, 24

⁴⁰¹ SKÁLOVÁ 2000, 316

*i cosi radostného.*⁴⁰² Svoje největší funerální projekty vytvořil v Lublani, pro kterou navrhl pohřebiště Navje, jakýsi slovinský pantheon (1938), a hřbitovní areál Žale (1938–1940) pojatý po vzoru antických zahrad jako komplex různorodých volně stojících kapliček rozestých v zeleni parku.^{403, 404} V tomto duchu vybudoval taktěž hrobku pro svou rodinu, kterou koncipoval jako miniaturní antický hřbitov složený z různě tvarovaných stél.⁴⁰⁵ U nás pak Plečnik vytvořil nejprve hrobku Emila Kratochvíla na lesním hřbitově na Křivoklátě (1912).⁴⁰⁶ Na Hostivařském hřbitově dále nalezneme hrobku Antonína Švehly (†1933),⁴⁰⁷ který byl v letech 1922–1929 předsedou třech československých vlád.⁴⁰⁸ Je pojata přísně puristicky. Tvoří ji prostranství s vysokým žulovým obeliskem, rovem a lavičkou obehnané nízkou trojbokou zídka. Nenajdeme zde žádný dekor, pouze prostý nápis se jménem zesnulého [223].

Kolem roku 1927 připravil Plečnik návrh pro kovovou urnu Emanuela Lišky zdobenou pestrým figurálním ornamentem inspirovaným etruským uměním.⁴⁰⁹

Jako dvorní architekt T. G. Masaryka (†1937) pro něho navrhl hrob na hřbitově v Lánech, kam byla nejprve roku 1923 pochovaná paní Charlotta.⁴¹⁰ Původně byl tvořen pouze nízkou stélou s lucernou, kolem které se rozprostíral široký rov porostlý travou, obehnaný nízkou dřevěnou ohrádkou [224].^{411, 412}

8.4.23 Architekt Paul Albert Kopetzky (1885–?)

Dnes již poněkud pozapomenutým, nic méně velice zajímavým, je architekt židovského původu, absolvent německé techniky Paul Albert Kopetzky.⁴¹³ Jeho realizace z let 1913 až 1943, na kterých spolupracoval především s kamenickou firmou Eduard Radnitz, nalezneme hlavně na Novém židovském hřbitově na Vinohradech.

⁴⁰² PRELOVŠEK 2002, 336

⁴⁰³ Plečniks Ljubljana 2011, 47

⁴⁰⁴ BLAŽEK/ PRELOVŠEK 2011, 74

⁴⁰⁵ PRELOVŠEK 2002, 338

⁴⁰⁶ SLÁDEČEK/ŠVÁCHA 2014, 45

⁴⁰⁷ Byl zdejší statkářem.

⁴⁰⁸ PEROUTKA 2003, 174

⁴⁰⁹ PRELOVŠEK 2002, 339

⁴¹⁰ ŠVIHLOVÁ 1996, 28

Pro T. G. Masaryka bylo původně určeno čestné místo posledního odpočinku v Památníku na Vítkově. Prezident však takovou pompu pokorně odmítl a dal přednost skromnému hrobu na veřejném hřbitově v Lánech.

⁴¹¹ Hrobka dnes vypadá úplně jinak. Původní jednoduchá stéla byla přestavěna na horizontální náhrobní kámen se čtyřmi bronzovými nápisovými deskami patřícími Charlottě Garrigue Masarykové (†1923), Janu Masarykovi (†1948) a Alici Masarykové (†1966). Další členové Masarykovy rodiny jsou pochováni na Olšanech.

⁴¹² ŠVIHLOVÁ 2012, 33–55

⁴¹³ BŘEZINOVÁ/SCHULMANNOVÁ 2010, 66–68

Kopetzského tvorba, jež byla ovlivněna od pozdní secese přes kubismus až po funkcionalismus, se vždy vyznačuje vysokou estetickou hodnotou, jasným tvarem a skvělou prací s materiálem. Patrně nejstarší Kopetzského sepulkrální realizací je hrobka vrchního rabína Dr. Nathana Ehrenfelda (†1912) ve stylu geometrizující secese. Masivní sarkofág z temného kamene je zdoben dvojicí ostře osekáných girland. Hrob v podobě tumby tradičně symbolizuje místo pohřbu významného rabína.⁴¹⁴ V roce 1915 vznikla vysoce dekorativní hrobka rodiny Pressburgových. Je tvořena oblou stélou ozdobenou trojstupňovým volutovým dekorem a širokým rovem ohraničeným ohrádkou s geometrizujícími sloupky. Architekt zde rozehrává optickou hru na téma číslo tři a zdařile kombinuje trojici barev materiálu hrobky: černé, tmavě šedé a bílé. Šedá tvoří sloupky ohrádky rovu a volutový dekor stély, černá je samotná náhrobní deska, jejímuž středu vévodí bílá obdélná deska s okosenými rohy nesoucí jména zde prvních pochovaných [225].

O tři roky později vytvořil Kopetzsky dvojici kubisticky vyznívajících prací. Hrobku rodiny Meindlovy v podobě vysoké kubizující stély z černého mramoru ve tvaru rámu, v němž je vložena nápisová deska, a hrobku rodiny Lowositz, která má však výraznější geometrizující horní část stély tvořenou dvojicí vystupujících trojúhelníků. Na této zakázce spolupracoval s kameníkem Gustavem Kalousem.

Kopetzského tvorba vrcholí puristickou hrobkou rodiny Steinerovy (před 1943), jejíž vysoká úzká stéla s typografií tesanou technikou plastického písma navozuje ten nejvyšší estetický zážitek [226].

8.4.24 Architekt Pavel Janák (1882–1956)

Nejznámějším funerálním počinem Pavla Janáka je beze sporu krematorium v Pardubicích z roku 1922, které vystavěl v duchu rondokubismu.⁴¹⁵ V oblasti funerální architektury se ale skvěle uvedl již o dvacet let dříve, kdy uspěl v soutěži na nerealizované krematorium na Olšanech. Zde se angažoval ještě v roce 1913 s návrhem taktéž neschváleného kubistického kolumbária.⁴¹⁶ V duchu kubismu také vznikl roku 1912 náhrobek symbolistního malíře Felixe Jeneweina (†1905) na městském hřbitově v Kutné Hoře. Výrazně horizontální pískovcová deska

⁴¹⁴ viz obr. 36.

⁴¹⁵ popsáno v podkapitole Rondokubismus.

⁴¹⁶ HNÍDKOVÁ 2011, 91

korunovaná okosenou římsou je zdobená párem tradičně pojatých ženských postav s rostlinnými girlandami od Ladislava Kofránka.⁴¹⁷

Ve spolupráci se sochaři pokračoval Janák v osobě Karla Dvořáka,⁴¹⁸ se kterým vytvořili náhrobek pro rodinu Otto Gutfreunda na Vinohradském hřbitově. Kamenná puristicky pojatá zapouklá stéla byla po předčasné smrti sochaře Gutfreunda (†1927) ozdobena jeho bystou v duchu civilismu [227]. Setkání Janáka s Dvořákem se opakovalo v roce 1950, kdy byla umístěna bysta Edvarda Beneše (†1948) na jeho hrobě postaveném v letech 1948–1950 podle přání zesnulého na skále v zahradě vily v Sezimově Ústí. Beneš při přípravě své vlastní hrobky oslovil Janáka, jakožto tehdejšího architekta Pražského hradu. Ten přichází na základě požadavku zadavatele s velice strohou leč působivou architekturou. Na úpatí skalního masivu se rozprostírá široká horizontální deska kombinující kamenné hrubě opracované zdivo s hladkou dvojdeskou rovu, ze které se tyčí bronzová bysta prezidenta.⁴¹⁹ Ke hrobce vede schodiště a celá kompozice tak připomíná jakési poutní místo [228].

Již zmíněný Otto Gutfreund vytvořil medailon zesnulého JUDr. Jindřicha Šolce, jehož hrobka na Olšanech vznikla podle Janákova návrhu roku 1912.⁴²⁰

Vedle náhrobků se Janák v období První světové války zabýval také návrhy válečných pomníků, které tvořila mnohdy až téměř fantastická architektura.⁴²¹

8.4.25 Architekt Josef Gočár (1880–1945)

Funerální tvorba Josefa Gočára, které se věnoval po čtyři dekády (1903–1943), zahrnovala nezanedbatelný počet realizací, které jsou rozesety na mnoha místech naší země, a prošla všemi tvůrčími kotrmelci autorova uměleckého vývoje počínaje secesí, přes geometrickou modernu a kubismus až po funkcionalismus. Byla prodchnuta spoluprací s řadou sochařů, kteří přínáleželi do stejné generace umělců a byli členy spolku Mánes, Skupiny výtvarných umělců či Artělu, jako například Stanislav Sucharda, Bohumil Kafka, Josef Mařatka či Otakar Španiel.⁴²²

⁴¹⁷ LUKEŠ/HAVLOVÁ 2006, 6

⁴¹⁸ Karel Dvořák byl též autorem Pomníku legií pro Pére-la-Chaise v Paříži (1934), jehož architektonické řešení navrhl Josef Gočár. Postava raněného vojáka z tohoto pomníku tvoří Pomník obětem 1. světové války taktéž v Kutné Hoře.

⁴¹⁹ Bysta byla v březnu 2014 ukradena a nahrazena kopií.

<http://www.policie.cz/clanek/kradez-busty-prezidenta-dr-e-benese.aspx>, vyhledáno 9. 11. 2014.

⁴²⁰ ŠETLÍK 1995, 194

⁴²¹ HNÍDKOVÁ 2011, 92 a 98

⁴²² KOTALÍK 2010, 313

Gočárova funerální tvorba započala již roku 1903, kdy společně se Stanislavem Suchardou realizoval náhrobek pro své vlastní rodiče na hřbitově v Bohdanči, který je tvořen secesní stélou ve tvaru kříže završenou hlavou Krista.

Mezi další mimopražské náhrobní projekty patří například hrobka JUDr. Krouského v Nymburce (1909), hrobka rodiny Borgesových na plzeňském židovském hřbitově (1927) či hrobka rodiny Chalupových v Humpolci (1943).⁴²³

V Praze se setkáme se šesticí realizací, z nichž je patrně nejvýznamnější hrobka vědce a ekonoma Josefa Kaizla (†1901) na Vyšehradě. Gočár zde umístil do prostoru arkády raně kubistický geometrický podstavec, který pomocí dvojice stylizovaných sloupů vynáší bronzovou sochu anděla nazvanou *Objetí lásky a smrti* od Bohumila Kafky. Vyváženost a působivost pojetí a vytríbenost veškerých detailů včetně typografie nápisu či bronzové svítilny předznamenala vyznění všech dalších Gočárových náhrobních prací spojující střízlivou eleganci a vždy originální provedení [229].

Nejvyšším výskytem Gočárových prací se však mohou pochlubit Olšanské hřbitovy. Zde se Gočár podílel roku 1922 nejprve na obnově hrobu rodiny malíře Josefa Mánesa, pro kterou při zachování původní stély navrhl úpravu prostoru rovu v podobě stylizované kolébky s půlkruhovým obloukem směřujícím k zemi v čele rovu.

V rychlém sledu po sobě pak v letech 1925 až 1927 následovaly tři zakázky, které se vyznačují pozoruhodným geometrickým řešením a prací s hmotou hrobu. Hrobka rodiny Pilcovy, na jejíž sochařské výzdobě s Gočárem poprvé a naposledy spolupracoval Jakub Obrovský, je tvořena do široka rozprostřeným hrobovým okrskem obehnaným ohrádkou a zaoblenou vysokou stélou ze šedé žuly, které vévodí bílá ženská postava v dobové módě představující manželku architekta Václava Pilce.⁴²⁴ Kamenické práce provedla firma Ludvíka Šaldy [229a]. K dalším dvěma realizacím přizval Gočár svého oblíbeného spojence Otakara Španiela, se kterým vytvořili hrobky prof. Františka Drtiny a JUDr. Františka Fiedlera. V prvním případě navrhl architekt podobu hrobu jako kombinaci horizontální a vertikální stély, ve které byl vložen dnes již neexistující reliéf Dobrého pastýře. V případě druhém vsadil Gočár bronzovou bystu zesnulého do kruhového otvoru vysokého, přísně puristicky pojatého náhrobního kamene.

⁴²³ LUKEŠ 2010, 384

⁴²⁴ KOTALÍK 2010, 340

Poslední pražskou zakázkou byla dnes již neidentifikovatelná hrobka Ing. Pollerta z roku 1920 na Novém židovském hřbitově na Vinohradech.⁴²⁵

8.4.26 Architekt Alois Mezera (1889–1945)

Vlajkovou lodí sepulkrální tvorby Aloise Mezery je jistě projekt krematoria Strašnice, který zvítězil v soutěži spojené s divokou diskusí ohledně umístění i samotné ideové koncepce, jež oscilovala od symbolistního po puristické pojetí.⁴²⁶

Žák Josipa Plečnika dokázal zkombinovat moderní ideu se střízlivě pietní atmosférou.

Jeho konstruktivistické, přísně symetrické pojetí obsahuje geometrickou arkádu ohraničující krychlové tělo obřadní síně s vysokými vertikálními okny.⁴²⁷ Společně s budovou krematoria navrhl Mezera také rozsáhlé kolumbárium s okolním hřbitovem a trojici zde se nacházejících náhrobků z třicátých let.

Hrobky rodin Sabathovy (1933, provedla firma Jan Rada a Syn) a Metzlovy (1936), se vyznačují působivým rysem, kterým jsou ustupujícími desky stél z černého materiálu po obou stranách centrálního kamene zdobeného bílou vázou či oblou nápisovou deskou.

Urnový náhrobek rodiny Nových (1933, provedla firma P. Palouš) tvoří zapouklá stéla se symbolem kalicha [230, 231].

⁴²⁵ KOTALÍK 2010, 331

⁴²⁶ V úvahu připadaly například Vyšehrad či lokality na Chodově nebo v Ruzyni.

⁴²⁷ VEČEŘÁKOVÁ 1997, 88

8.5 Obrazová příloha ke kapitole 8

9 Symbolika výzdoby náhrobků

Symbolika náhrobků v období 1850–1950 je navzdory očekávání stále ještě poměrně bohatá a pestrá.⁴²⁸ Nejčastěji používané symboly můžeme rozdělit do dvou základních okruhů, a to antického (urna, věnec, piniová šiška) a křesťanského (kříž, kotva, anděl). Nacházíme mnoho ukázek zástupců rostlinné a v menší míře i živočišné říše. Stále častěji se ale objevují symboly nové, které naznačují individuální rysy zesnulého či reprezentují technický pokrok nebo vzrůstající oblibu sportu. Náboženských motivů pozvolna ubývá, ale přítomny jsou v sepulkrální tvorbě trvale především v podobě krucifixu, Panny Marie s Ježíškem a andělů. Stále se vyskytují kdysi oblíbené motivy silně zastoupené v první polovině 19. století v dlouho přetrvávajícím neoklasicistním sochařství, jakými byly okřídlené hodiny (tzv. tempus fugit-čas letí) [232], které představují ubíhající čas, či kotva s křížem a planoucím srdcem (tzv. spēs in Christī) [233], vyjadřující naději zesnulého na spásu a trojici křesťanských ctností: víra, naděje a láska. Na rozdíl od doby barokní zde naprosto absentuje motiv kostlivce, lebek, zkřížených hnátů a podobně. Zcela se vytratila vizualizace fyzické smrti a nenalzáme ani alegorické vyjádření vítězství smrti nad životem pozemským.⁴²⁹ Zůstává jen symbolika žalu po odchodu milované osoby. To je též dáno faktem, že lidé čím dál méně přicházeli do kontaktu s umírajícími. Nebyli přítomni skonu. Přestali být konfrontováni s reálnými okolnostmi umírání.

Nadále přetrvávají symboly, které si lidstvo s sebou nese již od dob starověku jako některé rostliny či nádoby na uchovávání popele nebo tekutin. Význam mnoha z nich se však v posledních stech letech z našeho podvědomí vytratil. Navzdory tomu jsou kopírovány, aniž by bylo jejich poselství chápáno. Symbolika smrti se také, podobně jako u motivu vanitas, projevuje jedním společným rysem, a to známkami poškození, zboření či zmaru. Ty odkazují na ukončení života a vyskytují se například ve formě zlomeného stromu, z něhož vyprchává duše, či zlomeného sloupu, zborčené architektury (dříve také zlomené svíce) či vadnoucích květin. Celá řada hlavně rostlinných symbolů je společná jak pro křesťanské, tak pro židovské náhrobky. Oblíbeným symbolem v 19. století je také pochodeň, neboli flambon, obrácená k zemi, jejíž uhasínající plamen vyjadřuje končící život. Držívá ji anděl, který se často vyskytuje ve dvojici, kdy druhý třímá pochodeň života obrácenou směrem vzhůru [234].

⁴²⁸ Bohužel na rozdíl od současnosti: „Unifikované náhrobky opakují několik málo vzorů a stále stejné symboly, umělý kámen a vtíravý lesk.“ JANDOVSKÁ 2002, 3

⁴²⁹ BAŠTA/BAŠTOVÁ 2012

Charakteristickým znakem zdobícím hroby obrozenců zřízené spolkem Svatobor je trojice rukou, které společně drží kruh a vyjadřují tak heslo: „*Pomáhej, osvěćuj, pamatuj* [235, 235a].“⁴³⁰

9.1 Křesťanská symbolika

Naprosto pochopitelně je zcela běžným symbolem doprovázejícím místo posledního odpočinku Kříž, který symbolizuje Kristovu smrt, a označuje spočinutí křesťana, jenž věří ve vzkříšení a spásu. Jeden hřbitovní kříž tvořival dominantu křesťanské nekropole a sloužil všem zde pochovaným dohromady. Postupně si ho na hroby vztyčovalo stále více nejprve majetnějších jednotlivců, až se v období 17. až 18. století stal běžným typem náhrobku širokých vrstev, a následně v 19. století, i těch nejchudších nebožtíků.⁴³¹ Nejlevnější kříže byly ze dřeva. V 19. a 20. století byly velmi populární kříže litinové. Dále se vyráběly krucifixy kamenné. Náhrobky byly také často tvořeny kamennými deskami korunovanými dřevěnými kříži, které se nedochovaly.

Výtvarná podoba tohoto symbolu a její zapracování do architektonické kompozice podléhala panujícím uměleckým směrům. Krucifixy jsou často doprovázeny anděly, zdobeny květinami, věnci či zahalovány draperií, která symbolizuje Kristovo utrpení a mučednictví, jímž vykoupil hříchy lidstva. Stejný obsah nese Spasitelova tvář s trnovou korunou. Jiným motivem spojeným s Ježíšovou smrtí je náhrobní architektura v podobě skály či neopracovaného kamene, který odkazuje na jeskyni, kam byl pochován, a jako vítěz nad smrtí odvalil kámen, jímž byla zapečetěna [236, 237]. Právě vítězství nad fyzickou smrtí Krista, v nějž křesťané věří, je poukazem na to, že život vezdejší je jen jednou etapou života duše a fyzická smrt je tedy pouhým přechodem do života s Bohem, a tudíž je spíše událostí dobrou a plnou naděje.⁴³² Scéna zmrtvýchvstání Krista bývá poměrně často funerálním uměním zpracovávána (hrobka rodiny Deylovy, Čeněk Vosmík, Vyšehrad [238]). Vyjádřením naděje na spásu zesnulých je také zmiňovaná spés in Christí – naděje v Kristu, vyobrazená pomocí reliéfů kotvy, kříže a planoucího srdce, který se objevuje ještě v první polovině 20. století.⁴³³ Tento symbol se však postupem času téměř úplně vytratil. Častým symbolem poukazujícím na eucharistii je vinná réva a obilí, v podobě hroznů a klasů

⁴³⁰ viz kapitola Změny v postoji k posledním věcem člověka 1850–1950.

⁴³¹ ARIÉSa 2000, 328–329

⁴³² Oslavou přechodu na věčnost bývaly agapé, hostiny na hrobech zesnulých, pořádané ranými křesťany. Tato tradice pokračuje například v Mexiku dodnes.

⁴³³ Kotva však ve spojení s lodí či balíkem symbolizuje také profesi obchodníka přivážejícího zboží.

rozličně výtvarně pojatých či zaplétaných do reliéfů věnců a girland [239]. Právě tuto symboliku užívají evangelíci, jejichž náhrobky bývají velice často označovány kalichem samotným nebo stojícím na otevřené knize. Obecně rozšířeným motivem je Panna Maria s Ježíškem, která se často objevuje na hrobech matek. Bohorodička se také na náhrobcích vyskytuje společně se sv. Janem u paty kříže, na němž zahynul mučednickou smrtí její syn.⁴³⁴ Značného úspěchu v symbolické výzdobě náhrobků sledovaného období dosáhl anděl, jehož figura se vyvinula z neoklasicistních postav géniů smrti. Právě v polovině 19. století zaznamenáváme největší nárůst křesťanských motivů, posílených populární nazarénskou estetikou.⁴³⁵ Neogotický směr s nimi pracuje velice často. Andělé mají několik funkcí. Jsou nositeli uren a květín, opírají se o zlomený sloup, čtou nebo drží nápisovou desku, uhasínají pochodeň života, oplakávají či odvádějí nebožtíky na Onen svět [240–243]. Tito andělé, průvodci duše zesnulého do záhrobí, bývají také označováni termínem psychopompos [244]. Na rozdíl od nahých neoklasicistních géniů smrti jsou andělé od poloviny 19. století vždy oblečeni v rouchu či v brnění, jak je tomu u archanděla Michaela, jehož úkolem je vážení duší při Posledním soudu. Andělé se dále vyskytují jako dětské postavičky s ryze dekorativním posláním, jak tomu bývá v podobě andílčích hlav u neorenesančních náhrobků, nebo jako spící andílci na náhrobcích malých dětí. Velikou oblibu si ale také získali v období secese, kdy většinou v podobě ženských postav plní úlohu průvodců na smrt, a po výtvarné stránce je jejich potenciál maximálně vytěžen jako nositel estetického kánonu přelomu 19. a 20. století. Ženské andělské figury s dramatickými gesty a rozevlátou draperií zasypané květenou vystřídaly ustrnulé figurky historizujících soch a vnesly na naše hřbitovy dekadentní představu anděla. S andělem bývá někdy zaměňována také postava bájného Ikara, jehož pád vyjadřuje smrt člověka (tato symbolika se někdy vyskytuje na náhrobcích letců) [245]. Andělovi se podařilo patrně nejlépe ze všech symbolů oslovit člověka s prostou vírou a proniknout do nejhlubších lidových pověr a představ o smrti, které přetrvávaly ještě na konci 19. století: *Křesťanským vlivem se mezi lidmi rozšířilo přesvědčení, že umírající vidí na smrtelné posteli anděla a ďábla nebo dva anděly – anděla života a anděla smrti (ďábel byl padlý anděl), kteří spolu zápasí. Kdo vyhraje, tomu nemocný připadne. V boji napomáhá andělům Panna Marie.*⁴³⁶ Anděl někdy také hraje na polnici Posledního soudu, jehož

⁴³⁴ A to především na náhrobních litinových křížích.

⁴³⁵ HNOJIL 2007, 34

⁴³⁶ NAVRÁTILOVÁ 2004, 190

symbolika je ve funerálním umění oblíbená. Ve sledovaném období se často vyskytuje dvojice písmen $\Lambda\Omega$ (alfa a omega), poukazující na Kristova slova „*Já jsem první i poslední*“, kterými jsou zahájeny události velkého zúčtování. Především do výzdoby kleneb hřbitovních arkád a rodinných hrobek pronikl symbol kříže na hvězdném nebi, jenž také odkazuje na Kristův druhý příchod a počátek souzení živých a mrtvých.⁴³⁷

9.2 Antická symbolika předmětů

Symbolika smrti pocházející z tradice pohřbívání v antickém Římě obohacuje repertoár výtvarných motivů na náhrobcích až dodnes. Předměty ve formě nádob jako urna, váza či pixida oplývaly bohatými smutečnými konotacemi, které se ale postupně vytratily a přetrvávají jen jako obvyklé doplňkové prostředky oblíbené pro svůj bohatě dekorativní potenciál. Vzhledem k tomu, že kremace byla běžným způsobem pohřbu v římském impériu, sloužila urna jako schránka na popel, která na sebe logicky navázala smuteční symboliku. S příchodem křesťanství, kdy bylo zpopelňování mrtvých zavrženo, však symbolika urny nevymizela a její formální podoba bez skutečného obsahu přetrvala staletí. V období baroka a neoklasicismu symbolizovala naplněný a plodný život a stala se nedílnou součástí výzdoby náhrobních soch a sousoší. Její praktické i dekorativní využití zaznamenalo svůj velký návrat především po povolení kremace u nás roku 1919. Velmi podobným motivem je smuteční váza či pixida původně sloužící k uchovávání vonných olejů a mastí používaných při balzamování mrtvého. Stejně jako urna se prosadily ve funerálním umění v meziválečném období, aby obohatily kompozici náhrobků. Vázy zavinuté do splývající drapérie (stejně jako kříže) pak v sobě nesou symboliku utrpení Ježíše Krista.⁴³⁸ Obelisk se do repertoáru výzdoby funerální architektury začlenil po napoleonských výpravách jako místo označení pohřbu, tedy symbol smrti.⁴³⁹ Sloup, který v antice plnil funkci císařského pomníku či připomínal významné vítězství, se ve funerální výzdobě uplatňuje především v podobě zlomené či zborcené. Tento motiv symbolizuje pomíjivost života vezdejšího či nepřízeň osudu. Zlomený kanelovaný sloup nacházíme u celé řady sepulkrálních památek napříč daným obdobím a jeho zpracování bývá různě modifikované od klasických forem po ryze modernistické pojetí [264–248] (hrobka Viktora Nečase od Františka Bílka, 1909, Olšany). Častým motivem je také anděl, který

⁴³⁷ Zjevení sv. Jana, Nový Zákon.

⁴³⁸ PRAHL 2004, 181

⁴³⁹ VLČEK 2005, 140

se o zlomený sloup opírá [249]. Výzdoba náhrobků odvozená z antických tradic může mít také podobu velice oblíbené plačky. Tyto ženy, profesionální hysterky, byly při římských pohřbech najímány, aby co nejvíce nahlas lamentovaly. Stejně tak se dělo ale i v 19. století, o čemž svědčí například *Povídky malostranské* Jana Nerudy. Sochy či reliéfy plaček jsou často podobné andělům, ale zásadně se vyskytují bez křídel. Raně křesťanské motivy vzniklé v antickém Římě se ve funerálním umění daného období vyskytují hlavně v podobě Chrismonu, jímž byly označovány hroby prvních přívrženců tohoto nového náboženství či lampiček z katakomb.

9.2.1 Věnc

Věnc je prastarý funerální předmět, kterému lidstvo napříč dějinami přisuzuje magické účinky jak pro kruhový tvar značící dokonalost a nesmrtelnost, tak pro vlastnosti rostlin, ze kterých je upleten, a které přecházejí na jeho nositele. Již ve starém Egyptě, byl používán při pohřebním ritu, kdy zaručoval zesnulému případné ospravedlnění vin, které na zemi napáchal. V antickém Řecku a Římě se věnc uvitý z listů olivovníku dával do hrobu, aby zajistil zesnulému klid. Vavřínovým věncem byli nejprve dekorováni bojovníci po bitvách, aby byli očištěni od prolité krve. Později začal symbolizovat vítězství a nejvyšší pocty. Vedle válečného a sportovního triumfu je pak s příchodem křesťanství chápán věnc jako symbol vítězství nad smrtí a zmrtvýchvstání Krista. Raně křesťanské sarkofágy a náhrobní desky bývaly zdobené věnci s motivem chrismonu či beránka.⁴⁴⁰ Věnce zdobí hroby také v 19. a 20. století. Slouží jako dar zesnulému při pohřbu či při návštěvě hrobu, což však plošně zaznamenáváme až od 80. let 19. století. Do té doby se totiž kladly výhradně na hroby svobodných osob jako poukaz na jejich nevinnost.⁴⁴¹ Co se týče výtvarné výzdoby náhrobků, věnce často korunují například obelisky či tvoří okraje sochařských medailonů, čímž také zdůrazňují význam zesulé osoby (medailon K. H. Borovského, 1870, Olšany, B. Schnirch). Věnce upletené z různého kvítí mají v rukou též sochy andělů. Poukázání na vítězství nad smrtí může být u věnce také umocněno tím, že je vyroben ze šišek, které také symbolizují nesmrtelnost.

⁴⁴⁰ LURKER 1999, 291–292

⁴⁴¹ NAVRÁTILOVÁ 2004, 280

9.3 Symbolika rostlin

Motivy, kterými se náhrobky nejhojněji zdobily, byly rostliny. Symbolika některých z nich je v podvědomí lidstva hluboce zakořeněna již od antických časů, ale ne vždy platí, že by každá květinka zdobící poslední útočiště člověka nesla vnitřní význam. Často se rostliny objevily spíše pro své dekorativní vlastnosti, nebo zkrátka proto, že tu či onu měl zesnulý za života rád. Zdobení hrobů čerstvými květy *se rozšířilo ponejvíce až v meziválečném období. Do té doby se hroby jen obkládaly drny, někde také zdobily vápnem a ohrádkou z proutí a osazovaly často brčálem, zimosrázem a břechťanem, někde jalovcem a tisem, v novější době tújemi.*⁴⁴² Na židovské hroby se místo květin klade kamínek, jako památka na putování pouští, kde při návštěvě mohyly zemřelého nebyla vegetace k dispozici.⁴⁴³

Výtvarný směr, který využil květinového dekoru na maximum, byla secese, která měla vegetabilní výzdobu přímo v programu. Zapracování přirozené symboliky jednotlivých květin pak bylo automaticky nasnadě. Bohaté girlandy spletené z květeny a listoví daly vzniknout jednotlivým typům náhrobků, které byly pro svoji dekorativnost velice oblíbené.⁴⁴⁴

9.3.1 Stromy

V lidové tradici je obecně strom symbolem vzkvétajícího života, jak se například zpívá v písni Ej od Buchlova: „*ty jsi Martine, strom zelený.*“ Dále se věřilo, že se duše zemřelých zdržují také ve stromech a rostlinách,⁴⁴⁵ nebo se stěhují do stromů, keřů a květin vyrostlých na hrobech, aby rozmlouvaly s pozůstalými.⁴⁴⁶ Stromy a byliny se měly objevovat zejména na hrobech nevině zavražděných lidí, aby prozradily zločin a žádaly jeho pomstu.⁴⁴⁷ Strom pokácený, zlomený či kmen s osekávanými větvemi potom vyjadřuje přetnutí života, jehož předobrazem je také biblický text „*vyvrátil jako strom naději mou* (Job 19:10).“ Poražený či zlomený strom je dodnes jedním z nejoblíbenějších symbolů užívaných ve funerální výzdobě. V některých případech se celý hrob stylizuje do podoby stromu, kdy například opracování kamene připomíná kůru či kořeny, rov mívá podobu zlomeného kmene (náhrobek Jaroslava Kuřáka, 1883,

⁴⁴² NAVRÁTILOVÁ 2004, 280

⁴⁴³ PAŘÍK 2003, 13

⁴⁴⁴ viz kapitola Typologie secesních náhrobků.

⁴⁴⁵ NAVRÁTILOVÁ 2004, 147

⁴⁴⁶ Například *Kytice* Karla Jaromíra Erbena, ve které se duše matky vtělí do mateřidoušky, aby tak mohla oslovit děti.

⁴⁴⁷ NAVRÁTILOVÁ 2004, 148

Olšany, hrob rodiny Sýkorovy, Vršovice, urnový hrob rodiny Pešulovy a Švecovy, Třeboň) [250–252]. Pojetí náhrobku jako stromu se výrazně promítá v tvorbě Františka Bílka, který přirovnával les ke světu a lidské bytosti k jednotlivým stromům.⁴⁴⁸ Strom zároveň není jen zdrojem suroviny pro sochaře, ale chrámem vzpínajícím se k nebesům, což Bílek vyjádřil velice sugestivně pomocí náhrobku *Modlitba nad hroby* (1905, Chýnov).⁴⁴⁹

Smuteční vrba

Vrba, jako obraz smutku, je v myslích lidí dodnes hluboce zakořeněným symbolem. Těchto stromů nalezneme na našich nekropolích celé „lesy“. V řecké mythologii byla vrba pomocí svých kořenů prostřednicí mezi podsvětím a panenskou bohyní Kóré. Podle Bible je vrba symbolem neplodného života a smrti, protože v neproniknutelném stínu, který vrhá, vše živé zahyne.⁴⁵⁰ Motiv smuteční vrby vytvořil jeden samostatný a velice hojně rozšířený typ náhrobku, který byl nejčastěji tesán ze světlého pískovce. Reliéf vrby často doplněný párem holoubků obsáhne většinu plochy desky. Kmen se pne ze země a koruna stromu se ohýbá dolů podél vrchní hrany stély. Často je též zlomen v půli, což dále odkazuje na skrytý smysl unikajícího života [253].

Zlomený dub

Dub se ve výzdobě funerálních památek vyskytuje až překvapivě často. Byl posvátným stromem jak Germánů, tak Keltů, a proto jeho porážení také symbolizuje obrácení pohana.⁴⁵¹ Motiv plačícího dubu se vyskytuje také v židovské funerální tradici. Obecně však zlomený kmen dubu či jiného stromu představuje, jak bylo výše řečeno, skon jedince a vyhasnutí jeho života. Na Olšanských hřbitovech se setkáme s velmi výrazným náhrobkem Josefa Kodla představujícím bronzovou plastiku dubu úctyhodných rozměrů, jehož autorem je František Rous (1909, provedla firma Pupp a Škarka). Dub je v půli kmene zlomen a větvoví s usychajícím listím se rozprostírá po celé ploše stupňovité mramorové desky rovu. Pohled na tento výjev zmaru je velmi sugestivní a dramatický [254].⁴⁵² Velmi podobný, o rok mladší, příklad masivního

⁴⁴⁸ WITTLICH 1978, 48

⁴⁴⁹ viz obr. 188.

⁴⁵⁰ LURKER 1999, 306–307

⁴⁵¹ HALL 1991, 123

⁴⁵² Ještě podle fotografie z roku 1997 k hrobu patřil prostý dřevěný kříž se stříškou, který však zmizel. VITOCHOVÁ/KEJŘ/VŠETEČKA 1997, 47

náhrobku celého pokrytého větvoím puklého dubu nalezneme v podobě hrobu ředitele cukrovaru Václava Motlíka na Vinohradských hřbitovech [255]. Zde je dub doplněn plastikou ptáčka. Na stejném hřbitově nalezneme na hrobě B. Kabáta z roku 1912 velmi dynamickou plastiku anděla smrti, která rukama láme dubovou větev. Na Olšanských hřbitovech se setkáme s realizací náhrobku populárního herce Vojty Slukova, která vznikla ve spolupráci Jana Kotěry a Stanislava Suchardy roku 1903. Náhrobek kombinuje žulovou desku s leštěným křížem a plastiku zlomeného pískovcového dubu [256].⁴⁵³

Dubové listí se také vyskytuje na květinových girlandách a věncích jako výzdoba reliéfů či uměleckých mříží a zábradlí kolem hrobů.

9.3.2 Makovice

Až neuvěřitelně častým motivem výzdoby funerálních památek je hlavička makovice či květy vlčího máku. Mák je díky svým uspávacím účinkům symbolem spánku již od starověku, kdy představoval atribut řeckých bohů spánku a snění Hypna a Morfea,⁴⁵⁴ a tato symbolika vyjadřuje ve funerálním umění přeneseně též spánek věčný. Je užíván jako dekor reliéfů i uměleckých mříží náhrobků (neorenesanční hrobka MUDr. Jana Jánského †1921, Malvazinky) či součást květinových girland a věnců (hrobka rodiny Steyskalovy od Josefa Maxe, 1843, Olšany) [258–263]. Hlavičky makovic i vlčí máky nalezneme jak na náhrobcích křesťanských, tak židovských.⁴⁵⁵ Svazečky hlaviček makovic se velmi často objevují v dlaních soch andělů smrti nebo truchlících žen (hrobka Josefa Lindy a Josefa Sokola, 1922, Vinohradský hřbitov). V lidovém pojetí měl mák také funkci ochrany proti zlu. Staří Slované ho například sypali na hroby utopených, sebevrahů, čarodějnic či vampýrů.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Na hřbitově ve Votici se nachází hrob Františka Doubka (1921), na němž ze zlomeného dubu vystupuje kříž, naděje ve smrti. Výzdoba náhrobku je zároveň zvolena jako jakési nomen omen. **obr.** 257.

⁴⁵⁴ HALL 1991, 256

⁴⁵⁵ např. hrobka rodiny Weltscheovy na Novém židovském hřbitově na Vinohradech.

⁴⁵⁶ NAVRÁTILOVÁ 2004, 310

9.3.3 Šišky

Vedle hojně se vyskytujících makovic lze za další stálíci považovat motiv šišek borových i smrkových.⁴⁵⁷ Symbolizují plodnost a štěstí. Jako plody stále zeleného stromu znamenají nesmrtelnost a navazují tak i na symboliku šišky piniové, která byla za představitelku nesmrtelnosti považována ve Středomoří pro svou schopnost uchránit semena před ledasjakým nečasem [264].⁴⁵⁸ Taktéž jako symbol, jehož historie sahá daleko do starověku, se dají šišky nalézt v sepulkrálním umění křesťanském i židovském (hrobka Emila Lederera od Josefa Fanty, 1898, Nový židovský hřbitov na Vinohradech [265]). Symbolika šišky přetrvává do dnešních dnů na smutečních věncích, které se kladou na hroby o Dušičkách [266, 267].

9.3.4 Palmová ratolest

Palmové ratolesti ve výtvarném umění obecně symbolizují smrt mučedníka a objevily se již na ranně křesťanských náhrobcích, kde vyjadřovaly odměnu křesťana za dobře prožitý život. Velmi často se vyskytují jako symbol smrti křesťana také na náhrobcích sledovaného období, kde jsou umístěny buď samostatně, v kombinaci s jinými symboly, či je drží andělé [268, 269].

9.3.5 Ostatní rostliny

Dalšími rostlinami užívanými při výzdobě náhrobků jsou vavřín, z něhož jsou splétány věnce, či břečťan. Břečťan je snad sám o sobě symbolem hřbitovů, protože jeho všepohlcující listoví brzy pozře i ten nejodolnější náhrobek, a pro svou jedovatost symbolizuje smrt, ale také věčnost pro svoji permanentní zeleň. Specifikou českých hřbitovů je lipové listoví, které jakožto lupení našeho národního stromu označuje hroby obrozenců (hrob Karla Havlíčka Borovského, 1870, výzdoba od Bohuslava Schnircha, Olšany [270]). Slunečnice je snad nejdekorativnějším zástupcem flóry a symbolizuje sluneční světlo, ke kterému se celý den obrací, jakož i člověk stále směřuje ke Kristu, který je světlem veškerého života. Na několika náhrobcích jsem se setkala s konvalinkami. Tato jedovatá krása, se objevila v souvislosti s tematikou smrti v tvorbě například Jindřicha Štyrského, jemuž připomínala odchod jeho sestry.⁴⁵⁹ Vyskytuje se dále bodlák, který symbolizuje oddanost a věrnou lásku, či kaštanové listoví, patrně

⁴⁵⁷ na náhrobku matky architekta Josefa Fanty (viz. **obr.** 221 v podkapitole Architekt Josef Fanta) nebo Aloise Blechy na Olšanských hřbitovech.

⁴⁵⁸ COOPER 1999, 189

⁴⁵⁹ viz smuteční oznámení Jindřicha Štyrského **obr.** 329.

hlavně pro svoji zdobnost. V sepulkrálním repertoáru nechybí samozřejmě ani růže, jejíž významová šíře sahá od Panny Marie po antickou báji o třech Gráciích.⁴⁶⁰ Časté jsou náhrobky pokryté reliéfy růžového keře, které plně korespondují s kompozicí náhrobků se smuteční vrbou [271]. Růže také často zdobí litinové kříže. V lidovém pojetí je se smrtí spojen také rozmarýn, jehož vůně má posilovat paměť, proto se dával pozůstalým, aby nezapomněli na nebožtíka.⁴⁶¹

9.4 Symbolika zvířat

Škála zobrazovaných zvířat na hrobech je poměrně bohatá, ale setkáváme se s nimi méně často než s rostlinami. V převážné většině tvoří živočišnou výzdobu ptáci, jejichž křídla přímo vnukají představu odlétající duše. Nejčastěji to jsou všem známí holoubci, kteří mohou symbolizovat holubici Ducha svatého, nebo páreček hrdliček, představující nekonečný žal přeživšího partnera. Některé výjevy mrtvých holoubků nabývají ve 20. století až hororové expresivity. Dalšími oblíbenými opeřenci jsou hlavně sokolové na hrobech činovníků a členů tohoto ušlechtilého tělovýchovného spolku. Sokol s rozepjatými křídly [272] symbolizuje odvalu a sílu (hrobka M. Tyrše a J. Fügnera, hrob Dr. Jana Podlipného, Olšany). V některých případech se můžeme setkat s motivem padlého a zraněného sokola, který přímo souvisí se symbolikou odchodu člověka na věčnost (hrob Franty Kukly, †1915, Karla Vobišová, Vyšehradský hřbitov).⁴⁶² Často se vyskytuje také sova, která za prvé představuje nočního ptáka, a tudíž přímo evokuje temnotu a smrt, ale hlavně je atributem učenců, filozofů a drží-li v pařátech pero, pak i spisovatelů (J. J. Stankovský, †1879, Olšany) [273–275]. Jiní létavci se vyskytují spíše soliterně, jako například Fénix, který povstává ze svého popela a symbolizuje tak znovuzrození⁴⁶³ (hrob Josefa Křivánka, 1910, Vinohradský hřbitov), páv, prastarý symbol nesmrtelnosti, jehož maso je údajně nepoživatelné (náhrobek malíře Maxe Horba, †1908, Jan Štursa, Nový židovský hřbitov na Vinohradech)⁴⁶⁴ či pelikán, který svou vlastní krví krmí svá mláďata a symbolizuje tak křesťanskou lásku (náhrobek Irmy Marie Laverny-Wolfové, †1876, Olšany).⁴⁶⁵ Ne zřídka se můžeme setkat s hadem Uruborem požírajícím svůj vlastní ocas. Tento

⁴⁶⁰ HALL 1991, 390–391

⁴⁶¹ NAVRÁTILOVÁ 2004, 208

⁴⁶² viz obr. 214.

⁴⁶³ HALL 1991, 136

⁴⁶⁴ viz obr. 198.

⁴⁶⁵ dalším příkladem pelikána je náhrobek Johanna Nepomuka knížete Schwarzenberga, 1793, od sochaře Alexandra Trippela ve Schwarzenberské hrobce v Třeboni.

starodávný symbol představuje nepřetržitý návrat od konce k začátku a nekonečné znovuzrození, potažmo život věčný.⁴⁶⁶ Uruboros zdobí jak křesťanské tak židovské náhrobky a nejčastěji se s ním setkáme u neoklasicistních památek. Obvykle obtáčí urnu či kruhovou nápisovou desku (hrob Šebestiána Hněvkovského, 1908, Olšany) [276–278]. Hadi ale také označují hroby lékařů. Některé náhrobky jsou dekorovány také vypodobněním lva, který poukazuje především na sílu, chrabrost a v našem prostředí, jakožto jeden z národních symbolů, na přínos vlastenecké myšlenky [279]. Lev je také vnímán jako strážce hlídající například Šalamounův trůn.⁴⁶⁷ Lví tlapy jsou pak častým dekorativním prvkem na nohách neorenesančních tumbových náhrobků (hrobka rodiny Schnirchovy, 1877, Olšany). V několika případech se lze setkat se včelou a úlem, jež symbolizují pilný a pracovitý život zesnulého (urnový hrob Františka Vachty, †1930, Plzeňský komunální hřbitov [280]). Co se týče chápání zvířat zaangażovaných v momentě umírání člověka v lidové tradici, byla jejich symbolika velice sofistikovaná. Věřilo se, že po smrti duše vychází z těla ústy jako obláček či bílá pára a často na sebe bere podobu ptáka- duše dobrého nebo nevině zabitého člověka má podobu bílé holubice, zlý mrtvý se objeví jako havran, krkavec nebo vrána. Duše se mohla odloučit od těla také v podobě slavíka, vrabce, vlaštovky, kukačky, orla, jako hmyz (motýl, vosa, moucha) nebo nějaké zvíře (netopýr, had, bílá myš, hranostaj, zajíc aj.). Dokud nebyl nebožtík vynesena z domu, dbalo se, aby do místnosti, kde ležel, nevběhl pes nebo kočka, neboť i do nich mohla jeho duše vstoupit.⁴⁶⁸

9.5 Hudební nástroje

Často se na našich hřbitovech setkáme také s motivem hudebních nástrojů, nejčastěji harfy, lyry, houslí (hrob houslaře Františka Špidlena, 1916, II. obecní olšanský hřbitov) či notového záznamu. Nástroje na náhrobcích mohou přímo odkazovat na profesi hudebníka. Jsou ale také obecným symbolem smutku, a tesknění pozůstalých po odchodu milované osoby.⁴⁶⁹ Náhrobní hudební nástroje muzikantů bývají často ověnceny vavřínovým věncem (Václav Tomášek, 1850, Malostranský hřbitov) [281, 282]. Jako vyjádření smutku také často slouží výjevy plaček hrajících na nástroje (typ

⁴⁶⁶ MARTINKOVIČOVÁ, 2005, 27

⁴⁶⁷ LURKER 1999, 132

⁴⁶⁸ NAVRÁTILOVÁ 2004, 147

⁴⁶⁹ U kmene Bororů v tropické Jižní Americe patří ke smutečním rituálům po smrti člena kmene vyrábění hudebních nástrojů z tykve.
HEROLDOVÁ/KLÁPŠŤOVÁ 2014, 47

náhrobku firmy Štička, Vršovický hřbitov [283]). Dalším instrumentem, na který hrají především andělé, je polnice (hrob Karla Hynka Máchy, 1836, Vyšehrad [284]) či trubka, které symbolizují Poslední soud. U mladších židovských stél pak trubka naznačuje povolání pošťáka. S nástupem moderní doby se repertoár nástrojů značně rozrostl a na náhrobcích se začaly objevovat například kytara (hrob Waldemara Matušky, †2009, Vyšehrad), akordeon (hrob Václava Růžičky, †1949, Olšany) nebo buben.⁴⁷⁰

9.6 Dveře

Symbol dveří, jako poukaz jakého si vstupu či odchodu ze života vezdejšího, je společný většině kultur počínaje těmi dalece předkřesťanskými. Dveře jsou univerzálně chápány jako brána někam jinam, kde na nás může čekat něco nového či něco jiného, nadpozemského, transcendentního, posmrtného. Obzvláště, když jsou pootevřené a přímo ke vstupu vyzývají.⁴⁷¹ Vyskytují se například na antických řeckých hrobkách napodobujících lidská obydlí, římských sarkofázích jak pohanských, tak raně křesťanských. I v době 19. a 20. století se tento fenomén objevuje poměrně často. Zajímavým postřehem je potom fakt, že architektura náhrobků jednotlivých směrů často napodobuje právě kompozici dveří budov a jejich portály a přebírá tak jejich ozdobné prvky. Stély jsou velice často vystavěny jako vchod zdobený po stranách dvojicí sloupů vynášejících kladí. Některé přímo podobu dveří kopírují, a to včetně kliky (hrobka rodin Goldschmidtovy a Geitherovy, 1870, Olšany [286]).⁴⁷² Některé náhrobní dveře jsou opatřeny nápisy tak, že budí dojem jmenovek obyvatel domu (hrobka rodiny Tocksteinovy, 1905, Vyšehrad [287]). Častým motivem je anděl smrti, který s sebou do otevřených dveří odvádí zesnulého (hrobka rodiny Hrdličkovy od Františka Rouse, 1900, Olšany).

9.7 Spánek a zavřené oči

S motivem zavřených očí symbolizujících věčný spánek se ve funerálním umění setkáváme velice často napříč dějinami kultury. Počínaje 12. stoletím zavírají náhrobní sochy ležících zesnulých oči a spíce očekávají den vzkříšení.⁴⁷³ Za příklad si dále můžeme vzít Parlérovy náhrobky českých panovníků, benátský renesanční typ náhrobků

⁴⁷⁰ na hřbitově Cerepesi v Budapešti nalezneme také cimbál, TÓTH 2006, 42, **obr.** 285.

⁴⁷¹ Ne náhodou si legendární kapela *The Doors* vybrala právě tento název.

⁴⁷² Nejnovější hrobka přesně odpovídající tomuto popisu naopak pochází z minulosti zcela nedávné, a to hrobka rodiny Třískovy z roku 2002 na stejném hřbitově.

⁴⁷³ PANOFSKY, 1992, 235

či spící Michelangelovu sochu Noci v kapli Medicejů ve Florencii. Je tak pojata i řada náhrobních soch 19. a 20. století, jakými jsou neoklasicistní géniové smrti, andělé, skulptury spících dětí či některé podobizny zesnulých. Pro své tajemné vyznění byly zavřené oči oblíbeným motivem hlavně v umění období secese a symbolismu. Znamenají ponoření se do nitra, hledání skrytých smyslů hluboce v útrokách duše, oproštění od fyzické reality a napojení ke zdroji pravdy transcendentní. Zároveň plní funkci symbolického a skrytého vyjádření odchodu duše a smrti.⁴⁷⁴ Představa spánku nahrazuje tvrdé přijetí smrti a napomáhá pozůstalým tento fakt přijmout. Ne nadarmo je celá řada náhrobků zdobena nápisy „*spi sladce*“, „*kdo spí, spí každý rád*.“ Smrt, jakožto spánek, je také u mnoha kultur vnímána jako jakési přechodné období, ve kterém mrtvý vyčkává na další cestu, kam bude směřovat jeho duše. Příkladem motivu zavřených očí v našem sochařství mohou být plastiky hlav *Ve znamení smrti, Meditace a Koncentrace* od Ladislava Šalouna, které vznikly v rámci přípravy Husova pomníku roku 1907–1908 či *Somnambula* od Bohumila Kafka (1906).^{475, 476} Funerální podobizny se zavřenými očima jsou v tomto ohledu zajímavým fenoménem. Řada z nich patřících našim významným osobnostem totiž vznikla podle posmrtných sádrových masek sejmutých čerstvě po jejich skonu, jako například bysta Antonína Dvořáka od Josefa Mařatky vytvořená roku 1906 pro foyer Národního Divadla.^{477, 478}

9.8 Židovské symboly

Symbolika židovských náhrobků je velice obsáhlou problematikou, pro jejíž studium doporučuji například práce Ivy Steinové či Arno Pařika.⁴⁷⁹ Ucelený symbolický sepulkrální kánon se na našich hřbitovech začíná prosazovat v 16. století a některé symboly přetrvávají do dnešních dnů. Jak již však bylo řečeno, celá řada motivů, jakými bývají především rostliny (stromy, makovice), je typická i pro výzdobu hrobů křesťanského obyvatelstva. Pozoruhodným rozdílem je fakt, že židovský náhrobek bývá vztyčen až rok po úmrtí pochovaného. Židovská symbolika se soustředí do několika základních okruhů, jakými jsou především znaky vypovídající o judaistické víře, zvířata

⁴⁷⁴WITTLICH 1978, 27

⁴⁷⁵WITTLICH 1978, 54

⁴⁷⁶MAŠÍN/HONTY 1981, vyobrazení č. 2.

⁴⁷⁷ Roku 2010 připravil Spolek pro rozvoj kultury v Milevsku výstavu posmrtných masek našich významných osobností pod názvem *Tvář národa*.

Posmrtné masky viz kapitola Funerální sochařství 1850–1950.

⁴⁷⁸RYBAŘÍK 2004, 53

⁴⁷⁹ viz Seznam literatury.

a květiny odvozené od osobních jmen či příslušnosti k jednotlivým kmenům nebo předměty reprezentující profese. Do první skupiny můžeme vedle Davidovy hvězdy zařadit ty symboly, které naznačují činnosti vykonávané v chrámu. Patrně nejznámějšími z nich jsou žehnající ruce kohenů, které na náhrobku prozrazují příslušnost k rodu chrámových kněží (odtud příjmení Kohn, Cohen) [288]. Ti měli za úkol provádět oběti v chrámu, po jehož zničení se zabývali udělováním požehnaní. Jejich pomocníky byli příslušníci kmene levitů, mezi jejichž poslání patřilo rituální omývání rukou kohenů.⁴⁸⁰ K tomuto účelu používali nádoby s vodou, které nacházíme na náhrobcích v podobě konvic nalévajících vodu či mís [289].⁴⁸¹ Velice častými symboly jsou také dvě desky Zákona někdy též označující hroby manželů [290], svitky Tóry na hrobech písařů zhotovujících toto posvátné Písmo či náhrobek ve tvaru tumb, který naznačoval místo odpočinku významného rabína. Pro symboly zvířat se stala základem přirovnání, kterými starozákonní praotec Jákob počastoval své syny a od kterých se odvíjejí názvy kmenů Izraele, potažmo osobních jmen, jež se v průběhu času jazykově rozmanitě modifikovala. Nejznámějším je jistě lev podle Jákobova syna Judy, který se v pozdějších židovských příjmeních objevuje ve variantách například Löwy, Löbl, Libermann či „křestní“ jméno Leopold. Lev je ale obecným symbolem pro ochránce či vůdce [291]. Takto analogicky lze číst i znamení ostatních živočichů, jako je jelen (Hirš, Herš) [292], myš (Maisel), medvěd (Beer), vlk (Wolf), nebo ryby (Fischer, Fischl, Kerpl, Efraim). Ženská jména jako Taubele (holubička) či Fegele (ptáček) bývají ilustrována symboly drobných opeřenců či květin jako je například růže (Róza, Rajzl) [293]. Jinou variantou vyzdvihující především hluboké vzdělání ženy v oblasti Zákona je náhrobní symbol studny.⁴⁸² Velice často užívanými symboly jsou dále vinný hrozen představující plodnost a bohatý život, koruna oslavující dobré jméno [294], často nesená párem lvů či vznášející se nad Tórou. Dále kniha, jejíž mnohoznačná interpretace může oscilovat od kantora v synagoze po zbožnost ženy.⁴⁸³ Symbolikou, která se začala objevovat v 17. století, ale pro svou estetický potenciál byla užívána až do století dvacátého, je brána, která svou architekturou připomíná vstup do velesvatyně jeruzalémského chrámu. Ta byla po celý čas ponořena v úplné tmě a její vchod střežila dvojice měděných sloupů se jmény Jachin a Boas.⁴⁸⁴ Toto posvátné místo

⁴⁸⁰ PAŘÍK 2003, 41

⁴⁸¹ STEINOVÁ 2007, 220–221

⁴⁸² STEINOVÁ 2006, 214–219

⁴⁸³ STEINOVÁ 2010, 415–420

⁴⁸⁴ VON ALLMEN 1991, 76

je chápáno také jako brána do nebe či brána spravedlivých. Ve funerálním umění bývají sloupy dekorovány girlandami vinné révy či jiné květeny. Židovské náhrobky jsou výjimečně zdobeny také figurativními motivy lidských postav v podobě například neprovdaných dívek, spícího Jákoba s anděly slézajícími po žebříku či samotných andělů [295]. Ti se však po polovině 19. století objevují spíše jako reakce na křesťanské náhrobky.

9.9 „Atribut“ zesnulého jako výzdoba náhrobku v 19. a 20. století

Po celém světě se setkáváme s případy pohřebních ritů, při kterých je nebožtík na cestu na věčnost vybaven věcmi, které měl za života rád, nebo těmi, které se mu staly osudnými. Tento přístup někdy vede k poměrně kuriózním situacím. Někteří nároční nebožtíci si přejí být pochováni do rakví ve tvaru předmětu, který reprezentuje jejich zájmy a záliby za života. Pro nás úsměvnými funerálními artefakty jsou například rakve ve tvaru telefonního sluchátka, luxusního automobilu [296] či dokonce ženských vaječníků.⁴⁸⁵ Méně šokující je pak rumunský hřbitov v Sapantě, kde se na náhrobcích objevují vedle scén ze života i výjevy okamžiku, kdy zesnulého zastihla smrt.⁴⁸⁶

S podobnými fenomény se můžeme setkat i na hřbitovech českých. Jsou to náhrobky, které buď vypovídají o životní vášni či poslání zesnulých, nebo o události, při které odešli ze života.⁴⁸⁷ Symbolická výzdoba představující statut zemřelého má ve funerálním umění hlubokou tradici již od neoklasicismu. Například hroby lékařů byly zdobeny motivy v podobě okřídlené hůlky obkroužené dvojicí hádků či číše ovinuté hadem.⁴⁸⁸ Náhrobky obchodníků byly označovány motivem balíků převázaných provazem či kotvou nebo lodí přivázejících zboží.⁴⁸⁹ Spisovatelům často přináleželo pero či husí brk a malíři byli na svou poslední cestu vybavováni paletou a štětcí.⁴⁹⁰ Právníci pak motivem váhy a meče s liktorskými svazky.⁴⁹¹ Tyto předměty příslušející

⁴⁸⁵ výstava *Six feet under*, která proběhla v Muzeu umění v Bernu a Muzeu hygieny v Drážďanech od září 2007 do března 2008.

⁴⁸⁶ <http://www.pbase.com/bauer/sapanta>, vyhledáno 20. 3. 2015.

⁴⁸⁷ Unikátní památkou u nás je hřbitov v Albrechticích nad Vltavou, jehož zeď poskytuje ve svých arkádách prostor pro lidovou funerální výzdobu v podobě maleb a poezie. Tato tradice byla založena farářem Vítem Cízou, který zde působil v letech 1819–1854.

⁴⁸⁸ V oblasti atributu lékaře je až neuvěřitelně explicitní výzdoba hrobu polského gynekologa a porodníka prof. Zbigniewa Zdebského (†2008) tvořená otvorem ve tvaru čočky ve vertikální poloze, která se nachází na krakowském hřbitově Rakowicki.

⁴⁸⁹ PRAHL 2007, 18

⁴⁹⁰ Pero či knihu často drží sova, viz. obr. 273.

⁴⁹¹ Svazek prutů se sekýrou byl ve starém Římě symbolem nepodplatitelné spravedlnosti a vykonávání veřejného úřadu.

k profesi se v hojné míře vyskytují až do dnešní doby. V 19. století byly však tyto atributy jen jemným doplňkem náhrobní výzdoby, který byl značně unifikován a obešel se bez jakýchkoli výstřelků. Nárůst jejich výskytu na našich hřbitovech zaznamenáváme až s příchodem století dvacátého a jejich podoba nabývala mnohdy poněkud bizarních forem. Čím mladší náhrobky jsou, tím rozvinutější a odvážnější atributy na nich nacházíme, proto jsem v této části práce zabrousila i nad rámec vymezené časové periody. Podle výtvarného zpracování dekoru můžeme například vysledovat i technický pokrok. Velmi zajímavou a početnou kategorií s tímto poselstvím jsou právě náhrobky s výzdobou s prvky techniky, jakými jsou letadla, lodě, automobily, vojenská technika a podobně. Jednu z nejstarších ukázek techniky, které jsem našla, představuje náhrobek věhlasného továrníka a zakladatele firmy Škoda, Emila rytíře von Škoda (†1900) na starém plzeňském hřbitově sv. Mikuláše. Masivní žulová deska je zdobena reliéfy ozubeného kola a hřídele. Náhrobek z roku 1903 byl dílem italského sochaře Raffaella Romanelliho [297].⁴⁹² Na hřbitově na Malvazinkách najdeme velmi tragický náhrobek s reliéfem roztržitého letadla. Mramorová deska vedle křídla zříceného letounu praví, že patří Jiřímu Matějkovi, četaři aspirantovi, polnímu pozorovateli a letci, který zahynul ve 22 letech při srážce letadel roku 1930 [298]. Podobně naléhavou podívanou nabízí hrob kapitána letectva Oty Jana Hrbka (†1946) na hřbitově svaté Anny v Třeboni. Rov je ozdoben vrtulí z havarovaného letadla, v jehož útrokách letec zahynul [299]. Na II. obecním olšanském hřbitově najdeme další dvojici nepřehlédnutelných náhrobků s atributy technického rázu. Tím prvním je hrob Nikolaje Žuravjeva (†před 1960) nacházející se na zdejší pravoslavné části. Nikolaj byl studentem elektrofakulty, který zemřel ve 24 letech. Stéla jeho náhrobku je zdobena izolátory elektrického vedení a motivem blesku [300, 301]⁴⁹³. Druhou zajímavostí je náhrobek Jaroslava Cholewa (†1962), kameramana Československé televize, jehož nápisová deska připomíná obrazovku televizního přijímače. Na Olšanských hřbitovech najdeme náhrobek patřící astronomovi Karlu Juzovi (†1994) s medailonkem obsahujícím obrázek tatranské observatoře, kde pracoval. Velice hojně užívaným atributem jsou zkřížené mlátek a želízko⁴⁹⁴ (tzv. důlní šlígle, nástroje středověkých horníků) či lucerna zdobící hroby horníků, a to pochopitelně zejména v oblastech

⁴⁹² hrob ohraničuje mříž zdobená květy vlčích máků a makovicemi.

⁴⁹³ obr. 301 je dalším příkladem použití náhrobního dekoru spojeného s elektrickou energií.

⁴⁹⁴ obr. 302, hrob geologa Želízka – zde se sešlo řemeslo geologa s jeho jménem, viz dub obr. 257.

těžby.⁴⁹⁵ Na Vinohradském hřbitově je tento motiv doveden do detailu, kdy je stéla náhrobku horního inspektora Doc. Ing. Otakara Nováka (†1913) z neopracovaného kamene vypočtena jako vchod do dolu ve skále [303].⁴⁹⁶ Modernější pojetí tohoto tématu pak ukazuje reliéf horníka se sbíječkou na hrobě ředitele dolů Gustava Gallera z roku 1942 (sochař Sršeň, hřbitov Strašnického krematoria [304]).⁴⁹⁷ Také obor vědeckého bádání lze z náhrobků hravě vyčíst. Prof. Dr. Antonín Frič (†1913), významný geolog a paleontolog, jenž se například zasadil o získání sbírky Joachima Barranda pro Národní muzeum, má na hrobě bronzovou podobiznu, která v rukou třímá lebku jakéhosi pravěkého živočicha s kamenem (Bohumil Kafka, 1902, Olšany).⁴⁹⁸ Hroby botaniků, jakými byli například Ladislav Josef Čelakovský (†1902, Olšany) či bratři Jan Svatopluk (†1849) a Karel Bořivoj (†1852) Preslovi (pochováni ve společném hrobě na Vyšehradě)⁴⁹⁹ jsou zdobeny velice nevšedním vegetabilním dekorem v podobě plavuní a kapradiny [306]. Časté jsou také zeměkoule či mapy na hrobech kartografů nebo cestovatelů.⁵⁰⁰ O místě působení zesnulého vypovídá náhrobek Dr. Adolfa Lípy-Beye, českého lékaře, který působil v Egyptě, kde se významnou měrou podílel na léčbě cholery. V mramorové hrobce je pochován společně se svou egyptskou manželkou Helen. Hrobka byla střežena bronzovou sfingou s ozdobami v podobě egyptských sošek, které však zmizely v nenávratnu (František Rous, 1924, Vinohradský hřbitov). Velmi početnou kategorií jsou atributy uměleckých profesí. Náhrobky malířů doprovázejí palety se štětci, jak je tomu například u impozantní hrobky Augusta Piepenhagena (†1868, Olšany) zdobené sedící okřídlenou múzou s malířským náčiním od sochaře Seidana [307]. Vedle palety vystihující malířskou profesi, je snad nejčastěji užívána kniha na náhrobcích spisovatelů. Nalezneme ji například u dvou náhrobků literátů pochovaných na hřbitově Vyšehrad. Společná hrobka Karla Čapka (†1938) a jeho manželky Olgy Scheinpflugové (†1968) ve tvaru Božích muk dle návrhu arch. Vojtěcha Kerharta je dekorována otevřenou

⁴⁹⁵ Pohřeb horníka roku 1914 popisuje Jan Drda v knize *Městečko na dlani*.

DRDA, Jan. *Městečko na dlani*. Praha 1949, 37

⁴⁹⁶ Zde nápis: „*Neplač, vždyť se sejdeme u pána boha zas.*“

⁴⁹⁷ V oblasti těžby soli je pozoruhodná výzdoba hrobů na hřbitově sv. Petra v Salzburku, kterou tvoří zkřížená lopata a sekáček **obr.** 305.

Náhrobek skláře Vianelleho (1997) na hřbitově sv. Michala v Benátkách ukazuje výjev práce u sklářské pece, typický pro tamní region, **obr.** 320.

⁴⁹⁸ viz **obr.** 205 v podkapitole Bohumil Kafka.

⁴⁹⁹ Bratři Preslovi jsou autory české terminologie mnoha přírodovědeckých oborů, která se používá dodnes. Jejich dílem je také *Květena česká*.

⁵⁰⁰ Evropskou zajímavostí je v tomto smyslu kaplová hrobka cestovatele do muslimských zemí Sira Richarda Burtona v podobě arabského stanu o velikosti 6x4 metry z roku 1920 na hřbitově St. Mary Magdalen's v Londýně.

knihou a znakem Československé republiky [308]. Druhým příkladem je náhrobek Svatopluka Čecha (†1908), jehož bronzová polopostava od Jakuba Obrovského je doplněna atributy spisovatele: v pravé ruce třímá připravené pero, v ruce levé zavřenou knihu ověčenou lipovými listy. S literaturou také souvisí tiskařský lis, který zároveň symbolizuje šíření českého jazyka a osvěty. Nacházíme ho například na monumentální hrobce zakladatele *Národních listů* Julia Grégra (1900, Bohuslav Schnirch, Olšany)⁵⁰¹ či na kubistické hrobce knihtiskaře Otakara Janečka (1927, Karel Opatrný, Vinohradský hřbitov).⁵⁰² I divadelní umění má své zástupce v atributické výzdobě. Neoklasicistní hrob J. K. Tyla (†1856) na hřbitově sv. Mikuláše v Plzni je zdoben reliéfem dvojice masek komedie a tragédie [309]. Stéla hrobu herce Aloise Charváta (†1933) na Olšanech je tvořena architektonickou nápodobou divadelní scény.⁵⁰³ Významnou skupinu tvoří náhrobky se sportovní motivikou. Její četnou podmnžinou jsou náhrobky činovníků obce sokolské, které jsou doprovázeny sochařskou výzdobou v podobě sokola, často držících v pařátech různé tělocvičné náčiní jako činky (Karel Frolík, †1912, hřbitov Bubeneč), luk a šípy či střelné zbraně [310]. Další sportovní potřeby například v podobě bronzových lyží jsme mohli donedávna nalézt na hrobě Josefa Rösslera-Ořovského (†1933, Vyšehradský hřbitov [311]), který patří k předním průkopníkům sportu v Čechách a zasloužil se o zavedení celé řady sportovních disciplín v našich zemích. V Ústí nad Orlicí nalezneme hrob patrně Vratislava Pasovského (†1924), vášnivého propagátora pěší turistiky, jenž je tvořen pískovcovou holí s nápisem „*Už jdou, už jdou.*“⁵⁰⁴

Na venkovských hřbitovech se často vyskytují náhrobky s motivem poslední brázdy, který vyjadřuje skon zemědělce. Většinou je vyobrazuje sedlák, který poklesá na kolena při orbě pole [312, 313⁵⁰⁵].

Na rozdíl od umírněného 19. století jsou náhrobky pocházející ze století dvacátého poměrně často zdobeny atributy zesnulého až ve velmi překvapujících formách. Do funerální výzdoby se dostává i jakási míra nadhledu a humoru. Z nespočtu rozmanitých kuriozit připomeňme poměrně známý náhrobek legendy české country music, Michala Tučného (†1995, Hoštice u Volyně), doplněný obřím kamenným cowboyským kloboukem [314] či náhrobek montéra chladicího zařízení Václava

⁵⁰¹ viz obr. 334.

⁵⁰² viz obr. 58.

⁵⁰³ Hudebníci viz výše popsané hudební nástroje.

⁵⁰⁴ HOMEROVÁ 2014, 8

⁵⁰⁵ obr. 313 je ukázkou moderního pojetí motivu poslední brázdy.

Vančáka (†1983, Broumov) s logem firmy vyrábějící mrazničky [315].⁵⁰⁶ Velice specifické bývají hroby tak zvané „světských“, tedy provozovatelů kolotočů a cirkusů. Jejich náhrobky jsou zdobeny výjevy z jejich profesního života, jako je například krocení divoké zvěře (náhrobek s medvědem cirkusového artisty a drezéra šelem Zdeňka Šimka, †1999, Olšany [317]) či pohled na cirkusové šapitó [318]. Ve zvýšené míře se vedle těchto motivů objevují portréty zesnulých. Do očí bijícím společným rysem popsaných náhrobků je naivita hraničící s kýčem, v čemž jsou velice podobné romskému pojetí reprezentace zesnulého pomocí výzdoby hrobu.⁵⁰⁷

Ve většině případů se tato lidová výzdoba převážně z druhé poloviny 20. století nedá považovat za umění a představuje spíše poněkud méně vkusné naplnění představ pozůstalých komerčními kamenictvími. Výskyt náhrobků s atributy je velmi nerovnoměrný. Na některých nekropolích se nevyskytují vůbec, jiné jimi přímo oplývají. Jsou to zejména hřbitovy příslušející hornickým či průmyslovým oblastem (Příbram, Mladá Boleslav). Dle vývoje ve 20. století lze předpokládat, že tradice výzdoby náhrobků pomocí atributů bude i nadále pokračovat.

⁵⁰⁶ Ducha doby computerů vystihuje náhrobek ve tvaru PC, Bulharsko, 90. léta. **obr.** 316.

⁵⁰⁷ Pozoruhodným fenoménem je výzdoba hrobů pravoslavných mafiánů, ve které nesmí chybět portrét v životní velikosti, luxusní vozidlo či krabička cigaret Marlboro, **obr.** 319.

9.10 Obrazová příloha ke kapitole 9

10 Funerální texty

Podobu funerálního umění ovlivňuje mimo jiné také nápis, který bývá středobodem náhrobku a svou délkou či kompozicí textu dotváří výtvarný celek hrobu. V tomto smyslu je třeba podotknout, že i náhrobky nesoucí pouze nápisy, byly vytvářeny také v renomovaných sochařských dílnách.⁵⁰⁸ Též typografie je neoddělitelnou součástí výtvarného směru, v němž je náhrobek vytvořen, a sdělovaný text je tedy nositelem jak informačním, tak estetickým.

Nápisy na náhrobcích a texty nekrologů či smutečních oznámení jsou cenným a někdy jediným pramenem, který po sobě naši předci zanechali, a slouží jako zdroj informací pro celou řadu oborů bádání. Tyto texty, jejichž forma i obsah se v daném období přirozeně proměňovaly, dokládají nejen fakta o zesnulém, ale odrážejí také mnohé faktory další, jako například projevy smutku pozůstalých, snahy prezentovat statut zesnulého či dobové trendy ve výzdobě parte. Vedle textů náhrobků a smutečních oznámení stojí za povšimnutí také dnes již zapomenuté „zbožné vzpomínky“, kartičky připomínající parte, které nabádaly pozůstalé k modlitbě za zemřelého.

10.1 Nápisy na náhrobcích

Nápis na náhrobku je, jak bylo řečeno, velice cenným zdrojem informací pro celou řadu oborů bádání. Zamyslíme-li se ale nad náhrobními texty hlouběji, vyplývá z nich jedna obecná skutečnost - nápis je médiem, které udržuje kontakt mezi mrtvými a živými, a pomocí něhož pozůstalí různými způsoby vyjadřují svůj bol jak před okolním světem, tak svému nebožtíkovi. Zároveň zachovává stále živou konverzaci mezi zesnulým a současnými příjemci. I po stovkách let nám též nápis může poskytnout inspiraci k zamyšlení nad přístupem k našim zemřelým i ke své vlastní konečnosti, což velmi příznačně hlásá například nápis zdobící brány mnoha našich hřbitovů: „*Co jste vy, byli jsme i my, co jsme my, budete i vy.*“ Smířlivěji pak přichází vítá: „*Páx vobis.*“

Ke zpytování hříchů vybízí nápis: „*Mene tekel,*“⁵⁰⁹ pod nímž procházejí návštěvníci hřbitovů židovských. Na Slavíně si mohou školní výpravy doplnit znalosti o našich národních velikánech při čtení veršů Julia Zeyera umístěných na ústředním pomníku:

⁵⁰⁸ PRAHL 2005, 176

⁵⁰⁹ volně přeloženo „tvé hříchy jsou zváženy, sečteny“.

„Ač zemřeli, ještě mluví“, „Svých synů prach vlast, truchlíc, zemi vrací, jich skutky, jásajíc, po věky lidstvu hlásá.“

Náhrobní nápisy lze sice badatelsky zpracovat, ale osudy a utrpení, které se za nimi skrývají, jsou nepřenositelné a těžko vyhodnotitelné. Téma nápisů na náhrobcích z období 19. století a první poloviny 20. století jsem se pokusila uchopit spíše uvedením vyhledaných příkladů a jejich zařazením do jakýchsi subjektivních kategorií, které mně připadaly logické. Hlubší rozbor by si žádal práci odborníků z oblasti lingvistiky, ale také též psychologie.

Vycházela jsem především z těch ukázek, které jsem sama našla a zdokumentovala. Výsledky mé práce tedy nemohou být považovány za komplexní a univerzální zpracování dané problematiky. Doufám ale, že se mně podařilo nashromáždit alespoň částečně reprezentativní vzorek. Převážná část zpracovávaných nápisů je v češtině, ráda bych ale vysvětlila též alespoň některé základní formule vyskatující se na nápisech v jiných u nás často používaných jazycích.

Němčina je vzhledem ke skladbě obyvatel v našich zemích i v Praze velice často používaným jazykem, který opanoval první polovinu 19. století a používali ji i Češi jak za života, tak po smrti na náhrobních deskách. Až do II. světové války ji samozřejmě nacházíme na hřbitovech po celých Sudetech.⁵¹⁰ Bezkonkurenčně nejpoužívanějšími nápisy na německých náhrobcích jsou klasická přání poklidného spánku ve smyslu

R. I. P. (requiescat in pace – odpočívej v pokoji) jako například především „*Ruhestätte (der Familie)*“, tedy „klidné spočinutí (rodině)“ či „*Friede seiner Asche*“ neboli „pokoj jejich popelu“. Další variantou je například „*Ewiger Friede*“, což znamená „věčný klid“ nebo „*Ruhe sanft*“ – „odpočívej klidně“. Dále obecné informace ve znění „zde odpočívá“ „*Hier ruhet*“ či „zde odpočívá v Pánu“ – „*hier ruhet in Gott*“. Německé nápisy také užívají familierního oznámení ve smyslu zde leží náš/naše milý/á často také nezapomenutelný/á otec/matka, manžel/ka, rodiče atd.: „*hier ruhet in Gott unser lieber Gatte und Vater*“, „*hier ruhen unsere unvergesslich Eltern*“ (zde odpočívají naši nezapomenutelní rodiče), „*hier ruhet unser einsiger Sohn*“ (zde odpočívá náš jediný syn). Smysl básnických epitafů se nijak neliší od českých textů. Vždy vyjadřuje bolest pozůstalých či přitakání přirozenému chodu věcí, kde je smrt součástí života.

⁵¹⁰ Nápis na pomníku v Novém Jičíně dokazuje harmonické soužití Čechů a Němců: „*Jahrhunderte lebten Tschechen und Deutsche in dieser Stadt zusammen, hier ruhen sie im Frieden.*“ „*Po staletí v tomto městě spolu žili Češi a Němci, zde v míru spočívají.*“

„Unsere Tage sind wie ein Schatten auf Erden, uns es ist kein Bleiben“⁵¹¹

„Naše dny na zemi jsou jako stín, není nám dopřáno zůstat“

„Es rief der Tod dich plötzlich ab, nur viel zu früh ins dunkle Grab, und gännen wir dir auch die Ruh, ach überall doch fehlest Du.“⁵¹²

„Smrt si tě zavolala náhle, tak brzy do temného hrobu, ať v něm najdeš klid, ach všude nám scházíš.“⁵¹³

Němčina se běžně používá, paralelně s hebrejštinou, počínaje polovinou 19. století také na židovských náhrobcích, které se právě v tomto období svou architektonickou a výtvarnou podobou přibližují stále více hrobům zbytku obyvatel. Základním smyslem židovských nápisů je, vedle podání informace o jménu a datu úmrtí či pohřbu, uctít a projevit uznání zemřelému. Tohoto cíle je dosahováno pomocí chvalozpěvů o kladných vlastnostech a dobrých skutcích zesnulého. Vyzdvihují se jeho kvality v rámci rodiny, oboru, jakým se zabýval, a ve vztahu k židovské obci či znalostí, kterých dosáhl. Náměty citátů čerpají hlavně z biblických (často žalmů)⁵¹⁴ nebo talmudských textů.⁵¹⁵ U žen byly chváleny především jejich vlastnosti a zásluhy, jakožto dobrých matek a manželek, či náboženské horlivosti pomocí použití textů o slovutných ženách Starého Zákona. Nápis náhrobku často obsahuje různá dobrořečení, z nichž se nejčastěji vyskytuje „blažené paměti“ či „památka spravedlivého budiž pozhnáním (Přisl. 10:7).“ Odchod duše a její další směřování pak vyjadřují dobrořečení typu: „Nechť duše jeho je pojata do svazku živých (I. Sam. 25:29)“, „odebral se do svého světa“, „byl připojen ke svému lidu“, „duše jeho se vrátila do svého domova“, „vystoupil vzhůru do výšin nebeských“, „vystoupil vzhůru, aby se přimlouval za svůj lid“, či v neposlední řadě „byl vzat mezi učence na nebesích.“⁵¹⁶ Na židovských náhrobcích z konce 19. století a mladších se běžně objevuje kombinace němčiny, která seznamuje se jménem a obecnými životními daty, a hebrejštiny, v níž je vyrytý biblický text.⁵¹⁷ S tím je nově spojené i používání arabských číslic udávajících životní data, protože hebrejšтина zvláštní znaky pro číslovky nemá. K hebrejštině a němčině postupně přibývá i čeština.

⁵¹¹ hrobka Adolfa Pfeiffera, Jablonec nad Nisou, kolem 1905.

⁵¹² hrob Josefa Schwarzera, Vojtíškov v Jeseníkách, 1934.

⁵¹³ Volně přeložila autorka.

⁵¹⁴ Náhrobek advokáta Ludvíka Singera (†1931) na Novém žid. hřbitově na Vinohradech: „Bude jako strom štípený při potůčcích vod, kterýž ovoce své vydává časem svým, jehožto list nevadne a cožkoli činiti bude. Šťastně mu se povede.“ žalm I.

⁵¹⁵ STEINOVÁ 2010, 415

⁵¹⁶ PAŘÍK 1991, 11

⁵¹⁷ viz obr. 65

Dalším užívaným jazykem je pochopitelně latina, která vyjadřuje zejména biblické citáty, a to především události kolem Ježíšovy smrti a vzkříšení. Vyskytují se hlavně citace z evangelia, kdy je popisováno odevzdání se Krista do náruče Otce „*Fiat voluntas tua (Budiž vůle tvá)*“ či „*Pater meus, in manus tuas, comendo spiritum meum (Otče můj, do tvých rukou odevzdávám svou duši)*.“ Nutno podotknout, že se latina ve sledovaném období užívá stále méně často a běžné obyvatelstvo se k ní uchyluje velmi výjimečně. Hlavními nositeli latinských nápisů jsou logicky náhrobky církevních hodnostářů a příslušníků řádů.

Na II. obecním hřbitově Olšany se setkáme s celou řadou ruských nápisů, protože zde nejprve vzniklo pohřebiště ruské emigrace, a po Druhé světové válce také oddělení padlých sovětských vojáků. Na stejné nekropoli se také nachází hřbitov padlých spojenců s anglickými nápisy.⁵¹⁸

Spíše výjimečně nacházíme nápisy v jiných, a to někdy i exotických jazycích, například na hrobě diplomatů či cizinců, které v Praze zastihla smrt (syn indického velvyslance, 1900, Olšany).⁵¹⁹

10.1.1 Vývoj náhrobního nápisu od antiky po 19. století

Nápis jako součást náhrobku se v toku dějin neobjevuje s rovnoměrnou pravidelností. Největší hojnost výskytu náhrobních nápisů zaznamenává období antiky, které přináší nápisovou kulturu nikdy předtím ani potom nepřekonanou, ať už kvalitativně nebo kvantitativně.⁵²⁰ Takováto hojnost sepulkrálních nápisů střídá jejich značný pokles, který nastal s příchodem křesťanství. V raném středověku dochází ke značnému vytráčení předchozí textové pompy a zesnulí začínají být pohřbíváni do posvěcené půdy anonymně. Od 12. století se užívání náhrobních nápisů začíná do pohřební praxe pomalu navracet.⁵²¹ V našich zemích se tento fakt projevuje od doby před polovinou 16. století, a to v prostředí prosperujících středních vrstev.⁵²² Náhrobek, tedy kámen přínaležející k fyzickému hrobu zesnulého, i epitaf, čili výtvarně provedená deska připomínající mrtvého umístěná na místě mimo hrob, měly za úkol připomínat přeživším den skonu nebožtíka a vyzývat je k modlitbám za jeho duši v očistci.^{523, 524}

⁵¹⁸ Italská antika na hřbitově italských zajatců v Milovicích, viz. **obr.** 66.

⁵¹⁹ V dnešní době už není překvapením setkat se s náhrobky ve vietmaštině či arabštině.

⁵²⁰ PRAHL 2004, 249

⁵²¹ ARIÉSa 2000, 568

⁵²² ROHÁČEK 2005, 184

⁵²³ DINZELBACHER 2004, 63

Nápisy zde informovaly o nacionálních mrtvého případně o jeho životních zásluhách, či zdůrazňovaly jeho příkladnou zbožnost. Období baroka vnáší svou charakteristickou pompéznost i do funerálních textů, které jsou ve srovnání s předchozí etapou více subjektivní a sdělné. Zásadní změny v praxi pohřbívání přináší Josef II., jehož reformy zakazují ukládání těl v prostoru kostelů a výrazně unifikují sepulkrální projevy. Na přelomu 18. a 19. století dochází též ve snaze o zvýšení hygieny pohřebnictví, vyvolané morovými ranami, k budování rozsáhlých hřbitovů za branami města (Olšanské hřbitovy, Malostranský hřbitov). Funerální umění včetně nápisů dostává tak nečekaný prostor a toto období se stává druhým zlatým věkem této kulturní oblasti. Zároveň dochází ke zvýšení seriovnosti náhrobků, která je však prozatím jen pouhým předvojem budoucí praxe.

10.1.2 Nápisy na náhrobcích v 19. století a první polovině 20. století

Reforma pohřebnictví Josefa II., která mimo jiné zakazovala pochovávat uvnitř měst, vyřešila problém neustálého koloběhu pohřbívání mrtvých a následného umisťování kostí do ossárií z důvodu omezeného prostoru na kostelních hřbitovech. Ve chvíli, kdy se začalo pohřbívát na velkých hřbitovech za městskými hradbami, a to s hrobovým místem pro každého mrtvého individuálně, vznikla záruka, že hrob zde zůstane natrvalo. Tato změna nastartovala další rozvoj náhrobního nápisu.

Na počátku 19. století ustupuje do pozadí křesťanská funkce nápisu a zvyšuje se individualizace textu a potřeba osobního vyrovnání s odchodem milované osoby. Již se nevyzdvihují kvality mrtvého, jako dobrého křesťana, ale jako morálního člověka hájícího správné ideály. Vedle nacionálií a kariérního a společenského zařazení zesnulého, vypovídají nápisy o citovém vztahu pozůstalých, o jejich žalu („*oplakáván příbuznými*“). Setkáváme se s topografickou formulí „*zde v Pánu odpočívá*“ či „*zde leží*.“ Nápisy velmi často slovně vypisují den narození i úmrtí a nově též věk, ve kterém zesnulý odešel na věčnost, který často nahrazuje údaj o narození. Ve dvacátých letech 19. století dokonce vznikají sbírky náhrobních textů z pražských hřbitovů, které sloužily jako vzorníky objednavatelům náhrobků.⁵²⁵ Novinkou jsou funerální texty v podobě úmrtního oznámení.⁵²⁶ Vznikající forma nápisu přetrvává po celé 19. století, což dokládají následující příklady z let 1829 až 1896.

⁵²⁴ JAKUBEC 2008, 33–36

⁵²⁵ PRAHL 2005, 178

⁵²⁶ PRAHL 2004, 254

Nápis na náhrobku Josefa Dobrovského (†1829) pohřbeného v Brně nese popsané schéma v latině.

„IOS. DOBROWSKY. / ANNORUM. LXXV. EX. ITINERE. / OBIIT BRVNAE. / VIII. ID. IAN. / ANNO MDCCCXXIX.“ (tedy: „Josef Dobrovský zemřel ve věku 75 let v Brně, 8 dní před lednovými Idami 1829“)

Velmi reprezentativní ukázkou nápisu první poloviny 19. století je text z hrobky Josefa Jungmanna (†1847) pochovaného Olšanech. Tragický je fakt, že Jungmann přežil obě své děti Josefa a Johanu.

„Zde při kostech syna a dcery odpočívá dne 16. čerwence 1773 narozený a dne 14. listopadu 1847 zesnulý Josef Jungmann. Rytíř řádu Leopoldowa, Doktor filosofie, Děkan a Rektor university Pražské, Prefekt akademického gymnasium, Člen národního Museum, a učené společnosti české jakož i jiných učených společností we vlasti i w cizině atd. atd. jsa oplakáwán opuštěnau choť a dvěma dcerama. Nad mohylau chladnau známým Twým lká,, ti popřáno! Nad ní choť i dceř, slzu roní w želu swém! Tam k wyšinám oko touhy plné obráceno kwílí/ Ten jediný od nich k Božstvu mluví dohowor!“

Další nápis na stejné hrobce patří synu Josefa Jungmanna (†1833).

„Josef Jungmann/Auskultant při zemském Právě/narozen dne 13. srpna 1801/ umřel dne 24. prosince 1833.“

Zajímavý neoklasicistní náhrobek patří též Karlu Hynku Máchovi (†1836), jehož ostatky byly přeneseny z Litoměřic na Vyšehrad.

„Karel Hynek Mácha, narozen 16. listopadu 1810/zemřel 5. listopadu 1836.“

Podstavci dominuje citát, při jehož tesání vytvořil kameník kuriózní chybičku: *„Dalekáť cesta má! Marné volání !!“* Mylně se dodnes návštěvníci slavné nekropole domnívají, že verš pochází z *Máje*. Jde totiž o motto z titulní strany *Máchových Sebraných spisů*.⁵²⁷

Stejně jsou zaznamenána životní data na náhrobku Josefa Kajetána Tyla (†1856) na starém hřbitově sv. Mikuláše v Plzni.

„Jos. Kajetánovi Tylovi/o národ a literaturu českou zasloužilému/ Věnují jeho přátelé a ctitelé/ Narodil se na Horách Kutných/ zemřel v Plzni dne 11. července 1856.“

(další příklady viz příloha 1.)

⁵²⁷ POTOČEK 2005, 36

Koncem 19. století se vytrácí vypisování dat narození a úmrtí a nápis se bude uvádět ve zkrácené slovní podobě. Později, v naprosté většině, pouze pomocí číselných údajů. Nově se také vyskytují značky ve tvaru hvězdičky pro narození a křížku pro úmrtí.

Hrobka Julia Grégra (†1896), Olšanské hřbitovy:

*„JUDr. Julius Grégr / majitel a vydavatel Nár. listů / zemský poslanec/
nar.19. pros.1831/zemř. X. říj. 1896“*

Na stejné hrobce též nápis vyzdvihující kvality matky, který patří Anně Grégrové (†1876):

„Hrob ženy převýtečné, matky vzorné.“

10.1.3 Tematické druhy nápisu

Společenský statut zesnulého

V druhé polovině 19. století a v prvních třech dekadách 20. století bylo velmi časté vyjadřovat pomocí nápisů na náhrobcích společenský statut zesnulých. Především tedy u mužů zaměstnaných ve státní správě Rakouska–Uherska a později První republiky, což byla vážená a prestižní místa, či podnikatelů a ředitelů všemožných podniků atd. Na jejich pochovaných manželkách, které mohly mít svou vlastní kariéru jen ojediněle, a ostatních rodinných příslušnicích ulpívala tato prestiž i po jejich smrti („vdova po velkouzenáři“). Významná skupina nápisů patří též činovníkům tělovýchovného spolku Sokol. Tragické jsou především nápisy na hrobech malých dětí, u kterých je často uváděna příslušnost ke vzdělávacímu ústavu a školní třídě. (příklady viz příloha 2)

Velmi zajímavý je fakt změny přístupu k textu na nápisových deskách vrcholných představitelů naší státnosti. Zatímco 19. století a první dvě dekády století dvacátého pateticky vyzdvihují jména naší národní elity, se vznikem První republiky přichází do náhrobních nápisů, především u politiků, vysoká skromnost. Znění nápisu se omezuje pouze na jméno a nacionále, jak dokládají například hroby T. G. Masaryka (†1937) v Lánech či Jana Švehly (†1933) v Hostivaři.

Zvýšení emocionality

S příchodem 20. století dostávají nápisy na náhrobcích skutečný emocionální či familiérní rozměr. Pozůstalí vyjadřují svůj bol dojemněji a více dramaticky. I když se nám snad mohou některé texty zdát poněkud neumělé či dokonce kýčovité, jejich

poselství, náboj a obsah jsou tragické a mělo by být na ně pohlíženo jako na poezii v pravdě prožitou. Některé vybrané texty se však vyznačují výraznou literární kvalitou.

Uvedený „vylívaný žal“ a dojetí však nalézáme spíše u průměrných obyvatel. Uctívané elity národa, jakými byli například politici či umělci, jsou sice pateticky vzpomínáni, ale jejich náhrobky rozhodně neoplývají nápisy typu „*tatíčku drahý*“ atd. (další příklady viz příloha 3)

Nápisy na hrobech dětí

Bolest ze ztráty dítěte musí být nepopsatelná a výběr a péče o hrob pak pozůstalým rodičům pomáhá se s touto tragédií vyrovnávat. Pakliže jsou jejich náhrobky zdobeny sochařsky, pak většinou spícími či hrajícími si dětskými figurami. Nápisy často nahrazují dialog se zesnulým potomkem, jako je tomu například na náhrobku sester Růženky a Kláry Semerádových (†1917): „*Spěte sladce v květu stínu, jako u tatíčka v klínu.*“ (hřbitov Liboc-Vokovice).

Nebo zmírňují prázdnotu po odchodu dítěte tím, že vlastně „jen“ spí, nebo se stalo andílkem na nebi.⁵²⁸ To můžeme vyčíst z následujících nápisů na hřbitovech v Sušici a Olomouci: „*Když Pán Bůh potřebuje andělíčky, pošle si na svět pro dětičky.*

Zavolal tady na dva bratříčky a má na nebi víc o dva andělíčky, spěte sladce dítky drahé.“

„*Bylo třeba andělíčka, jenž by krásnil nebe, a proto si, má Bětuško, vzal tebe.*“⁵²⁹

Naděje na setkání na Onom světě

Velmi často se vyskytují texty verbalizující naději pozůstalých v setkání s nebožtíkem na Onom světě či vroucí přání, aby na Věčnosti došel zesnulý klidu a pokoje. Možným shledáváním se zesnulým je též svět vzpomínek, který našťestí zůstává v srdcích přeživších navždy. Hojně se též vyskytují eufemismy a výrazy zmírňující a zjemňující reálný skon jako vroucí přání sladkého spánku či rozloučení „*dobrou noc.*“ Takové nápisy přetrvávají hlavně do poloviny 20. století, ale ve střízlivější podobě se s nimi setkáváme dodnes. Kritikou dobové náhrobní kultury reprezentované především eufemismy ve smyslu „*zde odpočívá náš/naše*“ či „*zde sladce dřímá poslední sen náš/naše*“ proslul pražský farář Obce křesťanů

⁵²⁸ V Mexiku se dodnes věří, že zemřelé dítě odchází rovnou do nebe v podobě andílka.

HEROLDOVÁ/KLÁPŠŤOVÁ 2014, 55

⁵²⁹ NAVRÁTILOVÁ 2004, 373

Josef Král, který roku 1934 poukázal na fakt, že se pozůstalí spíše spokojí s materiálním pohledem na zesnulé tělo a nezabývají abstraktní duše dlící v posmrtném životě a čekající na vzkříšení.⁵³⁰

(příklady viz příloha 4)

Válka bere životy

Oba nesmyslné válečné masakry přinášejí do nápisů na náhrobcích nový a jinak tragický rozměr. Často bývají bez emotivního obsahu nápisu vyzdvihována válečná ocenění „*vyznamenán válečným křížem*.“ Důraz je také kladen na hrdinství padlých či uvědomení si smyslu oběti „*padl hrdinně v boji za vlast*“, „*zemřel, abychom žili*.“ Pozůstalí se však naprosto pochopitelně táží, proč byly zmařeny mladé životy jejich synů, a nejsou ochotni ztrátu přijmout. O to bolestnější je situace, kdy voják padl v cizině a jeho ostatky byly v lepším případě pochovány v hromadném v hrobě, v horším případě neznámo kde. Nejistota pozůstalých, co se s tělem stalo, a nemožnost navštívit reálný hrob padlého je o to více zdrcující. Na našich hřbitovech tak vznikala řada pomníků vojáků, kteří položili své životy v cizině, tak zvaných „hrobů v dáli.“

(Příklady viz příloha 5)

Poezie na náhrobku a básnické epitafy

Vysoká poezie se na náhrobky sice nedostává masově, ale ne ojediněle. V některých případech si literáti napíší epitaf sami,⁵³¹ jindy ho pozůstalí vyberou z umělcova odkazu. Často se také vyskytují vybrané úryvky oblíbených autorů zesnulých.

Náhrobek F. L. Čelakovského (†1852) na Olšanech zdobí úryvek z básně *Svorný duch* od Václava Šolce: „*Jen svorný duch! I velikost dá ke mnohosti bůh!*“

Upřímný epitaf na vyšehradském hrobě Boženy Němcové (†1862) zvolily zákyně Vyšší dívčí škola ve Vodičkově ulici, které se přirovnaly k dětem milujícím svou babičku: „*Babičce, vděčné Barunky z Vyšší dívčí školy v Praze 1886–1898 znovu zřídily tento pomník*.“

Jednou z nejvíce dojemných a něžných básní vyskytujících se na našich nekropolích jsou verše Josefa Václava Sládka, které nalezneme na Olšanských hřbitovech na stéle hrobky Jana Hrdličky, který roku 1900 spáchal z nešťastné lásky sebevraždu.⁵³²

⁵³⁰ VODA/VODA-ESCHGFAELLER 2013, 578–579

⁵³¹ Například epitaf Egona Bondyho: „*Ted' už ležím v hrobě, ted' už je pozdě*.“

„Až přijde den, až budu spát,
přijď na můj hrob se podívat,
jen podívat a neplač moc,
kdo spí, spí každý rád a sladká je ta tichá noc,
když přejde den.“ (Báseň je zde i ve francouzské verzi)

Velmi pochvalný epitaf vybrali pozůstalí Karlu Půlpánovi (†1914), spisovateli a redaktoru časopisu *Mladé proudy*, který byl pohřben na Bohdaleckém hřbitově.

„Byl neúnavný a neoblomný, neznal oddechu, pracoval ve dne v noci,
uchovává si stále mladý zápal a víru ve vítězství idee, již zasvětil celý svůj život.
K. Půlpán. Tři povídky.“

Snad se nenajde oka, které by zůstalo suché při smutném vyprávění o předčasném konci mladého básníka Jiřího Wolкера (1900–1924), který „*Dřív než moh' srdce k boji vytasit, zemřel - mlád dvacet čtyři let.*“ Jeho hrob, o kterém vyšla celá kniha,⁵³³ najdeme na městském hřbitově v Prostějově. V Tatranské Poljance, kam se jezdil léčit s tuberkulózou, sepsal dne 8. 11. 1923 závěť, ve které popisoval představu svého vlastního hrobu. V závěti píše: „*Pochován chci být v Prostějově, chci mít na svém hrobě malý vojenský břízový kříž s nadpisem nejprostším: Jiří Wolker, spisovatel 23 (?) let.*“ Wolkerovo poslední útočiště vytvořil architekt Antonín Heythum, též člen uměleckého svazu Devětsil a jeden ze zakladatelů Osvobozeného divadla, kde působil jako scénograf. Dle přání zesnulého pojal hrob velmi prostě a lidově. Stejně, jako je tomu u citátu na hrobě Karla Hynka Máchy, žije však veřejnost stále v bludu. Slavný Wolkerův epitaf totiž na jeho hrobě nenajdeme.

Zvolání stejného významu jako je to Wolkerovo nalezneme na rovu Ferdinanda Vettera se sochou sepjatých rukou, který je společným dílem architekta Josefa Zascheho a sochaře Franze Metznera (1905, Olšany): „*Ještě leccos bych býval řekl, kdyby mi osud nezavřel ústa* (český překlad z němčiny).“⁵³⁴ Text je pozoruhodným dokladem dekadentního přístupu ke smrti, který v sobě snoubí jak odevzdanost, tak vzdor vůči ukončení svého života.

Ve stejném roce, kdy napsal Wolker svou závěť, umírá Antonín Macek, neslyšící básník, na kterého bychom patrně již pozapomněli, nevědět, že byl autorem překladu *Internacionály*, hymny světového proletariátu: „*Již vzhůru psanci této země.*“ Jeho

⁵³² Hrobka je zdobena největším sousoším na území Olšan, známým pod názvem *Matčin sen*. Jeho autorem je sochař František Rous.

⁵³³ DURYCH 1930

⁵³⁴ VLČEK 1986, 155

náhrobek na Olšanech nese epitaf vystihující Mackův postoj k dílu i smrti: „*Jsem hrdý na to zapadnouti v skrytě / beze lži býti sluhou lidu v skutku.*“

Ironie a humor

Humor a sarkasmus je našemu národu vlastní. A to i v těch nejdramatičtějších situacích. Humor je totiž jedním ze způsobů, pomocí něhož se může člověk alespoň na okamžik povznést nad tíž situace, v níž se nachází. Svědčí o tom například anekdoty, které vznikaly za protektorátu či za totality.⁵³⁵ V souvislosti se vtipy, které se začaly u nás šířit okamžitě po teroristickém útoku na World trade center nebo po povodních roku 2002 lze říci, že nám není nic svaté. A tak se značná dávka sarkasmu dostává také na náhrobky a dokazuje, že nejen patosem se lze vyrovnat se smrtí blízké osoby. Některé náhrobní bonmoty jsou skutečně jako „ze života“, jak to dokládá nápis na náhrobku rodiny Křížovy: „*Dopijem a pudem*“ (hřbitov Liboc-Vokovice).

Pozůstalí na venkově byli patrně obrněni zkušenostmi, jak to v přírodě chodí, což ilustrují dva nápisy z hřbitovů českých vesnic:

„Zde leží Marie Maličká, za života bývala babička, lidem na svět pomáhala, pak jim uhlí prodávala. Nyní zde v pokoji leží, a svět dále bez ní běží.“

Hrob Kateřiny Vondráčkové, Plzeňsko:
„(...) Byla malá, ale vostrá, zůstane z ní jenom kostra.“⁵³⁶

Biblický citát a dílo Františka Bílka

Biblické citáty představují přirozeně velmi časté nápisy na našich hřbitovech. Křesťanství jako takové pracuje s vírou v život věčný a věřící by teoreticky měli být na smrt připraveni a považovat ji za přirozenou součást dějin spásy či předěl mezi životem vezdejší a příchodem ke Kristu. Ježíš Kristus totiž zemřel, byl pohřben a třetího dne vstal z mrtvých a vstoupil na nebesa. Víra v něho je tedy do jisté míry uklidnění, že smrtí vše nekončí. Pomocí biblických citací vyjadřují na svých náhrobcích křesťané, a nejen oni, víru ve spasení a pokoj („*pokoj popeli jejich!*“), odpuštění hříchů a přijetí do náruče boží po smrti.⁵³⁷ To dokládá často užívaný citát z Janova evangelia:

„Já jsem vzkříšení a život.

A každý, kdo žije a věří, i kdyby umřel, bude žít“ (J 11, 25–26).

⁵³⁵ viz Dějiny a současnost, vydání na téma Humorem proti totalitě XXX, 2008, 28–43

⁵³⁶ NAVRÁTILOVÁ 2004, 289

⁵³⁷ SÍGL 2006, 20

(další příklady viz příloha 6)

Jako nápisy na náhrobcích se často objevují přídomky Boží jako „*věčná pravda, počátek a konec, Alfa a Omega*.“⁵³⁸ Toto výrazivo bývá často doprovázeno výtvarně vyvedenou kotvou, jakožto „spés in Christí“ či znaky $\Lambda\Omega$.

Velmi významné, co se napsů na náhrobcích týče, je dílo Františka Bílka. Tento umělec a vizionář se kromě celé řady dalších uměleckých aktivit zabýval značnou měrou i funerální plastikou. Svůj osobitý symbolistní styl vtiskl do náhrobků pomocí často užívaných biblických citátů doprovázejících náhrobní výjev. Bílek je umisťuje po obvodu hran či na spodní část stély nebo na plochu rovu. Tyto citáty autor vybírá přímo na základě tematiky smrti a vzkříšení, nebo je přiřazuje dle charakteru osobnosti zesnulého či jeho odkazu. V jiných případech vybírá univerzálně platné biblické úryvky či citáty vystihující vizionářský přístup jeho tvorby. První skupina citátů přímo vypovídajících o smrti, vzkříšení či životu věčném dokumentuje Bílkovu bohatou imaginaci a hluboké ponoření se do tématu. Figurativní výjevy na náhrobcích Dr. Karla Tůmy (1902) v Tasově⁵³⁹ a rodiny Fisherovy (1908) v Libčini nad Vltavou doprovází autor citacemi evangelijního příběhu užívaného v pohřebním umění již v římských katakombách, a to vzkříšení Lazara „*Náš přítel spí, jdu jej ze sna probudit*.“ V Chýnově u Tábora, kde měl Bílek svůj proslulý ateliér, nacházíme náhrobek Emany Rajskeho (1902) původně určený pro Bílkova otce Jana. Reliéf Krista a jeho učedníků je doprovázen citátem „*Zůstaň s námi, den se nachýlil*.“⁵⁴⁰

Hrobku rodin Hellmanovy a Konaříkovy na Olšanech zdobí bronzový reliéf Ukřižovaného s dvojicí napsů „*Žlzním, dokonáno jest*“ a „*Já jsem vzkříšení a život*.“⁵⁴¹ Na zakázku manželů Boudových vytvořil Bílek na hřbitově v Bubenči náhrobek pro jejich předčasně zesnulého syna Jaroslava Boudu, talentovaného studenta malby na pražské akademii, který opustil svět v pouhých jednadvaceti letech.⁵⁴² Monumentální pískovcová stéla je zdobena reliéfem spícího mladíka s rukama vztyčenýma nad hlavu, tak že se zdá, že spí na břiše a divák ho pozoruje zespoda. Figura je zpola zahalena drapérií a opatřena vizionářským nápisem pro Bílka příznačným: „*Kěž jeho duše, uvolněna od těla světa i kletby nebe, utone ve věčném souladu*.“⁵⁴³ Konec životní pouti

⁵³⁸ Například hrobka rodiny Jeřábkovy na Vyšehradském hřbitově.

⁵³⁹ Zde působil F. Bílek díky přátelství s Jakubem Demlem.

⁵⁴⁰ HALÍŘOVÁ 2000, 373

⁵⁴¹ VANOUŠEK 2000, 133

⁵⁴² MUDROVÁ b 2005, 6

⁵⁴³ Jeho bratr, slavný malíř a grafik Cyril Bouda, byl na tomto místě pochován o celých 64 let později.

vystihuje též nápis na náhrobku rodin Šebkovy a Galarovy na Vyšehradě (1936). Bronzový reliéf s opírající se postavou je opatřen citátem: „*Kristus jako poutník u kříže cíle své cesty.*“⁵⁴⁴

Druhou skupinu tvoří výběr nápisů vystihující zesnulého či vtaah pozůstalých k němu. Bílkova nejstarší funerální realizace z roku 1900 patří rodičům básníka F. X. Dvořáka a nalezneme ji na Hostivařském hřbitově. Je tvořena volnou plastikou Obětování Panny Marie doprovobenou citátem z Lukášova evangelia: „*Synu svému obětuj!*“ Na levé straně podstavce pak: „*Matince, Tatínkovi!*“ Výběr citátu dokumentuje vztah syna k zesnulým rodičům a potřebu jejich uctění.

Olšanský náhrobek Hanuše Wihana (†1920), profesora pražské konzervatoře, slavného virtuosa na violoncello a člena Českého kvarteta, tvoří stéla s reliéfem muže hrajícího na housle a naslouchající ženy. Výjev doprovází příznačně hudební nápis: „*Píseň o věčném domovu.*“ Další významnou osobností pochovanou na Olšanech, pro kterou vytvořil Bílek roku 1927 náhrobek, je MUDr. Kamil Lhoták (†1926), zakladatel české farmakologie a profesor Karlovy Univerzity, otec předního malíře Kamila Lhotáka. Volná plastika mužské postavy ze sliveneckého mramoru se táže: „*Kdo dokoná mé dílo.*“ Autor sochařské výzdoby Slavína Josef Mauder (†1920) je pochován na Olšanech pod stélou zdobenou reliéfem muže, který si cosi črtá. Tento motiv použil Bílek pro řadu jiných příležitostí. V tomto případě připojil nápis k náhrobku tvůrce soch větu: „*Ve tvůrčí chvíli jest přítomen život celý.*“

Ukázky z poslední dvojice nápisů přináležejících k vyobrazení Krista dokládají Bílkovu odevzdanost bohu a fascinaci jeho stvořením: náhrobky V. Pitrdleho na Olšanech s nápisem: „*Ne má vůle, ale tvá staň se*“ a Jiřiny Křížové na Vinohradském hřbitově, na němž se kolem postavy Spasitele rozprostírá světelný kotouč s nápisem: „*Chválím Tebe, Otče, Pane nebe i země.*“

10.2 Smuteční oznámení

Parte se začala u nás vyskytovat již v době neoklasicismu na počátku 19. století, a to hlavně u movitých obyvatel, kteří také tímto způsobem dávali na odív svoji prestiž. Výtvarné pojetí parte kopírovalo umělecké projevy funerálního sochařství, a tak se zde vyskytovaly motivy, jakými byly například okřídlené přesýpací hodiny, uhasínající pochodně či plačky se smutečními vázami. Texty smutečních oznámení byly podobně

⁵⁴⁴ NECHVÁTAL 1999, 8

jako náhrobní nápisy pojaty velice patetickým až básnickým jazykem. Logicky byly psány častěji v němčině než v češtině. Poskytovaly detailní informace o skonu zesnulého a jeho povolání a společenském postavení. Z textů se dozvídáme o tom, s jakou odevzdaností lidé smrt přijímali, jak pro ně byla důležitá svátost posledního pomazání a jak jim víra pomáhala smutek překonat: „*Wěčná Prozřetelnost Boží ráčila pana Jana Serafína, usedlého mlynáře pražského, na onen lepší swět k sobě povolati. Posilněn na cestu wěčnosti swátostí umírajících, zesnul dne 31ho kwětna 1825 v 10 hodin ráno na souchotiny w 50tém roce wěku swého stakowou oddaností do wůle Boží, jakěž pozůstali jeho potřebují, aby žalost swou pro něho tím snadněji snesli. Tělo jeho bude ve čtwrtek dne 2ho čerwna t. r. we 4 hodiny odpoledne na swaté pole we Wolšanech zemi nawráceno a mše swaté za duši jeho dne 3ho čerwna ráno w 10 hodin we farnosti chrámu Páně sw. Petra na Nowém Městě čteny, k čemuž wšechny příbuzné a přáteli uctowě zweme [321]*“.⁵⁴⁵

Kolem poloviny 19. století se díky novým levnějším tiskařským technikám stalo rozepisování smutečných oznámení běžnou součástí pohřební piety. V této době se můžeme setkat například s parte využívajícím k výzdobě gotického tvarosloví, jako je například motiv lomeného oblouku tvořící rámec textu parte Georga H. Heznera z roku 1846 [322].⁵⁴⁶ Ve druhé polovině 19. století se výtvarná úprava smutečních oznámení zjednodušuje. Dekorují se obvykle jen pomocí iniciály textu či symbolem kříže nebo kalicha. V textu je důležité vyzdvihnout akademické postavení či společenskou angažovanost zesnulého například v nějakém vlasteneckém spolku. V případě některých obzvláště významných jedinců patřil k dobrému tónu text s nekonečným výčtem jejich hodností: „.....*Karel Jaromír Erben, ředitel pom. úřadu pražského magistrátu, rytíř cis. rus. řádu sv. Anny, rytíř černoorského řádu Danilova „za nezavisimost Crne gore“ druhé třídy, čestný doktor císařské univerzity v Charkově, čestný člen společnosti přátel ruské literatury při univerzitě Moskevské, Jihoslovanské akademie v Záhřebě, historicko-statistické sekce c. kr. moravsko-slezské společnosti v Brně a čtenářského akademického spolku v Praze, čestný dopisovatel císařské veřejné biblioteky v Petrohradě, čestný poručík c. kr. priv. sboru pražských ostřelovačů, skutečný člen archeologické společnosti v Moskvě, dopisující člen cis. akademií nauk*

⁵⁴⁵ Smuteční oznámení mlynáře Jana Serafína, †31. 5. 1825 ze dne 1. 6. 1825, jedna z nejstarších ukázek ze sbírky Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. 774

⁵⁴⁶ Smuteční oznámení Georga H. Heznera, †16. 10. 1846, sbírka Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. 264

v Petrohradě a ve Vídni, místopředseda historického spolku v Praze, výbor společnosti Musea království Českého, člen odboru musejního pro vzdělání řeči a literatury české i odboru archeologického, řádný člen král. české společnosti nauk v Praze a. t. d.... [323].⁵⁴⁷ Text informující o skonu a pohřbu je ve druhé polovině 19. století pragmatičtější a stručnější, ale stále obsahuje sdělení o tom, že byl zesnulý zaopatřen posledním pomazáním, v jakém věku a na jakou chorobu zahynul. V tomto ohledu je zajímavé parte Václava Hanky (†1861), na kterém stojí napsáno, že „*umřel opatřen svátostmi umírajících, dne 12. ledna o 6. hodině odpoledne v 69. roce svého věku na raka v žaludku.*“⁵⁴⁸ Od konce 19. století se smuteční oznámení dále zjednodušují a pragmatizují, jako například u Julia Zeyera (†1901), jehož parte obsahuje stručný text poskytující informace o pohřbu, ve kterém je zesnulý označen jednoduše jako „*spisovatel český*“ [324, 325].⁵⁴⁹ Avšak u jiných významných osobností naší vlasti patos přetrvává, jak se o tom můžeme přesvědčit v případě Jaroslava Vrchlického (†1912): „*. . . sděluje v nezměrném zármutku zdrcující zvěst, že po bolestné nemoci dotrpěl slovutný básník a spisovatel český...Shasla nejjasnější hvězda na nebi české poesie.*“⁵⁵⁰ Dále se začínají objevovat vyjmenovávání rodinných funkcí jako manžel, otec, dědeček, sestra, prababička a.t.d. Po roce 1918 se parte dále zcivilňují. Po legalizaci kremace se přirozeně začínají objevovat informace a zpopelnění nebožtíka. Většinou v pravém růžku listu přibyly citáty nyní i z oblasti světské literatury. Ve třetí dekádě 20. století se objevují velice moderní smuteční oznámení, co do výtvarného řešení a typografie, jako je tomu například u Aloise Jiráska (†1930)⁵⁵¹ [326–328].^{552 553}

Pozoruhodnou ukázkou kombinace moderní typografie a koláže je parte Jindřicha Štyrského (†1942), pro které jeho pozůstalí přátelé Toyen, Jindřich Honzl a Karel Teige vybrali oblíbené motivy z tvorby zesnulého v podobě netopýra a konvalinek. Smuteční

⁵⁴⁷ Smuteční Karla Jaromíra Erbena, †21. 11. 1870 z téhož dne, sbírka Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. 146

⁵⁴⁸ Smuteční oznámení Václava Hanky, †12. 1. 1861 ze dne 13. 1. 1861, sbírka Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur

⁵⁴⁹ Smuteční oznámení Julia Zeyera, †29. 1. 1901 z téhož dne, sbírka sbírka Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. 1050

⁵⁵⁰ Smuteční oznámení Jaroslava Vrchlického, †9. 9. 1912 ze dne 10. 9. 1912, Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur

⁵⁵¹ Smuteční oznámení Aloise Jiráska, †12. 3. 1930, parte vydané Hronovskými rodáky téhož dne, sbírka Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur

⁵⁵² Smuteční oznámení Pavly Moudré, †10. 9. 1930, sbírka Historická parte, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, inv. č. 585

⁵⁵³ Smuteční oznámení Antonína Rysa, †14. 10. 1941, soukromá sbírka smutečních oznámení.

text je formulován s velkou láskou a úctou. Ač vyjadřuje nefalšovaný bol přeživších umělců, byl sepsán bez jakéhokoli přehnaného patosu [329].⁵⁵⁴

Nutno podotknout, že vzhledem k tomu, že smuteční oznámení je natolik citlivý a intimní druh textu, patos a smutek v něm přirozeně setrvává a ani v případě moderního výtvarného řešení se obsahová stránka jen stěží vyhne sentimentu. U běžných obyvatel se prakticky nikdy nevytratí. Stejně, jako je tomu u náhrobků, také většina smutečních oznámení se dlouho do dvacátého století drží starých tradičních formulí a jazykových úzů. Forma patre, se dále zjednodušila v padesátých letech, kdy byla z pochopitelných důvodů okleštěna o informace charakteru náboženského ritu pohřbu, a ve své podobě přetrvává až do dnešních dnů (kdy byla v mnoha případech nahrazena sms zprávami).

10.2.1 Zbožné vzpomínky

Velice specifickým typem smutečního oznámení byly „zbožné vzpomínky“, které svou velikostí a výtvarným uspořádáním připomínaly svaté či primiční obrázky, a v podstatě také plnily podobný účel. Nabádaly svého majitele k modlitbě za zesnulého, jehož úmrtí oznamovaly. Svou funkcí je též lze přirovnat k epitafům umístěným v prostoru kostela.⁵⁵⁵ Na lícové straně se z pravidla objevoval obrázek s náboženským motivem, jakými byli Panna Maria,⁵⁵⁶ Ukřižovaný,⁵⁵⁷ Ecce homo,⁵⁵⁸ a podobně. Na rubu se pak nacházel text s bližšími informacemi o zesnulém a okolnostmi jeho úmrtí. Jméno zesnulého bylo uvedeno výzvou: „*Ve zbožné vzpomínce doporučuje se,*“ nebo „*Nábožné modlitbě doporučuje se duše zemřelého.*“ Součástí textu byly také biblické citáty pojednávající o skonu a naději na zmrtvýchvstání: „*Nebo vím, že Vykupitel můj živ jest, a že v poslední den ze země vstanu*“ (Job 19, 25)⁵⁵⁹ a prosby adresované pozůstalým, aby se za svého zesnulého modlili: „*Prosím Vás přátelé moji pro pána našeho Ježíše Krista a lásku Panny Marie, vzpomeňte na přítomného*

⁵⁵⁴ SRP/BYDŽOVKSÁ 2007, 548

⁵⁵⁵ JAKUBEC 2008, 33–36

⁵⁵⁶ zbožná vzpomínka na Karolinu Leban, †30. srpna 1902, Archiv Kláštera Pražského Jezulátka, sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957

⁵⁵⁷ zbožná vzpomínka na Leopolda Řeřábka, †12. prosince 1911, Archiv Kláštera Pražského Jezulátka, sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957

⁵⁵⁸ zbožná vzpomínka na Matouše Urbančíka, †27. prosince 1920, Archiv Kláštera Pražského Jezulátka, sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957

⁵⁵⁹ zbožná vzpomínka na P. Františka Studeného, †2. února 1924, Archiv Kláštera Pražského Jezulátka, sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957

v modlitbách.⁵⁶⁰ Zbožné vzpomínky duchovních obsahovaly s malými obměnami tentýž text: *Všemohoucí Bože, jenž jsi mezi apoštolskými kněžími služebníka svého . . . kněžskou důstojností ozdobiti ráčil, dejž, prosíme Tebe, aby i k věčnému společenství jejich přivtělen byl. Skrze Krista Pána našeho. Amen.*“ U modliteb byl na některých obrázcích také vyznačen počet dní odpustků jako například „(100 dní odpustků!).“⁵⁶¹ Stejně jako běžná smuteční oznámení byly i zbožné vzpomínky černě orámovány [330–335].⁵⁶²

10.2.2 Národní navštívenky

Vedle věnců květinových sloužily pro angažovanou výzdobu pohřbů významných osobností dnes již zapomenuté věnce z papírových kartiček, tzv. Národních navštívenek. Byly uvity nejen do klasického kruhového tvaru věnce, ale do křížů či mnohdy složitých obrazců jako například tvaru lyry v případě smrti hudebního skladatele. Zároveň byly zdobeny stuhami či palmovými ratolestmi. Národní navštívenky, později označované jako Národní obětiny, vznikly roku 1885 jako stvrzenky na příspěvky odvedené Ústřední matici školské a sloužily k různým vlasteneckým příležitostem jako například blahopřejné či kondolenční lístky nesoucí podpis přispěvatele. Autorem této myšlenky, kterou nadšeně podporoval Jan Neruda, byl spisovatel Arnošt Bilián. Tradice, která nemá jinde na světě srovnání, se zachovala až do meziválečného období. Samotné navštívenky se házely jako poslední rozloučení při pohřbech do hrobu či později do ohně v krematoriu. Věnce z národních navštívenek byly vázány a kladeny na hroby nejen při pohřbu, ale také na různá výročí či na Dušičky. Řada takových věnců byla zaslána také na pro Čechy významná zahraniční místa, jakými byly například hrob Jana Amose Komenského v Naardenu,⁵⁶³ hrob Jana Kollára ve Vídni^{564, 565} či na Husův kámen v Kostnici. [336]⁵⁶⁶

⁵⁶⁰ zbožná vzpomínka na Josefa Vystavěla, †21. listopadu 1952, Archiv Kláštera Pražského Jezulátka, sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957

⁵⁶¹ zbožná vzpomínka na Marii Ludviku Kilbovou, †27. dubna 1942, Archiv Kláštera Pražského Jezulátka, sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957

⁵⁶² Vycházela jsem ze srovnávacího materiálu z let 1893 až 1957, většinou z oblasti Olomouce, který jsem získala v archivu Kláštera Pražského Jezulátka.

⁵⁶³ Popsáno v kapitole Spolupráce sochařů a architektů na funerálních realizacích.

⁵⁶⁴ Jan Kollár (1793– 1852) byl pochován ve Vídni na hřbitově sv. Marka.

VOBORNÍK 1893, 441

⁵⁶⁵ Po zrušení hřbitova sv. Marka v roce 1904 byl jeho náhrobek přestěhován do Praha na Olšany.

⁵⁶⁶ BILIÁNOVÁ 1934

10.2.3 Obrazová příloha ke kapitole 10

11 Typy rovů

Rov je neopomenutelnou součástí hrobu, která tvoří jeho horizontální dominantu a spoluvytváří celkovou podobu a kompozici. Otevřeným rovem se spouští rakev při pohřbu do země. Jednoduché hroby, které nemají vyzděnou podzemní část, často postrádají vizuálně zvýrazněný rov a hrobové místo je označeno pouze vertikálním náhrobkem. Bývá tomu ale i naopak, kdy je hrobové místo označeno pouze rovem a náhrobní kámen chybí [337, 337a]. U vyzděných hrobek jsou rovy tvořeny buď kamennou deskou, nebo kamennou ohrádkou vyplněnou zelení. To samé platí i pro hroby urnové. Ty nejjednodušší rovy mívají tvar obdélníku a dekorovány nejsou buď vůbec, nebo pomocí symbolu kříže či nápisu je jménem pochovaných. Rovová deska může být opracovaná do hran či zaoblena.⁵⁶⁷ Zajímavým typem je rov připomínající víko rakve, z něhož plasticky vystupuje symbol kříže se zaoblenými hranami, který se směrem nahoru zužuje. Plochu takového rovu někdy pokrývají drobné reliéfy hvězd [338]. Rovy bývají často obehnány umělecky vyvedenými mřížemi, většinou s rostlinným dekorem. Dalším detailem rovu, který je s oblibou výtvarně zpracováván, jsou kruhové úchyty, které slouží k nadzdvihnutí desky při opakovaném pohřbu. Velké hrobky bývají často pokryty vyvýšenou rovovou platformou opatřenou jedním či více schodišti. Jednotlivými obdélníky jsou pak naznačena individuální místa uložení rakví. Rov je zpravidla orientován hlavou k náhrobní desce, výjimečně je ale jeho širší strana s náhrobkem rovnoběžná.⁵⁶⁸ Běžně se rov kombinuje s vodorovnou částí, která je zatravněná či vysypaná sypkým materiálem. Součástí horizontální úpravy hrobu bývají také zabudované květináče, v některých případech i umělecky zpracované lavice [339, 340] či klekátko [341]. Oblíbenou výzdobou hrobů bývají také symbolické tumby či alegorické postavy žen či andělů smrti, kteří přímo na rov usedají a oplakávají zesnulého. Také v kaplových hrobkách nalezneme rov. Je jím zakryt vstup do podzemního úložiště ostatků. Podoba rovu se pochopitelně přizpůsobuje slohu umělecké výzdoby. V tomto ohledu zažily rovy svůj vrchol v období secese a později v meziválečném období, kdy se s touto částí hrobu počítalo jako s nedílnou součástí architektonického konceptu.

⁵⁶⁷ například rovy vysoko vypoulené se symbolem lebek a zkřížených hnátů na hřbitově v Brandýse nad Labem (1805).

⁵⁶⁸ viz **obr.** 269.

11.1 Obrazová příloha ke kapitole 11

12 Oloupené a opravované hroby

Jak bylo již několikrát naznačeno, naše hřbitovy jsou neustále terčem nájezdů vandalů, které naše společnost korektně označuje jako sběrače kovů. Tito jedinci si rozhodně neberou servítky a kradou především bronzovou výzdobu hrobů doslova hlava nehlava. Když odnášejí vzácná umělecká díla do sběrných surovin, devastují nenávratně kulturní dědictví nás všech a zároveň se dopouštějí těžkého mravního zločinu vůči mrtvým, jejichž hroby očesávají, i vůči pozůstalým. Areály hřbitovů je velice těžké před těmito lupiči ohlídat, a tak nepovšimnutí berou města mrtvých útokem jak v noci, tak i za bílého dne. Z nekropolí tak mizí ročně tuny materiálu počínaje drobnými krucifixy, sochami v životní velikosti konče. Právní postih za toto konání však zdaleka nevyváží újmu, kterou zloději způsobí. Za dobu, kterou se zabývám sepulkrálním uměním, jsem zaznamenala celou řadu náhrobků, které byly poškozeny, oloupeny či jinak zhanobeny. Jako příklady poslouží obrázky, které jsem pořídila před a po loupeži v rozmezí let 2006 a 2014. U některých náhrobků dochází k nápravě. Nejčastěji se zcizená výzdoba nahrazuje patinovaným plastem, což při bližším ohledání zloděje odradí. Takovým způsobem byla například navrácena uloupená posmrtná maska Viktora Dyka pohřbeného na Olšanech. Nenávratná škoda ale také vzniká tím, že se o řadu hrobů již nikdo nestará. Potomci již nežijí nebo nemají zájem hroby svých předků udržovat. Tak dochází k samovolnému chátrání a propadání náhrobků stojících ladem. Takových památek jsou tisíce a v silách správy hřbitovů není jejich údržbu fyzicky zvládat, natož financovat. V poslední době ale zaznamenáváme vzkríšený zájem společnosti jak o fenomén hřbitovů jako takových, tak snahu hroby a hrobky opravovat. Věnuje se tomu celá řada jak historii milovných nadšenců, tak osvědčených představitelů jednotlivých nekropolí.⁵⁶⁹ Hroby se opravují z celé řady pohnutek. Ráda bych zde vyzdvihla projekt Adopce hrobů, se kterým přišla Správa pražských hřbitovů roku 2013, a zajistila tak financování údržby desítek významných památek, jakými jsou například hrob Karla Havlíčka Borovského na Olšanech či náhrobek Eduarda Basse na Vyšehradě.⁵⁷⁰ Další variantou, kdy dochází k rekonstruování funerálních objektů, a to čím dál více kaplové architektury, jsou nákupy novými majiteli, kteří již stojí a často velice starou hrobku zakoupí a opraví pro další užívání [342]. V ideálním

⁵⁶⁹ Tématice záchrany starých hřbitovů se pravidelně věnuje seminář Otisky kamenné historie pořádaný spolkem Omnium.

⁵⁷⁰ V únoru 2015 bylo do tohoto projektu zahrnuto 166 hrobů, které se nacházejí na hřbitovech spravovaných Správou pražských hřbitovů. Z nich bylo se sponzory uzavřeno 63 smluv. SPH dále chystá veřejnou sbírku za účelem revitalizace dalších hrobů.

případě by měly být ostatky původních majitelů sekundárně pietně pohřbeny, v praxi jsou ale spáleny a rozprášeny.⁵⁷¹ Novým trendem je přestavba kaplových hrobek na soukromá, ale i veřejná kolumbária [343], kdy je původní pohřební komora zasypána. Kvalita a vkusnost rekonstrukce pak závisí na nových majitelích, a výsledek je často diskutabilní, ačkoli se celá řada takových případů zdařila. Velice často dochází ke změně majitele i u menších hrobek, což poznáme podle vyměněných a na plochu stély nově umístěných nápisových desek.⁵⁷² Obchodování s hrobkami už doznalo takového rozkvětu, že se jím zabývají i některé realitní kanceláře. Péče o hroby a zamezování jejich devastaci by měla být v naší společnosti samozřejmostí. Je dobře, že se ledy pozvolna hnuly, a v péči o toto naše hmotné kulturní dědictví se angažuje stále více jedinců.

12.1 Ukázky poškozených a opravených náhrobků

12.1.1 Hrobka Julia Grégra na Olšanech

V případě hrobky Julia Grégra došlo k jednomu z nesmutnějších případů vandalství. Stalo se tak na podzim roku 2013. Architektonický návrh je dílem Jana Kříženeckého. Bronzovou výzdobu, jejíž podstatná část byla zcizena, vytvořil Bohuslav Schnirch. Pomník je tvořen třemi částmi: mohutným schodištěm po stranách dekorativní tumby, středním alegorickým výjevem a horní nápisovou deskou korunovanou Grégrovou bystou. Impozantní alegorické sousoší vyjadřovalo politikův přínos české věci a jeho konkrétní činnost. Ústřední ženská postava sedící na katafalku představuje Čechii střežící prapor s motivem lva. Postranní bronzové figury géniů vysoké přibližně jeden metr byly vybaveny symboly osvěty a vzdělání, které Grégr šířil. Po levé straně to byl tiskařský lis a napravo řečnický pult s knihami. Tyto drobnější předměty zloději odnesli jako první, později se odvážili odcizit i obě sochy géniů. Grégrova bysta je dekorována vavřínovým věncem a perem, na kterém se usadil ptáček, který zmizel také. Dále je podobizna obklopena motivy symbolizujícími odchod na Onen svět. V části nad nápisem „*JUDr. Julius Grégr / majitel a vydavatel Nár. listů / zemský poslanec*“ najdeme kartuš s přesýpacími hodinami, které znamenají čas života, jenž vypršel, a dubové listí – prastarý symbol smrti. Samotný horní okraj stély pak zdobí snítka makovic, symbol věčného spánku. Bronzové dekorace schodištních volut byly ukradeny již před rokem 2006. O to více alarmující je fakt, že Grégrova hrobka není nikterak

⁵⁷¹ SZABO 2014,19

⁵⁷² to ztěžuje dataci náhrobku.

zastrčena, ale naopak stojí na jednom z nejfrekventovanějších prostranství Olšanských hřbitovů. Předpokládám, že postupem času zmizí i zbytek popsané výzdoby [344–348].

12.1.2 Hrobka rodiny Thüringerovy na Malvazinkách

K očesání již popsané hrobky⁵⁷³ o bronzové prvky došlo mezi lety 2008 a 2010. Byla zcizena bronzová deska s reliéfní podobiznou a ostatní bronzové detaily, jakými byly hvězdičky na kamenných koulích a písmena nápisu [349–351].

12.1.3 Hrobka Aloise Blechy na Olšanech

Hrobka Aloise Blechy z roku 1902 je podle mého soudu jednou z nejskvostnějších ukázek secesního funerálního umění vůbec. Je tvořena monumentální kruhovou stélou kdysi korunovanou kalichem, stupňovým rovem a dvojicí podstavců vynášejících ozdobné nádoby na popel. Kalich i nádoby jsou obtáčeny divokým vegetabilním dekorem v podobě šlahounů se šiškami. Kalich a část šišek byly ukradeny mezi lety 2006 a 2008. Zbytek výzdoby se na hrobce stále ještě nachází, ale hrobka je pro svoji materiální lákavost velice ohrožena. Bronzový dekor je značen Josef Novák, kamenické práce provedla firma Ludvíka Šaldy [352, 353].

12.1.4 Hrobka Karla Havlíčka Borovského na Olšanech

Současně je však mimo jiné díky iniciativě Správy pražských hřbitovů řada náhrobků opravována či konzervována. Náhrobek Karla Havlíčka Borovského z roku 1870, jehož autory byli Josef Zítek a Bohuslav Schnirch,⁵⁷⁴ prošel po dobu své existence již dvěma velkými opravami. Roku 1949 proběhla první rekonstrukce hrobky pod vedením arch. Karla Míška, který dále upravil hřbitovní zeď, k níž hrobka přiléhá, v duchu neomítnutého režného zdiva [354].

Po druhé došel náhrobek spisovatele obnovy ze zdrojů projektu Adopce hrobů, při které byl kompletně očištěn, vyspárován, kámen vybělen a cihly barevně tónovány.

Poslední inovace, která se uskutečnila v březnu 2015, a zároveň vnáší na naše hřbitovy současné technologie, je zabudování kamenné destičky, která na sobě nese QR kód, prostřednictvím něhož si může návštěvník prohlédnout profil pochovaného na svém „chytrém“ telefonu. Náhrobek K. H. Borovského se tak stal prvním digitálním

⁵⁷³ viz kapitola Období od roku 1918 do konce 40. let.

⁵⁷⁴ viz **obr.** 181.

hrobem v rámci projektu *Život po životě*, který si vytkl za cíl oživit odkaz zesnulých pomocí moderní techniky.⁵⁷⁵

12.1.5 Hroby opravované svépomocí

Řada hrobů je naštěstí stále opečovávána a pozůstalí je s láskou navštěvují. Často se ale stává, že jsou opravy hrobů provedeny neodborně a svépomocí, čímž dochází k narušení jejich původního vzhledu, a hodnota památky je tak nenávratně změněna. Majitelé často užívají zlacenky a různé nátěry, jejichž úkolem je náhrobek ozdobit. Někdy tato péče nabývá až pitoreskních podob [355, 356].

⁵⁷⁵ <http://www.novinky.cz/domaci/364749-prvni-digitalni-nahrobek-je-na-prazskych-olsanech.html>, vyhledáno 21. 3. 2015.

12.1.6 Obrazová příloha ke kapitole 12

13 Vybrané pražské hřbitovy, jejich historie a funerální umění

Pražské hřbitovy, na kterých nacházíme funerální památky období druhé poloviny 19. století a první poloviny století 20. můžeme rozdělit do dvou základních skupin. A to na ty, které byly založeny v období morové epidemie v 80. letech 17. století či ještě dříve a dále se rozrůstaly, a ty, jež vznikly v rámci rozsáhlých urbanizačních projektů po polovině 19. století, aby tak byla zajištěna stále vzrůstající potřeba pohřební plochy po překotném nárůstu obyvatel Prahy způsobeném rozmachem průmyslu a s ním spojeným příchodem pracujících z venkova a expanze tehdy okrajových lokalit města. V rámci těchto velkorysých projektů vznikaly buď hřbitovy na zelené louce, nebo byly stávající nekropole rozšiřovány o další území. Rozdílný rastr u hřbitovů z konce 18. století a druhé poloviny 19. století spočívá v tom, že prvně jmenované se rozkládaly kolem dvou křížících se os, v jejich středu se nacházelo pomyslné centrální náměstí s Ukřížovaným. Novější přístup vycházel z pravidelného půdorysu s jedinou centrální osou, na níž kolmo dopadaly cestičky os vedlejších. Do první skupiny, která byla založena jako hřbitovy morové kolem roku 1682, patří především Olšanské hřbitovy, které se v období 19. a 20. století rozrostly do nevídaných rozměrů, či hřbitov Malostranský neboli Košířský, jenž byl uzavřen dvě stě let po svém vzniku, ale naštěstí byl alespoň částečně zachován. Mezi pohřebiště, která jsou ještě staršího data, vážou se vždy k jednotlivým menším lokalitám a v 19. století byly rozšířeny, patří například hřbitov Břevnovský, hřbitov u sv. Matěje či slavná vyšehradská nekropole. Nově vzniklá pohřebiště budovaná podle velkorysých plánů, která se v době svého vzniku nacházela daleko za obytnými částmi města, jsou například hřbitov Vinohradský, II. obecní hřbitov Olšany společně s Novým židovským hřbitovem vinohradským, Malvazinky či pozdější Ďáblice. Největšími pantheony významných českých osobností a zároveň výkladní skříní sepulkrálních výkonů umělců jsou Vyšehradský hřbitov a Olšany. Nekropole lokálního charakteru, mezi něž patří například libeňský hřbitov Na Korábě, Holešovice, Bubeneč či Vršovice mají celou řadu společných rysů. A to především funerální produkci dodávanou stejnou kamenickou dílnou nebo přehlídku hrobů vážených místních činovníků, kteří se o svou čtvrť zasloužili, jimiž byli starostové nebo hodnostáři v 19. století populárních vlasteneckých spolků, především tělocvičné jednoty Sokol.

13.1 Praha 2

13.1.1 Vyšehradský hřbitov

Vyšehradský hřbitov je místem posledního odpočinku mnoha významných osobností české historie. Počátky hřbitova při kostele sv. Petra a Pavla sahají již do 11. století. Až do 19. století to byl spíše hřbitůvek, který sloužil hlavně vyšehradské kapitule.⁵⁷⁶ V šedesátých letech 19. století se v hlavách národně obrozeneckých nadšenců a členů spolku Svatobor zrodila myšlenka zbudovat pantheon českých osobností.⁵⁷⁷ Hledáním příslušné lokality byl pověřen František Ladislav Rieger, jehož volba padla právě na Vyšehrad, díky své pověsti národu dobře známého místa opředeného romantickými legendami a obdařeným tajemným potenciálem.^{578, 579} Tento počín také podpořil probošt vyšehradské kapituly Václav Štulc, který poskytl pozemek kolem kapitulního hřbitůvku u chrámu sv. Petra a Pavla.⁵⁸⁰ Vzhledem k omezenému finančnímu rozpočtu zřizoval Svatobor z počátku jen solitérní hroby, mezi něž patřil například náhrobek Václava Hanky, který byl na tomto čestném místě pochován jako první roku 1861. Hřbitov se začal postupně zaplňovat ostatky dalších významných osobností, jakými byli například Božena Němcová (†1862), Jan Evangelista Purkyně (†1869) či Vítězslav Hálek (†1870). Za podpory dalšího vyšehradského probošta, Mikuláše Karlacha, začal roku 1875 pracovat na výstavbě hřbitovních zdí architekt Antonín Barvitiuss, který zde prosadil svoji ideu neorenesanční sepulkrální architektury založené na nekropoli typu campo santo – volného vnitřního hřbitova obehnaného arkádami s hrobkami. Jeho dílem jsou také arkády zaklenuté křížovou klenbou a nesené toskánskými sloupy z pískovce. Návrh jejich malířské výzdoby v podobě pompeánských vzorů vytvořil Rudolf Říhovský. Součástí arkád na severní straně hřbitova je také kaple s hrobkou vyšehradské kapituly.⁵⁸¹ Většinu projektu a stavebních prací dokončil neméně významný architekt Antonín Wiehl, jehož dílem se stal Slavín, středobod hřbitova v podobě impozantní společné hrobky českých velikánů vybudované v letech

⁵⁷⁶ JANÁČEK 1964, 268

⁵⁷⁷ POTOČEK 2005, 122

⁵⁷⁸ „Dvojnásob posvátná každému Čechu jest půda hřbitova vyšehradského, neboť v její vrstvy vtiskla tisíciletá historie svoje stopy a v jejím lůně práchnivější srdce a hlavy, jež v národě našem vždy počítány budou k nejlepším.[...], mysl zalétá k těm, kteří pod drnem věčný dřímají sen.“

HEROLD 1894, 72

⁵⁷⁹ V úvahu připadaly také např. Levý Hradec, Budeč nebo Liběchov.

⁵⁸⁰ NECHVÁTAL 1981, 6

⁵⁸¹ <http://www.kkvys.cz/hrbitovni-kaple-a-kapitulni-hrobka-na-vysehradskem-hrbitove/>, vyhledáno 22. 12. 2014.

1889–1893.⁵⁸² Ve Slavínu je pochováno padesát čtyři slovutných mužů a žen, z nichž jako první zde spočinul Julius Zeyer (†1901)⁵⁸³ a poslední Rafael Kubelík (†1996). Dále zde odpočívají například Josef Václav Myslebek (†1922), Jan Štursa (†1925) či Ema Destinová (†1930). V areálu hřbitova nalezneme hroby celé řady dalších významných osobností, jakými byli například Antonín Dvořák (†1904, bysta od Ladislava Šalouna), Karel Čapek (†1938, náhrobek společně navrhly Josef Čapek a Vojtěch Kerhart) či Vlasta Burian (†1962, bysta od Otakara Švece). Při severní zdi chrámu sv. Petra a Pavla se nachází také symbolický hrob Milady Horákové (†1950) nesoucí nápis: „*Popravena a nepohřbena*“, který zároveň slouží jako pomník obětem a odpůrcům totalitních režimů 1939–1945 a 1948–1989.

13.2 Praha 3

13.2.1 Olšanské hřbitovy

Olšany nebo někdy také „Olšana“, největší hřbitov nejen u nás, ale také v celé střední Evropě, jsou jedním z našich nejvýznamnějších pohřebišť a oplývají neopakovatelným geniem loci. Odhaduje se, že za dobu jejich existence zde bylo pohřbeno na dva miliony lidí. Pochována je zde plejáda významných osobností, jejichž seznam by vydal na celou knihu. Jmenujme však alespoň například Karla Jaromíra Erbena (†1870)⁵⁸⁴, Josefa Jungmanna (†1847), Karla Havlíčka Borovského (†1856), Jana Palacha (†1969) či dvojici Voskovce (†1981) a Wericha (†1980). Roku 2010 byla zrekonstruována jedna z již dlouho nepoužívaných kaplových hrobek, která bude pod názvem Pantheon sloužit jako důstojné pohřebiště osobností, které přišly vinou různých okolností o místo svého posledního odpočinku.⁵⁸⁵ Na místním hřbitově ale nalezneme také jakýsi protipól Pantheonu. Je jím společný hrob představitelů komunistického režimu, kteří byli pochováni ve vítkovském památníku, ale po jeho vyklizení po roce 1989 jejich ostatky odmítli jejich potomci převzít. Patří mezi ně manželé Gottwaldovi a dalších 23 soudruhů.

⁵⁸² TACHEZY1985, 21–22

viz. **obr.** 1, 2, 31.

K práci na arkádách Vyšehradského hřbitova byl původně vyzván Josef Mocker v rámci přestavby chrámu sv. Petra a Pavla. Ten však odmítl a místo sebe doporučil Antonína Wiehla.

⁵⁸³ Zeyer přispěl též do oblasti funerálního umění tím, že vztyčil na hrobě Antonína Chittussiho (†1891) kříž, který přivezl z Jižních Čech, kde pobýval.

⁵⁸⁴ Jeho ostatky sem byly přesunuty z Malostranského hřbitova.

⁵⁸⁵ zde nápis: „*Opuštění, ale nezapomenutí.*“

Olšanské hřbitovy byly založeny na počátku 80. let 17. století v důsledku morové epidemie, kdy vyvstala potřeba zřídit nový, rozlohou nevídaný hřbitov, určený pro pohřbívání pražských mrtvých ze Starého Města.⁵⁸⁶ Roku 1682 zde byla postavena kaple ke cti protimorových patronů sv. Rocha, sv. Šebestiána a sv. Rozálie patrně podle návrhu Jeana Baptisty Matheye. Hřbitov byl používán i při další morové epidemii v letech 1715–1716. Od doby pohřebních reforem Josefa II. je nekropole kontinuálně užívána až do současnosti.⁵⁸⁷

Nejstarší část hřbitova, která obklopovala kapli sv. Rocha, byla zrušena v roce 1860, ale navázala na ni výstavba dalších oddělení [357]. Některé hodnotné náhrobky z období neoklasicismu, mezi které patří díla Václava Prachnera, Ignáce Michala Platzera, Josefa Malínského či Františka Xavera Lederera,⁵⁸⁸ byly zachovány na vnější straně hřbitovní zdi kolem kostela, jsou ale bohužel v alarmujícím stavu.^{589, 590}

Na konci 19. století, kdy vrcholil prudký rozvoj pražských hřbitovů, se Olšany rozrostly až na úroveň dnešní Želivského třídy. V těchto místech vznikla tehdejší evangelická část. Růst Olšanského hřbitova se ale nezastavil ani zde a roku 1917 pokračoval zbudováním další části označené II. obecní hřbitov Olšany, který je oddělen Želivského třídou. Ústřední část této nekropole byla založena jako místo posledního odpočinku ruských emigrantů, kteří uprchli do Čech po Velké říjnové revoluci, a jejich potomků. Stalo se tak díky iniciativě prvního československého předsedy vlády a známého rusofila Karla Kramáře, a jeho manželky Naděždy Nikolajevny. Areál, který byl dokončen roku 1926, tvoří park v ruském duchu podle plánu krajinného architekta K. Maška, v jehož centru se nachází chrám Zesnutí Přesvaté Bohorodice z let 1924–1925.⁵⁹¹ Na jeho stavbě a výzdobě se podíleli přední umělci ruského původu jako například Ivan Bilibin či K. M. Katkov.⁵⁹² V kryptě chrámu byli pochováni její nejvýznamnější mecenáši a zakladatelé včetně manželů Kramářových.

Na hřbitově dále vzniklo celkem osm čestných pohřebišť padlých nejprve v První a později také ve Druhé světové válce. Patří mezi ně například památník legionářů,

⁵⁸⁶ SZABO 2010, 11

Morový hřbitov pro zemřelé z Nového Města byl zřízen v dnešní Čajkovského ulici, kde později v letech 1717–1720 vznikl kostel sv. Kříže. Židovská obec zřídila morový hřbitov na místě dnešních Mahlerových sadů. Všechny tři morové hřbitovy z doby epidemie kolem roku 1680 se tedy nacházejí blízko sebe na území dnešní Prahy 3.

⁵⁸⁷ LÁNY 1991, 11

⁵⁸⁸ WIRTH 1923, 32

⁵⁸⁹ LUKEŠ/CUDLÍN 2010, 10

⁵⁹⁰ Další neoklasicistní díla sem byla přenesena ze zrušeného vojenského hřbitova v Karlíně.

⁵⁹¹ DOBUŠEVA/KRYMOVA 2013, 19

⁵⁹² DOBUŠEVA/KRYMOVA 2013, 36

a také symbolické památníky padlým v dáli či pamětní deska připomínající utonulé české námořníky. Po II. světové válce následovaly další dva hřbitovy padlých vojáků Commonwealthu a pohřebiště krasnoarmějců, kteří položili život při osvobození Prahy.⁵⁹³ Vzezření těchto dvou bezprostředně sousedících hřbitůvků je velkým kontrastem mezi prostotou pohřebiště spojenců a estetikou socialistického realismu. Umělecké pojetí sovětského pohřebiště je typickou ukázkou sověty plné rudých hvězd.⁵⁹⁴ Oproti tomu hřbitov ozbrojených sil Commonwealthu zaujme decentní a vkusnou úpravou s jednoduchými náhrobky z bílého pískovce a anglickým trávníkem. V roce 1999 byl hřbitůvek prohlášen národní kulturní památkou.

Z pohledu sepulkrálního umění jsou Olšany ukázkou plynulého vývoje tvorby náhrobků počínaje neoklasicismem a jeho hlavními představiteli Ignácem Františka Platzerem či Václavem Prachnerem,⁵⁹⁵ přes historismus 19. století, kdy vznikla místní největší hrobka Vojtěcha rytíře Lanny podle návrhu Antonína Barvitia, po současné realizace. Na území této nekropole nalezneme například rozsáhlé soubory funerální tvorby Františka Bílka či Jana Kotěry. Jedinečnými ukázkami sepulkrálního umění období První republiky je dvojice kolumbárií ve funkcionalistickém a rondokubistickém směru či soubor puristických hrobek a urnových hrobů firmy Blahomíra Podpěry.

Sochařskou zajímavostí, kterou skrývá II. obecní olšanský hřbitov, je dvojice bronzových pomníků levicových osobností zemřelých za II. světové války, a to Jožky Jabůrkové⁵⁹⁶ a Jana Švermy.⁵⁹⁷ Obě sochy vznikly v 60. letech 20. století, a ačkoli se již vymkly soc-realistickému znázornění, jejich kvalita je diskutabilní. Autorkou odhodlané figury Jožky Jabůrkové z roku 1965 je Věra Merhautová.⁵⁹⁸ Podobiznu Jana Švermy vytvořil roku 1968 Antonín Nykl.⁵⁹⁹ V březnu roku 2014 vzbudilo kontroverzi odhalení pomníku sovětských vojáků zahynulých při invazi roku 1968.⁶⁰⁰

⁵⁹³ SKALICKÁ 2006, 117

⁵⁹⁴ viz **obr.** 114, kapitola Socialistický realismus.

⁵⁹⁵ PRAHL 2004, 34, 304

⁵⁹⁶ Jožka Jabůrková (1896–1942), levicová novinářka a spisovatelka, pražská zastupitelka KSČ, zahynula v koncentračním táboře Ravensbrück.

⁵⁹⁷ Jan Šverma (1901–1944), komunistický politik z okruhu Klementa Gottwalda, zahynul při vojenském přechodu Nízkých Tater.

⁵⁹⁸ Věra Merhautová (1921–1996), autorka mimo jiné sousoší *Milenci* na sídlišti Pankrác II. či drobnějších podobizen A. Zápotockého nebo Marie Curie.

⁵⁹⁹ Antonín Nykl (1914–1985), autor například památníku obětem koncentračního tábora v Mauthausenu.

⁶⁰⁰ http://praha.idnes.cz/pamatnik-padlym-ruskym-vojakum-na-olsanech-fk5-/praha-zpravy.aspx?c=A140317_120322_praha-zpravy_bur

http://praha.idnes.cz/z-kontroverzniho-pomniku-na-olsanech-zmizely-napisy-pdg-/praha-zpravy.aspx?c=A140320_120436_praha-zpravy_bur, vyhledáno 12. 8. 2014.

13.3 Praha 5

13.3.1 Malostranský hřbitov

Malostranský hřbitov, často nazývaný také hřbitov Košíře či „hřbitov českých buditelů“,⁶⁰¹ je jednou z nejucelenějších lokalit na našem území, na které se dochoval tak široký soubor neoklasicistního sepulkrálního sochařství. Byl založen při morové epidemii roku 1680 společně se špitálem a hřbitovní kaplí Narození Panny Marie, jež byla následně roku 1724 přestavěna na barokní kostel Nejsvětější Trojice dle návrhu Kiliána Ignáce Dientzenhofera a později opět přebudována ve stylu neoklasicismu v roce 1818. Vedle zmíněné kaple zde roku 1703 vznikl také kostelík zasvěcený sv. Rochu, patronu proti morové nákaze. Hřbitov byl dále používán při morových ranách, které zasáhly Prahu v letech 1713–1714 a 1771–1772.⁶⁰² Po reformách pohřebnictví, kdy císař Josef II. zakázal z hygienických důvodů pohřbívání ve vnitřní Praze, byl hřbitov používán pro pochovávání zesnulých z levého břehu řeky Vltavy, tedy z oblastí Malé Strany,⁶⁰³ Hradčan a později Smíchova, jehož nárůst obyvatel byl způsoben rozkvětem průmyslu hlavně díky Ringhofferovým závodům. Toto zvýšení populace a neustálé rozšiřování smíchovské zástavby, která se přiblížila až k samotnému hřbitovu, vedlo roku 1884 k rozhodnutí o uzavření nekropole a přesunutí provozu na nově rozšířené pohřebiště na Malvazinkách. Malostranskému hřbitovu hrozila úplná likvidace, kterou naštěstí odvrátil tuhý odpor Klubu za starou Prahu a celé řady osobností z tehdejších kulturních kruhů, mezi které patřili například Jakub Arbes, Max Švabinský či Alois Jirásek.⁶⁰⁴ Houstnouce provoz na Plzeňské ulici zasadil hřbitovu ještě dvě těžké rány, když si v letech 1927 a 1953 vyžádal ubourání jeho severní části a stržení kaple sv. Rocha. Ostatky pochovaných na postiženém místě byly přeneseny do vnitřního prostoru hřbitova či na jiné nekropole.⁶⁰⁵

Ojedinelý soubor funerální plastiky z období přelomu 18. a 19. století prezentuje především práce členů sochařských dynastií Prachnerů, Platzzerů či Josefa Malínského.⁶⁰⁶ Slavní zde pochovaní se rekrutují především z oblasti hudby a jejich

⁶⁰¹ Autorem termínu je Zdeněk Wirth.

⁶⁰² SKALICKÁ 2006, 100

⁶⁰³ Malostranský hřbitov se tedy nenachází na území Malé Strany, ale za tehdejšími branami města, dnes v zástavbě čtvrti Smíchov.

⁶⁰⁴ V roce 1916 bylo vyhlášeno tzv. Velikonoční memorandum za záchranu Malostranského hřbitova sepsané Klubem za starou Prahu, Archeologickým sborem Zemského muzea a dalšími osobnostmi.

⁶⁰⁵ V obecném povědomí jsou patrně nejznámější přesuny ostatků Jakuba Arbese na hřbitov Malvazinky, Karla Jaromíra Erbena na Olšany či Jana Nerudy na Vyšehradský hřbitov.

Postižená byla rovněž hrobka rodiny stavitelů Havlových, jejíž založení spadalo již do 18. století.

⁶⁰⁶ SOKOL 1940, 4–16

představiteli jsou například manželé Josefína (†1824) a Josef (†1799) Duškovi, Václav Jan Tomášek (†1850, náhrobek od Roberta Platzera) či Jan Nepomuk August Vitásek (†1839, náhrobek od Josefa Maxe).⁶⁰⁷

Vedle náhrobků neoklasicistních zde nalezneme také celou řadu zástupců neogotického směru, mezi něž patří například sousoší Václava Pešiny rytíře z Čechorodu klečícího před Kristem z dílny Emanuela Maxe, náhrobek v podobě fiály spisovatele Václava Veleby (†1856) od Josefa Ondřeje Krannera či horizontální hrobky rodin Klečkovy a Kroupovy či skladatele Martinovského (†1873). Jediná dochovaná kaplová neorenesanční hrobka, která však zůstala nepoužita a dodnes je prázdná, patří rodině zakladatele první porcelánové manufaktury v Čechách Hasse a Czizek. Dalšími osobnostmi, které zde našly věčný odpočinek, jsou například stavitelé Kryštof (†1722) a Kilián Ignác (†1752) Dientzenhoferové,⁶⁰⁸ sochaři Josef Malínský (†1827), Ignác Platzer (†1826), malíři Antonín (†1843) a Václav (†1858) Mánesovi, Adolf Kosárek (†1859) či Vojtěch Hellich (†1880). Původně zde byli pochováni také například Karel Jaromír Erben (†1870) či Jakub Arbes (†1914). Jejich ostatky však byly přeneseny na Olšany a Malvazinky. Vedle představitelů kulturního života sem byla pochována také řada pražských duchovních a řeholníků, kteří již nesměli být kvůli josefínským reformám pohřbíváni v kryptách kostelů. Patří mezi ně například strahovští premonstráti, kapucíni a karmelitky z Hradčan či anglické panny.⁶⁰⁹

Mezi hroby, které dodnes budí nejvíce pozornosti, a k nimž se také váže celá řada legend, patří impozantní litinová hrobka pasovského biskupa Leopolda Leonarda Thun Hohensteina odlitá v Hořovických železárnách roku 1830 podle návrhu Václava Prachnera [358]⁶¹⁰ a náhrobek tzv. Svaté holčičky Anny Degenové (†1851) od Josefa Maxe.⁶¹¹

V současné době probíhá celková revitalizace hřbitova, jejímž cílem bude otevření památky veřejnosti.

⁶⁰⁷KALINOVÁ 2009, 5

⁶⁰⁸ Jejich ostatky sem byly přeneseny ze zrušeného malostranského kostela sv. Máří Magdaleny.

⁶⁰⁹KUČAŘOVÁ/KALINOVÁ 2011, 3

⁶¹⁰HNOJIL 2013, 5

⁶¹¹MUDROVÁ 2005a, 38

13.3.2 Malvazinky

Hřbitov na Malvazinkách⁶¹² byl zřízen roku 1876 jako náhrada za již neužívaný hřbitov malostranský.⁶¹³ Architektonický plán navrhl Antonín Barvitijs, jehož dílem byl také plán přestavby hřbitova Vyšehradského. Součástí jeho návrhu je i novorománský kostel svatých apoštolů Filipa a Jakuba, jenž přejal své jméno po zbořeném smíchovském kostelíku, který musel ustoupit stavbě velkolepého kostela sv. Václava na Arbesově náměstí.⁶¹⁴ Po několika rozšířeních nabyly Malvazinky plochy čtvrté nejrozsáhlejší pražské nekropole (po Olšanech, Ďáblicích a Vinohradském hřbitově). Barvitijs zde navrhl, stejně jako na Vyšehradě, skupinu honosných neorenesančních hrobek, které se nacházejí u vchodové stěny na hřbitov.

Stejně jako na Olšanském či Vyšehradském hřbitově zde místo posledního odpočinku našly mnohé významné osobnosti. Příkladem zde pochovaných jmenujme spisovatele Jakuba Arbesa (†1914),⁶¹⁵ Ondřeje Sekoru (†1967), básníka Karáska ze Lvovic (†1951) [359]⁶¹⁶ či objevitele krevních skupin Jana Janského (†1921) nebo herce Ference Futuristu (†1947). V souvislosti s minulým režimem připomeňme dvě postavy stojící „na opačné straně barikády“, prezidenta ČSSR Antonína Novotného (†1975) a člena legendární undergroundové kapely The Plastic People of the Universe, Mejlu Hlavsu (†2001). Z oblasti teorie umění jsou zde pochováni historik a sběratel umění Vincenc Kramář (†1960) či historik umění Emanuel Poche (†1987). U severní zdi hřbitova nalezneme velice sugestivní památník Padlým hrdinům 5.–9. května 1945 tvořený žulovým katafalkem a sochou umírajícího. Unikáty mezi zdejším funerálním uměním jsou především expresionistická hrobka rodiny Thüringerovy (1935), hrobka rodiny Krausovy se sochou kladečky květin od Franty Úprky (1918) či náhrobek

⁶¹² Stejně jako zdejší pražská čtvrť, nese své jméno po měšťanu Tomáši Malvazym, který zde založil roku 1628 hospodářskou usedlost.

⁶¹³ LÁNY 1999, 6

⁶¹⁴ Sochy Ferdinanda Maxmiliána Brokoffa, které zdobily kostelík sv. Filipa a Jakuba, byly přeneseny do arkád malvazineckého hřbitovního kostela. Neméně zajímavou památkou jsou sluneční hodiny v podobě božích muk stojící u samého vchodu na hřbitov, které sem byly přemístěny ze Smíchovského nádraží ve Zbraslavské ulici. Hodiny stojí na čtyřech stěnách kamenného hranolu, které jsou zdobeny reliéfy Krista a Svaté rodiny.

Hřbitov byl roku 1945 zasažen při bombardování Američany.

MUDROVÁ 2005a, 54

⁶¹⁵ Jeho ostatky sem byly přeneseny z Malostranského hřbitova.

⁶¹⁶ Deska rovu je zdobena nápisem: „HIC JACET *ANDREAS HENRICUS KARÁSEK LEONITIUS *ET V XOR EJUS *OVIBUS LIBERI MOESTISSIMI*HOC PIUM AMORIS OPUS ERREXERVNT.“

Volně přeloženo: „Zde leží Andreas Henricus Karasek Leonitius a jeho žena, kterým jejich zarmoucené děti z oddané lásky zbudovaly toto dílo.“ Nápis v sobě ukrývá též chronogram, který naznačuje rok úmrtí spisovatelova otce 1890 (MDCCCXC).

Marie Klímové s reliéfem venkovské dívky od Jana Štursy (1921). Skvostem je pak prostorově členitá hrobka rodiny Weissovy a Čechurovy zdobená sochou klečící ženy od Jaroslava Horejce.

Kvalitní firemní náhrobky a urnové hroby dodala především firma Jeřábek (hrobka rodiny Jeřábkovy a Sklenářovy, 1892) nebo Holub Smíchov (hrobka rodiny Čubanovy, 1939, urnový hrob rodiny Vlčkovy). Kuriozitou pak je náhrobek pilota Jana Matějky s reliéfem zničeného letadla (1930) či purizující hrobka rodiny Starých a Lukešových ze sedmdesátých let minulého století připomínající jakousi garáž.

13.3.3 Hřbitov Motol

Vzhledem ke stále stoupající oblíbě kremace v Praze přestala dostáčet kapacita krematoria Strašnice a již ve 30. letech 20. století bylo rozhodnuto o výstavbě další spalovny na levém břehu Vltavy v Motole. Původní návrh Aloise Mezery, autora strašnického krematoria, z roku 1937 nebyl realizován. V pozdější soutěži, ve které se sešlo pět příspěvků, nejlépe uspěl Kotěřův žák architekt Josef Karel Říha.⁶¹⁷ Projekt, ve kterém architekt bohatě uplatnil svůj zájem o urbanismus, krajinné plánování a přírodu, přináší koncepci posledního rozloučení a pohřbu v prostoru lesního hřbitova s vodní plochou harmonicky souznějící s funkcionalistickou budovou krematoria.⁶¹⁸ V letech 1952 až 1954 byl však původní Říhův projekt přepracován J. Tesařem a upraven dle ideí socialistického realismu, které se také promítly do sochařské výzdoby v podobě plastiky Dělnice u vchodu do areálu od Miloslava Hejného.⁶¹⁹

Po zjištění, že byly na této nekropoli tajně ukládány ostatky popravených politických vězňů z padesátých let, zde byl roku 2000 otevřen jejich památník a čestné pohřebiště.⁶²⁰ Mezi významné zde pochované osobnosti patří například politik František Kriegel (†1979) a herečka Stella Zázvorková (†2005).

13.3.4 Hřbitov Řepy

Dnešní řepský hřbitov je tvořen čtyřmi částmi: starým vesnickým hřbitovem, oddělením s pohřebištěm milosrdných sester Karla Boromejského, které se zde usadily roku 1865, hřbitovem pro trestankyně zemřelé v místním ženském žaláři, a novým

⁶¹⁷ Josef Karel Říha (1893–1970), urbanista a teoretik urbanismu, známý především díky realizaci vlastní vily v ulici nad Santoškou (1930), dále pak Paláce báňské a hutní společnosti v Lazarské ulici (1929) či přestavbě Domu U Hybernů pro výstavní účely (1949).

⁶¹⁸ ŘÍHA 1948

⁶¹⁹ SVOBODOVÁ 2014, 125–127

⁶²⁰ <http://www.kpv-cr.cz/?pid=138>, vyhledáno 19. 3. 2013

v současné době užívaným hřbitovem, jehož kapacita nebyla ještě zdaleka zaplněna. Hřbitůvek Boromejek je skromnou nekropolí s kaplí a čtyřmi řadami jednoduchých litinových křížů.⁶²¹ Na místě pochovávání vězenkyň byl také pohřben legendární zločinec Václav Babinský (†1879), který zde ke konci života pracoval jako zahradník. Jeho náhrobek má podobu rozměrného neotesaného kamene.⁶²² Dominantu hřbitova starého tvoří na místní poměry monumentální hrobka rodiny Studničkovy (1934) se ženskou sochou z bílého mramoru a k ní kontrastním antikizujícím sloupovým z černého materiálu. Ukázkou vrcholu současného funerálního nevkusu je pak hrobka Václava Kočky (†2008) tvořená ze zastřešené architektury z černého mramoru, která se skládá z nápisové desky, rovu a dvojice torzovaných sloupů a civilně pojaté sochy zesnulého v životní velikosti z carrarského mramoru od kamenosochaře Václava Hausdorfa dle návrhu sochaře Jaroslava Jelínka.

13.4 Praha 6

13.4.1 Hřbitov u sv. Matěje

Šárecký hřbitov je jedno z nejstarších pražských pohřebišť, jehož historie sahá do doby před příchodem křesťanství k nám. Později zde vzniklo pohřebišť obklopující původní kostelík sv. Matěje, který byl založen patrně již roku 971, kdy se podle legendy zjevil sv. Matěj knížeti Boleslavu II. a zachránil ho před útokem medvěda. K výstavbě nového pozdně barokního kostela zasvěceného stejnému patronovi došlo roku 1771 na příkaz probošta svatovítské kapituly, Františka rytíře Strachovského.⁶²³ Ačkoli není tento hřbitov mezi Pražany nijak zvlášť proslulý, je zde pochována celá řada významných osobností a místní funerální umění nabízí prvotřídní kvalitu.⁶²⁴ Neogotický směr je zde zastoupen hlavně sochařským uměním, které představují socha anděla na hrobě Bedřicha Krause (†1888) a figura vzkříšeného Krista na anonymním náhrobku⁶²⁵, dále v podobě stély ve tvaru gotického okna s kraby pod jménem Josefa Kollera (†1899). Neorenesance se objevuje v případě třideskové hrobky rodiny Eduarda Šťastného (†1871) a hrobky ve tvaru portiku rodiny Františka Mráze (†1881). Vynikajícím příspěvkem moderní architektury je puristická hrobka, kterou pro svoji

⁶²¹ Byly zde natočeny exteriérové scény filmu *Kytice* Františka A. Brabce z roku 2000.

⁶²² VOTRUBA 2009, 113

⁶²³ LÁNY 2001, 5

⁶²⁴ Hřbitovní bránu zdobí nápis těchto slov: „*Kdo jdeš tu kolem místa tohoto, vzpomeň v lásce bratří svých, buď tichý poslední jejich odpočinek po žití toho dobách zlých, a pomodli se za jich duši, jak křesťanu tu činit sluší!*“

⁶²⁵ druhotně označeném jménem Eduarda Seidla (†1937).

rodinu navrhl architekt Oldřich Tyl (†1939). Pamětní deska označující místo zrušeného hrobu připomíná jiného vynikajícího architekta, Pavla Janáka (†1956) [360].⁶²⁶ Velice kvalitní meziválečné funerální umění je zde reprezentováno také výrobky firmy dejvického sochaře Sršně, který místní hřbitov doslova zaplavil (hrobka rodiny Kořínkovy, 1937, hrobka rodiny Gruberovy 1938, hrobka rodiny Bártovy, 1954). Ukázkou jeho spolupráce s významným architektem Ladislavem Žákem je hrobka rodiny Hlavatých z roku 1938.⁶²⁷ Menšími dílnami, které se na hřbitově sv. Matěje uplatnily, byly Charamza Dejvice a Josef Zajíc. Pozoruhodnou hříčkou je pak soukromé modernistické kolumbárium rodiny Zadničkovy zdobené bílými dlaždicemi. Sochař Franta Úprka zde vytvořil bronzovou urnu zabalenou do lví kůže pro urnový hrob Aloise Rašina (†1923).⁶²⁸ Z dílny jeho méně známého kolegy, ale též autora funerálních plastik, Rudolfa Březy, pochází bysta manželky Marie Březové (†1937).⁶²⁹ Mezi další pozoruhodné náhrobky patří hrob zdobený sarkofágem z růžového mramoru historika Josefa Šusty (†1945)⁶³⁰ či hrob archeologa a konzervátora Josefa Jíry (†1930), který se ve svém profesním životě věnoval hlavně lokalitě kolem kostela sv. Matěje a Šáreckému údolí. Jeho pomník má podobu sochy jakéhosi staroslovanského boha se dvěma obličejí připomínajícího Svatnovíta [361]. Dalšími slavnými zde pochovanými jsou například akademičtí malíři Oldřich Blažíček (†1953), Arno Nauman (†1959) a Vojtěch Tittelbach (†1971), sochař Josef Fojtík (†1966), členové zvonářského rodu Manoušků, dcera Josefa Mánesa, Josefína Hovorková (†1916), hudební skladatel Josef Drahorád (†1895) či MUDr. Filip Stanislav Kodým (†1884), hygienik a zakladatel moderní české lékařské literatury, jehož hrob ve tvaru trojúhelníku nese reliéf lidské lebky ovinuté lipovou ratolestí symbolizující lékařské a buditelské aktivity.⁶³¹ Svět filmu reprezentuje trojice složená z herce Josefa Kemra († 1995) a režisérů Svatopluka Skopala (†2000) a Jindřicha Poláka (†2003).

⁶²⁶ Pavel Janák měl být pochován ve Slavíně, ale vzhledem k tomu, že tehdejší pravidla ještě nepovolovala ukládání zpopelněných ostatků na toto místo, byl pochován na hřbitově sv. Matěje, kde byl jeho hrob na počátku 80. let zrušen a ostatky přeneseny do bezejmenného společného hrobu.

⁶²⁷ Ladislav Žák (1900–1973), autor například proslulých pražských vil Martina Friče (1935) a Lídy Baarové (1937).

⁶²⁸ KAČER/TUNKLOVÁ 2008, 182

⁶²⁹ Rudolf Březa (1888–1955), žák Stanislava Suchardy, zabýval se především funerálními zakázkami a výzdobou budov. ČERVENÝ 2014, 30

⁶³⁰ FLEGL 2010, 3–4

⁶³¹ JEŽEK Z HAVRANĚ 1947, 32–33

13.4.2 Břevnovský hřbitov u sv. Markéty

V blízkosti Břevnovského kláštera se pohřbívalo již od dob jeho zbudování roku 993. K založení dnešního hřbitova na Břevnově došlo v roce 1739, kdy tehdejší opat Beno Löbl rozhodl o jeho zřízení za letohrádkem Vojtěška. V roce 1778 byla pak v tomto novém areálu vystavěna kaple Panny Marie zdobená malbami Posledního soudu a Vzkříšení Lazara od Josefa Hagera, později rozšířena dle návrhu Anselma Luraga a zasvěcena sv. Lazarovi.⁶³² Ačkoli hřbitov vznikl již v 18. století, nejstarší hroby zde nalezneme až ze století devatenáctého, kdy vznikla například neogotická kaplová hrobka rodiny Dr. Jana Samce (Johann Sametz). Tento hřbitov je místem posledního útočiště celé řady církevních hodnostářů a řeholníků, jakými byli například opat břevnovského kláštera Jan Anastáz Opasek (†1999), kanovníci svatovítské metropolitní kapituly, kanovníci kapituly u Všech svatých na Pražském hradě, hradčanští kapucíni či příslušnice řádů benediktýnek, školských sester, anglických pannen nebo bosých karmelitek. Mezi významné laiky, kteří jsou zde pohřbeni, patří například Jan Patočka (†1977) či Karel Kryl (†1994). Místo posledního odpočinku zde také našel po přesunu ostatků z původní rodinné hrobky na Malostranském hřbitově Alois Klár (†1833), stavebník slepeckého ústavu. Z hlediska funerálního umění se zde nacházejí zajímavé náhrobky prezentující především kvalitu a originalitu novodobých realizací. Ty jsou zastoupeny díly sochaře Jana Koblasy a architekta Jana Sokola. První jmenovaný vytvořil v roce 2001 hrob básníka Ivana Diviše (†1999) ve tvaru nepravidelného žulového bloku zdobeného zaříznutou vertikálou a pítkem pro ptáky [362].⁶³³ Druhou z jeho zdejších prací je pak náhrobek malíře Jiřího Valenty (†1991) realizovaný roku 2004 jako pomník tvořený žulovou *kónicky se vypínající stélou* korunovanou bystou zesnulého a protilehlým kvádrem symbolizujícím malířovy abstraktní tendence.⁶³⁴ S architektem Janem Sokolem (†1987), který se soustředil převážně na moderní sakrální stavitelství a design liturgických předmětů, se zde setkáme prostřednictvím několika významných realizací, jakými je dvojice náhrobků pro nejbližší okruh rodiny: vlastní náhrobek v podobě strohého železného kříže a hrob tchána, astronoma Františka Nušla (†1951), pojatý jako kříž ovinutý věncem hvězd [363]. Dále pak hrobka rodiny

⁶³² LÁNY 2000, 9

⁶³³ Pítka pro ptáky je přímým odkazem na náhrobek Karla Čapka na Vyšehradském hřbitově.

⁶³⁴ NEŠLEHOVÁ 2011, 325–326

Svobodovy (1935), na které spolupracoval se sochařem Josefem Wagnerem,⁶³⁵ hrobka rodiny Zpěvákovy (1945) či hrob Jana Patočky (1977).⁶³⁶

13.4.3 Hřbitov Bubeneč

Bubenečský hřbitov byl založen roku 1888 na místě tradičně nazývaném Na Struhách a v roce 1909 rozšířen o svoji dnešní západní část. Za povšimnutí na tomto místě stojí především náhrobek bratrů Boudových, který v roce 1920 vytvořil František Bílek [364].⁶³⁷ Místní hřbitov je také jedinečnou ukázkou skvostných hrobek od prvorepublikových výrobců, jakými byli například Svoboda Pečky, Podpěra Kralupy, ale především místních Sršeň Dejvice (hrobky rodin Průchových, Kahlerových 1941, Schwarzových 1945) či J. Plíhal Letná (hrobky rodin Pavlíčkových 1925, Šlechtových 1926). Ze stejného období pochází také většina skvostů v oddělení urnového háje.

Ukázkový příklad alegorického náhrobku vysokého hodnostáře Sokola patří dejvickému starostovi Františku Frolíkovi (†1912). Autor Zdeněk Vondráček z Hořic ho pojal jako stělu z neopracovaného kamene, u jejíž paty usedl lev symbolizující sílu. Na jejím vrcholu bdí sokol s činkou v pařátech. Výjev je dále dekorován bronzovou sokolskou medailí ověčenou vavřínovým věncem a palmovou ratolestí představujícími zesnulého barda této tělocvičné organizace. Mezi další zde pochované slavné osobnosti patří spisovatel Jaroslav Durych (†1962), filozof Vladimír Hoppe (†1931), skladatel Pavel Bořkovec (†1972) či malíř František Tavík Šimon (†1942). U východní zdi jsou hroby duchovních od sv. Gotharda a společný hrob sester Matky Terezy.

13.5 Praha 7

13.5.1 Holešovický hřbitov

Holešovický hřbitov byl založen roku 1873. Vzhledem k tomu, že zde po roce 1918 bylo povoleno pochovávat pouze urny,⁶³⁸ stal se převážně urnovým hájem se dvěma rozsáhlými kolumbárii, z nichž je jedno volně stojící a jedno využívá prostor ohradní zdi. Zároveň poskytuje velmi kompaktní soubor urnových hrobů počínající v období První republiky. Na hřbitově je pochováno mnoho bubenských

⁶³⁵ autor např. sochy Antonína Dvořáka před Rudolfinem či Jaroslava Vrchlického na Petříně.

⁶³⁶ SOKOL 2004, 277

⁶³⁷ HALÍŘOVÁ 2000, 393

⁶³⁸ KOVAŘÍK 2001, 76

a holešovických železničářů, čehož atmosféru dokresluje kolem vedoucí buštěhradská dráha. Původní část hřbitova tvoří prostranství kolem vyvýšeného krucifixu. Zde se nachází nejstarší hrob patřící rodině Hozákové se sochou truchlícího anděla a několik litinových křížů z přelomu 19. a 20. století. Mezi výtvarně nejzajímavějšími funerálními památkami můžeme uvést urnové hroby rodiny Ledvinkovy a Masejdekovy či rodiny Popkovy ze 40. let 20. století [365, 366]. Důležitou dominantou nekropole je hrobka podnikatelské rodiny Broukova a Babkova,⁶³⁹ která je tvořena rozsáhlým okrskem ze žulových desek a pískovcovou sochou ležící ženy. Dalšími zde pochovanými známými osobnostmi jsou například architekt Jan Zázvorka (†1963), jazzová zpěvačka Eva Olmerová (†1993) nebo herci Dáda Hrubý (†1986)⁶⁴⁰ a Ladislav Jakim (†1992).⁶⁴¹

13.6 Praha 8

13.6.1 Libeňský hřbitov Na Korábě

Hřbitov byl založen roku 1882 v době budování rozsáhlých komunálních hřbitovů. Prvním zde pochovaným nebožtíkem byl prádelník František Dvořák.⁶⁴² Hřbitov se stal výstavní síní obyvatel Libně a Kobylis, kteří se zasloužili o celkový rozvoj těchto čtvrtí, jejich kulturních aktivit a činnost spolků, jakým byl hlavně Sokol (František Filip, †1926 či Vojta Štekr, †1950). Nalezneme zde především náhrobky v podobě mladších jednoduchých kamenných desek, z nichž ovšem vynikají některé prvorepublikové práce firem Podpěra Kralupy (hrobka rodiny Dohnalovy, 1942), Karas (hrobka rodiny Mayerovy, 1940), Svoboda Pečky (hrobky rodin Kaňkova či Klánova, především prvotřídní realizace hrobky rodiny Jandovy, 1936). Důležitými místními památkami jsou neorenesanční hrobka rodiny Josefa Möldnera, jehož kamenická firma na výrobu náhrobků byla jednou z největších v Praze, hrobka Antonína Pechláta z dílny sochaře R. Gabriela s reliéfem zesnulého a zátiším s knihami [367] nebo hrob Boženy Rákosníkové (†1922) ve tvaru božích muk s pozoruhodnou výzdobou tvořenou zlomenou květinou a pásem s roztodivnými symboly a lebkami [368]. Patrně

⁶³⁹ Z ní pocházela hvězda českého filmu Lída Baarová (†2000), vlastním jménem Ludmila Babková.

⁶⁴⁰ Známy například rolí čerta v pohádce *S čerty nejsou žerty*.

⁶⁴¹ Hrál především ve filmech Miloše Formana tzv. nové vlny. Jeho nejznámější rolí byl hlavní hrdina ve snímku *Černý Petr*.

⁶⁴² viz nápis na náhrobní desce: „*František Dvořák, prádelník, jemuž první lůžko ku spánku věčnému bylo uchystáno.*“

nejslavnějším zdejším nebožtíkem je dekadentní spisovatel Karel Hlaváček (†1898), jenž žil v nedaleké ulici Podlipného. Jeho hrob má podobu skromné žulové desky.

13.6.2 Hřbitov Ďáblice

Obecní hřbitov v Ďáblicích byl založen na konci 19. století ze stejného důvodu jako ostatní nově budované hřbitovy na území Prahy, a to v souvislosti s nezadržitelným růstem počtu jejích rezidentů a následným zvýšením potřeby pohřebního prostoru. Jeho vznik byl zapříčiněn i epidemií cholery a neštovic, kvůli které přestala stačit kapacita do té doby užívaného hřbitova na Proseku. Vskutku velkorosý projekt hřbitova v Ďáblicích vypracoval architekt městského stavebního úřadu Vlastislav Hofman v roce 1912 a patří k jeho raným kubistickým dílům.⁶⁴³ Podle tohoto projektu byla bohužel realizována jen malá část, a to torzo zdi hřbitova se dvěma polygonálními lucernovitými kiosky se stupňovitou střechou, které vymezují trojlodní bránu [369]. Návrh velké umrlčí komory, pojatý podobně jako architektura kiosků na způsob gotických centrálních kaplí obtočených pilíři, zůstal nerealizován, stejně jako předpokládané krematorium.⁶⁴⁴ Došlo i ke zjednodušení podoby toho, co postaveno bylo.⁶⁴⁵ I přesto je výsledek Hofmanovy práce neopakovatelnou ukázkou českého kubismu, která dodnes budí pozornost. Při úpravách a dostavbě nové brány, obřadní síně a doplňků loučky rozptylu (lavičky, pumpa na vodu, odpadkové koše), které proběhly v nedávné době, se podařilo navázat na Hofmanovo kubistické vyznění a jmenované příbyvší prvky poměrně dobře korespondují s původní architekturou. Nově byla zbudována též řada atypických kolumbárií při západní ohradní zdi. Od léta 2014 zde začal fungovat první přírodní hřbitov u nás nazvaný Les vzpomínek, kde budou růst místo klasických náhrobků památné stromy. Pozůstalí zde budou mít možnost vysypat popel zesnulého u kořenů stromu či nový strom nechat na jeho památku vysadit. Kapacita nekropole nebyla ještě dnes, tedy více než sto let po výstavbě, z daleka vyčerpána. Její dějiny jsou však poskvřněny tím, že ji využívali nejprve fašisti (z důvodu blízkosti kobyliské střelnice) a později komunisti jako pohřebiště popravených osob.⁶⁴⁶ Památníky obětí obou totalit jsou pojaty s velkou dávkou vkusu a uměleckého citu pro pietu. Vzhledem k době

⁶⁴³ ŠVÁCHA 2004, 223

⁶⁴⁴ VEČEŘÁKOVÁ 1997, 75

⁶⁴⁵ ŠVÁCHA 1995, 30

⁶⁴⁶ Například atentátníků na Reinharda Heydricha Jana Kubiše a Jozefa Gabčíka. Po únoru 1948 zde byly tajně pohřbívány oběti komunistického režimu, například mučedník církve páter Josef Toufar, který byl umučen při výsleších absurdně vykonstruované aféry, tzv. číhošťského zázraku. Kam byly na tomto hřbitově konkrétně jeho ostatky uloženy, není známo, **obr.** 370.

výstavby nekropole pocházejí nejstarší památky z druhé dekády 20. století. Nejzajímavější z nich jsou patrně hrobka rodiny Patočkovy (1917) od kameníka A. Berana v podobě jakéhosi kubistického pojetí klasických neogotických náhrobků a rodnokubistická hrobka rodin Sehnalovy a Štěpánovy, jejíž stéla je tvořena motivem vlašťovčího ocasu, zdobeného párem geometrických stojanů na svíčky. Z doby 20. až 40. let si můžeme všimnout naprostého primátů firmy sochaře Sršně z Dejvic, který dodal tradičně vysoce kvalitní purizující náhrobky (hrobky rodin Petříkovy, 1937 a Kučerovy, 1938). Dalšími kamenickými dílnami, které se zde uplatnily, jsou například Svoboda Pečky, Karas či Dynybyl. Pozoruhodnými uměleckými výkony jsou pak například mozaika od neznámého autora představující lampičku z římských katakomb na hrobce rodiny Weiselovy (1933) či ukázky figurativního sochařství, které je zde zastoupeno bronzovou bystou starého muže signovanou A. O. na hrobce rodiny Koutských, klečící plačkou kladoucí hořící svíci na hrob rodiny Tomšovy od sochaře Číhala nebo žehnajícím Kristem od J. Palouše zdobícím hrobku rodiny Černých (1934). Co do funerální architektury zde nalezneme skutečný skvost v podobě hrobky rodiny Moravcovy ze Střížkova, která si velmi nápaditě pohrává s množstvím kubických hmot a kombinuje šedé plochy rovu s černou barvou nápisové desky. Bronzový štítek se signaturou autora zmizel.

13.7 Praha 9

13.7.1 Starý a Nový hřbitov Prosek

Nový prosecký hřbitov vznikl na konci 19. století, když navázal na tradici pochovávání na asi půl kilometru vzdáleném zrušeném hřbitově u kostela sv. Václava, jehož historie sahá až do 10. století, kdy byl podle legendy založen Boleslavem II. Hřbitůvek sv. Václava prošel roku 1931 společně s kostelem rozsáhlou rekonstrukcí, po níž byly zachovány jen nejvýznamnější hroby, a zbytek areálu byl srovnán s okolním terénem.⁶⁴⁷ Mezi dochované náhrobky patří ukázky spadající do druhé poloviny 19. století reprezentující české obrozence a významné osobnosti zdejší lokality. Hrob zakladatele prvního gymnázia na Praze 9, kde probíhala výuka v Českém jazyce, Františka Čupra (†1882), je tvořen komolím jehlanem vneseným čtveřicí koulí a zdobeným oslavnou básní z pera Vítězslava Háška. Stéla zdobená dvojicí pilastrů a geometrickým dekorem patří Honorátě Zapové (†1856), básnířce a manželce

⁶⁴⁷ KURANDA 2001, 85

zakladatele *Památek archeologických*, Karla Vladislava Zapa. Pochováni zde jsou také členové rodiny libeňského starosty Světa⁶⁴⁸ či Bedřicha rytíře Freye.⁶⁴⁹ O kamenickou výzdobu zdejších náhrobků se zasloužil převážně mladoboleslavský sochař Postránecký.

Nový hřbitov na Proseku je nenápadná skromná nekropole skrývající několik zajímavých náhrobků, mezi něž patří především hrobka rodiny Jandovy (1920) zdobená geometrickým urnovým nástavcem a hrob správce cukrovaru Hugo Scherfa (1929) s typickým reliéfem orantky, který vytvořila kamenická dílna Blahomíra Podpěry v Kralupech nad Vltavou. Zajímavým typem náhrobku je potom pandánová hrobka rodiny Brabcovy tvořená dvojicí pískovcových stél s reliéfy k sobě směřujících smutečních vrb.

13.8 Praha 10

13.8.1 Vinohradský hřbitov

Vinohradský hřbitov byl založen roku 1885 v důsledku prudkého rozvoje Vinohrad a z důvodu nevole obyvatel této honosné čtvrti sdílet prostor hřbitova olšanského s dělnickou vrstvou, kde byli do té doby vinohradští pohřbíváni.⁶⁵⁰ Roku 1897 zde vznikla neogotická kaple sv. Václava⁶⁵¹ s arkádami poskytujícími prostor pro reprezentativní hrobová místa dle návrhu architekta Antonína Turka,⁶⁵² který se na výstavbě čtvrti Vinohrad značnou měrou podílel.⁶⁵³ Nekropole sousedí se strašnickým krematoriem, s nímž je propojena. Její součástí je též souvislý pruh zeleně, který prochází napříč celým areálem a ústí v urnovém háji. Mezi neogotickými památkami vyniká především zmíněný arkádový ochoz kolem kaple sv. Václava, ve kterém se nachází například náhrobek významného vinohradského duchovního

⁶⁴⁸ Na místě, kde stával jeho statek, dnes nalezneme tolik diskutovaný Palác Svět, památku spojenou s libeňským působením Bohumila Hrabala, která byla postavena dle návrhu Františka Havleny, autora též např. budovy KTF UK v Dejvicích.

⁶⁴⁹ Rodina Freyova provozovala v 19. a 20. století proslulou mlékárnu v dnešní Freyově ulici. Samotné ostatky Bedřicha rytíře Freye se ztratily při vykradení hrobky.

⁶⁵⁰ LÁNY 1998, 9–11

⁶⁵¹ k výzdobě přispěli například Adolf Liebscher (obraz sv. Josef) a Vojtěch Bartoněk (obraz sv. Anna).

⁶⁵² VANOUŠEK/WAGNER/NECKÁŘOVÁ 2002, 9

viz **obr.** 32.

V interiéru lapidárium originálů funerální plastiky z pražských hřbitovů.

⁶⁵³ Antonín Turek, autor též vodárenské věže nebo tržnice na Vinohradech. Často zaměňován s architektem Aloisem Turkem, stavitelem mnoha průmyslových staveb (papírny ve Vraném nad Vltavou a v Hostinném) a autorem přestavby hřbitovní kaple v Rychnově nad Kněžnou.

Ferdinanda Lehnera (†1914) v podobě gotického portálu s fiálami.⁶⁵⁴ Neorenesance je zde zastoupena například hrobkou rodiny Kaslovy z roku 1906 tvořenou vysokou bronzovou stélou, jejíž kompozice je odvozena podle vzorů italských renesančních náhrobků. Dále hrobka navržená samotnými členy dynastie stavitelů Burešů jako antikizující chrámeček s trojúhelnými frontony a sochou *Anděla míru* na vrcholu.⁶⁵⁵ Secesní sloh se na místním hřbitově prezentuje velmi výrazně, například prostřednictvím hrobky rodiny báňského rady Eduarda Preissiga (†1903) zdobené trojicí bronzových festonů ze šišek, hrobky rodiny Zavřelovy (1911) s rozvilinovým dekorem a bronzovým reliéfem Kristovy hlavy od firmy architekta J. Víška nebo stély s keramickou mozaikou s Pannou Marií a dítětem na hrobě Josefa Mieslera (†1910). Secesní sochařství je zde dále zastoupeno v reprezentativních arkádách (hrobka Karla Schaeda, †1912) nebo především díky produkci pískovcových náhrobků firmy Alexandra Zelinky s anděly smrti (hrobka rodiny Chmelíkovy 1902, hrobka rodiny Schmittovy 1911, hrobka Jana Červenky 1912). Umění kubismu zde můžeme obdivovat na příkladech hrobky rodiny Nedělový (1915), na podstavci s typickou kubistickou typografií vynášejícím sochařskou výzdobu hrobky knihtiskaře Otakara Janáčka (1927) či na urnovém hrobě rodiny Stachovy (1922) od firmy R. O. Sandtner. Meziválečná produkce je zde zastoupena vskutku brilantní sepulkrální tvorbou především firem Podpěra Kralupy, jejíž vrcholná díla zde reprezentují hrob abiturienta Arnošta (†1925) a bronzové sousoší matky s dítětem na hrobce profesora porodnictví Václava Pithy (1922).⁶⁵⁶ Dále pak firmy sochaře Sršně z Dejvic (hrobky rodiny Novotných, 1939 a rodiny továrníka Rouska, 1936), J. Cingroše z Plzně (hrobka rodiny Pelzlový, 1944) nebo již zmiňovaného J. Víška z Vinohrad (hrobka prezidenta Emila Háchy, 1945). K vrcholným sochařským dílům patří stéla s bronzovým reliéfem Ježíše Krista nad hrobem rodiny Křížový (1937) od Františka Bílka, postava venkovské dívky na hrobě Emanuela Starého (1903) od Franty Úprky, či dvojice soch ženských postav od Jaroslava Horejce, který je vytvořil pro hrob psychiatra Antonína Heverocha (†1927) a hrobku rodiny Hrabětový–Lozovské (1937). Téměř neznámá je socha ženy hroučící se žalem v podání Ladislava Šalouna na hrobě rodiny Skorkovských (1937). Dalšími umělci, kteří se podíleli na výzdobě místní nekropole, byli například architekt

⁶⁵⁴ Ferdinand Lehner (1837–1914), průkopník památkové péče a dějin církevní hudby. Farář ve sv. Ludmile na Vinohradech, kde se významně podílel na stavbě i výzdobě ve spolupráci s Josefem Mockerem.

⁶⁵⁵ Stavitel Alois Bureš (1849–1923) a architekt Otakar Bureš (1875–1931), autoři například holešovického pivovaru či neobarokního domu č. p. 362 na Perštýně.

⁶⁵⁶ Obojí signováno sestrou zakladatele firmy sochařkou Blaženou Borovičkovou Podpěrovou.

Jan Kotěra, jenž zde vytvořil svou vlastní rodinnou hrobku (1909), sochař Karel Dvořák s bystou pro hrob Otto Gutfreunda (1925) nebo Olbram Zoubek (hrobka rodiny Václava Havla, hrob Jardy Koukala, †1990). Výčet dalších zde pochovaných významných osobností je téměř nevyčerpatelný, proto se omezíme jen na některé z nich, jako například prezident a dramatik Václav Havel (†2011), malíři Jakub Schikaneder (†1924), Hugo Boettinger (†1934), Zdeněk Rykr (†1940), František Gross (†1985), architekti Otakar Novotný (†1959), František Roith (†1942), spisovatelé Jan Karafiát (†1929), Egon Erwin Kisch (†1948) [371], jehož nová bysta pochází z dílny sochaře Zdeňka Hoška (2009), či Jaroslav Foglar (†1999). Dále pak průmyslník a zakladatel ČKD Emil Kolben (†1943) nebo herec Jiří Grossmann (†1971).

13.8.2 Hřbitov Strašnického krematoria

Strašnický hřbitov vznikl v sousedství Vinohradské nekropole společně se stavbou krematoria podle návrhu Aloise Mezery ve funkcionalistickém směru v letech 1929–1932.⁶⁵⁷ Do té doby fungovalo od roku 1919 provizorní krematorium na Olšanech, které dnes slouží jako smuteční síň. Atrium před hlavním průčelím krematoria je vymezeno kolumbáriem. Budova krematoře je společně s okolním hřbitovem největším areálem svého druhu v Evropě. Vedle velkorysé plochy tvořící prostor pro kolumbária zde nalezneme také rozsáhlý urnový háj, který představuje v nebyvalé míře ukázkou nového typu urnového náhrobku vzniklého po rozšíření kremace [372]. Mezi největší zajímavosti zdejšího funerálního umění patří náhrobek Jindřicha Štyrského (†1942), který nechala zhotovit Toyen u architekta Jaromíra Krejčara. Dále pak náhrobní bronzová socha *Poklekající Psyché* na hrobě Dr. Ing. Josefa Piskače (†1935) od Ladislava Šalouna nebo řada puristických hrobek od tvůrce krematoria, architekta Aloise Mezery. Pozoruhodným zástupcem rondokubismu je náhrobek rodiny Burešovy a Smetanovy tvořený hlavicí sloupu nesenou dvěma atlanty a karyatidou dělnického původu. Prvotřídní a vkusné kamenické práce sem přináší firma Holvek (hrobka rodin Horákovy, 1932, Morávkovy, 1937, Doušovy, 1936). Mezi významné osobnosti zde odpočívající patří historik umění Zdeněk Wirth (†1961), na jehož náhrobku nalezneme bronzový medailon od sochaře Josefa Šejnosta [373],⁶⁵⁸ či akademický malíř Karel Langer (†1947),⁶⁵⁹ jenž je vypořádán pomocí poprsí

⁶⁵⁷ VEČEŘÁKOVÁ 1997, 88

⁶⁵⁸ medailon vznikl roku 1939.

⁶⁵⁹ žák Julia Mařáka.

od Karla Opatrného. Dále jmenujme hudebního skladatele Angela Michailova (†1998),⁶⁶⁰ básníka Jana Pilaře (†1996) a člena činohry Národního divadla Vladimíra Merhauta (†1936). [374]

V souvislosti s provozem krematoria je nutné připomenout jeho ředitele Františka Suchého, který tajně ukrýval popel popravených za protektorátu (například Vladislava Vančury, †1942), o čemž vedl podrobné záznamy. Po roce 1945 tak mohlo vzniknout společné pohřebiště popela více než dvou tisíců obětí, který měl být na příkaz fašistických okupantů zahrabán do kompostu.⁶⁶¹ S příchodem komunistického režimu na začátku 50. let se situace bohužel opakovala. Tehdy se podařilo ukrýt například popel Milady Horákové (†1950), ale konkrétní místo již není známo, a tak ji na pietním okrsku připomíná alespoň pamětní deska.

13.8.3 Strašnický evangelický hřbitov

Strašnický evangelický hřbitov byl založen krátce po reformě pohřebnictví Josefa II. roku 1795 a sloužil německým obyvatelům Prahy tohoto vyznání. V roce 1912 zde vznikla hřbitovní kaple v podobě pódiového chrámu s výrazně antikizujícími prvky podle návrhu Adolfa Foehra [375].^{662, 663} Po druhé světové válce byl hřbitov opuštěn a roku 1956 zrušen. Od roku 1955 byla kaple užívána Československou církví husitskou jako kolumbárium. K plánované demolici hřbitova a jeho přeměně na sportovní areál nakonec nedošlo. Navzdory oficiálnímu uzavření nekropole docházelo k ukládání urn až do roku 1993.^{664, 665, 666} Od roku 2008 prošel hřbitov rozsáhlou rekonstrukcí, při které byla postavena nová ohradní zeď, zrekonstruována celá řada náhrobků a hrobek a obnovena kaple, jež získala zpět německý nápis na průčelí: *Christus ist unser Leben*.⁶⁶⁷

⁶⁶⁰ známého především díky hudbě k filmům a večerníčkům: *Dívka na Koštěti, Lucie postrach ulice, Metráček, Chobotnice z druhého patra, Arabela se vrací, Zlatovláska, Káťa a Škubánek*.

⁶⁶¹ Tajné seznamy mrtvých, <http://www.mistapametinaroda.cz/?id=215>, vyhledáno 14. 3. 2015.

⁶⁶² LUKES 2014, 209

⁶⁶³ Adolf Foehr se také významně uplatnil na Novém židovském hřbitově na Vinohradech.

⁶⁶⁴ KOVAŘÍK 2001, 301

⁶⁶⁵ V roce 2000 bylo zamýšleno, že hřbitov bude z velké části zbořen a stane se pohřebištěm vojáků Wehrmachtu, kteří padli ke konci II. světové války. Uvažovalo se o přemístění ostatků německých vojáků padlých v Praze i jiných částech republiky, zejména v severních Čechách. Tento projekt však nebyl z finančních důvodů a z důvodu odporu některých památkářů a části veřejnosti na tomto místě realizován.

⁶⁶⁶ Tuto praxi popisuje například spisovatelka a historička umění Milena Slavická ve svém románu *Hagibor*, SLAVICKÁ 2014

⁶⁶⁷ Hřbitov na sebe v poslední době upoutal pozornost díky dokumentárnímu snímku *Láska v hrobě* od Davida Vondráčka, který líčí osudy zde žijících bezdomovců před zahájením rekonstrukce.

Hodnotnými funerálními památkami je dvojice neoklasicistních hrobů patřících rodině Bense (1837) a Carolině Lauermann (1838), které jsou zdobeny nápisovými deskami se symboly hada Urubora a přesýpacích hodin. Neogotický styl je zde zastoupen náhrobkem se sochou Krista J. M. Hermanna (†1867) a kaplovou hrobkou dnes již neznámých majitelů. Zajímavým příspěvkem je meziválečná masivní hrobka rodiny Schuhmann (1937), jež upoutá kontrastem robustního betonového průčelí a trojicí zapoulených nápisových desek z černého kamene.

Mezi nejznámější zde pochované osobnosti patří členové významné rodiny průmyslníků Gröbe v čele s Moritzem Gröbe (†1891), jejichž hrobka kombinující bílý a černý kámen svědčí o střízlivém vkusu, a hudební skladatel Ludwig Grünberger (†1896), jehož náhrobek je dekorován lyrou a palmovou ratolestí. Dále také Johanna Buska hraběnka von Török (†1922), významná německá herečka konce 19. století. Její hrob zdobí vysoká stéla v podobě božích muk s podobiznou subrety v reliéfu a sochou jakési spící víly [376].

13.8.4 Vršovický hřbitov

Vršovický neboli bohdalecký hřbitov byl založen na začátku 20. století po té, co byl starší, již nedostačující hřbitov na dnešním Čechově náměstí zrušen a přeměněn na park. Roku 1906 zde byla postavena neorenesanční kaple. Nejzajímavějšími funerálními díly, které zde nalezneme, je především dvojice kubistických hrobek Karla Půlpána (†1914) od Emanuela Kodeta a Cyrila Pecivála (†1915) od Ladislava Mavhoně. Z roku 1906 pochází neorenesanční otevřená kaplová hrobka rodiny Heroldovy zdobená reliéfem Ukřižovaného mezi nápisovými deskami a andílky ve cviklech sloupořadí.⁶⁶⁸

Co se týče dílenské výroby, prostoru bohdaleckého hřbitova nekompromisně dominuje dvojice bratří kamenosochařů Rudolfa a Jaroslava Ducháčkových, kteří sem přinášejí jak figurativní sochařskou výzdobu, tak puristickou architekturu hrobů z období 20.–40. let. 20. století. Vedle hrobů vytvořili bratři Ducháčkové pro místní hřbitov roku 1925 také pomník obětem První světové války tvořený rondokubistickým podstavcem korunovaným zlomeným sloupem. Vedle Ducháčkových se na zdejší nekropoli uplatnily především firmy Čerovský Flora, Zelinka Vinohrady či lokální kamenická dílna pod názvem Štička, která zde dodávala mimo jiné jeden

⁶⁶⁸ Hrobka je v havarijním stavu.

charakteristický typ náhrobku v podobě vysoké stély s reliéfem plačky hrající na lyru.⁶⁶⁹ Z oblasti sokolských náhrobků nabízí Bohdalec dvě pískovcové stély nesoucí reliéfy s těmito opeřenci. První z těchto náhrobků patří zakladateli střeleckého oddílu Sokola, Antonínu Svobodovi, a je zdoben sokolem v letu nesoucím v pařátech pušku a vavřínový věnec (R. Ducháček). Druhý sokol Ludvíka Novotného (†1921) vyznívá o poznání tragičtěji. Pták je zachycen v okamžiku smrtelného pádu, kdy se marně snaží zobákem vytrhnout šíp, kterým byl zasažen.⁶⁷⁰ Za pozornost stojí též hrobka rodiny Poustevské z roku 1935 zdobená horizontální deskou nesoucí sochu ležící ženy. Znak lyry pod jejím lůžkem a celkové vyznění dámské figury jako jakési matrony napovídají, že byla patrně pěvkyní. Za jejími zády se k nebi vypíná architektonický prvek v podobě oblouku a socha rukou v gestu modlitby patřící rodině Roublově [377]. Dvojicí skutečných zajímavostí jsou hrob rodiny Sakařovy z roku 1968, jehož stéla je poskládána z kompozice průhledných a zabarvených luxferů, které tvoří ve svém středu symbol latinského kříže [378], a hrob rodiny Sýkorovy, jehož sochařské provedení připomíná kmen stromu, ze kterého je vytesána ohrádka rovu, nápisová deska a květináč napodobující pařez. Významnými osobnostmi pochovanými na Bohdalcu jsou například spisovatel Rudolf Černý (†1982), malíř Zdeněk Gluckselig (†1945), herečka dětských pořadů Štěpánka Haničincová (†1999) nebo hudební skladatel Bedřich Nikodém (†1970).⁶⁷¹

13.9 Praha 15

13.9.1 Hostivařský hřbitov

Hostivařský hřbitov je původním vesnickým hřbitovem, který vznikl roku 1879 jako pokračovatelská nekropole zrušeného hřbitova nedalekého kostela Stětí Jana Křtitele, odkud sem byly přeneseny některé náhrobky. Prostor nevýznamný svou rozlohou však skýtá řadu pozoruhodných funerálních památek, a to především hrobku rodiny Dvořákovy, kterou nechal roku 1900 zbudovat katolický kněz a básník František Xaver Dvořák (†1939)⁶⁷² pro své zesnulé rodiče u Františka Bílka, jakožto jeho první sepulkrální zakázku vůbec. Jeho charakteristický rukopis plný náboženského vytržení

⁶⁶⁹ viz **obr.** 283.

⁶⁷⁰ Toto pojetí zvolila též sochařka Karla Vobišová při zpracování náhrobku sokola Franty Kukly na Vyšehradském hřbitově (†1935).

⁶⁷¹ Jeho jméno zaznělo ve filmu *Slavnosti sněženek* v souvislosti s výhodnou koupí desek se skladbou *Poustevník*, které hrají jen na jedné straně.

⁶⁷² Představitel katolické moderny, autor například sbírek *Meditace*, *Modlitby básníkovy* či *Sursum corda*.

zde není ještě tak patrně rozvinut jako u následujících realizací. Hrobka je tvořena pískovcovou volnou plastikou Obětování Panny Marie [379].⁶⁷³ Další zdejší významný hrob patří předsedovi tří prvorepublikových československých vlád (a též zdejšímu statkáři) Antonínu Švehlovi (†1933). Autorem jeho mramorové hrobky byl Masarykův dvorní architekt Josip Plečnik, jenž pro zesnulého politika navrhl puristický okrsek obehnaný nízkou trojbokou zídou s vysokým obeliskem z leštěné žuly, rovem a lavičkou. V neposlední řadě zde nalezneme také hrobku rodiny F. X. Šaldy (†1937) v podobě prostého žulového rovu bez stély zdobeného jen symbolem kříže a skromným nápisem. Zajímavostí je pak též náhrobní sousoší génia s houslemi a múzy, jehož nápis je v důsledku poškození povrchu podstavce nečitelný. Na hřbitově se dále nacházejí kvalitní náhrobky firmy J. Rada a syn (hrobka rodiny Karasovy, 1918, která je pozoruhodná pro svou zástěnu dekorovanou pásem trnových korun s řeckými kříži) nebo Hloušek Říčany (hrobka rodiny Bradáčovy a Matějkovy).

13.10 Ostatní hřbitovy

Cílem této kapitoly není zmapovat všechny pražské hřbitovy, kterých je sedmdesát, ale zprostředkovat pohled na vývoj hřbitovů skrze optiku dějin umění a upozornit na zajímavosti k tématu výtvarné funerální produkce v daném časovém rozmezí či jiné pozoruhodnosti. Ostatní nekropole tedy stačí připomenout jen ve zkratce.

Krčský hřbitov nazývaný také Na Zelené lišce vznikl jako nástupnická nekropole michelského hřbitova obklopujícího barokní kostelík Narození Panny Marie. Do 30. let 20. století zde fungovalo samostatné oddělení pro pohřbívání vězňů z pankrácké věznice. Jako memento této historie zde zůstala neogotická zvonice se šestibokou věží a portálem s vimperkem. Mezi nejzajímavější ukázky zdejšího funerálního umění patří především meziválečné náhrobky jako například hrobka Václava Šaška a MUDr. Weissenbergera s bronzovou figurou hudebnice hrající na harfu od Karla Opatrného. Významné osobnosti zde ležící jsou například akademičtí malíři Jan Minařík (†1937), žák Julia Mařáka, Jan Lhota (†1997) či hudební skladatel Karel Hampejs (†1914).⁶⁷⁴

⁶⁷³ rituál popsáný v Lukášově evangeliu: „*Když uplynuly dny jejich očišťování podle zákona Mojžíšova, přinesli Ježíše do Jeruzaléma, aby s ním předstoupili před Hospodina. (...) A aby podle ustanovení zákona obětovali dvě hrdličky nebo dvě holoubata.* Lk 2, 22, 24.

⁶⁷⁴ majitel hudební školy v Michli.

Hřbitov Braník vznikl ve druhé polovině 19. století. Nalezneme zde několik neorenesančních hrobek s trojúhelným frontonem nebo náhrobek mlynáře Josefa Vlčka (†1892) s dvojicí naivistických andělíčků. Zajímavými místními nebožtíky jsou například filmový scénárista a režisér Jaroslav Mach (†1972)⁶⁷⁵ či osobnosti Národního Divadla choreograf Jiří Němeček (†1991) a operní pěvec Antonín Votava (†1966).

Hřbitov Střešovice je zajímavý tím, že zde byl pochován člen Osmy Emil Filla (†1953). V Liboci našel místo svého posledního odpočinku malíř Karel Vítězslav Mašek (†1927). Jeho náhrobek v podobě masivních vertikálně poskládaných kubických hmot vytvořil syn architekt Jaroslav Mašek.⁶⁷⁶ Ostatní pražské hřbitovy mají všechny podobnou historii, jaká zde již byla naznačena. Založeny byly koncem 19. století jako pokračovatelé malých kostelních hřbitovů dnešních městských částí, které byly v době jejich vzniku ještě vesnicemi. Velice zajímavou ukázkou ještě na okraji Prahy je monumentální neorenesanční hrobka Czerninů z Chudenic, která se nachází na hřbitově ve Vinoři. Mohutná stavba s fasádou z režného zdiva je tvořena centrálou na čtvercovém půdorysu s kaplí a dvěma vedlejšími křídly. Portál je zdoben pilasty s jónskými hlavicemi a štítem s erbem rodu majitelů vinořského panství.

13.11 Židovské hřbitovy

13.11.1 Nový židovský hřbitov na Vinohradech

Tato nekropole byla založena pražským židovským pohřebním bratrstvem roku 1890, aby navázala na tradici pochovávání na starém žižkovském hřbitově v dnešní Fibichově ulici. Přiléhá na jižní hřbitovní zeď II. obecního hřbitova Olšany. V té době vznikla budova domu očisty a márnice v neoklasicistním stylu.⁶⁷⁷ Roku 1893 přibyla neorenesanční obřadní síň podle návrhu Bedřicha Müntzbergera.^{678, 679} Budova nese podobu nízké horizontální architektury s výraznou kopulí, která je ve svém interiéru zdobena nápisy z knihy Kazatel [380]. Ve 30. letech 20. století byly dále přistavěny funkcionalistické budovy vrátnice a nové obřadní síně přináležející k nově zřízenému urnovému háji od architekta Leopolda Ehrmanna, který je též autorem několika zajímavých zdejších náhrobků, včetně proslulého hrobu Franze Kafky (†1924).

⁶⁷⁵ Natočil například snímky *Slovo dělá ženu*, *O medvědu Ondřejovi*, *Přehlídce velím já*.

⁶⁷⁶ Jaroslav Mašek (1893–1953), autor mimo jiné projektu pražské zoologické zahrady.

⁶⁷⁷ PAŘÍK 2003, 101

⁶⁷⁸ Bedřich Müntzberger (1846–1928), autor Průmyslového paláce v Praze Bubenči, Palackého mostu v Praze či interiéru Španělské synagogy v Dušní ulici v Praze.

⁶⁷⁹ LUKES/ČUDLÍN 2010, 20

V poslední dekádě 19. století zde vznikaly hlavně náhrobky neogotické a neorenesanční. Mezi ty nejpozoruhodnější neogotické kusy patří především vysoký baldachýn nad hrobem Adele Lederer (†1892) či náhrobek v podobě gotického okna s vimperkem rodiny Radnitzovy (1894), které patřil kamenický podnik na výrobu náhrobků, jehož výrobky se na této nekropoli uplatnily ve vysoké míře. Mezi neorenesanční zástupce patří hrobka rodiny Waldesovy, pro kterou vytvořil jako své poslední dílo dvojici medailonů Josef Václav Myslbek (hrobka dokončena 1933 na zakázku Jindřicha Waldese),⁶⁸⁰ nebo mramorová tumba zdobící hrob Saula Isaaka Kämpfa (†1892). Zásadním způsobem se zde podepsal směr secese, v jehož duchu vznikla celá řada náhrobků a hrobek podle návrhů předních českých architektů a sochařů. Významnou měrou se zde angažoval Jan Kotěra, který vytvořil například často citované hrobky rodiny Robitschkovy a Elbogenovy z roku 1902.⁶⁸¹ S dalšími pozoruhodnými příspěvky se zde představili také Josef Fanta v realizaci hrobky rodiny Bondy a Jan Štursa s náhrobkem malíře a člena Osmy, Maxe Horba (†1907). Ne méně zajímavou stopou se na zdejší nekropoli podepsal kubismus reprezentovaný například hrobkou rodiny Winternitzovy (1917) od Emanuela Kodeta. Vedle již zmíněné firmy Eduard Radnitz, která často spolupracovala s architektem Paulem Albertem Kopetzkyem nebo Josefem Zaschem, se zde uplatnily i firmy nežidovských dodavatelů jako G. Ciani, L. Šalda, Pupp a Škarka či plzeňský Jan Cingroš.

Vedle významných osobností židovské obce, jakými byli především rabíni, jsou zde pochováni také například členové rodu bankéřů a uhlobaronů Petchků, spisovatelé Jiří Orten (†1941) [381] a Ota Pavel (†1973).

Vzhledem k pohnuté historii Židů je tento hřbitov také místem celé řady památníků uctívajících oběti pronásledování, jako je například pomník zahynulých v terezínském ghettu (1949), pomník obětem prvních transportů do lodžského ghetta 1941 (1994) nebo jižní zeď poskytující prostor pro pamětní desky zemřelých v dáli (spisovatelé Hanuš Bonn, Max Brod). Hřbitov nabízí také posvátnou půdu pro druhotné uložení ostatků přenesených z nejstaršího pražského hřbitova ve Vladislavově ulici označených symbolickou tumbou od Kurta Gebauera z roku 2001. Umístěny zde byly také hodnotné náhrobky svezené ze zaniklých hřbitovů v Dolních Kralovicích⁶⁸² a Uhříněvsi.

⁶⁸⁰ Jindřich Waldes (1876–1941), zde také pochován, zakladatel firmy Kooh-i-noor, sběratel a mecenáš českého umění.

⁶⁸¹ WITTLICH 2005, 52–53

MÁDL 1922, 24

⁶⁸² obec zatopena přehradní nádrží roku 1971.

13.11.2 Starý židovský hřbitov na Žižkově (Mahlerovy sady)

Hřbitov vznikl současně s Olšanami při morové epidemii, která zachvátila Prahu roku 1680. Od reformy pohřebnictví Josefa II. roku 1787, kdy bylo zakázáno pochovávat uvnitř města, sloužila nekropole svému účelu kontinuálně až do roku 1890, kdy se provoz přesunul na Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Dnešní rozloha hřbitova odpovídá jen zlomku plochy někdejší, na které bylo pochováno na 40 000 osob. Dvakrát po sobě totiž utřžil hřbitov těžkou ránu v podobě nejprve přeměny na park v 60. letech 20. století a v letech 80. pak následné devastace způsobené výstavbou žižkovského vysílače.⁶⁸³ Náhrobky, které se podařilo zachovat, ačkoli řada z nich je značně poničená či postrádá nápisy, představují reprezentativní vzorek funerálního umění počínaje zástupci neoklasicismu po ukázky stél, které se již přibližují běžné produkci náhrobků 19. a 20. století, kdy se jejich podoba významněji neliší od hrobů mrtvých křesťanského vyznání. Uměleckým směrem zde významně zastoupeným je pak především neogotika, která se vyskytuje hlavně na náhrobcích typu napodobujících gotické okno, a to například pětice stél patřící lékařské rodině Jeiteles nebo Pinkasu Freundovi (†1860). Neorenesanční náhrobky zde zastupuje například hrob Ephrahima Arnsteina (†1885), dvojice nadzemních tumb zdobených volutami rodiny Singerů či především hrobka Fridricha rytíře von Kubinzky (†1888), která je zároveň nejvýraznější dominantou celého hřbitova [382]. Je tvořena architekturou otevřeného altánu s trojúhelným frontonem vynášeným šesticí dórských sloupů. Na hřbitově je pochována celá řada osobností židovské inteligence, mezi kterou patřili rabíni, lékaři, podnikatelé či spisovatel a historik David Podiebrad (†1882), který se zabýval dějinami Židů v Praze. [383]

13.11.3 Nový židovský hřbitov na Malvazinkách

Hřbitov založený roku 1903 přiléhá na východní zeď malvazinecké křesťanské nekropole. Jeho užívání navazuje na tradici starého hřbitova v Radlicích ze druhé poloviny 18. století, kde byli pochováni smíchovští Židé. V první třetině 20. století byly ještě v provozu oba hřbitovy současně. V době vzniku hřbitova k němu patřila obřadní síň, která však byla brutalisticky přestavěna, a dnes ji využívá Církev adventistů sedmého dne [384]. Na Malvazinkách se pochovávalo až do roku 1973, přičemž hřbitov

⁶⁸³ Fotografie dokumentující rozsah hřbitova v roce 1949 a srovnání s dnešní situací nalezneme v knize: TOMEK 2013, 16–17

funguje dodnes jako místo ukládání uren. K umělecky nejzajímavějším památkám patří kaplová hrobka členů významné rodiny podnikatelů Josefa a Rosy Porgesů z Portheimu v neorenesančním stylu.⁶⁸⁴ Architektura z roku 1904 zdobená sloupy a pilastry s volutami je zaklenuta českou plackou a její nároží korunuje dvojice piniových šišek. Další významné náhrobky patří například spisovatelům Friedrichu Adlerovi (†1938)⁶⁸⁵ a Rudolfo Fuchsovi (†1942).⁶⁸⁶

13.11.4 Nový židovský hřbitov v Kobylisích

Vznikl roku 1892 po té, co se přestal užívat starý libeňský hřbitov na Palmovce. Ten pocházel již ze 16. století a poměrně zdařile odolával výstavbě v této průmyslové čtvrti až do roku 1965, kdy byl zasypán několikametrovou navázkou, která pohltila řadu cenných památek především z období baroka a klasicismu, dále pak neogotiky a neorenesance.⁶⁸⁷ Při výstavbě hřbitova v Kobylisích vznikla také obřadní síň v neorománském slohu. Významnou osobností zde pochovanou je především spisovatel Vojtěch Rakous (†1935), který ve své tvorbě humorně zpracovával každodenní život obyvatel libeňského ghetta.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ Podnikali v oblasti textilního průmyslu. Též majitelé smíchovské vily Portheimka od Kiliána Ignáce Dientzenhofera.

⁶⁸⁵ Básník a překladatel českých textů do němčiny (zejména libret). Přeložil například Smetanovu *Prodanou nevěstu* či *Blodkovo V studni*. Dále literární díla Jaroslava Vrchlického nebo Fráni Šrámka.

⁶⁸⁶ Básník, dramatik a překladatel. Autor socialistických a antifašistických textů, jako například libreta k oratoriu E. Schulhoffa *Komunistický manifest*. Překládal do němčiny například P. Bezruč, K. J. Erbena a J. Wolkera.

⁶⁸⁷ Dochovaná fotodokumentace In: JUNGSMANN 2010, 36–37

⁶⁸⁸ Na náhrobku nápis: „český spisovatel a tvůrce lidových postav *Modche a Rezi*.“ Autor také knihy *Vojkovičtí a přespolní*.

13.12 Obrazová příloha ke kapitole 13

14 Závěr

Ač si to moderní člověk občas nerad připouští, smrt je nedílnou součástí života a její tabuizování a vyhoštění z přirozeného řádu věcí napáchalo v naší společnosti více škody než užítku. Jestliže lidé odmítají o smrti hovořit či ji přijmout jako nevyhnutelný fakt se vším, co k ní patří, vystavují se vykořenění a nepochopení sama sebe a svého místa na světě. Výsledkem toho může být na jedné straně větší strach z umírání, než je přirozené - na straně druhé to vypadá, jako by si celá řada lidí svoji vlastní smrtelnost vůbec neuvědomovala a podle toho se chová, například při řízení motorových vozidel či provozování adrenalinových sportů. Zároveň se také vytratila úcta k předkům spojená s místy jejich posledního odpočinku a tam, kde lidé pečovali o hroby svých blízkých zesnulých, začala panovat lhostejnost a ignorance. To bohužel také vede k devastaci hrobů a krádežím jejich výzdoby.⁶⁸⁹

V nedávné době se však veřejnost začala o poslední věci člověka opět zajímat, což dokazuje například snaha zahájit diskusi na téma důstojného umírání či zvýšená popularity literatury zabývající se topografií hřbitovů.

Správa pražských hřbitovů v poslední době započala celou řadu chvályhodných a inovativních projektů, jako je například již zmíněná Adopce hrobů či veřejná soutěž na téma funerálního designu, kterou se SPH snaží oslovit mladé tvůrce a znovu vzbudit zájem o funerální tvorbu a navázat na bohatou českou tradici v tomto odvětví umění.⁶⁹⁰

O hřbitovech a jejich „oživení“ se také začíná hovořit po vzoru aktivit v zahraničí v souvislosti s jejich využíváním jako veřejných parků či míst, kde lze pořádat kulturní akce pod širým nebem. Když uvážíme, jakou obrovskou plochu nevyužívané zeleně představují například Olšany, zdá se být tato cesta jejich otevření se veřejnosti dobrým nápadem. Na místech, kde se bude pohybovat více lidí lze také úspěšněji zabránit vandalismu páchanému na náhrobcích. Tato diskuse s sebou však přináší celou řadu otazníků a pochopitelně není jednoduché vyvážit užívání hřbitovů tak, aby byla zároveň zachována potřebná pieta.

K zájmu veřejnosti o téma smrti přispívá také celá řada kulturních akcí, jakými je například cyklus výstav *Smrt v muzeu* pořádaný Národním muzeem v letech 2014

⁶⁸⁹ viz kapitola Oloupené a opravované hroby.

⁶⁹⁰ Soutěž spolupřádá organizace Czechdesign.

<http://www.designmagazin.cz/udalosti/53810-vyhlasena-designerska-soutez-na-nahrobek-ci-urnu.html>, vyhledáno 12. 3. 2015.

Výstava soutěžních prací proběhla v galerii Czechdesign v Praze v květnu 2015.

až 2016⁶⁹¹ či aktivity galerie Na shledanou, která sídlí v bývalé smuteční síni na hřbitově ve Volyni.⁶⁹² Ani současní umělci se tomuto tématu nevyhýbají a vytvářejí řadu pozoruhodných funerálních děl, která rovněž rozdmýchávají diskusi. Příkladem může být malířka Hana Vinklárková (nar. 1977), která provozuje mimo jiné malbu na porcelán. Místo tradičních kvítek se však na povrchu nádobí objevují noční můry či funerální motivy jako hroby, věnce a svíčky, kterým se věnuje cyklus *Hřbitovy*.⁶⁹³ Dále například Ondřej Maleček (nar. 1977), který vytvořil v červnu 2014 trojdílnou malbu nazvanou *Trní* přímo pro a na olšanskou zeď a spojil tak současné umění bezprostředně s prostorem hřbitova.⁶⁹⁴

Jakkoli se téma funerálního umění a smrti obecně může na první pohled jevit morbidní, skýtá celou řadu inspirativních otázek a úhlů pohledu na věc, které mohou naší pokřivené společnosti, jež ztratila pojem o duchovních hodnotách, ukázat, že smrt prostě k životu patří, jak se o tom přesvědčily miliony těch, kteří nás předešli.

Pominu-li veškeré uměleckohistorické poznatky, které mně studium funerálního umění přineslo, pochopila jsem díky němu hlavně to, že zde nikdo není věčně, což je vlastně základní sdělení, které na sobě náhrobky nesou. A uvědomění si časové omezenosti vlastní existence je základem šťastného života vezdejšího.

⁶⁹¹ Projekt obsahuje dílčí výstavy: *Kmotříčka smrt, Rituály smrti, Smrt, Smrtné slasti, Onen svět, Brány slávy a nesmrtnosti a Slavné pohřby*.

Ráda bych také upozornila na výstavu *Supermarket od Death*, která proběhla 14. 3. až 14. 5. 2015 ve Staatliche Kunstsammlungen v Drážďanech, zabývající vírou v posmrtný život v současné Číně.

⁶⁹² vedená kurátorem Janem Freibergem.

⁶⁹³ KUCHTOVÁ 2014b, 18

⁶⁹⁴ KUCHTOVÁ 2014a, 14

15 Seznam použitých zkratk

C. a K. – císařský a královský

č. – číslo

ed. – editor

hřb. – hřbitov

Lk – Lukáš

nar. – narozen

NG – Národní Galerie

NM – Národní muzeum

NpM – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur

OA – okresní archiv

obr. – obrázek

odd. – oddělení

P – páter

PNP – Památník národního písemnictví

SOA – Státní oblastní archiv

SPH – Správa pražských hřbitovů

SVU Mánes – Spolek výtvarných umělců Mánes

st. – století

sv. – svatý

tzv. – tak zvaný

UB – Umělecká beseda

ÚDU AV ČR – Ústav dějin umění Akademie věd České republiky

UMPRUM – Umělecko–Průmyslová škola v Praze

QR kód – „quick response“ kód

zemř. – zemřel

žid. – židovský

16 Slovníček

Ráda bych také vysvětlila některé základní pojmy z oblasti názvosloví náhrobního umění, ve kterém je často, jakožto v okrajovém tématu, zmatek.

hrobové místo: místo na pohřebišti určené pro zřízení hrobu nebo hrobky nebo vyhrazené místo v úložišti jednotlivých uren

hrob: 1) obecný výraz pro místo, kde je pochovaný zesnulý

2) nevyzděný podzemní prostor, kam byl pochovaný a zasypaný zesnulý v rakvi, na povrchu většinou označený náhrobním kamenem a rovem

hrobka: 1) vyzděný podzemní prostor, kam byl pochovaný zesnulý v rakvi, na povrchu většinou označený náhrobním kamenem a rovem

2) nadzemní architektura v podobě kaple či domku s podzemním prostorem určeným k pochování zesnulých

hrobové (hrobkové) zařízení: pomník, krycí deska, rám atd.

kaplová hrobka: typ architektonické hrobky připomínající kapli, nejvíce oblíbená v období neoslohů

náhrobní kámen: nadzemní část hrobu tvořená kamennou deskou označující místo fyzického pohřbu

náhrobník: kamenná deska připomínající zesnulého, která však neoznačuje místo fyzického uložení ostatků, ale byla přenesena nebo umístěna na jiné místo, například na stěny kostelů

epitaf: výtvarně zpracovaná (tesaná či malovaná) deska umístěná z pravidla v interiéru kostela, která připomíná zesnulého a nabádá pozůstalé se modlit za spásu jeho duše

stéla: vztyčená kamenná deska označující místo pohřbu

urnový hrob: hrob, v němž jsou uloženy urny s popelem mrtvých. Ty mohou být umístěny v podzemí i nadzemí

rakový hrob: podzemní prostor, kam byla uložena rakev s mrtvým

rov: nadzemní horizontální část hrobu tvořená kamennou deskou, zarostlá zelení či zasypaná kaménky či jiným sypkým materiálem

hrob v dáli: symbolické místo vzpomínky na zesnulého v cizině, jehož ostatky nebyly nalezeny či nebyly dovezeny domů

pomník: architektonicky zpracované místo pietní vzpomínky na zesnulého či zesulé

17 Seznam literatury

17.1 Použitá literatura

- ARIÉS 2000a—Philippe ARIÉS: Dějiny smrti I. Praha 2000
- ARIÉS 2000b—Philippe ARIÉS: Dějiny smrti II. Praha 2000
- ASSMANN 2003—Jan ASSMANN: Smrt jako fenomén kulturní teorie. Praha 2003
- BAŠTA/BAŠTOVÁ 2012—Petr BAŠTA/ Markéta BAŠTOVÁ: Ars Moriendi
Loretánské krypty. Z historie pohřbívání v kapucínských konventech (kat. výst.). Praha 2012
- BEACH 2011—Darren BEACH: London's Cemeteries. Londýn 2011
- BEDRNÍČEK 2008—Pavel BEDRNÍČEK: Vyšehradský hřbitov. Praha 2008
- BĚLOVÁ 2011—Jana BĚLOVÁ: Funerální litina ve střední Evropě (dizertační práce
Katolické teologické fakultě Karlovy Univerzity v Praze). Praha 2011
- BELTING 2001—Hans BELTING: Bild-Anthropologie, Entwürfe für eine
Bildwissenschaft. München 2001
- BENEŠOVÁ 2001—Marie BENEŠOVÁ: Funerální architektura v tvorbě českých
architektů druhé poloviny 19. století. In: PETRASOVÁ 2001, 92–105
- BLAHOTA 2014—Jiří BLAHOTA: Bohumil Pánek – kamenosochařství –
restaurátorství: Od Kohlovy kašny k Býčímu schodišti. In: Kámen XX, 2014, 35–36
- BLAŽEK/PRELOVŠEK 2011—David BLAŽEK / Damjan PRELOVŠEK:
Nejměňte me nikdy... Dopisy Josipa Plečnika Alexandru Titlovi 1919–1947. Praha 2011
- BRONOWSKI 1973—Jakob BRONOWSKI: Vzestup člověka. Praha 1973
- BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ/SCHULMANNOVÁ/RŮŽIČKOVÁ 2009—Drahomíra
BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ / Barbora SCHULMANNOVÁ / Jana RŮŽIČKOVÁ:
Jan Kotěra a Olšanské hřbitovy. In: Věstník III, 2009, příloha nepag.
- BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ/SCHULMANNOVÁ/RŮŽIČKOVÁ 2010a—Drahomíra
BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ / Barbora SCHULMANNOVÁ: Umělecky cenné hrobky
na Novém židovském hřbitově č. 1. In: Kámen, XVI, 2010, 75–77
- BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ/SCHULMANNOVÁ/RŮŽIČKOVÁ 2010b—Drahomíra
BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ / Barbora SCHULMANNOVÁ:

- Umělecky cenné hrobky na Novém židovském hřbitově č. 2. In: Kámen XVI, 2010, 96–99
- BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ/SCHULMANNOVÁ/RŮŽIČKOVÁ 2010c— Drahomíra BŘEZINOVÁ–DUDÍKOVÁ / Barbora SCHULMANNOVÁ: Umělecky cenné hrobky na Novém židovském hřbitově č. 3. In: Kámen XVI, 2010, 66–68
- CERMANOVÁ 2006—Jana CERMANOVÁ: Tři smutné postavy Quida Kociána na brněnském hřbitově. In: Václav HORÁK (ed.): Sborníček Muzea Podkrkonoší v Trutnově VI. In: Trutnov 2006, 79–82
- ČERVENÝ 2014—Marek ČERVENÝ: Reflexe doby ve funerální plastice Rudolfa Březy. In: PRIX/ROHÁČEK 2014, 29–40
- CÍSAŘOVSKÝ 2003—Josef CÍSAŘOVSKÝ: Kroha. Praha 2003
- COOPER 1999—J. C. COOPER: Encyklopedie tradičních symbolů. Praha 1999
- Dějiny a současnost, vydání na téma Humorem proti totalitě XXX, 2008, 28–43
- DINZELBACHER 2004—Petr DINZELBACHER: Poslední věci člověka, Nebe, peklo, očištec ve středověku. Praha 2004
- DOBUŠEVA/KRYMOVA 2013—Marina DOBUŠEVA / Viktorie KRYMOVA: Olšany, nekropole ruské emigrace. Praha 2013
- DOMANICKÝ 1994—Petr DOMANICKÝ: Jan Cingroš – továrny na zpracování kamene. In: Plzeňsko. List pro vlastivědu západních Čech XXI, 1994, 4–5
- DURYCH 1930—Jaroslav DURYCH: U hrobu Jiřího Wolkera Antonín Heythum. Praha 1930
- DVOŘÁK 2012—Tomáš DVOŘÁK a kol.: Žižkov, svéráz pavlačí a strmých ulic. Praha 2012
- DVOŘÁKOVÁ 1979—Zdena DVOŘÁKOVÁ: Josef Václav Myslbek. Praha 1979
- EDGAR 1923—Emil EDGAR: Kolumbária a popelnicové háje. Praha 1923
- EDGAR 1937—Emil EDGAR: Před založením hřbitova. Praha 1937
- FAHR–BECKEROVÁ 2007—Gabriele FAHR–BECKEROVÁ: Secese. 2007
- FILIP/MUSIL 2006—Aleš FILIP / Roman MUSIL (ed.): Neklidem k Bohu, náboženské výtvarné umění v Čechách a na Moravě v letech 1870–1914. Praha 2006

- FIŠER 2011—Marcel FIŠER: Umění v Klatovech. Horažďovice: Centrum pro dějiny sochařství. Horažďovice 2011
- FLEGL 2010—Michal FLEGL: Hrob historika Josefa Šusty u kostela sv. Matěje v Praze. In: Rodopisná revue XII, 2010, 3–4
- FREIBERG 2011—Jan FREIBERG (ed.): Hřbitovní noviny. I, 2011
- GALANDAUER/MALÝ/KORTUS 2012—Jan GALANDAUER / Ivan MALÝ / Oldřich KORTUS: Národní památník na Vítkově. Praha 2012
- GUIRAND 1959—Felix GUIRAND (ed.): Larousse encyclopedia of mythology. London 1959
- HAKL 1878—Bohumil František HAKL: Hrobní kvítí. Praha 1878
- HALÍŘOVÁ 2000—Marie HALÍŘOVÁ: Sepulkrální tvorba Františka Bílka. In: LARVOVÁ, Hana: František Bílek (1872–1941). Praha 2000, 373–397
- HALL 1991—James HALL: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha 1991
- HEROLD 1894—Eduard HEROLD: Vyšehrad. Praha 1894
- HEROLDOVÁ/KLÁPŠŤOVÁ 2014—Helena HEROLDOVÁ / Kateřina KLÁPŠŤOVÁ (ed.): Rituály smrti (kat. výst.). Praha 2014
- HNÍDKOVÁ 2011—Vendula HNÍDKOVÁ: Architekt Pavel Janák a idea kremační. In: PRIX /ROHÁČEK 2011, 91–102
- HNÍDKOVÁ 2014—Vendula HNÍDKOVÁ: Sakrální, funerální, sekulární-architektura v dialogu se smrtí. In: Era 21, o architektuře víc (Na věčné časy) V, 2014, 22–25
- HNOJIL 2007—Adam HNOJIL: K několika motivům funerálního sochařství ve druhé čtvrtině 19. století. In: Zprávy památkové péče LXVII, 2007, 34–38
- HNOJIL 2008—Adam HNOJIL: Josef Max, sochařství pozdního neoklasicismu v Čechách. Praha 2008
- HNOJIL 2013—Adam HNOJIL: Náhrobek Leopolda Leonarda Thun-Hohensteina, Památky Malostranského hřbitova. Praha 2013.
- HOFMAN 1918—Vlastislav HOFMAN: Jubilejní výstava umělecko-průmyslových prací Artěle, ateliéru pro výtvarnou práci v Praze (kat. výst.). Praha 1918

- HOFMAN 1921—Vlastislav HOFMAN: O urnách. In: Drobné umění, II, 1921
- HOFMEISTEROVÁ 1958—Jana HOFMEISTEROVÁ: Liběchov. In: Jiří HILMERA: Hradky a zámky. Praha 1958
- HOLÝ 2004—Petr HOLÝ: Sochař Quido Kocián, dílo. Hořice v Podkrkonoší 2004
- HOMEROVÁ 2014—Libuše HOMEROVÁ: Zápisky knihy od Černého jezera. In: Vítaný host na Šumavě a v Českém lese II. 2014, 7–9
- HORNEKOVÁ 1998—Jana HORNEKOVÁ: České art deco 1918–1938. Praha 1998
- HORNÁKOVÁ 1998—Ladislava HORNÁKOVÁ: František Lydie Gahura. Zlín 1998
- HRUŠKA 1940—Emerich HRUŠKA: Romantické Olšany, reportáže o hřbitově, hrobech a mrtvých. Praha 1940
- HUČKA 2003—Jan HUČKA: Továrna na zpracování kamene Jan Cingroš. In: Plzeňský deník XII, 2003, nepag.
- CHLUPÁČ 2006—Miloslav CHLUPÁČ: Chvála sochařských symposií. In: Kámen III, 2006, 11–13
- JAKUBEC 2008—Ondřej JAKUBEC: Smrt a vzkříšení jako epitaf, Renesanční malované epitafy a jejich výklad. In: Umění XXX, 2008, 33–36
- JANÁČEK 1964—Josef JANÁČEK: Vyprávění o Vyšehradu. Praha 1964
- JANÁK 1912—Pavel JANÁK: Hranol a pyramida. In: Umělecký měsíčník I, 1911/12, 162–170
- JANDOVSKÁ 2002—Miroslava JANDOVSKÁ: Upravujeme hroby. Praha 2002
- JÁNSKÁ 2007—Lenka JÁNSKÁ: Mezi obrazem a textem, text a grafem v evropském a českém malířství. Praha 2007
- JEŽEK Z HAVRANĚ 1947—Ježek Z HAVRANĚ: Památníček od Matěje, historie i romantika, kolem kostelíka jarních pražských poutí nad Šárkou. Praha 1947
- JEŽEK 1881—Jan JEŽEK: Našim hrobům. Praha 1881
- JILEMNICKÝ 1984—Alois JILEMNICKÝ: Kámen jako událost, Kulturněhistorický a společenský obraz první české školy sochařů a kameníků za sto let její existence 1884–1984. Praha 1984
- JIRKO 1930—Miloš JIRKO: Kytička na hrob Jana Štursy. Praha 1930
- JUNGMANN 2010—Jan JUNGMANN: Libeň, zmizelý svět. Praha 2010

- KAČER/TUNKLOVÁ 2008—Jaroslav KAČER / Ilona TUNKLOVÁ: Franta Úprka (kat. výst.). Hodonín 2008
- KALINOVÁ 2009—Gabriela KALINOVÁ: Průvodce Malostranským hřbitovem ve fotografiích, Hudebníci Mozartovy generace. Praha 2009
- Jaroslav Horejc 1971— Jaroslav Horejc, výběr z díla, výstava k 85. narozeninám (kat. výst.). Praha 1971
- KERRIGAN 2008—Michael KERRIGAN: Historie smrti. Praha 2008
- KOTALÍK 2010—Jiří T. KOTALÍK: Spolupráce s výtvarnými umělci. In: Zdeněk LUKEŠ (ed.): Josef Gočár. 1. vydání Praha 2010, 312–353
- KOVÁŘ 2001—Daniel KOVÁŘ: Budějovické hřbitovy, Malý kulturně-historický průvodce. České Budějovice 2001
- KOVAŘÍK 2001—Petr KOVAŘÍK: Klíč k pražským hřbitovům. Praha 2001
- KOVAŘÍK 2004—Jan KOVAŘÍK: Zastavení u hrobky Antonína Dvořáka. In: Kámen X 2004, 83–86
- KRÁL 1970— Adolf Bunny KRÁL: Hrobka na Vranově u Brna. Brno 1970
- KRATINA 1997—Radoslav KRATINA: Náhrobek malíře Jindřicha Štyrského. In: Ateliér X, 1997, 12
- KRATINA 1998—Radoslav KRATINA: Plastiky na Olšanech. In: Listy S. V. U. Mánes, 1/98, 12–15
- KREJČÍ 1977—Milan KREJČÍ: Jaroslav Horejc. Sochařské dílo. Praha 1977
- KRUMHOLZ 2013—Martin KRUMHOLZ: Apoteóza národních hrdinů a českého pohanství. Pomníkové vize Stanislava Suchardy. In: KUTHANOVÁ/SVATOŠOVÁ 2013, 76–94
- KŘIŠŤANOVÁ 2011—Dita KŘIŠŤANOVÁ: Druhý život Julia Zeyera. Vodňany 2011
- KŘÍŽOVÁ 2004— Alena KŘÍŽOVÁ: Franta Anýž 1876–1934. Praha 2004
- KUDLÁČOVÁ 2011—Markéta KUDLÁČOVÁ: Sepulkrální umění poslední třetiny 19. století ve středních Čechách. In: PRIX/ROHÁČEK 2011, 209–218
- KUCHAŘOVÁ/KALINOVÁ 2011—Hedvika KUCHAŘOVÁ / Gabriela KALINOVÁ: Významné osobnosti duchovního světa. In: HNOJIL Adam (ed.):

- Průvodce Malostranským hřbitovem ve fotografiích, Významné osobnosti duchovního světa na Malostranském hřbitově. Praha 2011, 3–4
- KUCHTOVÁ 2008—Vladislava KUCHTOVÁ, Funerální umění v první třetině 20. století v Čechách (diplomová práce na KTF UK v Praze). Praha 2008
- KUCHTOVÁ 2014a—Vladka KUCHTOVÁ: Výtvar. In: Tvar XIV, 2014, 14
- KUCHTOVÁ 2014b—Vladka KUCHTOVÁ: Výtvar. In: Tvar XVII, 2014, 18
- KUTHANOVÁ/SVATOŠOVÁ 2013—Kateřina KUTHANOVÁ / Hana SVATOŠOVÁ (ed.): Metamorfózy politiky, pražské pomníky 19. století. Praha 2013
- KURANDA 2001—Miroslav KURANDA: Městská část Praha 9, II. díl: Prosek. Praha 2001
- ŁAGIEWSKI 2005—Maciej ŁAGIEWSKI: An Old Jewish Cemetery in Wrocław. Wrocław 2005
- LAMAITRE 2014—Pierre LAMAITRE: Na shledanou tam nahoře aneb byznys se smrtí. Praha 2014
- LÁNY 1991—Jeroným LÁNY: Olšanské hřbitovy. Praha 1991
- LÁNY 1998—Jeroným LÁNY: Vinohradský hřbitov 1885–1998. Praha 1998
- LÁNY 1999—Jeroným LÁNY: Hřbitov Malvazinky. Praha 1999
- LÁNY 2000—Jeroným LÁNY: Hřbitov u sv. Markéty v Břevnově 1739–1999. Praha 2000
- LÁNY 2001—Jeroným LÁNY: Hřbitov U sv. Matěje nad Šárkou 1710–2001. Praha 2001
- LENDEROVÁ 2001—Milena LENDEROVÁ: První česká matka po smrti upálena aneb pohřeb paní A. Braunerové. In: Petrasová 2001, 238–244
- LENDEROVÁ 2000—Milena LENDEROVÁ: S pietou popel shrnouce... aneb kremace v Čechách. In: Dějiny a současnost I, 2000, 23–27
- LESÁK 2007—Jan LESÁK: Krematorium a jiné vizuální záležitosti. In: Fotograf IX, 2007, 86–87
- LÉVI-STRAUSS 2011—Claude LÉVI-STRAUSS: Smutné tropy. Praha 2011

LUKÁŠOVÁ 2013—Eva LUKÁŠOVÁ: Poslední odpočinek Albrechta z Valdštejna, vévody z Frýdlantu. In: Mojmír HORYNA / Květa KRÍŽOVÁ / Eva LUKÁŠOVÁ: Zámek Mnichovo Hradiště. Praha 2013, 25–28

LUKEŠ 2002—Zdeněk LUKEŠ: Splátka dluhu: Praha a její německy hovořící architekti 1900–1938. Praha 2002

LUKEŠ 2005—Zdeněk LUKEŠ: Emil Králíček, Zapomenutý mistr secese a kubismu. Praha 2005

LUKEŠ/HAVLOVÁ 2006— Zdeněk LUKEŠ / Ester HAVLOVÁ: Český architektonický kubismus. Praha 2006

LUKEŠ 2010—Zdeněk LUKEŠ: Josef Gočár. 1. vydání Praha 2010

LUKEŠ/CUDLÍN 2010—Zdeněk LUKEŠ / Karel CUDLÍN: Praha 3, Městská část Praha 3. Praha 2010

LUKEŠ 2012—Zdeněk LUKEŠ: Praha moderní I. Praha 2012

LUKEŠ 2014—Zdeněk LUKEŠ: Praha moderní III., pravý břeh Vltavy. Praha 2014

LURKER 1999—Manfréd LURKER: Slovník biblických obrazů a symbolů. Praha 1999

LUTOVSKÝ/BRAVERMANNOVÁ 2007—Michal LUTOVSKÝ / Milena BRAVERMANNOVÁ: Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů. Praha 2007

MÁDL 1922—Karel Boromejský MÁDL: Jan Kotěra. Praha 1922

MAIELLO 2005—Giuseppe MAIELLO: Současné pohřební rituály v Českých zemích na příkladu krematorií v Praze- Strašnicích, Zlíně a Plzni. In: Český lid LXXXII, 2005, 35–47

MARTINKOVIČOVÁ 2005—Tereza MARTINKOVIČOVÁ: Aby Warburg a symbol hada jako jako archiv lidské paměti (diplomová práce na Filozofické fakultě Karlovy Univerzity v Praze). Praha 2005

MAŠÍN/HONTY 1981—Jiří MAŠÍN / Tibor HONTY: Jan Štursa. Praha 1981

MATĚJČEK 1950—Antonín MATĚJČEK: Jan Štursa 1880–1925. Praha 1950

MICHÁLKOVÁ/MICHÁLEK 2008—Irena MICHÁLKOVÁ / Ladislav MICHÁLEK: Olšany hrdinské. Praha 2008

- MIKŠÍČEK 2007—Petr MIKŠÍČEK (ed.): Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland, Antikomplex a kolektiv autorů. Domažlice 2007
- MUDROVÁ 2005a—Ivana MUDROVÁ: Prahou s otevřenýma očima I. Praha 2005
- MUDROVÁ 2005b—Ivana MUDROVÁ: Prahou s otevřenýma očima II. Praha 2005
- MUDROVÁ 2013—Ivana MUDROVÁ: Tajnosti českých hřbitovů. Praha 2013
- MUCHA 2013—Vladimír MUCHA: Památky na velkou válku jako zrcadlo doby. Praha 2013
- MUSIL 1996—Roman MUSIL: Felix Jenewein 1857–1905. Praha 1996
- MUZEUM PIETY V BUDAPEŠTI 2008—Katalog Muzea piety v Budapešti, Funerální institut v Budapešti. Budapešť 2008
- NAVRÁTILOVÁ 2004—Alexandra NAVRÁTILOVÁ: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha 2004
- NECHVÁTAL 1981—Bořivoj NECHVÁTAL: Průvodce vyšehradským hřbitovem. Praha 1981
- NECHVÁTAL 1999—Bořivoj NECHVÁTAL: Plastiky Fr. Bílka na Vyšehradském hřbitově. In: Rés Museí Pragensis IX, 1999, 7–9
- NEŠLEHOVÁ 2004—Mahulena NEŠLEHOVÁ: Monumentalita a mytičnost (Práce v kovu, urny, náhrobky). In: Mahulena NEŠLEHOVÁ (ed.): Vlastislav Hofman. Praha 2004, 237–248
- NEŠLEHOVÁ 2011—Mahulena NEŠLEHOVÁ: Pojetí náhrobku v sochařské tvorbě Jana Koblasy. In: PRIX/ROHÁČEK 2011, 223–336
- NEŠPOROVÁ 2007—Olga NEŠPOROVÁ: Smrt, umírání a pohřební rituály v české společnosti ve 20. století. In: Soudobé dějiny XIV, 2007, 354–378
- NEŠPOROVÁ 2008—Olga NEŠPOROVÁ: Na věčnost bez patosu, pohřební rituály za komunismu a dnes. In: Dějiny a současnost XXX, 2008, 40–43
- NEUMANN 1929—Eduard NEUMANN: Kostel sv. Václava na Zderaze: Historická monografie. Praha 1929
- NOVOTNÝ 1958—Otakar NOVOTNÝ: Jan Kotěra a jeho doba. Praha 1958
- PANOFKY 1964—Erwin PANOFKY: Tomb sculpture, four lectures on it's changing aspects from ancient Egypt to Bernini. London 1964
- PAŘÍK 1991—Arno PAŘÍK: Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy. Praha 1991

- PASÁK 1997—Tomáš PASÁK: JUDr. Emil Hácha. Praha 1997
- PETIŠKOVÁ 2002—Tereza PETIŠKOVÁ: Československý socialistický realismus 1948–1958. Praha 2002
- PETRASOVÁ/LORENZOVÁ 2001—Taťána PETRASOVÁ / Helena LORENZOVÁ (ed.): Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Plzeň 2001
- PÍSAŘÍKOVÁ 2014—Karin PÍSAŘÍKOVÁ: Náhrobky Bohuslava Fuchse. In: PRIX/ROHÁČEK 2014, 145–164
- POHANIČOVÁ/BELČÁKOVÁ 2011—Jana POHANIČOVÁ / Ingrid BELČÁKOVÁ: Neogotické hrobky aristokratických rodov na Slovensku, alebo: Kult predkov, stredoveká inšpirácia a fenomén krajiny. In: PRIX/ROHÁČEK 2011, 369–386
- POTOČEK 2005—Václav POTOČEK: Vyšehradský hřbitov Slavin. Praha 2005
- PRAHL 2004—Roman PRAHL: Umění náhrobku v českých zemích let 1780–1830. Praha 2004
- PRAHL 2005—Roman PRAHL: České a moravské náhrobky let 1780–1830, jejich databáze a její význam. In: PRIX/ROHÁČEK 2005, 171–182
- PRAHL 2006—Roman PRAHL: Umění, naturalismus a zbožnost. In: FILIP/MUSIL 2006, 137–153
- PRAHL 2007—Roman PRAHL: Had, číše a okřídlená hůlka, Patroni, emblémy a pomníky lékařů v 19. století. In: Dějiny a současnost XXIX, 2007, 17–20
- PRIX/ROHÁČEK 2005— Dalibor PRIX / Jiří ROHÁČEK Jiří (ed.): Epigraphica & sepulcralia I. Praha 2005
- PRIX/ROHÁČEK 2009— Dalibor PRIX / Jiří ROHÁČEK Jiří (ed.): Epigraphica & sepulcralia II. Praha 2009
- PRIX/ROHÁČEK 2011— Dalibor PRIX / Jiří ROHÁČEK Jiří (ed.): Epigraphica & sepulcralia III. Praha 2011
- PRIX/ROHÁČEK 2013— Dalibor PRIX / Jiří ROHÁČEK Jiří (ed.): Epigraphica & sepulcralia IV. Praha 2013
- PRIX/ROHÁČEK 2014— Dalibor PRIX / Jiří ROHÁČEK Jiří (ed.): Epigraphica & sepulcralia V. Praha 2014
- PŘIDALOVÁ 1998—Marie PŘIDALOVÁ: „Proč je moderní smrt tabu?.“ In: Sociologický časopis / Czech Sociological Review XXXIV, 1998, 347–362

RAK 2001—Jiří RAK: Pohřeb jako národní manifestace. In: Petr KOVAŘÍK (ed.): Klíč k pražským hřbitovům. Praha 2001, 311–323

RAKUŠANOVÁ 2007—Marie RAKUŠANOVÁ: Téma a napětí. In: Marie RAKUŠANOVÁ (ed.): Křičte ústa, předpoklady expresionismu. Praha 2007, 145–170

ROHÁČEK 2005—Jiří ROHÁČEK: Nápisy na české figurální sepulkrální plastice Jagellonského období. In: PRIX/ROHÁČEK 2005, 183–201

RYBAŘÍK 2004—Václav RYBAŘÍK: Ještě jednou k náhrobku Antonína Dvořáka na Vyšehradě. In: Dějiny a současnost V, 2004, 53

RYBAŘÍK 2014—Václav RYBAŘÍK: Pražské kamenné kašny, fontány a pítka II., In: Kámen XX, 2014, 5–14

ŘÍHA 1948—Josef Karel ŘÍHA: Země krásná: kniha o přírodě, civilizaci a plánování. Praha 1948

SARNITZ 2004—August SARNITZ: Adolf Loos. Praha 2004

SÍGL 2006—Miroslav SÍGL: Co víme o smrti. Praha 2006

SÍS 1929—Vladimír SÍS: Olšany. Praha 1929

SKALICKÁ 2006—Eva SKALICKÁ (ed.): Pražská pohřebiště a hřbitovy (kat. výst.). Praha 2006

SKÁLOVÁ 2000—Vanda SKÁLOVÁ: Sepulkrální architektura. In: Daniela KARASOVÁ (ed.): Jan Kotěra 1871–1923, zakladatel moderní české architektury. Praha 2000, 303–323

SKŘEBSKÁ 2007—Renata SKŘEBSKÁ: Funerální plastika v díle sochaře Julia Pelikána. In: Zprávy památkové péče LXVII, 2007, 28–33

SLÁDEČEK/ŠVÁCHA 2014—Svatopluk SLÁDEČEK / Rostislav ŠVÁCHA: Dům a hrob. In: Era 21, o architektuře víc (Na věčné časy) V, 2014, 44

SLAVICKÁ 2014—Milena SLAVICKÁ: Hagibor. Praha 2014

SOKOL 2004—Jan SOKOL: Moje plány: Paměti architekta. Praha 2004

SOKOL 1940—Michal SOKOL: Malostranský hřbitov. Praha 1940

SRP 2004—Karel SRP: Nad Vodochodem, Praha 3-Žižkov, Olšanské hřbitovy-hrob Franze Kafky. In: ŠVÁCHA 2004, 110–111

- SRP/BYDŽOVKSÁ 2007— Karel SRP / Lenka BYDŽOVKSÁ: Jindřich Štyrský. 1. vydání, Praha 2007
- STARÝ 1931—František STARÝ: Městský hřbitov v Prostějově. Prostějov 1931
- STEINOVÁ 2006—Iva STEINOVÁ: Židovský náhrobek, Výtvarná podoba symbolů jmen. In: Zprávy památkové péče LXVII, 2006, 214–219
- STEINOVÁ 2007—Iva STEINOVÁ: Židovský náhrobek. Symboly činnosti a povolání. In: Zprávy památkové péče LXII, 2007, 220–221
- STEINOVÁ 2010—Iva STEINOVÁ: Židovský náhrobek, Motivy oslavy a chvály. In: Zprávy památkové péče LXX, 2010, 415–420
- STEJSKAL/ŠEJVL 2011—David STEJSKAL / Jaroslav ŠEJVL: Pohřbívání a hřbitovy. Praha 2011
- SVITÁKOVÁ 2012—Andrea SVITÁKOVÁ: Sochař Vilím Amort 1864–1913 (diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně). Brno 2012
- SVOBODOVÁ 2009—Markéta SVOBODOVÁ: Historie a ideový obsah architektonického typu krematoria v meziválečném Československu. In: PRIX/ROHÁČEK 2009, 267–287
- SVOBODOVÁ 2014—Markéta SVOBODOVÁ: Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století, ideové, stavební a typologické proměny. Praha 2014
- SZABO 2010—Miloš SZABO: Pražské hřbitovy, Olšanské hřbitovy I. a II. Praha 2010
- SZABO 2011—Miloš SZABO: Pražské hřbitovy, Olšanské hřbitovy III. Praha 2011
- SZABO 2012—Miloš SZABO: Pražské hřbitovy, Olšanské hřbitovy IV. Praha 2012
- SZABO 2014—Miloš SZABO: Pražské hřbitovy, Olšanské hřbitovy V/1. díl. Praha 2014
- ŠERKA 2000—Josef ŠERKA: Ostravské krematorium první na Moravě. In: Vlastivědné listy XXVI, 2000, 27–30
- ŠUSTA 1935—Josef ŠUSTA: Soumrak Přemyslovců. Praha 1935
- ŠVÁCHA 1995a—Rostislav ŠVÁCHA (ed.): Kubistická Praha 1909–1925, Průvodce. Praha 1995
- ŠVÁCHA 1995—Rostislav ŠVÁCHA: Praha 8, Dáblice. In: ŠVÁCHA 1995a, 30

- ŠVÁCHA 1995b—Rostislav ŠVÁCHA: Od moderny k funkcionalismu, proměny pražské architektury první poloviny 20. století. Praha 1995
- ŠVÁCHA 2000—Rostislav ŠVÁCHA (ed.): Forma sleduje vědu, Teige, Gillar a vědecký funkcionalismus 1922–1948. Praha 2000
- ŠVÁCHA 2004a—Rostislav ŠVÁCHA (ed.): Kubistická Praha 1909–1925, Průvodce. 2., opravené vydání, Praha 2004
- ŠVÁCHA 2004b—Rostislav ŠVÁCHA: Hřbitovní kultura. Hofmanovy návrhy krematorií. In: NEŠLEHOVÁ Mahulena (ed.): Vlastislav Hofman. Praha 2004
- ŠVIHLOVÁ 1996—Dagmara ŠVIHLOVÁ: Osudy hrobu T. G. Masaryka. In: Listy Masarykovy společnosti V, 27–29
- ŠVIHLOVÁ 2012—Dagmara ŠVIHLOVÁ: Constructing National Unity. Commemorations of Tomáš G. Masaryk's Death. In: Střed I, 2012, 33–55
- TACHEZY 1985—Jan TACHEZY: Vyšehrad. Praha 1985
- TINKOVÁ 2004—Daniela TINKOVÁ: Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa. Praha 2004
- TOMEK 2013—Prokop TOMEK: Průvodce estébáckou Prahou, Průvodce po pražských sídlech Státní bezpečnosti. Praha 2013
- TÓTH 2006—Vilmos TÓTH: Funeral art, our Budapest. Budapest 2006
- UHLÍŘ 1979—Dušan UHLÍŘ: Anály ze Spálené ulice. Praha 1979
- URBAN 1995—Miroslav URBAN: Prostory smrti. Olomouc 1995
- VÁŇA 2005—Radek VÁŇA: Městské krematorium Pardubice. In: Art and Antiques IV, 2005, 68–75
- VANOUSEK 1998—Alois VANOUSEK: Olšany pozapomenuté i současné. Praha 1998
- VANOUSEK 2000—Alois VANOUSEK: Olšanské umění, jeho tvůrci a doba. Praha 2000
- VANOUSEK/NECKÁŘOVÁ/WAGNER 2002—Alois VANOUSEK / Lenka NECKÁŘOVÁ / Jan WAGNER: Vinohradské hřbitovy včera a dnes. Praha 2002
- VANOUSEK/GRAMETBAUER 2004—Alois VANOUSEK / Vojtěch GRAMETBAUER a kol.: Olšany, jaké neznáme. Praha 2004

- VEČEŘÁKOVÁ 1997—Markéta VEČEŘÁKOVÁ: Krematoria v české architektuře 10.–30. let 20. století, jejich historie, architektura a ideový obsah. In: Umění XLV, 1997, 73–93
- VELEK 2001—Luboš VELEK: Smrt, stáří a pohřeb politických vůdců.
In: PETRASOVÁ/LORENZOVÁ 2001
- VITOCHOVÁ/KEJŘ/VŠETEČKA 1997—
Marie VITOCHOVÁ / Jindřich KEJŘ / Jiří VŠETEČKA: Praha a secese. Praha 1997
- VLČEK 1986—Tomáš VLČEK: Praha 1900, studie k dějinám kultury a umění Prahy v letech 1890–1914. Praha 1986
- VLČEK 2005—Tomáš VLČEK (ed.): Sloup, váza, obelisk. Praha 2005
- VLČEK 2004—Pavel VLČEK: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004
- VLNAS 2004—Vít VLNAS: Pompa funebris, Memento mori! Smrt jako brána k věčnosti ve výtvarném umění. Kašperské Hory 2004
- VOBORNÍK 1893—Jan VOBORNÍK: Kollárova idea a romantismus. In: Světozor XXVII, 440–451
- VODA/VODA-ESCHGFAELLER 2013—David VODA / Sabine VODA-ESCHGFAELLER: Gotheanum z chlebové střídy, Náhrobní stéla Emílie Hudečkové v Olomouci v kontextu antroposofické sepulkrální plastiky. In: Umění LXI, 2013, 572–584
- VON ALLMEN 1991—Jean-Jacques VON ALLMEN: Biblický slovník. Praha 1991
- VOTRUBA 2009—Adam VOTRUBA: Václav Babinský, život loupežníka a loupežnická legenda. Praha 2009
- WASKA 1995—Karel WASKA: Veduty plzeňských podniků, Ze starých firemních papírů (1878–1940). Plzeň 1995
- WIRTH 1923—Zdeněk WIRTH: Umělecké památky 16. Pražské hřbitovy I. Olšany. Praha 1923
- WIRTH 1937—Zdeněk WIRTH: Pohřební kaple Jana Amose Komenského v Naardenu, její sláva, ponížení a obnovení. Praha 1937
- WITTLICH 1959—Petr WITTLICH: Kresby Jana Štursy. Praha 1959

WITTLICH 1978—Petr WITTLICH: České sochařství ve XX. století 1890–1945.

Praha 1978

WITTLICH 2005—Petr WITTLICH: Secesní Praha. Praha 2005

WITTLICH 2007—Petr WITTLICH: Tíseň těla. In: Marie RAKUŠANOVÁ (ed.):

Křičte ústa, předpoklady expresionismu. Praha 2007, 9–40

ŽÁK 2010—Karel Václav ŽÁK: O tvorbě první české sochařky Karly Vobišové. Praha 2010

17.2 Prameny

SOA v Praze

Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 3069, sign. Dr XXIX/130, spis Kamenodružstvo 1922–1932

Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 1566, sign. AXX/139, spis Pupp a Škarka

Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 944, sign. A III. 98, spis Jan Rada a syn

Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 1472, sign. AXXV/64 OV, spis Palouš

Státní oblastní archiv v Praze, Krajský soud obchodní Praha, firemní agenda, krabice 1324, sign. A XIX/76, spis Jan Gabriel a Fr. Charamza

SOA v Třeboni, Kniha zemřelých, Volyně 1907–1933, přír. č. 8/2011, 1

NM, Archiv Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur

Sbírka Historická parte:

Smuteční oznámení mlynáře Jana Serafína, †31. 5. 1825 ze dne 1. 6. 1825, inv. č. 774

Smuteční oznámení Karla Jaromíra Erbena, †21. 11. 1870 z téhož dne, inv. č. 146

Smuteční oznámení Václava Hanky, †12. 1. 1861 ze dne 13. 1. 1861

Smuteční oznámení Julia Zeyera, †29. 1. 1901 z téhož dne, inv. č. 1050

Smuteční oznámení Jaroslava Vrchlického, †9. 9. 1912 ze dne 10. 9. 1912

Smuteční oznámení Aloise Jiráka, †12. 3. 1930, parte vydané Hronovskými rodáky
téhož dne

Smuteční oznámení Pavly Moudré, †10. 9. 1930, inv. č. 585

Smuteční oznámení Georga Heznera, inv. č. 264

Soukromá sbírka smutečních oznámení paní Kábrtové:

Smuteční oznámení Antonína Rysa, †14. 10. 1941

Smuteční oznámení Josefa Boliny, † 25. 2. 1932

Smuteční oznámení Josefa Seydla, †12. 5. 1944

Archiv Kláštera Pražského Jezulátka:

sbírka zbožných vzpomínek z let 1893 až 1957 (nyní moje soukromá sbírka):

zbožná vzpomínka na P. Františka Studeného, †2. února 1924

zbožná vzpomínka na Josefa Vystavěla, †21. listopadu 1952

zbožná vzpomínka na Karolinu Leban, †30. srpna 1902

zbožná vzpomínka na Leopolda Řeřábka, †12. prosince 1911

zbožná vzpomínka na Matouše Urbančíka, †27. prosince 1920

zbožná vzpomínka na Marii Ludviku Kilbovou, †27. dubna 1942

Státní okresní archiv v Mělníku

fond Kartotéka rodáků Kralupy nad Vltavou,

Katalog průmysl kamene: Architekt Blahomír Podpěra v Kralupech nad Vltavou

LA PNP, fond Julius Zeyer, 16-A-12, přír. č. 47/64/000474. In: KŘIŠŤANOVÁ, Dita:

Druhý život Julia Zeyera. Vodňany 2011

OA Chrudim: Rodinný archiv Schmoranzů, Fr. Schmoranz st., Inv. č. 80, Ukl. č. 28.

OA Kutná Hora: Dopis Pavla Janáka organizačnímu výboru pro postavení pomníku
Felixe Jeneweina v Kutné Hoře z 20. 3. 1911, In: MUSIL, Roman, Felix Jenewein
1857–1905, NG, Praha 1996, s. 214.

Knihovna Umělecko-Průmyslového muzea v Praze

Katalog firmy B. PODPĚRA, Kralupy, PODPĚRA, Blahomír: Práce kamenické. Praha
1922

Archiv Olšanských hřbitovů

návrh hrobky Šebestiána Hněvkovského od Antonína Wiehla, 1906

návrh rekonstrukce náhrobku Karla Havlíčka Borovského od Karla Míška, 1949

návrh hrobky Julia Grégra od Jana Kříženeckého, 1901

návrh hrobky rodiny Františka Václava Pštrosse od Roberta Platzera, 1863

Rodinný archiv pana Petra Sládečka

Účet Kamenosochařství Fy Bohumil Pánek za hrobku rodiny Sládečkovy ze dne 11. 12. 1948

Soukromý majetek pana Františka Pfanna: plán zakoupen v antikvariátu

Plán hrobky rodiny Josefa Denkra, stavitel Emanuel Domas, kamenické závody Josefa Zajíce, nedat., určeno na hřbitov sv. Matěje

17.3 Webové stránky

CZUMALO 2012—Vladimír CZUMALO: Soutěže na Žižkův pomník a Národní památník. <https://czumalo.files.wordpress.com/2012/11/nc3a1rodnc3ad-pamc3a1tnc3adk-na-vc3adtkovc49b.pdf>, vyhledáno 13. 12. 2014

DOUBEK 2014—Miroslav DOUBEK: Krádež busty prezidenta Dr. Edvarda Beneše. <http://www.policie.cz/clanek/kradez-busty-prezidenta-dr-e-benese.aspx>, vyhledáno 9. 11. 2014

FIŠER—Marcel FIŠER: Čeněk Vosmík. <http://www.socharstvi.info/autori/cenek-vosmik/?realizace>, vyhledáno 16. 1. 2015

JAKL 2012—Tomáš JAKL <http://www.vhu.cz/vystavba-pomniku-padlym-cs-dobrovolnikum-v-rusku-v-letech-1918-1920/>, vyhledáno 28. 11. 2014

KOZLOVÁ—Olga KOZLOVÁ: Historie-socha Božského srdce Páně.

http://www.hostyn.cz/hostyn_old/hist_socha_krista.htm, vyhledáno 23. 1. 2015

MUCHA 2013—Vladimír MUCHA: Památky na velkou války jako zrcadlo doby. http://www.valka.cz/clanek_14951.html, vyhledáno 4. 1. 2014

SVOBODOVÁ 2007—Markéta SVOBODOVÁ: Krematoria v meziválečném Československu.

<http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=2731&type=10>, vyhledáno 19. 3. 2015

ŠVEC 2013—Vladimír ŠVEC: Pražští Rusové kritizují opravu pohřebiště roduarmějců na Olšanech.

http://praha.idnes.cz/oprava-pohrebiste-padlych-ruskych-vojaku-na-olsanech-pde-/praha-zpravy.aspx?c=A130423_1920651_praha-zpravy_eb, vyhledáno 12. 1. 2014

18 Přílohy

18.1 Příloha ke kapitole Kamenické firmy

1)

Hrobky, na kterých se podílel architekt Jan Rada (vnuk):

hrobka rodiny ministerského rady Ludvíka Skuly tvořená žulovou stélou s řeckým křížem zdobenou typickou funkcionalistickou typografií, hřbitov sv. Matěje

hrobka rodiny Niesnerovy, 1930, spolupráce na návrhu architekt Štěpánek, Olšany

hrobka rodiny Berounských, 1940, Vinohrad hřbitov, rohový rov, tmavá architektura a bílý kříž

hrobka rodiny Benešovy a Votavovy, 1938, spolu s architektem Suchým, hřbitov Bubeneč, zapoulená architektura tvořená třemi šedými sloupy, mezi nimiž ční dvojice černých nápisových desek

2)

Seznam Zelinkovy tvorby na Vinohradském hřbitově:

secesní hrobka Augustina Tesaře, 1911, syenitová architektura a bílá socha plačky
pískovcový náhrobek spisovatele Jana Červenky (†1908) v podobě skály a truchlícího génia s atributy básníka

pískovcový náhrobek Hedvy Hemské, 190?, s plačkou truchlící u kříže

pískovcový náhrobek učitele Bohumila Kabáta, 1912, s andělem smrti lámajícím větev života

pískovcový náhrobek, původní majitelé neznámí-dnes rodina Danešova, velice naivistická a méně kvalitní práce s reliéfem dívky a andílčích hlav

hrobka rodiny Lindovy, 1922, obloukový tvar s figurou ženy s makovicemi a ozdobnými urnami, nápis „*zemi odumři, ale neodcházej*“

3)

Několik dalších zástupců náhrobků od firmy Podpěra

hrobka rodiny Russovy, nedat., hřbitov sv. Matěje, rozměrný okrsek s levou půlkou rovu zakrytou žulovou deskou a pravou půlkou zarostlou zelení, široká stéla zdobena horizontálními pasy a zmizelým chromovým křížem, na kamenném rovu nápis s Otčenášem

hrob Máni Micháلكové, 1927, bronzový reliéf se sedící plačkou, sign. Podpěrová Borovičková

hrobka rodiny Erlebachovy – Pospíšilovy, 20. léta, Olšanský hřbitov

hrob správce cukrovaru Hugo Scherfa, 1929, náhrobek s reliéfem klečící orantky, hřbitov Prosek

4)

Přehled výskytu Sršňových náhrobků na hřbitovech v Praze

hřbitov sv. Matěje:

hrob rodiny Fotrovy 1938

hrobka rodiny Břečkovy, 1938, typ černého náhrobku s oblou částí stély obepínající vysokou štíhlou vázu

hrobka rodiny Hlavatých, 1938, spolupráce s architektem Ladislavem Žákem

hrobka rodiny Bártovy, 1954, masivní architektura kombinující černý a šedý materiál s oblými otvory na rovu pro pěstování rostlin, postranní sloupy ve tvaru masivních kvádrů jsou na svých vnějších plochách dekorovány mozaikou v podobě křížů

hrobka rodiny Váchovy, 1935

hrobka rodiny Kořínkovy, 1937, žulová stéla zdobena chromovým křížem
hrobka rodiny Gruberovy, 1938
hrobka rodiny Haklovy, 1941
hrobka rodiny Špittovy, 1935, litý kámen

hřbitov Bubeneč:

hrobka rodiny Černochovy, 1945, žulový rov a černá stéla, bronzové detaily: svítlna a stojany na svíce ve tvaru koulí
hrobka rodiny Boškařovy a Morákovy, 1938
hrobka rodiny Schwarzovy, 1934, trojboká stéla zdobena bílou vysokou vázou
hrob Anny Kahler („Sršeň autorské právo vyhraženo“)
hrobka Alžběty Štochlové (†1964), stéla se sochou anděla, který má křídla rozprážená nad nápisovými deskami
hrob Josefa Hudce 1935, dvě otevřené černé stély s bílým křížem a mísou uprostřed
hrobka rodiny Průchovy, absolutní purismus
hrobka rodiny Švihnosovy, 1938, zapoulená černá stély, uprostřed bílý štíhlý sloup s acantovou hlavicí
hrobka rodiny Františka Pražáka (ředitele dejvické záložny), 1941, otevřená stéla, uprostřed ukřížovaný z bílého materiálu

hřbitov Ďáblice:

hrobka rodiny Reinhardovy, 1937, kombinace šedé stély a černého latinského kříže
hrobka rodiny Kučerovy, 1938, kombinace šedé stély a černého oblého kříže s chromováním
hrobka rodiny Petříkovy a Rybákovy, 1937, typ černého náhrobku s oblou částí stély obepínající vysokou štíhlou vázu
hrobka rodiny Brůzkovy, 1934, černá stéla s chromovou svítlnou
hrobka rodiny Stehlíkovy, 1934, černá stéla s bílou vázou a křížem
hrobka rodiny Šimůnkovy, 193?, černá otevírající se stéla kombinovaná s chromovými prvky a prvky z červeného kamene
hrobka rodiny Boučkovy, 1934, černá stéla s prvky z červeného kamene

Vinohradský hřbitov:

hrobka rodiny Novotných, 1933, (Ant. Novotný, klenotník a velkoobchodník), typ čtvercového rovu se sloupy
hrobka rodiny továrníka Rouska, 1936, čtvercový rov s plastickým křížem

Olšany:

hrobky rodiny Nohejlovy a Hromádkovy, 1939, členěná stéla v průhledu zdobena chromovým křížem

5)

Další příklady náhrobků bratří Ducháčkových

kubistická hrobka rodiny Řehořovy, 1912, hřbitov sv. Matěje
socha klečícího anděla, hrobka rodiny ?, Vinohradský hřbitov
portrétní medailon cestovatele Aloise Svojsíka, 1917, Vyšehrad
bysta Ant. B. Svojsíka (zakladatele čs. skautingu), 1938, Vyšehrad

18.2 Příloha ke kapitole Nápisy na náhrobcích

1)

Další řada příkladů pochází opět z Olšanských hřbitovů:

Václav Kliment Klicpera (†1860) je pochovaný společně se svým synem Ivanem (†1881):

„Váceslav Kliment Klicpera dramatický básník/narozen v Chlumci dne 23. listopádu 1792.

Zemřel v Praze dne 15. září 1859./Od ctitelů české dramatické musy r. 1860.“

*„S otcem svým tu dřímá věčný sen Ivan Klicpera, český spisovatel/
zesnuv dne 17. února 1881/v 35. roku věku svého.“*

Hrobka rodiny Arnoldovy:

*„Zde odpočívá v Pánu zesnulý/P. JAN ARNOLD/bývalý farář v Miletíně, zakladatel
pražské měšťanské besedy a úd mnoha dobročinných spolků/Zemřel dne 14. srpna 1872
od všech známých a příbuzných oplakáván v 88. roce svého blahočinného věku./
Odpočívej v pokoji! Amen!“*

*„Emanuel Arnold/úředník hospodářský/věku svého 68. let/zemřel dne 4. ledna
1869/Poctivý to člověk! Křivdy nenáviděl/Rovnost lidskou hlásal perem, též i slovem/Za
to sám nes křivdu, v mnohém živ jsa bídě/Až pak našel rovnost pod drnovým krovem.“*

Náhrobek Vilíma Blodka (†1874), Olšanské hřbitovy, viz **obr.** 282:

„Vilém Blodek, hudební skladatel a profesor pražské konzervatoře/

„Zemřel hluboce želen chotí a dětmi, dne 1. května 1874, v 40. roce věku svého.“

2)

Leopold Drahodád (†1899), Olšanské hřbitovy:

*„Leopold Drahodád, c. k. místodrž. adjunkt v. v. maj. zlatého záslužného kříže
s korunou/nar. 1829 zem. 1899*

Anna Drahorádová/vdova po míst. adjunktu/†1924“

Karel Horák (†1904), Olšanské hřbitovy:

*„Architekt K. Horák/starosta Sokola Vinohradského/*13.VII.1861/†29.1.1904“*

Antonín Kotěra (†1909), Vinohradské hřbitovy:

„c. k. školní rada, inspektor obch. škol Antonín Kotěra“

Josef Mislér (†1910), Vinohradské hřbitovy:

„Zde v pánu odpočívají Josef Mislér K. A. Konsist. Rada Děkan M.M.....“

Václav Motlík (†1910), Vinohradské hřbitovy:

„Václav Motlík ředitel cukrovaru“

Otakar Novák (†1913), Vinohradské hřbitovy:

„Doc. Ing. Otakar Novák/Horní inspektor/N. 20. 8. 1880/Z. 15. II. 1913“

Hrobka rodiny Hernychovy, Ústí nad Orlicí:

*„Jan Hernych/továrník *3.X.1847/† 23.VII.1900“*

*„Berta Částková roz. Hernychová/choť ministerského rady/*16.I.1886/† 8.IV.1923“*

„Terezie Hrnychová/ vdova po továrníku/*9. IV. 1852/† 6. VII. 1934“

J. Rudolf Pasáček (†1928), Olšanské hřbitovy:

„Bohem dané – bohem vzaté – srdce zlaté

J. Rudolf Pasáček/žák II. měst. šk./* 1. XI. 1916 † 13. II. 1928“

3)

Antonín Samec (†1923), hřbitov Krč:

„Zde v Pánu odpočívá Antonín Samec“

„Tisknu vždy znovu zas, ku hlíně ret horoucí, a při líbání cítím vždy, tam dole srdce tlouci. Spi sladce.“

Pan Dežo, začátek 20. století, Olšanské hřbitovy:

„Nashledanou, ty zlaté věrné srdce moje všecko – Dežo můj.“

Hrobka rodiny hudebního nakladatele Emanuela Starého, Vinohradské hřbitovy (zde plastika lamentující dívky od sochaře Franty Úprky):

„Za Emánkem 1899–1913 tatíček Emanuel Starý“

Jaroslav Obermajer (†1928), hřbitov Prosek:

„Spi sladce, tatíčku a choti drahý.

My prožili jsme s tebou pohádku krásnou, bohužel však krátkou jen.“

Choť komerčního rady Anna Treybalová Novotná (†1930), Olšanské hřbitovy:

„Své milé ženě zlatého srdce, věnuje vděčný manžel Václav.“

Hrobka rodiny Heisigovy, snad 30. léta 20. století, Vinohradský hřbitov:

„To nejdražší co jsme měli,

osud neúprosný vzal,

zbyl nám rov jen osamělý,

a náš nevýslovný žal.“

Václav Růžička (†1949), Olšanské hřbitovy:

„Vždy usměvavý, šťasten, mlád,

měl jsi život rád,

a přece jsi byl z něho

tak náhle a krutě vyrván.“

4)

Hrob dvou utonulých bratrů v Labi u Brandýsa (†19. 7. 1903), Malvazinky:

„V bratrském náručí jste utonuli,

nás v žalu a zármutku zanechali,

ach, děti drahé, na nás jste zapomněli,

jen jednu útěchu máme v naříkání,

že těšíme se na věčnosti na shledání.“

Malvazinky, 1907:

„Odpočívej srdce ušlechtilé,

Skončils dílo vlasti milé,

spi sladce v tomto hrobě,

až přijdem na věčnosti k tobě.“

Amálie Heřmánková (†1911), II. obecní hřbitov Olšany:
„Neplačte oči drahé, vždyť tam bude shledání nám blahé.“

Otakar Novák (†1913), Vinohradské hřbitovy:
„Neplač, vždyť sejdem se u Boha zas.“

Vilém Vackář, (†1926), technický úředník, Olšanské hřbitovy:
„Vzpomínka jest jediným rájem, z kterého není vyhnání.“

Malvazinky, 1928:
*„Stopy hvězd, jež nad dočasnem žhnou,
v tajemství a Věčna čaromoc,
Jdu za tebou – Dobrou noc,
miláčku Dobrou noc!“*

Rudolf Hubička (†1945), Olšanské hřbitovy:
*„Dozněla píseň žití tvého,
uvadl náhle mladý květ...
Kéž na věčnost dojdeš blaha všeho, jež odepřel ti tento tvrdý svět!“*

Ladislav Horáček (†1945), Olšanské hřbitovy:
*„Ladislav Horáček/nar. 8. 3. 1924, padl 5. 5. 1945 v boji o Prahu.
Tys Láďo čestně žil a četně v boji padl,
Tvůj úsměv na rtech navždy zchládl,
bolest veliká se v naše srdce vryla,
vzpomínka jen čistá na tebe nám zbyla.“*

Terezie Růžičková (†2005), Olšanské hřbitovy:
„Maminko zlatá, zůstaneš s námi ve věčných vzpomínkách.“

5)

Jaroslav Řezáč (†1915), Olšanské hřbitovy:
*„Jaroslav Řezáč/ †18. 9. 1915/v květu mládí 22 roků/
Drahý synu! Mladý hrdino! Vzpomínán vroucně všemi odešels v cizí dál.
Na poli slávy a cti byls těžce raněn a po 9. měs. utrpení dals mladý život svůj vlasti na
oltář. Vlast' volala! Povinnosti věren, mlád a všemi milován, dals jí svůj mladý život za
obět': Vzpomínky naše vroucí slzami skrání Tvůj rov! Zemřels, ale žiješ v srdcích našich
a všech, kdož Tě znali.“*

Jan Fábera (†1945), Olšanské hřbitovy:
*„Jan Fábera/abiturient real. gymnásia * 31. 3. 1922– †7. 5. 1945/
zavražděn německými nacisty o osvobození Prahy./Zemřel, abychom žili.“⁶⁹⁵*

Báseň na hrobě v dáli, II. obecní hřbitov Olšany:
*„Hrobe v dáli!
Jak ocel tvrdá, krví rudá,*

⁶⁹⁵ MICHÁLKOVÁ/MICHÁLEK 2008, 72

*slzami skropena stezka jest,
po níž putuje duše má k Tobě,
Hrobe v dáli, neznámý,
den co den.
Srdce zlaté v sobě skrýváš,
jádro slunce žití mého.
V mém srdci místo jeho, ne v tobě, hrobe chladný,
mlád, milý, zdatný
odcházel z domova...
nyní mrtev on, já žiji.
Stvořiteli, Tvůrce světů.
Uslyš, Pane, prosbu mou.
Srdce vadne, dech můj slábne,
hledí s touhou smrti vstříc.
Bože věčný, skonči muka,
vdechni jemu duši mou.
Nech jej žítí, šťastným býti.
Amen, buď vůli Tvou.“⁶⁹⁶*

6)

Žádost o smilování a odpuštění hříchů ilustrují dva náhrobky zdobené plastikami z dílny sochaře Franty Úprky:

Rodina Malých, Olšany:

„Smiluj se nade mnou bože, podle velikého milosrdenství tvého.“ (žalm 50)

Rodina Gurských (1908), hřbitov v Hodoníně:

A odpusť nám naše viny.“ (Otče náš)⁶⁹⁷

Jan Karafiát (†1929), Vinohradský hřbitov:

„Jan Karafiát, reformovaný farář M. SL., spisovatel Broučků“

„Slovo boha našeho zůstává na věky.“ (IZ. 40, 8)

Brána Střešovického hřbitova (1900):

„Blahoslavení mrtví, kteří v Pánu umírají“ (Zjev. 14, 13)

⁶⁹⁶ SÍS 1929, 222

⁶⁹⁷ KAČER/TUNKLOVÁ 2008, 111

19 Seznam obrázků

1. ptáci nad Slavínem. Foto: autor
2. Slavín, interiér hrobky. Foto: autor
3. královská hrobka v katedrále sv. Víta. Foto: Jakub Jungmann
4. Památník na Vítkově, celkový pohled. Foto: autor
5. hrobka rodiny Poláčkovy a Gavallarovy, nedat., Olšany. Foto: autor
6. typ gotické okno. Kresba: Dita Vopřadová
7. typ gotický portál. Kresba: Dita Vopřadová
8. typ řez katedrálou. Kresba: Dita Vopřadová
9. typ fiála, náhrobek Bohumila Nováka, nedat., Olšany. Foto: autor
10. typ anděl. Kresba: Dita Vopřadová
11. *Anděl míru*, náhrobek Jakuba Arbese, Josef Strachovský, 1882, Malvazinky. Foto: autor
12. typ žehnající Kristus. Kresba: Dita Vopřadová
13. hrobka Jana Křtitele Riedla von Riedenstein, 1858, Olšany. Foto: autor
14. neogotická kaplová hrobka, nedat, Poděbrady. Foto: autor
15. neorenesanční kaplová hrobka rodiny Schoenovy, nedat., Olšany. Foto: autor
16. neorománská kaplová hrobka rodiny Dietzovy, nedat. Olšany. Foto: autor
17. typ kaplová hrobka s horizont. křídly. Kresba: Dita Vopřadová
18. návrh Pštrossovy hrobky, 1863, R. Platzer
19. hrobka Jana Treybala, 1901, Kamil Hilbert, Doubravka u Plzně. Foto: Štěpán Havlíček
20. gotizující baldachýn, hrobka Adele Lederer, 1892, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
21. neogotická hrobka se širokou přízemní částí a středovou kaplí, nedat., Olšany. Foto: autor
22. neogotická hrobka se širokou přízemní částí a středovou kaplí, nedat., interiér, Olšany. Foto: autor
23. neorenesanční stéla připomínající portál, hrobka rodiny Stamfel, nedat., Olšany. Foto: autor
24. typ neorenesanční stéla s párem vedlejších nižších desek. Kresba: Dita Vopřadová
25. typ neorenesanční portikus s vítězným obloukem a segmentem. Kresba: Dita Vopřadová

26. typ neorenesanční nadzemní tumba. Kresba: Dita Vopřadová
27. neorenesanční hrobka rodiny Řezníčkovy, nedat., Vršovice. Foto: autor
28. neorománská hrobka rodu Mensdorff-Pouilly, 1858, Nečtiny u Plzně. Foto: autor
29. neorománská hrobka Františka Ladislava Čelakovského, po 1852, Vojtěch Ignác Ullamann, Olšany. Foto: autor
30. neorománská hrobka rodiny Náprstkovy, 1873, Olšany. Foto: autor
31. neorenesanční arkády na Vyšehradě, Antonín Barvitius. Foto: autor
32. neogotické arkády na Vinohradském hřbitově, Antonín Turek. Foto: autor
33. neogotická Schwarzenberská hrobka, 1877, Damian Deworetzky, Třeboň. Foto: autor
34. neogotická Buquoyská hrobka, 1904, Josef Schulz, Nové Hrady. Foto: autor
35. hrobka rodiny Novotných, 1910, Otokar Novotný, Olšany. Foto: autor
36. hrobka rabína Dr. Nathana Ehrenfelda, 1912, Paul Albert Kopetzky, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
37. secesní svítilna, hrobka rodiny Žižkovy, Olšany. Foto: autor
38. secesní svítilna, hrobka rodiny Hrdličkovy, 1900, Olšany. Foto: autor
39. secesní svítilna, hrobka rodiny Muellerovy, 1912, Olšany. Foto: autor
40. secesní svítilna, hrobka rodiny Jiráskovy, 1913, Vyšehrad. Foto: autor
41. typ secesní festonový náhrobek. Kresba: Dita Vopřadová
42. hrobka Bohumila Bondyho, 1907, Josef Fanta, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
43. typ secesní kříž. Kresba: Dita Vopřadová
44. náhrobek Josefa Mislera, 1910, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
45. typ secesní plačka. Kresba: Dita Vopřadová
46. hrobka rodiny Jonášovy, 1914, Vinoř. Foto: autor
47. hrobka (nyní) rodiny Šindelářovy, nedat., hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
48. hrobka rodiny Kolárovy, 1895, Olšany. Foto: autor
49. hrob Franze Kafky, 1924, Leopold Ehrmann?, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
50. hrobka rodiny Nedělovy, 1915, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
51. hrobka rodiny Winternitzovy, 1917, E. Kodet, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
52. hrobka rodiny Kryšpínovy, 1917, K. Mauerman, Poděbrady. Foto: autor
53. kubistická typografie. Kresba: Dita Vopřadová

54. typ kubistická architektura s figurální výzdobou. Kresba: Dita Vopřadová
55. hrobka Karla Půlpána, 1914, E. Kodet. Vršovice. Foto: autor
56. hrobka Cyrila Pecivála, 1915, J. Horejc. Vršovice. Foto: autor
57. hrobka Čeňka Klose, 1920, A. Kotrba, Olšany. Foto: autor
58. hrobka Otakara Janáčka, 1927, Karel Opatrný, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
59. hrobka rodiny Paloušovy, 1922, Olšany. Foto: autor
60. hrobka rodiny Janouškovy, 1915, Jan Kotěra, Olšany. Foto: autor
61. hrobka rodiny Pluhařovy a Tůmovy, nedat., Olšany. Foto: autor
62. hrobka rodiny Řehořovy, 1912, bratři Ducháčkové, hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
63. hrobka rodiny Růžičkovy, nedat., hřbitov Bubeneč. Foto: autor
64. hrobka Barbory Raškové, nedat., komunální hřbitov Plzeň. Foto: autor
65. hrobka Augusty Dubové, 1918, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
66. pomník padlých italských zajatců, Vojenský hřbitov v Milovicích. Foto: autor
67. rondokubistické kolumbárium, Olšany. Foto: autor
68. rondokubistické kolumbárium, Olšany. Foto: autor
69. hrobka rodiny Burešovy a Smetanovy, nedat., hřbitov strašnického krematoria. Foto: autor
70. hrobka (nyní) rodiny Vajnarovy, nedat., Malvazinky. Foto: autor
71. náhrobek Cyrila Duška, nedat., Olšany. Foto: autor
72. náhrobek Antonie Stuklové, nedat., Olšany. Foto: autor
73. typ rovu ve tvaru kosočtverce. Kresba: Dita Vopřadová
74. typ otevřená stéla. Kresba: Dita Vopřadová
75. hrobka rodina Dykastovy, 1930, bratři Ducháčkové, hřbitov Vršovice. Foto: autor
76. hrobka rodiny Ištvánovy, 1934, hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
77. hrob Františka Třísky, 1936, hřbitov Vršovice. Foto: autor
78. hrob rodiny Dobešovy, 1936, Olšany. Foto: autor
79. hrobka rodiny Jarošovy, 1938, Olšany. Foto: autor
80. hrobka rodiny Jíšovy, 1939, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
81. hrobka rodiny Soukupovy, nedat., hřbitov Bubeneč. Foto: autor
82. hrobka rodiny Mayerovy, 1940, hřbitov Na korábě. Foto: autor
83. hrobka rodiny Vencovských, 1940, hřbitov strašnického krematoria. Foto: autor
84. hrobka rodiny Šebkovy, 1941, hřbitov Krč. Foto: autor
85. návrh hřbitova, 1921, J. Havlíček
86. hrobka rodiny Pražských, 1941, hřbitov Bubeneč. Foto: autor

87. typ členitý okrsek hrobu. Kresba: Dita Vopřadová
88. hrobka rodiny Berounských, 1949, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
89. hrobka rodiny Seidlovy, 1944, Olšany. Foto: autor
90. hrobka rodiny Čančíkovy, 1936, Olšany. Foto: autor
91. hrobka rodiny Novotných, 1939, sochař Sršeň, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
92. hrobka rodiny Dražných, 1935, Olšany. Foto: autor
93. typ desky ve sloupoví. Kresba: Dita Vopřadová
94. hrobka rodiny Hruškovy, 1932, B. Podpěra, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
95. hrobka rodiny Rouskovy a Portovy, 1936, sochař Sršeň, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
96. chromová svítlna, hrobka rodiny Schwarzovy, 1934, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
97. chromová svítlna, hrobka rodiny Ostrých, 1937, Olšany. Foto: autor
98. chromová svítlna, hrobka rodiny Jandovy, 1936, Svoboda Pečky, hřbitov Na korábě. Foto: autor
99. náhrobek Theodora Roehra, 1935, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
100. náhrobek rodiny Hermanovy, nedat., Olšany. Foto: autor
101. náhrobek Františka Miskovského, 1937, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
102. náhrobek Rudolfa Housky, nedat., hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
103. náhrobek rodiny Ježkovy, 1925, Olšany. Foto: autor
104. lesní hřbitov Nový Bor. Foto: autor
105. kolumbárium Husova sboru na Vinohradech, František Jakub, nástěnná malba, 1938. Foto: autor
106. hrobka rodiny Graulichovy, 1934, Olšany. Foto: autor
107. hrobka rodiny Cipínovy, 1950, Malvazikny. Foto: autor
- 107a. hrobka rodiny Schowanekovy, Albrechtice v Jizerských horách. Foto: autor
- 107b. hrobka rodiny Schowanekovy, interiér, Albrechtice v Jizerských horách. Foto: autor
108. hrobka rodiny Thűringerovy, 1933, Malvazinky. Foto: autor
109. náhrobek Jindřicha Štyrského, 1942, Jaromír Krejcar, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
110. náhrobek vojína Gladkova, 1945, Sedlec. Foto: Kateřina Štrobllová
111. pomník padlých sovětských vojáků, 1945, Koclířov u Svitav. Foto: Štěpán Havlíček
112. pomník padlých sovětských vojáků, 1945, Nový Bor. Foto: autor

113. pomník padlých sovětských vojáků, 1945, Nové Hrady. Foto: autor
114. pohřebiště sovětských vojáků, snímek z roku 2004 (před rekonstrukcí), Olšany.
Foto: autor
115. Jarmila Záhořová: *Nezapomínají*, 1954, olej na plátně
116. sarkofág Klemanta Gottwalda, Památník na Vítkově. Foto: autor
- 117a. využití industrializace při výrobě náhrobků, katalog firmy Podpěra Kralupy, 1922, nepag.
- 117b. hrobka Jana Hrdličky, 1900, František Rous a Pupp a Škarka, Olšany. Foto: autor
118. hrob rodiny Havrdovy, 1930, Pupp a Škarka, Olšany. Foto: autor
119. hrobka Václava Maška, 1914, Rada a syn, Vyšehrad. Foto: autor
120. hrobka Karla Jaromíra Erbena, Rada a syn, Olšany. Foto: autor
121. hrobka rodiny Novákových, nedat., Ludvík Šalda, Olšany. Foto: autor
122. hrobka rodiny Štěpánkovy a Martincovy, 1913, Stanislav Sucharda a Ludvík Šalda, Olšany. Foto: autor
123. hrob Henrietty Schmidt, 1911, Alexandr Zelinka, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
124. hrobka rodiny Řehákovy, nedat., Alexandr Zelinka, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
125. analogie Kristus s ovečkou, 1923, sochař Horvai, hřbitov Cerepesi v Budapešti.
Foto: autor
126. hrobka rodiny Kalábovy, 1910, Alexandr Zelinka, Olšany. Foto: autor
127. hrobka Leopolda Bařka, 1928, Alexandr Zelinka, Olšany. Foto: autor
128. hrobka Františka Horáka, 1933, Alexandr Zelinka, Olšany. Foto: autor
129. náhrobek Rózy Rychtařikové, 1937, Podpěra Kralupy, Kralupy nad Vltavou. Foto: autor
130. hrobka rodiny Vlachovy a Tučkovy, nedat., Podpěra Kralupy, Kralupy nad Vltavou. Foto: autor
131. hrobka rodiny Píčovy, 1931, Podpěra Kralupy, Olšany. Foto: autor
132. hrobka rodiny Englovy, 1928, Podpěra Kralupy, Olšany. Foto: autor
133. hrobka rodiny Brethovy a Nygrýnovy, 1940, Podpěra Kralupy, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
134. katalog firmy Podpěra Kralupy, 1922, nepag.
135. hrobka rodiny Brandlovy, nedat., Podpěra Kralupy, Malvazinky. Foto: autor
136. katalog firmy Podpěra, hrob rodiny Brandlovy, nedat., Malvazinky
137. hrobka rodiny Tůmovy, 1940, Podpěra Kralupy, Vyšehrad. Foto: autor

138. katalog firmy Podpěra, hrob rodiny Tůmovy, 1940, Vyšehrad
139. hrobka Václava Pithy, 1922, Blažena Borovičková–Podpěrová, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
140. hrobka rodiny Drkošovy a Maršíkovy, 1936, Podpěra Kralupy, hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
141. hrobka Františka Holuba, 1936, Sršeň, Olšany. Foto: autor
142. hrobka rodiny Průchovy, nedat., Sršeň, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
143. hrobka Anny Kahler, 1931, Sršeň, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
144. hrobka rodiny Kučerovy, Sršeň, hřbitov Ďáblice. Foto: autor
145. hrob Františka Fotra, 1938, Sršeň, hřbitov sv. Matěje, Foto: autor
146. hrobka rodiny Nohejlovy a Hromádkovy, 1939, Sršeň, Olšany. Foto: autor
147. hrobka rodiny Hlavatých, 1938, Sršeň, hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
148. hrobka rodiny Matouškovy, 1920, bratři Ducháčkové, hřbitov Vršovice. Foto: autor
149. hrobka rodiny Kalabisovy, 1936, bratři Ducháčkové, Vršovice. Foto: autor
150. hrobka rodiny Hajných, 1927, bratři Ducháčkové, hřbitov Vršovice. Foto: autor
151. pomník padlých vršovických občanů, 1925, bratři Ducháčkové, hřbitov Vršovice. Foto: autor
152. pomník obětem První světové války, nedat., bratři Ducháčkové, Netolice. Foto: autor
153. hrobka rodiny Černých, 1934, Palouš, hřbitov Ďáblice. Foto: autor
154. hrobka rodiny Jeřábkovy, 1916, Palouš, Olšany. Foto: autor
155. hrobka Emilie Roth, 1910, Adolf Foehr a Ed. Radnitz, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
156. hrobka rodiny Bílkovy, nedat., J. Víšek, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
157. hrobka Emila Háchy, †1945, J. Víšek, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
158. náhrobek Josefa Marka, 1936, J. Víšek, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
159. hrobka Carla Umratha, 1895, Ciani, Strašnický evangelický hřbitov. Foto: autor
160. náhrobek Albrechta Valdštejna, 1934, Karl Kolaczek, Ciani a Franta Anýž, kostel sv. Anny, Mnichovo Hradiště. Foto: autor
161. hrobka rodiny Čubanovy, 1939, Holub, Malvazinky. Foto: autor
162. hrobka rodiny Jílkovy, 1906, Cingroš, Vyšehrad. Foto: autor
163. hrobka rodiny Drimlovy, 1936, Cingroš, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
- 163a. účet za hrobku rodiny Sládečkovy, 1948, Pánek. Foto: Petr Sládeček

- 163b. hrobka rodiny Sládečkovy, 1948, Pánek, Dolní Měcholupy. Foto: Petr Sládeček
164. hrobka Bohdana Bečky, 1949, Svoboda Pečky, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
165. hrobka rodiny Jandovy, 1936, Svoboda Pečky, hřbitov Na korábě. Foto: autor
166. hrobka Otty Kretznera, 1942, Dynybyl, Kralupy nad Vltavou. Foto: autor
167. truchlící génius, neoklasicistní vzor, Malostranský hřbitov. Foto: autor
168. hrobka rodiny Thurnerovy, nedat., hřbitov Na korábě. Foto: autor
169. hrob Jaroslava Obermajera, 1928, hřbitov Prosek. Foto: autor
170. hrobka rodiny Steyskalovy, 1851, Josef Max, Olšany. Foto: autor
171. náhrobek malíře Augusta Piepenhagena, 1870, Tomáš Seidan, Olšany. Foto: autor
172. náhrobek Boženy Němcové, 1869, Tomáš Seidan, Vyšehrad. Foto: autor
173. odlitek ruky Julia Zeyera, 1901, sbírky Náprstkova muzea. Foto: autor
174. posmrtná maska matky Julia Zeyera, sbírky městského muzea Vodňany. Foto: autor
175. Ringhofferova hrobka, J. V. Myslbek: Ukřižovaný, 1890. Kamenice u Prahy. Foto: autor
176. hrobka rodiny Lacinovy, 1955, hřbitov Malsička, Volyně. Foto: autor
177. hrobka rodiny Lannovy a Schebkovy, 1868, A. Barvitijs, Olšany. Foto: autor
178. brána hřbitova, Josef Fanta, hřbitov v Kluku v Poděbradech. Foto: autor
179. výzdoba zdi hřbitova, František Bílek, hřbitov v Kluku v Poděbradech. Foto: autor
180. náhrobek Karla Sladkovského, 1880, J. V. Myslbek, Olšany. Foto: autor
181. náhrobek Vincence Maixnera, J. V. Myslbek a A. Barvitijs, Vyšehrad. Foto: autor
182. bysta Jana Otty, 1916, J. V. Myslbek, Vyšehrad. Foto: autor
183. dvojice portrétních medailonů manželů Waldesových, J. V. Myslbek, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
184. hrob K. H. Borovského, 1870, B. Schnirch a J. Zítek, Olšany. Foto: autor
185. hrobka Karla Horáka, 1905, Vilím Amort, Olšany. Foto: autor
186. hrobka rodiny Rottovy, 1905, Vilím Amort, Olšany. Foto: autor
187. hrobka Josefa Foerster, 1907, Vilím Amort, Olšany. Foto: autor
188. hrobka Františka Bílka *Modlitba nad hroby*, 1905, František Bílek, Chýnov. Foto: autor
189. hrobka MUDr. Viktora Nečase, 1909, František Bílek, Olšany. Foto: autor
190. dvojmedailon na hrobě rodiny Zahradníkovy, nedat., L. Šaloun, Olšany. Foto: autor
191. hrobka Jana Jeřábka, 1894, L. Šaloun a J. Fanta, Vyšehrad. Foto: autor

192. hrobka Jana Jeřábka, 1894, L. Šaloun a J. Fanta, zadní strana, Vyšehrad. Foto: autor
193. hrob Josefa Piskače, 1935, L. Šaloun, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
- 193a. hrobka rodiny Skorkovských, 1936, L. Šaloun, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
194. hrob Vojty Slukova, 1903, Jan Kotěra a S. Sucharda, Olšany. Foto: autor
195. hrob Mařenky Dostálové, nedat., S. Sucharda, Olšany. Foto: autor
196. hrobka rodiny Mildovy, 1900, S. Sucharda, Vyšehrad. Foto: autor
197. náhrobek Adolfa Heyduka, 1915, S. Sucharda, Vyšehrad. Foto: autor
198. náhrobek Maxe Horba 1908, J. Štursa, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
199. náhrobek Marie Klímové, 1921, J. Štursa, Malvazinky. Foto: autor
200. hrobka rodiny Lovických a Budinských, 1910, J. Štursa, hřbitov Malsička, Volyně. Foto: autor
201. bysta Petra Kociána, nedat., Q. Kocián, Ústí nad Orlicí. Foto: autor
202. hrobka rodiny Brandmayerovy, 1929, F. Úprka, Olšany. Foto: autor
203. náhrobek Aloise Rašína, 1923, F. Úprka, hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
204. hrobka Karla Tichého, 1912, B. Kafka, Vyšehrad. Foto: autor
205. hrobka Dr. Antonína Friče, 1902, B. Kafka, Olšany. Foto: autor
206. hrobka rodiny Borůvkovy, 1902, Č. Vosmík, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
207. poprsí podplukovníka Karla Smutného, 1933, Č. Vosmík, Malvazinky. Foto: autor
208. socha *Intelligence* na hrobce Ing. Vojtěcha Kapsy, 1915, J. Mařatka, komunální hřbitov Plzeň. Foto: autor
209. náhrobní bysta malíře Antonína Slavička, 1910, J. Mařatka, Olšany. Foto: autor
210. náhrobek Ivana Španiela, 1944, O. Španiel, Vyšehrad. Foto: autor
211. hrobka rodiny Hrabětovy-Lozovské, 1937, J. Horejc, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
212. reliéf Krista, 1952, J. Horejc, kolumbárium Husova sboru na Vinohradech. Foto: autor
213. náhrobek Karly Vobišové-vlastní podobizna, nedat., Vyšehrad. Foto: autor
214. hrob Franty Kukly, 1915, K. Vobišová, Vyšehrad. Foto: autor
215. návrh náhrobku sv. Vojtěcha pro katedrálu sv. Víta, 1937, K. Vobišová
216. náhrobek Václava Veleby, 1856, J. Kranner, Malostranský hřbitov. Foto: autor
217. hrobka Šebestiána Hněvkovského, 1908, A. Wiehl, Olšany. Foto: autor
218. návrh hrobky Šebestiána Hněvkovského, 1908, A. Wiehl

219. náhrobek Václava Hanky, 1861, V. I. Ullmann, Vyšehrad. Foto: autor
220. hrobka Karla Mattuše, 1919, J. Fanta, Vyšehrad. Foto: autor
221. hrobka rodiny Fantovy, 1894, J. Fanta, Olšany. Foto: autor
222. hrobka rodiny Noskovy, 1916, J. Kotěra, Olšany. Foto: autor
223. hrobka Antonína Švehly, 1933, J. Plečnik, Hostivařský hřbitov. Foto: autor
224. hrob T. G. Masaryka, 1937, J. Plečnik, dobová fotografie, Lány. Zdroj: internet
225. hrobka rodiny Pressburgovy, 1915, P. A. Kopetzky, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
226. hrobka rodiny Steinerovy, před 1943, P. A. Kopetzky, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
227. náhrobek Otto Gutfreunda, 1927, P. Janák a K. Dvořák, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
228. hrobka Edvarda Beneše, 1948–1950, P. Janák a K. Dvořák, Sezimovo Ústí. Foto: autor
229. hrobka Josefa Kaizla 1907, J. Gočár a B. Kafka, Vyšehrad. Foto: autor
- 229a. hrobka rodiny Pilcovy 1925, J. Gočár a J. Obrovský, Olšany. Foto: autor
230. hrobka rodiny Sabathovy, 1933, A. Mezera, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
231. hrobka rodiny Metzlovy 1936, A. Mezera, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
232. hrobka Antona Preisslera, detail tempus fugit, nedat., 1890, Josefův Důl. Foto: autor
233. hrobka Františka Čápa, spés in Christí, nedat., Ústí nad Orlicí. Foto: autor
234. hrob malíře Josefa Navrátila, detail flambon, 1865. Foto: autor
235. hrob K. H. Borovského, detail znak Svatoboru, 1870, B. Schnirch, Olšany. Foto: autor
- 235a. hrob F. Palackého, detail znak Svatoboru, 1876, Lobkovice u Neratovic. Foto: autor
236. hrob Vincence Vlasáka, skála, 1915, Olšany. Foto: autor
237. hrob rodiny Spáthovy, skála, 1904, Brandýs nad Labem. Foto: autor
238. hrobka rodiny Deylovy, zmrtvýchvstání, Čeněk Vosmík, Vyšehrad. Foto: autor
239. hrob Václava Zavřela, detail eucharistie, 1900, Džbánov. Foto: autor
240. hrobka rodiny Pleschovy, andělé opírající se o sloup, nedat., Olšany. Foto: autor
241. hrobka rodiny Šikysovy?, anděl nesoucí nápis, 1898, Olšany. Foto: autor

242. hrobka rodiny Langerovy, anděl uhasínající pochodeň, nedat., Olšany. Foto: autor
243. hrobka rodiny Knoblochovy, anděl oplakávající, 1901, Olšany. Foto: autor
244. hrobka rodiny Jeřábkovy a Sklenářovy, psychopompos, 1892, Malvazinky. Foto: autor
245. hrobka rodiny Cerhovy, Ikaros, 1909, Olšany. Foto: autor
246. náhrobek Marianne Kiowsky, zlomený sloup, 1908, Malvazinky. Foto: autor
247. hrobka Viktora Nečase, detail zlomený sloup, 1909, F. Bílek, Olšany. Foto: autor
248. hrobka rodiny Tošovských, zlomený sloup, nedat, Olšany. Foto: autor
249. hrobka Josefa Sobičky, zlomený sloup a anděl, 1910, Olšany. Foto: autor
250. náhrobek Boženy Toufarové, zlomený strom, 1927, Bubeneč. Foto: autor
251. hrob rodiny Novotných, zlomený strom, 1911, Olšany. Foto: autor
252. hrob rodiny Sýkorovy, strom, nedat., Vršovice. Foto: autor
253. hrob rodiny Kuttelvašerovy, vrba, 1920, hřbitov Krč. Foto: autor
254. hrobka Josefa Kodla, dub, 1909, F. Rous, Olšany. Foto: autor
255. hrobka Václava Motlíka, dub, 1910, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
256. hrobka Vojty Slukova, dub, 1906, J. Kotěra a S. Sucharda, Olšany. Foto: autor
257. hrob Františka Doubka, dub, 1921, Votice. Foto: autor
258. hrobka Julia Grégra, detail makovice, 1901, Bohuslav Schnirch, Olšany. Foto: autor
259. hrobka rodiny Sládkovy, detail makovice, 1898, hřbitov Břevnov. Foto: autor
260. hrobka rodiny Vohánkovy-Navrátilovy, detail makovice, 1925, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
261. hrobka rodiny Steyskalovy, detail makovice, 1851, J. Max, Olšany. Foto: autor
262. hrobka rodiny Čejkovy, detail makovice, nedat, hřbitov Malsička, Volyně. Foto: autor
263. hrobka rodiny Weltscheovy, detail makovice, nedat, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
264. detail piniová šiška, Malvazinky. Foto: autor
265. hrobka Emila Lederera, detail šišky, 1898, J. Fanta, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
266. hrobka J. R. Porta, detail svítilna se šiškami, 1904, komunální hřbitov Plzeň. Foto: autor
267. hrobka Aloise Blechy, detail šišky, 1902, Olšany. Foto: autor

268. hrobka anonym. majitele - nápis nečitelný, palmová ratolest, Strašnický evangelický hřbitov. Foto: autor
269. hrobka rodiny Jestřábovy, palm. ratolest, nedat., Olšany. Foto: autor
270. hrobka K. H. Borovského, detail lípa, 1870, B. Schnirch, Olšany. Foto: autor
271. náhrobek Antonína Samce, růže, 1923, hřbitov Krč. Foto: autor
272. hrobka Dr. Jana Podlipného, sokol, 1914, Olšany. Foto: autor
273. hrob J. J. Stankovského, detail sova, 1879, V. Amort, Olšany. Foto: autor
274. hrobka rodiny Lechnerovy, detail sova, 1933, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
275. hrobka rodiny Salačovy, detail sova, 1934, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
276. hrob Josefa Karla Wolfa, detail Uruboros, nedat., Malvazinky. Foto: autor
277. hrob Antona Lutze, detail Uruboros, 1851, Olšany. Foto: autor
278. hrobka Šebestiána Hněvkovského, detail Uruboros, 1908, A. Wiehl, Olšany. Foto: autor
279. hrob Karla Frolíka, detail lev, 1912, Z. Vondráček, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
280. hrob Františka Vachty, úl, 1930, Plzeňský komunální hřbitov. Foto: autor
281. hrob Václava Tomáška, detail hudeb. nástroj, 1850, Platzzer, Malostranský hřbitov. Foto: autor
282. hrob Viléma Blodka, hudeb. nástroj, 1874, Olšany. Foto: autor
283. typ náhrobku plačka s hudeb. nástrojem, Štíčka, Vršovický hřbitov. Foto: autor
284. hrob K. H. Máchy, anděl s polnicí, 1833, F. X. Linn, Vyšehrad. Foto: autor
285. náhrobek s cimbálem, hřbitov Cerepesi, Budapešť. Foto: autor
286. hrobka rodin Goldschmidtovy a Geitherovy, dveře, 1870, Olšany. Foto: autor
287. hrobka rodiny Tocksteinovy, dveře, 1905, Vyšehrad. Foto: autor
288. náhrobek Davida Schmidta, ruce kohenů, 1936, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
289. náhrobek se symbolem nádoby na vodu, detail, Nový židovský hřbitov, Krakow. Foto: autor
290. hrobka Else Kavanové, desky Zákona, 1936, Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor
291. náhrobek se symbolem lva, hřbitov Podivín. Foto: autor
292. náhrobek se symbolem jelena, hřbitov Podivín. Foto: autor
293. náhrobek se symbolem zlomené růže, detail, Nový židovský hřbitov, Krakow. Foto: autor

294. náhrobek se symbolem koruny, detail, Nový židovský hřbitov, Krakow. Foto: autor
295. náhrobek s andělem, detail, hřbitov Nositín. Foto: autor
296. maketa rakve ve tvaru luxusního vozu, exponát výstavy Rituály smrti v Náprstkově muzeu. Foto: autor
297. hrobka Emila rytíře von Škoda, 1903, hřbitov sv. Mikuláše, Plzeň. Foto: autor
298. náhrobek Jiřího Matějky, 1930, Malvazinky. Foto: autor
299. náhrobek Oty Jana Hrbka, 1946, hřbitov sv. Anny, Třeboň. Foto: autor
300. náhrobek Nikolaje Žuravjeva (†před 1960), II. obec hřbitov Olšany. Foto: autor
301. náhrobek Jana Bezpalce, 1957, komunální hřbitov Plzeň. Foto: autor
302. hrobka rodiny Želízkovy, 1939, F. David, hřbitov Malsička, Volyně. Foto: autor
303. hrobka Otakara Nováka, 1913, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
304. hrobka Gustava Gallera, 1942, Sršeň, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
305. hrobka rodiny Gamppovy, detail, 1894, hřbitov sv. Petra v Salzburku. Foto: autor
306. hrobka Jana Svatopluka (†1849) a Karla Bořivoje (†1852) Preslových, Vyšehrad. Foto: autor
307. hrobka Augusta Piepenhagena, detail paleta, 1868, T. Seidan, Olšany. Foto: autor
308. hrobka Karla Čapka, 1938, V. Kerhart a J. Čapek, Vyšehrad. Foto: autor
309. hrobka J. K. Tyla, detail masky komedie a tragedie, 1856, hřbitov sv. Mikuláše v Plzni. Foto: autor
310. hrobka Antonína Svobody, nedat., hřbitov Vršovice. Foto: autor
311. hrobka Josefa Rösslera-Ořovského, 1933, Vyšehrad. Foto: autor
312. hrobka rodiny Mikuleckých, 1936, Džbánov. Foto: autor
313. náhrobek Jiřího Bubna, 1961, hřbitov Malsička, Volyně. Foto: autor
314. náhrobek Michala Tučného, 1995, Hoštice u Volyně. Foto: autor
315. náhrobek Václava Vančáka, detail, 1983, Broumov. Foto: Kateřina Štroblová
316. náhrobek s počítačem, Bulharsko. Zdroj: internet
317. náhrobek Zdeňka Šimka, detail, 1999, Olšany. Foto: autor
318. náhrobek s pohledem na cirkusové šapitó, komunální hřbitov Plzeň. Foto: autor
319. hrobka Borise Zuvarova, 2004, Rusko. Zdroj: internet
320. náhrobek skláře Vianelleho, 1997, hřbitov sv. Michala v Benátkách. Foto: autor
321. parte Jana Serafína, 1825, Foto: autor
322. parte Georga H. Heznera, 1846. Foto: autor
323. parte Karla Jaromíra Erbena, 1870. Foto: autor
324. parte Julia Zeyera, 1901, přední strana. Foto: autor

325. parte Julia Zeyera, 1901, zadní strana. Foto: autor
326. parte Aloise Jiráska, 1930. Foto: autor
327. parte Pavly Moudré, 1940. Foto: autor
328. parte Antonína Rysa, 1941. Foto: autor
329. parte Jindřicha Štyrského, 1942. Foto: autor
330. zbožná vzpomínka na Magdalenu Bucker, 1893, přední strana. Foto: autor
331. zbožná vzpomínka na Magdalena Bucker, 1893 zadní strana. Foto: autor
332. zbožná vzpomínka na Františka Studeného, 1924, přední strana. Foto: autor
333. zbožná vzpomínka na Františka Studeného, 1924, zadní strana. Foto: autor
334. zbožná vzpomínka na Františku Marii Ludviku Kilbovou, 1942, přední strana.
Foto: autor
335. zbožná vzpomínka na Františku Marii Ludviku Kilbovou, 1942, zadní strana. Foto:
autor
336. věnec národních navštívenek, 1887, Koerber. Zdroj: internet
337. rov, anonym, nedat., Olšany. Foto: autor
- 337a. plán hrobky rodiny Josefa Denkra, stavitel Emanuel Domas, kamenické závody
Josefa Zajíce, nedat., určeno na hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
338. rov hrobky Jana Bayera, nedat. Vyšehrad. Foto: autor
339. rov hrobky rodiny Mikšovy, 1899, Olšany. Foto: autor
340. rov hrobky rodiny Luškovy, nedat., firma Dynybyl, Olšany. Foto: autor
341. rov s klekátky, hrobka rodiny Klaudi, 1832, Olšany. Foto: autor
342. zchátralá a opravená kaplová hrobka, Olšany. Foto: autor
343. soukromé kolumbárium v kaplové hrobce, Olšany. Foto: autor
344. hrobka Julia Grégra, 1901, J. Kříženecký a B. Schnirch, celkový pohled 2009,
Olšany. Foto: autor
345. hrobka Julia Grégra, 1901, J. Kříženecký a B. Schnirch, celkový pohled 2014,
Olšany. Foto: autor
346. hrobka Julia Grégra, 1901, J. Kříženecký a B. Schnirch, detail génius u ambónu
2009, Olšany. Foto: autor
347. hrobka Julia Grégra, 1901, J. Kříženecký a B. Schnirch, detail génius u ambónu
2014, Olšany. Foto: autor
348. návrh hrobky Julia Grégra, 1901, J. Kříženecký
349. hrobka rodiny Thűringerovy, 1933, celkový pohled 2008, Malvazinky. Foto: autor
350. hrobka rodiny Thűringerovy, 1933, detail 2010, Malvazinky. Foto: autor

351. hrobka rodiny Thüringerovy, 1933, detail 2010, Malvazinky. Foto: autor
352. hrobka Aloise Blechy, 1902, stav 2006, Olšany. Foto: autor
353. hrobka Aloise Blechy, 1902, stav 2014, Olšany. Foto: autor
354. návrh rekonstrukce hrobky Karla Havlíčka Borovského, 1949, K. Míšek, Olšany
355. hrob Amálie Heřmánkové, 1911, II. obecní hřbitov Olšany. Foto: autor
356. hrob (nyní) Marie Novákové, nedat., Únětice. Foto: autor
357. Olšany pod sněhem. Foto: autor
358. hrobka pasovského biskupa Leopolda Leonarda Thun Hohensteina, 1826, Malostranský hřbitov. Foto: autor
359. hrob rodiny Karáska ze Lvovic, 1890, Malvazinky. Foto: autor
360. pamětní deska Pavla Janáka (†1956), hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
361. hrob Josefa Jíry, 1930, hřbitov sv. Matěje. Foto: autor
362. hrob Ivana Diviše, 1999, J. Koblasa a J. Sokol, hřbitov Břevnov. Foto: autor
363. hrob Františka Nušla, 1951, J. Sokol, hřbitov Břevnov. Foto: autor
364. hrob Cyrila Boudy, 1920, F. Bílek, hřbitov Bubeneč. Foto: autor
365. hrob rodiny Ledvinkovy a Masejdekovy, nedat., hřbitov Holešovice. Foto: autor
366. hrob rodiny Popkovy, 1943, hřbitov Holešovice. Foto: autor
367. hrobka Antonína Pechláta, datace nečitelná, hřbitov Na korábě. Foto: autor
368. hrob Boženy Rákosníkové, 1922, hřbitov Na korábě. Foto: autor
369. brána hřbitova, 1912, V. Hofman, hřbitov Ďáblice. Foto: autor
370. symbolický hrob Josefa Toufara, †1950, hřbitov Ďáblice. Foto: autor
371. náhrobní bysta Egona Erwina Kische (†1948), Z. Hošek, 2009, Vinohradský hřbitov. Foto: autor
372. urnový háj, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
373. hrobka Zdeňka Wirtha (†1961), bronzový medailon J. Šejnost, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
374. hrobka rodiny Kubiniovy, socha R. Březa a postmoderní dostavba, hřbitov u krematoria Strašnice. Foto: autor
375. hřbitovní kaple, Adolf Foehr, 1912, Strašnický evangelický hřbitov. Foto: autor
376. hrobka Johanny Buska hraběnky von Török, 1922, Strašnický evangelický hřbitov. Foto: autor
377. hrobka rodiny Poustevské a rodiny Roubalovy, 1935, hřbitov Vršovice. Foto: autor
378. hrob rodiny Sakařovy, 1968, hřbitov Vršovice. Foto: autor
379. hrobka rodiny Dvořákovy, 1900, F. Bílek, hřbitov Hostivař. Foto: autor

380. obřadní síň, 1893, Bedřich Múntzberger, Nový židovský hřbitov na Vinohradech.

Foto: autor

381. hrob Jiřího Ortena (†1941), Nový židovský hřbitov na Vinohradech. Foto: autor

382. hrobka Fridricha rytíře von Kubinzky, 1888, Starý židovský hřbitov na Žižkově.

Foto: autor

383. Starý židovský hřbitov na Žižkově, celkový pohled. Foto: autor

384. Nový židovský hřbitov na Malvazinkách, pohled na modlitebnu Církvě adventistů sedmého dne. Foto: autor